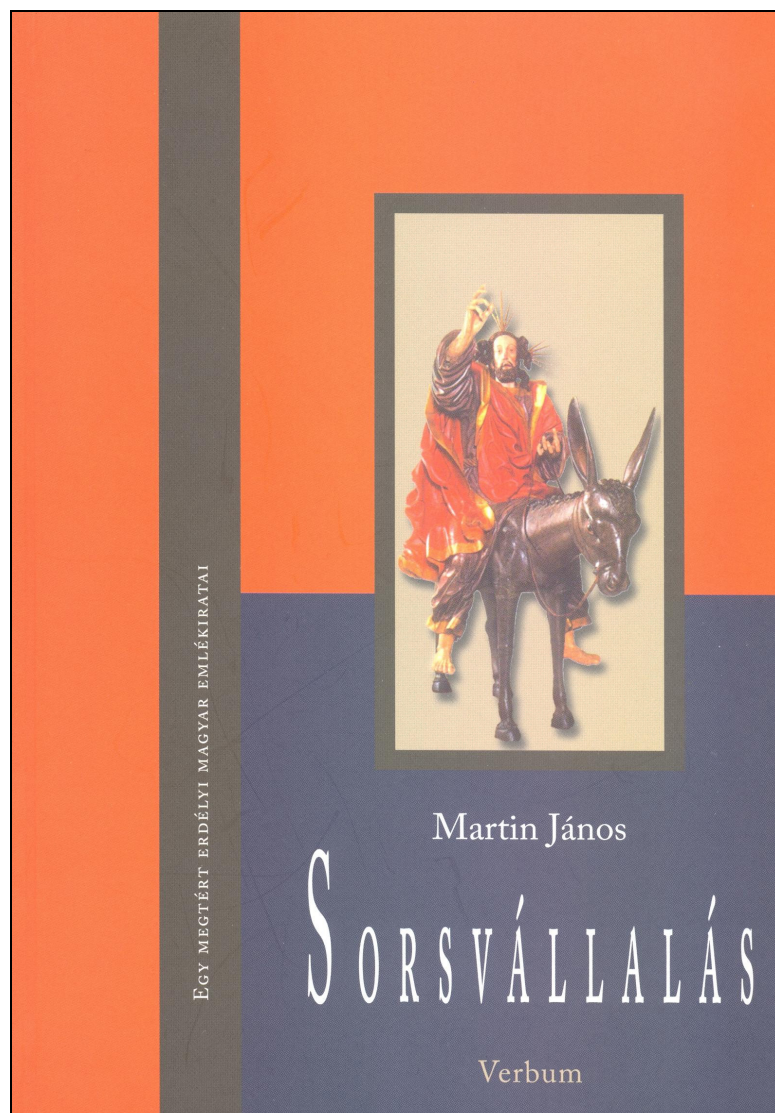

Martin János Sorsvállalás

Egy megtért erdélyi magyar emlékiratai

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Martin János
Sorsvállalás

A könyv elektronikus változata

Ez a publikáció az azonos című könyv elektronikus változata. A könyv 2007-ben jelent meg a kolozsvári Verbum kiadó gondozásában. Az elektronikus kiadás a szerző engedélyével készült. A könyvet lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerzőé.

Ez az elektronikus változat tartalmaz egy Addendá-t, amely a könyv megjelenése óta eltelt fontosabb eseményeket dolgozza föl.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
I. fejezet. 1929-től 1940-ig	4
II. fejezet. 1940-től 1944-ig	13
III. fejezet. 1944 nyarától 1945 tavaszáig: Auschwitz és Kaufering	20
IV. fejezet. A szenvedések hónapjai	32
V. fejezet. Großkitzighofen és Landsberg am Lech	44
VI. fejezet. Útban hazafelé, Münchentől Kolozsvárig	55
VII. fejezet. Nyaralásaim Nagybányán. 1934–1942 nyári hónapjai	64
VIII. fejezet. Mintha semmi sem történt volna. 1945 – 1948	69
IX. fejezet. Diákéveim a Szovjetunióban – I.	77
X. fejezet. Diákéveim a Szovjetunióban – II.	89
XI. fejezet. Kezdődik munkás életem	96
XII. fejezet. Lakás a Béke téren	108
XIII. fejezet. A hetvenes évek	125
XIV. fejezet. Indulás a bizonytalanba	133
XV. fejezet. Hic Rhodos, hic salta	145
XVI. fejezet. Megérkezünk Kanadába	152
XVII. fejezet. Diák vagyok a Guelphi Egyetemen	163
XVIII. fejezet. Nyugdíjas vagyok	169
XIX. fejezet. Befejezés	180
Addenda	190

I. fejezet. 1929-től 1940-ig

Az út, melyet hetvenhét életévem alatt bejártam az én sorsom, és egyszersmind része annak a kemény életútnak, melyben részt kellett vennie mindenkinek, aki Közép-Európa keleti részén született a XX. század első felében. A Kárpátok ölében sohasem volt könnyű az élet. A táj elragadó szépségű, a föld gazdag. A szorgalmas munka eredményeként minden megterem: búza, gyümölcs, szőlő és virág. A messzi múltban gyökereznek településeink, falvaink, városaink. Több száz éves templomaink, iskoláink, egyetemeink, színházaink gazdag és színes lelki életről, magas műveltségről tanúskodnak. Az itt nevelkedett emberek, akárhova is kerültek, helyüket mindig megállták.

Azonban e gyönyörű vidék lakosságát időtlen idők óta kegyetlen próbára tették az egymást követő, kívülről jövő beavatkozások. Háborúk, inváziók, rendszerváltozások, cselszövészek, országhatárok tologatásai kegyetlenül megzavarták az életet. Az én nemzedékemnek, a huszadik század derekán, akarva-akaratlan többször változott állampolgársága, anélkül, hogy kimozdult volna lakhelyéről. Saját szülőföldünkön, az őseink és miáltalunk épített iskoláinkban, falvainkban és városainkban anyanyelvünket a közéletben nem használhattuk, vallásunkat a kommunizmus évtizedei alatt csak titokban gyakorolhattuk. A súlyos megpróbáltatások következtében jónéhányan közülünk alkalmazkodási igyekezetükben elvesztették emberségüket. Gyakran kellett megalkudni, anyagi vagy erkölcsi áldozatokat hozni a túlélés érdekében. Élni kellett, családot eltartani, alkalmazkodni az éppen hatalmon levőkhöz. És megmenteni minden áron, ami a mienk. De a többség állta a sarat, megmaradt erdélyi magyarnak.

Ilyen helyen születtem, 1929 tavaszán, és ebben a helyzetben nőttem fel. Sok szempontból még most is „abból élek”, amit zsenge koromban tanultam, amihez hozzáedződtem az óvodában, elemi iskolában és az alatt az öt gimnáziumi év alatt, amit sikerült majdnem zavartalanul elvégeznem, még a nagy „kaland”, vagyis a deportálás előtt. Kisgyermekként, majd serdülő fiúként tizenöt évet éltem le ott, abban a városban, ahol születtem, Kolozsváron, Erdély fővárosában. Először román állampolgárként tizenegy évet, majd ugyanott, négy évet mint a magyar állam polgára.

Mindkét szülőm falusi származású.

Édesapám Bihardiószegen, Erdély keleti szélén, a mostani magyar határ közvetlen közelében született. Az ottani elemi iskolában járta ki az akkor kötelező öt elemi osztályt. Apai nagyszülei szegények voltak. Ők és gyermekeik, akár csak az egész nagy falu lakossága, csakis magyarul beszéltek, románokkal semmi dolguk nem volt – Trianonig.

Édesanyám Ördögösfüzesen, az Erdély közepét elfoglaló lankás dombvidéken látta meg a napvilágot. Apámmal ellentétben jómódú családba született. A falusi elemi iskola elvégzése után a közeli városba, Szamosújvárra járt be, és elvégezte az ottani polgári iskolát, ami jelentős alpműveltséget adott abban az időben. Apám faluja szintiszta magyar falu volt, de anyám szülőfalujában, a faluvégen oláhok is laktak. Füzesi családom, a magyaron kívül románul és jiddisül is tudott. Mindkét szülőm a régi magyar világban nőtt fel. Magyarságukat megtartották azután is, hogy Erdélyt 1920-ban, a párizsi „békekonferencia” határozata alapján megszállták a románok. Az első világháború győztes nagyhatalmai Németországot és az Osztrák–Magyar Monarchiát akarták megbüntetni, de a szegény kis Magyarországot nyomorították meg.

De térjünk csak a „tárgyra” vagyis az én életemre. Szüleim zsidó vallásúak voltak, de különböző értelemben. Édesanyám vallásos ortodox zsidó családban nőtt fel, ahol szigorúan betartottak minden zsidó szertartást. Ezzel szemben apám családja megelégedett az évi két nagy zsidó vallásos ünnep: az újév és a hosszúnapi, vagyis a bűnbánati napja megtartásával.

Az esküvő után szüleim Kolozsvárra költöztek, ahol apám folytatta ügynöki állását a Katz és Bernát fűszer- és csemege nagykereskedelmi vállalatnál. Feladatának megfelelően kerékpáron járta be a város fűszerüzleteit és vette fel a rendeléseket. Mesterségét Budapesten tanulta, ahol belvárosi fűszer- és csemege üzletekben volt inas, tanuló, majd felszabadult segéd, végül pedig üzletvezető. Mindig büszke volt a Pesten nyert bizonyítványára.

Édesanyám kóser háztartást vezetett, úgy ahogy azt otthon, Ördöngösfüzesen látta. Bár apámnak ez szokatlan volt, megbékült a helyzettel. Lemondott a tejfeles töltöttkáposztáról, de nem evett sapkában, ahogyan az igazi zsidóknál szokásos. Anyám pedig elnézte, hogy alkalomadtán szalonnát, sonkát vagy csabai kolbászt ettünk az apám és én, bicskával, az én kiránduló edényeimből. Egyes fontosabb zsidó ünnepeket megtartottunk. Édesanyám rendszeresen elvégezte a péntek esti gyertyagyújtást, ebbe nem szólt bele senki.

Amikor összeházasodtak, az anyámmal kapott hozományon és apám ügynöki állásán, valamint fűszer- és csemege üzleti tapasztalatain kívül semmijük sem volt. Egy kis albérleti szobában laktak a kolozsvári piac, a Széchenyi tér közelében. Amikor közeledni látták az én születésemet, apám önállósította magát, megvált biztos állásától, Kolozsvár egyik legismertebb, jólmenő nagykereskedelmi vállalatától. Az anyámmal kapott hozományból, amihez némi bankkölcsönt is felvett, egy modern fűszer- és csemege üzletet nyitott. Szeme előtt, követendő példaként, Budapest belvárosának fűszer- és csemege üzletei lebeghettek. Nem ijesztette el az, hogy az üzletnyitás ideje éppen a nagy világválság éveire esett. Attól se rémült meg, hogy ugyanazon évben a fasiszta, „vasgárdista” román diákok összetörték a magyar feliratos zsidó üzletek kirakatait, megelőzve a hitlerista „Kristall Nacht”-ot, fényes nappal.¹

Apámnak nem volt annyi pénze, hogy a város központjában béreljen megfelelő üzlethelyiséget, ezért a Főutcán ugyan, de közel a vasútállomáshoz nyitotta meg a fényesen berendezett fűszer- és csemege kereskedését.

Nagy lelkesedéssel és reményekkel indult. A cégnek nevet is adott. Keresztneveikből összeállított felirat: „ÖDILON” (Ödön és Ilonka) ragyogott büszkén a cégtáblán. A jövődöbéli üzleti levelezésekre gondolva Ödilon feliratú levélpapírokat és borítékokat is készíttetett.

Már serdülőkorban voltam, amikor véletlenül a kezembe kerültek ezek az Ödilon feliratú borítékok és levélpapírok, egy kerékbetört szép álom tárgyi maradványai.

Alig két év alatt apám üzlete teljesen tönkrement, fizetéseképtelenné nyilvánították. Nem tudom, mennyire vigasztalta őt az a tény, hogy nem volt egyedül, mert azokban az években az üzletek tömegesen mentek tönkre.

1932-ben, amikor még nem töltöttem be a harmadik évemet, született meg a húgom, Zsuzsika. Pontosan emlékszem arra a napra. Aznap is, mint rendszeren, a háztartási alkalmazottunk, Julis, sétálni vitt a Sétatérre. Ebben nem volt semmi különös, mert naponta jártunk oda. Sétáltunk az árnyas fák alatt, néztem a tavon úszkáló hattyúkat, a cifra szökőkutat, hallgattuk a térzenét, játszottam a kavicsos homokban. Mikorra kijátszottam magam, mentünk volna haza. De ezúttal Julis furcsa módon nem sietett. Szokatlanul téblábolt, bámészkodott, húzta az időt. Lassan caplattunk végig az utcán hazafelé. Az egyik sarkon megállt, nézte az órát és motyogott: túl korai még... Én bámultam a sarkon levő vastraverzet, de az olyan magas volt, hogy nem láthattam a tetejét. Már éhes is voltam, rángattam Julis kezét, menjünk már haza... Szokásom ellenére nyafogtam. Végre Julis ráállt, hazamenetünk az Árpád utcai lakásunkba. Udvari lakásban laktunk, vaskorlátos falépcsőn mentünk fel az emeletre. Otthon nagy meglepetés várt. Bevittek a szobába, ahol anyu az ágyban feküdt, holott tudomásom szerint nem volt beteg. Közölték velem, hogy a gólya néni itt volt, és hozott nekem egy kis húgocskát, akit Éva Zsuzsának hívnak. És ott volt anyu

---

¹ A német Kristall Nacht 1938 novemberében történt, a román Vasgárda 1930-ban törte össze a kirakatokat.

mellett az ágyban egy kis fehér vászoncsomag, benne egy veresképű síró baba. „Miért beteg anyu?” – kérdeztem. „Mert megcsípte a gólya néni” – jött a válasz, és ezzel kitessékeltek a konyhába.

Ebben a lakásban három évig laktunk. Jól emlékszem a konyha berendezésére, hiszen az végig velünk maradt, és arra, hogy ott fürdőszobánk is volt. Az egyetlen szobánkra már kevésbé emlékszem. Ami megmaradt emlékként bennem, az a fűtőlő, recsegő szerkentyű, a nagy fekete doboz különböző csavarokkal, fogantyúkkal, a sok drót, ami behálózta az egész szobát. Később már mint használaton kívüli lomot láttam viszont ezt a kezdetleges rádiót, a különálló hangszóróval, fülhallgatóval, kondenzátorral, drótokkal, miegyebekkel.

Az Árpád utcai ház udvarán rózsabokrok virultak. A tapasztalat megtanított arra, hogy csak hátratett kézzel szagolhatom az illatos rózsákat, mert a tövisek szúrnak. Az udvar végében nagy asztalosműhely volt, ahol zúgtak a gépek, és térdig jártam a gyaluforgácsban. Szerettem nézni, hogyan gyalulják a deszkákat, hogyan lesz a szálkás deszkáknak selymesen sima felületük.

Egyszer csak megkezdődtek a családi séták a város különböző részein. Szüleim felváltva tolták Zsuzsika kocsiját, én is ott totyogtam. Fogtam a szüleim kezét, vagy „segítettem” a kocsit tolni. Később rájöttem, hogy szüleim új üzlethelyiséget keresnek, olyant, ahol együtt van a bolt a lakással. Olyan helyet kerestek, ahol a vevők jó módúak, akik értékelni tudják majd apám jártasságát a finomabb élelmiszerek, csemegék kezelésében. Ilyen helynek bizonyult az, ahol végül is megállapodtak megfelelő helyiséget találva. A Kolozsvár Főterétől nem messze levő, csendes, mondhatnám „előkelő” Petőfi utca és a Görögtemplom utca sarkán volt ez a hely. Az egyetem, a középiskolák, az egyetemi könyvtár, a híres diákmenza mind ehhez a körzethez tartozott. Az üzlethelyiség és a lakás az utca sarkán levő földszintes, erődtímenynek is beillő vastag falú, régi házban volt. A bejárat az üzletbe a Petőfi utcából nyílt, az egyetlen kirakat a Görögtemplom utcára nézett. A boltból keskeny kis ajtón lehetett a lakásba bemenni. A lakás két lakószobából, egy tágas, bolthajtásos konyhából és egy sok mindenre használható kisebb helyiségből állt.

A tönkremenés miatt az új üzletet anyám nevére jegyezték be, a cégtáblán is ő szerepelt mint tulajdonos. Szüleim minden anyagi tartálékukat az üzlet beindítására fordították. Szükségessé vált az egyik – a szebbik és nagyobbik – szoba bérbeadása. Ez a szoba teljesen be volt rendezve a hozományba kapott hálószobabútorral. A mi lakószobánk berendezése nem jutott. Szüleim egy rozoga díványon aludtak, én a rácsos gyermekágyamban, húgom a kocsijában. Szekrény nem volt, ruháinkat egy használaton kívüli ajtónyílásba akasztották be, függönnyel takarták. A vastag falnak köszönhetően éppen megfelelt erre a célra. Kölcsönbe kaptak egy kertvendéglői asztalt és négy ugyanolyan összecusukható kerti széket, amit a szoba közepére állítottak. Már elemista voltam, amikor ez az áldatlan helyzet megszűnt, anyagilag helyreálltak, és „visszafoglalhattuk” a legszebb szobánkat, az „igazi” bútorokkal. Közben apránként csináltattak a lakószobába néhány bútort. Vettek egy kalotaszegi asztalt és egy virágállványt, később pedig egy kalotaszegi, világoskékre festett, virágkoszorúkkal díszített kis asztalkát két kicsi széssel a gyerekek számára. Mindhárom darabon rajta volt az évszám: „1935”. Ezen a kisasztalon, a kissekéken ülve kezdtük el mindketten az írás-olvasás elsajátítását.

1933-tól 1944 áprilisáig laktunk a Petőfi utca 10–12. szám alatti házban. Azért a két szám, mert két részből állt a ház. A két részt közös padlás és alatta az úgynevezett „szárazkapu” bejárat kötötte össze. A „mi kapunk” volt a legszebb, a legrégibb az egész, hosszára nyúló Petőfi utcában. Erre mindig büszke voltam. A kapu címere egy nagybajszú férfi. Maga a kapu vastag, nehéz tölgyfából készült. Két hatalmas szárnya volt, amit ha szükség esetén kitértak, egy jól megrakott szénásszekér is befért rajta. Valamikor kolozsvári krumplikövek fedhették a kapu alatti bejáratot is, akárcsak az udvart, de a mi időnkben már deszkapadló volt a kapu alatt. A két nagy, vastag kapuszárny mindig be volt zárva, keresztvasakkal lelakatolva. Hogy

be lehessen jönni gyalogosoknak, a kapu közepén kiskapu volt. Az is nehéz volt, nem akárki tudta kinyitni. A kilincse, a zára régi kovácsmesterek munkája volt, „primitív” ahogy mostanság mondanák. De nem is kellett azt soha javítani! A kaput minden este 10-kor bezárták, és reggel 7-kor nyitották ki. Ehhez a művelethez a zár méreteinek megfelelő nagyságú, 25 centiméter hosszú, súlyos kapukulcsra volt szükség.

A Petőfi utca 10–12. ház kapuja

Amikor, mint már tizenéves siheder, néha este 10 óra után jöttem haza színházból, koncertről, a nagy kapukulcs velem kellett, hogy legyen. Ez bizony akkora volt, hogy fegyvernek is beillett volna. Zsebszagató tulajdonságai miatt édesapám csináltatott egy könnyebb, összecsukható, alumínium kulcsot, mely elfért a zakóm belső zsebében.

A házban laktak a tulajdonosok is: két idős román nővér, mindketten tökéletesen beszéltek magyarul. Az egyik, az idősebb néni vénkisasszony volt. A másik, a „fiatal-öreg házineni” özvegy volt. Régies eleganciával öltözködtek, fekete ruhájukon mindig volt valami csipke-díszítés. Nem szemüveget, hanem lornyont viseltek láncon a nyakukban. A „fiatal-öreg házineninek” férjezett lánya és annak családja ott lakott a ház másik szárnyában. A kislányuk nálam valamivel fiatalabb volt, de nem játszott sem velem, sem pedig a húgommal. A családfő ügyvéd volt, nagy román nacionalista és magyarfaló, egy időben Kolozsvár polgármestere is.

Az udvari lakásban laktak Kozákék, akik néha magyarul Kozáknak, néha pedig románul Cazacunak nevezték magukat. Az asszony kosztadással foglalkozott, állítólag igen jól főzött, és albérlőket tartott. A férje javító suszter volt, banklija ott állott a konyhában, lepcsesszájú felesége szeme ügyében. Szoknyavadász, italkedvelő ember volt. Nem sok dolgom volt a szomszédokkal, jól nevelt gyermek voltam, tiszteletben tartottam őket.

Az udvar a Görögtemplom utca felőli részen el volt kerítve. Ahhoz a házrészhez a bejárat a Görögtemplom utcából nyílt. Ott lakott Lőrinczi bácsi kéményseprő mester pirosposzgás arcú, hófehér hajú feleségével és picinyke, hófehér bundájú kutyuskájukkal. Szerettem átkukucskálni a kerítésen, mert ott egy teljesen más világ volt. Az a kis udvarka szépen le volt cementezve, középen parányi gruppallal gyönyörű stock-rózsákkal, fehérre festett karókkal, melyeken piros üveggömbök csillogtak. Az épület hófehérre volt meszelve, az ajtók, ablakkeretek és egy kis pad égszínkékre voltak festve. Néha kijött a néni, leült a kispadra, simogatta kutyuskáját, vagy nézegette, öntözgette a rózsáit. Erre az egész kis paradicsomra egy kis pipázó, pirosposzgás, veressapkás kerti törpe vigyázott. Az ő oldalukon a kerítés fehérre volt meszelve és virágtartókban virágok lógtak rajra. A mi oldalunkon festetlen, az időjárástól szürkére pácolt volt a deszkakerítés.

Néhány Petőfi utcai szomszédról is meg kell emlékezniem.

A mellettünk levő házban, az emeleten lakott Csőreghy János nyugalmazott színművész a feleségével és hat teljesen egyforma, kávébarna kiskutyával. Jártam a lakásukban, megcsodáltam a falon függő, celofánnal gondosan letakart, csodálatos János Vitéz kosztümét, amiben Csőreghy bácsi legnagyobb sikereit aratta a kolozsvári színpadon. Ott volt minden: a csizma, a csákó, a zsinóros piros nadrág és mente, még a csillogó kard is! Tőlünk, a mi udvarunkról látszott az ő lakásuk előtt elhúzódó gang. Délebed idején, Csőreghy bácsi kiállott a gangra, és szája elé tölcseért formálva, megeresztette érces tenorját: ESZÜ...ÜNK! Erre mind a hat kutya hangos csaholással rohant elő a ház és az udvar minden zegéből-zugából, élénk farkcsóválással örülve a jó hírek.

A szomszéd ház földszintjén lakott Augusztia kozmetikusné, a József spiritiszta kör vezetője, akiről nem sokat tudok. A pincelakás igen érdekes embereknek nyújtott szállást: Sebestyén bácsi és felesége laktak ott. Én akkor nem tudtam, hogy mivel foglalkoznak, de ismertem őket. Be-bejártak az üzletbe vásárolni, és ha én is ott voltam, mindig kedvesen elbeszélgettek velem.

Sebestyénék bohém emberek voltak. Hordozható bábszínházukkal járták a várost és a vidéket, szórakoztatták a közönséget, főleg a gyerekeket. Magyar oktatási nyelvű óvodákba és elemi iskolákba vitték el Paprika Jancsi üzenetét, hogy legyenek jó gyerekek, fogadjanak szót a szüleiknek, az óvó néninek, tanító bácsinak. Paprika Jancsi mindig megállta a helyét. Védte a gyengéket, megbüntette a gonoszokat, vidám fickó volt.

Felejthetetlen élmény maradt számomra egy ilyen bábszínházi előadás a mi óvodánkban. Az előadás kezdete előtt, amikor már minden gyerek izgalommal várta, hogy szétmenjen a függöny, kezdődjön az előadás, egyszer csak Paprika Jancsi kidugta nagy veres orrú fejét a függöny mögül, és rekedtes hangján rákezdte:

„Szerrvusztok gyerrekek, mind itt vagytok? Nicsak, itt van a druszám is, a Petőfi utcából, a Stern Jancsi! Szerrvussz Jancsi! Ugye megetted a spenótodat? Anyukád azt mondta, hogy te szerrreted a spenótot. Hát ez nagyon derréék dolog ám! Ennek nagyon örrülök! Tapsoljátok csak meg, gyerrekek!”

Soha életemben nem kaptam olyan lelkes tapsot, mint akkor! A gyerekek csodálkozva kérdezték tőlem: „Honnan ismer téged Paprika Jancsi?” Én persze nem tudtam megmondani, hogy honnan ismer, én magam is nagyon meg voltam lepődve. Akkor még nem tudtam, hogy Sebestyén bácsi van a függöny mögött, tőszomszédunk, aki nálunk szokott vásárolni. Mindenesetre ezek után „nagy mellényem” lett az óvodában.

A Petőfi utcára mindig boldogan emlékszem vissza. Nem messze tőlünk volt a Biasini ház, valamikor szálloda és gyorskocsi állomás. A házon emléktábla, valamint az utca neve hirdeti, hogy itt szállt meg a fiatal Petőfi házaspár 1848-ban, amikor Kolozsváron tartották meg az országgyűlést. Az én gyermekkoromban e nagy ház udvarán volt a Főris-féle autógarázs és javító műhely. Nagyon gyakran jártam oda bámészkodni – és magamat alaposan összemaszatolni.

A híres kolozsvári köztemető, a Házsongárd főbejárata közvetlenül a Biasini ház után, a Petőfi utcából nyílik. Gyakran láttam a gyászindulókat fújó zenekarral lassan lépésben haladó díszes fekete gyászkocsikat, melyeket gyönyörűen felszerszámozott nagy fekete lovak húztak, és csákós, zsinóros fekete ruhába öltözött gyászhuszárok kísérték.

A „felső” Petőfi utca minden háza ismerős volt nekem. Mindenhova volt bejárásom, mindenhol voltak gyerekek, akikkel barátkoztam, játszottam. A házunk mellett a domboldalra kúszó Görögtemplom utca is játszóterünk volt. Nyáron a meredek utca páratlan számú oldalán levő elhanyagolt gyümölcsösben tanyáztunk. Hatalmas diófák és ágas-bogas szilvafák nőttek itt minden gondozás nélkül. Leginkább ősszel szerettünk oda járni a Görögtemplom utcai barátaimmal. Amikor a dió és a szilva egyszerre érett be, feltörtük a meghasadt kemény zöld burkából előbukkanó diót, melynek bele friss, és zöld hártája könnyen lehámozható volt. Úgy ettük, a frissen szedett szilvával vegyesen. Azt a finom ízt azóta se éreztem a számban.

Eljött az ideje annak, hogy óvodába járjak. Állami óvodába nem akartak beadni, mert egy árva szót sem tudtam románul. A szüleim a neológ hitközség óvodájába íratlak be. Itt a magyar nyelv volt használatban, bár a tanterv szerint románul tanultunk. Két évig jártam oda. Minden év végén ünnepélyes vizsgaelőadást rendeztünk a katolikus fiúgimnázium dísztermében, ahol versikéket mondtunk és dalocskákat énekeltünk szüleink és rokonaink nagy öröme.

El kell mesélnem óvodáskori látogatásaimat nagyapáimnál. Először Bihardiószegeen voltam, Lajos nagyapónál. Emlékszem kicsi házikójukra, ami olyan volt, mint a mesében a szegény ember háza. Az udvaron néhány tarka tyúkocská kapirgált. Tehenük, lovuk nem volt. Egy alkalommal kint ültünk a kiskapu mellett egy fapadon. Már mint nagyapám ült és hosszúszerű pipáját szíttá, én meg tébláboltam, figyeltem a diószegi Kandia utca forgalmát – ami nem volt. Közben felülről jövő kemény csattogásra lettem figyelmes, amilyent eddig sohasem hallottam. Kérdeztem nagyapámat, hogy mi ez a csattogás? Mire az öreg kivette pipáját a szájából, hosszúszerű végével a szomszéd ház kéményére mutatott és mondta: „A gólya kelepel ott, fiacskám, a gólya.” Odanéztem, láttam a hosszúlábú nagy fehér madarat, olyat, mint amilyet a kolozsvári „Gólya Áruház” cégtábláján is láttam. Ennyit tudtam a gólyákról, na meg azt, hogy ők hozzák a gyerekeket, mert nekem is hozott egy kistestvért a tavasszal. Hát igen, „városi gyerek” – morogta kis megvetéssel Lajos nagyapa. Szégyelltem magam.

A következő évben Ördögösfüzesen nyaraltam, ottani nagyapáméknál. Ezek nagy házban laktak a falu közepén. Az utca felé nyílt a vegyeskereskedés fekete pléhvel borított ajtaja, onnan lehetett bemenni az „ivóba” is. A nagy házban laktak nagyapámék, valamint a folyton bűdös dohányból sodort cigarettákat szívó Dezső bácsi és felesége, Ibolya néni. A füzesi nagyapáméknak négy gyerekük volt, két lány és két fiú. Dezső bácsi volt a legidősebb, ő maradt otthon öreg szüleivel, hogy vezesse az üzletet és a gazdaságot.

Ezt a nagyapát Bélának hívták, de én csak nagytatának szólítottam. Egy szép nyári napon megkérdezte tőlem nagyapa, hogy „tudok-e ivrit”? Én azonnal rávágtam, hogy „tudok”, bár azt se tudtam, hogy mit kérdez, hisz magát a szót sem értettem. De nem akartam leégni, mint Diószegen, a gólyákkal. Nagyapa nagyon megörült bátor, igenlő válasznak, fejembe csapott egy vadonatúj szalmakalapot, megfogta a kezemet, és elvitt egy másik házhoz, a falu közepén. Ott egy hosszú fekete kabátos, kalapos, szakállas embernek adott át, azzal, hogy „itt van a kolozsvári unokám, alig ötéves és máris tud ivrit”. Nagyata büszkén elment, engem meg a nagykalapos beteretlt egy homályos szobába, ahol a bevetett ágyon nyitott könyvek voltak, és mindegyik előtt egy-egy feketeruhás, kicsi sapkás, hajtincses, nálam valamivel idősebb fiú hajlongott és hadovált. A tanító, vagy ahogy itt szólították, a „melamed”, nekem is adott egy olyan könyvet, és odaállított az ágyhoz. Láttam és hallottam, hogy mit csinálnak a többiek, hát én sem voltam rest. Odaálltam az ágyhoz, kinyitottam a könyvet. A betűk

teljesen mások voltak, mint amelyeket a kolozsvári cégtáblákon és plakátokon láttam, de ez engem nem zavart abban, hogy elkezdjek én is hadoválni és hajlongani, mint a többiek. A tanítónak feltűnhetett az én hadovám, mert odajött, elkezdett figyelni. Aztán nagyon megharagudott, elvette a könyvet előlem, valami olyat mondott, hogy fordítva tartom, morgott valamit dühösen és kivágott az udvarra. Még azt is mondta, hogy várjam meg a „tanulás végét”, és aztán elvisz vissza nagyapámhoz. Ott ácsorogtam a tökindák között, a fehér-sárga tökvirágokat bámulva, és fogalmam sem volt arról, hogy mi a baj. Végül is, a tanító bácsi megfogta a kezemet, elvitt nagyapához, aztán ott mondott neki eleget, olyan nyelven, amit én nem értettem. Miután a bácsi elment, nagyapám felém fordult, és jól leszidott magyarul. Azt mondta, hogy nem elég, hogy hazudtam, de még csúfot is üzők a „szent dolgokból”, szégyent hoztam a fejére. Szüleimnek is bepanaszolt, de végül is nem lett nagyobb baj a dologból. Apám azt mondta, hogy ősszel amúgy is iskolába kerülök, ott majd a többi sráccal együtt megtanuljuk a szent szövegeket olvasni.

Még egy füzesi kalandomat kell elmondanom, mégpedig a Stollwerk automatával. A nagy karamellás automata az üzlet bejárata mellé volt szerelve. Rézgarast kellett bedobni az erre szolgáló nyílásba, majd pedig meg kellett nyomni egy nagy rézgombot. A gép egy kicsit zörgött, és alul, egy kis nyíláson, kibukkant egy karamella. Én nem szerettem ezt a karamellát, mert bár édes, de nyúlós és tapadós volt. A falusi gyerekek nem tudták, hogyan kell az automatát használni és garasuk sem volt. Én, a városi fiú, elhatároztam, hogy megtanítom őket az automata használatára. Raktam a zsebembe az üzlet fiókjából egy marék rézgarast, és kimentem a bolt elé, ahol már vártak a falusi gyerekek. Megmutattam nekik, hogy kell az automatát kezelni, és szétosztottam a garasokat. Hamar megtanulták a játékot, nagy lett a forgalom az automatánál. Hallottam is Dezső bácsit morogni:

„Nem tudom, mi lehet ezzel az automatával. Hónapokig nem volt vele dolgom, most pedig, amióta az Ilonka fia itt van (ez voltam én), egy héten többször is elfogy a karamella.”

Szerintem nagyon is jó dolog volt, amit csináltam. A garasok visszakerültek a fiókba, a füzesi gyerekek pedig megszerették a Stollwerk-karamellát.

1935 nyarán szüleim elhatározták, hogy beadnak az iskolába. Még nem értem el a hivatalos korhatárt; hét éven aluli gyerekeket nem volt szabad felvenni az első elemibe. Kérvényezni kellett, hogy engedjék meg számomra a beiratkozást hamarabb, hogy ne legyek „harmadéves” óvodás, hogy ne csak több hónappal a hetedik születésnapom után kezdjem meg az elemi. „Kinőttem” az óvodából, és szüleim úgy látták jónak, hogy minél előbb kerüljek iskolába, szigorúbb felügyelet alá.

A neológ hitközség által fenntartott felekezeti iskolába írtak be, mely egy telken volt az óvodával. A törvény szerint a tanítás itt is román nyelvű kellett legyen. Csak az volt baj, hogy a tanulók nem tudtak románul, mindenki magyarul beszélt. A tanítóknak „kellett volna” ugyan tudni románul, de bizony azok is mind magyar anyanyelvűek voltak, magyar iskolákban tanulták a mesterségüket, és csak úgy-ahogy tudtak románul, átcsúsztak a hírhedt nyelvvizsgán. A tankönyvek mind románul íródtak, és ráadásul falusi iskolák számára készültek. A fekete-fehér ábécés könyvben a rajzok falusi házakat, csizmás-kucsmás parasztyerekeket, az udvaron kapingáló tyúkokat, malacos disznókat, teljesen „rusztikus” jeleneteket ábrázoltak. Akkor mi ezzel nem törődtünk. Szorgalmasan húztuk ceruzáinkkal az egyenes, majd pedig a görbe vonalakat az erre a célra különlegesen vonalazott vékony kis füzetünkbe. Lassan alakultak a betűk, és szavakká egyesültek. Nagy „sokkot” jelentett a tollal-tintával való írás bevezetése. Nem egyszer kellett visszajönni délután, hogy lesúroljuk a pad tetejét. Akkor tanultuk meg az íráspapír fontosságát, és azt, hogy a füzetben esett tintafojtot pacának, esetenként „disznónak” nevezik. És hogy nem lehet se kiradírozni, sem pedig zsebkéssel kivakarni, mert kilyukad a papír.

A tanító bácsi magyarul magyarázott, hogy megértsük az anyagot, de lassan románul is megtanultunk. A magyar írásjeleket, a magyar írást a kolozsvári üzletek cégtábláiról tanultam

meg. Szabó Jenő, Gólya Áruház, Fűszer és Csemege – mind segítségemre voltak, hogy megtanuljam a magyar betűvetést. A tanulással nem voltak nagyobb bajok. Csupán egyszer jött el hozzánk a tanító bácsi panaszkodni édesapámnak, hogy rosszul állok románból. Védekezve mondtam, hogy nem tudom megjegyezni az olyan szavakat, mint *Sarmisegetuza*, ahol a románok hős elődeinek, a dákoknak a fővárosa volt. Miután a tanító bácsi elment, apám elővett, hogy mi dolog ez? Erre én nagy pimaszul azt feleltem, hogy: „Mit csináljak, nem fog az agyam, nem tehetek róla, hogy kevés a *rece* az agyamban”. Valahol hallottam, hogy a tudás valahol az agy recéiben marad meg. „Majd adok én neked recét!” – mondta apám – de nem azt adott, hanem két csattanós pofont. Aztán megmagyarázta, hogy Romániában élünk, és ha jön egy tanfelügyelő, megtudja, hogy ti a román nyelvet nem tudjátok, akkor az egész iskolának baja lesz. „Erőltess meg a recédet, fiam!” – mondta.

Elvégeztem a négy elemi úgy, hogy egyszer sem kellett osztályt ismételnem.

Az első osztály elvégzése után nyaralni vittek Nagybányára, az ottani anyai nagybátyámhoz. Jankó bácsi, vagyis Doktor Wertheimer Jakab, sebész és nőgyógyász, a nagybányai állami kórház igazgató-főorvosa volt a legelőkelőbb tagja családjunknak. Ő vett magához a nyaralás idejére. Ettől a nyártól kezdve minden nyáron felejtethetetlen heteket töltöttem Jankó bácsinál. Így aztán, az idők folyamán, ez a gyönyörű kisváros szinte „második szülővárosommá” vált.

Az elemi iskolában sok élményben volt részem. Először is megtanultam egyedül járni Kolozsvár utcáin. A lakásunktól a Főtéren keresztül, Mátyás király és testőreinek szobra előtt elhaladva, le a Főutcán az iskoláig és vissza. Egy ilyen út körülbelül fél órát vett igénybe számomra, beleszámítva a kirakatok előtti bémészkodásokat is. Nagyon fontos volt számomra az írás és olvasás, a betűk és szavak ismerete. Egy egész új világ nyílt ki előttem. Bátran betűztem, majd olvastam el és értettem meg az üzletek cégtábláit, a plakátokat a hirdetőoszlopokon, az újságok nagybetűs címeit.

Az elemi iskolából maradt felejtethetetlen élményeim közül kiemelkedő helyen áll a tűzoltó autó esete.

Egy szép napon, iskola után átkísértem jó barátomat, G. Palit a Főutca másik oldalára, ahol ők laktak, szemben az iskolával. Pontosan a házuk előtt egy hatalmas, eddig sohasem látott, piros tűzoltó autó állt. Körbe kellett járnunk a hatalmas autót, hogy megbámulhassuk a sok fényes rézcsapot, a csillogó rézfejú tömlőket, az autó tetején fekvő hatalmas, összecusukható-kinyújtható létrát, és még sok minden csodálatos dolgot, amit addig sohasem láttunk. Kezemben az iskolatászkával ott ácsorogtam, szinte megbabonázva, mindenről megelégedve. Közben Pali bement, megebédelt és megint kijött. Együtt folytattuk a bémészkodást. Egyszer csak jön Pali édesanyja. Hívott, menjek be hozzájuk ebédelni, mert biztosan éhes lehetek. „Ti otthon mikor szoktatok ebédelni? Nem kellene hazamenjél?” – kérdezte kedvesen. Erre észbe kaptam és elindultam hazafele. A szembejövők között nem láttam azokat az iskolásokat, akiket máskor. Meggyorsítottam lépéseimet, átvágtam a Főtéren. Ezúttal lemondtam a könyvesboltok és a játékküzletek kirakatainak megszemléléséről. Gyorsan szedtem a lábaimat az Egyetem utcán végig, már előttem volt a kanyar, ahol, ha betérek, már látszik a házuk. Abban a pillanatban egy nagy farkaskutya tűnt fel a sarkon. Nagyon féltem a nagy kutyáktól. Félelmemben a mi utcánkkal párhuzamos kis mellékutcába tértem be, ahonnan kis kerülővel kijuthatok a mi utcánkba, éppen a kapunk elé. Így is történt. Mikor kiértem az utcánkba, látom, hogy az üzletünk már nyitva van, és édesanyám az ajtóban fürkészi az utcát. Odaérek, anyám kétségbeesetten kérdi, hogy hol voltam eddig, már három óra múlt. „Nem találkoztál apáddal? Ebben a pillanatban ment el, téged keresni. Telefonáltunk a mentőkhöz, a rendőrségre.”

Édesanyám kétségbe volt esve, de azért örült, hogy fiacskája megkerült. Én nem mertem az ebéd felől érdeklődni. Bementem a szobába, kezdtem elrakni a táskámat, rendezkedni, mikor hallom apám hangját: „Megjött a kölyök?”

Apám elment az iskoláig, ott valaki megmondta neki, hogy a szomszédban, G. Paliék előtt láttak engem ácsorogni. Paliéktól aztán megtudta, hogy nemrég hazaindultam. Erre ő is hazajött. Csodálkozott, hogyan kerülhettük el egymást. Mondta, hogy ő akkor tért le a mi utcánkából az Egyetem utcába, mikor egy farkaskutya is arra járt. Kiderült, hogy éppen elkerültük egymást! Ha egyenesen jövök, ahogy szoktam, akkor apám megvédett volna a kutytól!

De így rohant engem keresni, én meg kerülő úton jöttem haza. Apám erre elővette a nagyon ritkán használt nádpalcát a szekrény tetejéről, és felszólított, hogy feküdjek a székre. Öt csapást mért az ülepemre, amiktől napokig csak félfenékkel tudtam ülni. Azt mondta: „Ezt azért kapod, mert letértél a megszokott útról. Tanuld meg, fiam, hogy mindig a szokott, rendes úton járj”. Hát megtanultam. És később ez adott értelmet a latin mondásnak: „Via trita est tutissima”.² Most is hálás vagyok ezért a leckéért is apámnak.

A következő lépés a gimnázium volt. A szüleim román gimnáziumba adtak, mondván Romániában élünk, meg kell tanulnom jól románul, és azt otthon nem lehet. Abban az időben kezdődött meg Romániában is a fasizálódás. Megszervezték a kötelező ifjúsági mozgalmat, mely igyekezett a cserkészetet leutánozni, de erős román soviniszta, nacionalista alapon. A gyerekek, óvodától a gimnáziumi érettségig mind *străjer*-ek voltak, „az ország őrei” tarka egyenruhába bújtatva. Minden hétfőn reggel, az iskola udvarának közepén álló égbe nyúló árbocra, énekszó és az ortodox pap imádsága közepette, ünnepélyesen felhúzták a román nemzeti zászlót. Mindenki felemelt jobb kézzel tisztelgett. A felnőttek számára is bevezettek egy mozgalmat. Minden magasabb rangú állami alkalmazott és köztisztviselő tagja kellett legyen a „Nemzeti Újjászületési Front”-nak. Ünnepnapokon világoskék színű egyenruhában, a derekukon feszülő piros-sárga-kék szalaggal, címeres rézcsattal, a hozzávaló tányérsapkával tették színessé a várost.

A román gimnáziumban összesen egyetlen tanévet gyúrtam le. Ötvenketten voltunk az első osztályban. Ebből mintegy 10-15 volt a kolozsvári román fiú, a többi mind falusi gyerek. Az egyik ilyen falusi srác belém kötött. Kettős oka volt rá, hiszen magyar és zsidó voltam egy személyben. Nem tudtam, mit is csináljak. Nem elég, hogy az utolsó padba ültettek egy másik hozzám hasonló magyar-zsidó fiúval, ez a bivalyerős oláh parasztgyerek, C. Viorel, nem szállt le rólam. Állandóan kötekedett, zsidózott. A végén már nem tudtam okosabbat tenni, mint azt, hogy szembeszálljak vele. Mikor egy nagyszünetben megint elkezdett kötekedni, minden erőmből orraba vágtam. Azonnal megindult az orra vére, amitől én nagyon megijedtem, ő pedig még dühösebb lett rám. Szaladtam körbe az osztályteremben előle, mert féltem, hogy ha utolér, alaposan ellátja a bajomat, hiszen nálam sokkal erősebb volt. Rohantunk, és én közben románul ordítottam: „fogjátok meg, mert megölöm!” – ő pedig vérző orral utánam, hogy bosszút álljon. Szerencsémre, a többi fiú nem nézte tétlenül a dolgot, hanem lefogtak engem is, meg az „ellenfeletem” is. Lassan lecsillapodtunk, helyünkre mentünk. Az eredmény az lett, hogy Viorel többet nem kötekedett velem. Dicséretére legyen mondván, nem panaszkodt be a tanároknak, és a többi fiú is hallgatott az incidensről. Aránylag jó eredménnyel végeztem el az első gimnáziumot. Nem nagyon örültem annak a kilátásnak, hogy még hét évet kell majd eltöltenem ebben a számomra idegen, barátságtalan környezetben.

A bécsi döntés oldotta meg a helyzetet. Kolozsvár visszakerült az Anyaországhoz. (Akkor még fenntartás nélkül hittük azt, hogy Magyarország a mi Anyaországunk).

Én pedig megszabadultam a román nyelven való tanulástól, aminek nem lehetett eléggé örülni.

---

² A járt út a legbiztosabb.

II. fejezet. 1940-től 1944-ig

1940. augusztus 30-án írták alá Bécsben azt a határozatot, melynek alapján Magyarország visszakapta az 1920-ban elszakított területek egy részét. Ez a lépés a fasiszta Németország zsoldosává tette Magyarországot. A magyar államvezetés lekötelezettje lett a hitleri mozgalomnak, és ezzel súlyos politikai terhet vett magára. De akkor mi ezt nem tudtuk. Örültünk, hogy húsz év után legalább Észak-Erdély megszabadult a román uralomtól. Igaz, hogy Erdély déli része, Nagyenyed, Déva, Torda, Brassó, Szeben, Gyulafehérvár és az egész Bánát Araddal és Temesvárral ottmaradt a románoknál, de mégis a Székelyföld, Nagyvárad, Szatmár, Nagybánya, Beszterce, Dés újra Magyar lehetett. És KOLOZSVÁR, valamint a szüleim szülőfalui: Bihardiószeg és Ördöngösfüzes felszabadultak!

Emlékszem a lelkes, hazafias hangulatra, ami előntötte az egész várost. Előkerültek a két évtizeden át rejtgetett magyar nemzetiszínű zászlók. Kolozsvár úszott a piros-fehér-zöld színekben. Szabad volt énekelni a Himnusz, a Szózatot, szavalni a Talpra Magyart! Egy óra leforgása se kellett ahhoz, hogy nyilvánvalóvá legyen: Kolozsvár mindig is magyar város volt, az is maradt, hiába a húszéves idegen megszállás. Azok a románok, akik a Regátból jöttek ide, sietve összehajoltak és visszamentek oda, ahonnan jöttek. Így a mi szomszédunk, a magyarfaló, gyűlölködő ügyvéd, családjával és kislányával elköltözött a Regátba. Búcsúzáskor kislányuknak ajándékoztam a *străjer* jelvényeimet. A két házínéni nem ment el. Tudtak jól magyarul, és nem féltek a magyaroktól, hiszen egész életüket az Osztrák-Magyar Monarchiában éltek le.

Nagy volt az öröm mindenhol. Zengett az „Erdélyi Induló”, mindenki lelkesen ünnepelt a visszatért területeken.

Még az sem bántott, hogy a 7%-os „*numerus clausus*” miatt nem mehettem a Piarista Gimnáziumba, ahova Gyuri unokaöcsémet fogják majd beírni jövőre. Magyarul fogok tanulni, abban a gimnáziumban, melyet a zsidó tanulók számára létesítettek Kolozsváron!

Szeptemberre, iskolakezdésre megnyílt a kolozsvári Koedukációs Zsidó Gimnázium. Igaz, nem volt megfelelő iskolaépület, és ezért legalább 8 különböző házban voltak elhelyezve az osztályok. Szerencsére ezek mind a belvárosban voltak, egymástól könnyen elérhető távolságra. A gimnázium központja a Szamos partján, a Szamos utca 14. szám alatt, a Városi Zsidó Kórház mellett levő raktárépületben kapott helyet. Itt voltak a tanári szobák, a főigazgató úr lakása, a szertár és néhány osztályterem. Falak, mennyezetek kiütésével egy nagyobb terem is rögtönöztek ott, amit díszteremmé átrendezhető tornateremmé képezték ki.

Ebbe a Szamos utcai épületbe jártam négy éven át, itt végeztem el a II.-tól kezdve az V.-ik osztályt is. Bár az iskola névleg koedukációs volt, a fiú és a leányosztályok külön voltak. Párhuzamos „a” és „b” osztályokat szerveztek, az „a”-ba a fiúk, a „b”-be pedig a lányok jártak. Az alsó osztályokban sok volt a diák. Például az én osztályomban, a II./a-ban, 52-en voltunk.

A rekordidő alatt létrehozott iskolához Magyarország igen jó és tapasztalt tanárait sikerült megszerezni. Szinte minden tanárunk jónévű budapesti líceumból verbuválódott, ahonnan elbocsátották őket.

Az iskola főigazgatójának Antal Márkot, jónévű matematikust nevezte ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Igazgatónk fehér haja oroszlánsörényre emlékeztetett. Mindenki tudta róla, hogy az első világháború egyik legjobban kitüntetett tisztje volt, a Vaskereszt birtokosa. Katonás ember lévén fegyelmet tartott. Íme egy példa:

1943. április elsején azt a tréfát eszelte ki valaki a „felsősök” közül, hogy minden osztály más osztályterembe menjen reggel nyolcra. A felsősök „okosan” kidolgozták, hogy miként lehet a legnagyobb zűrzavart okozni az osztálycserékkel. Ehhez még az is hozzájárult, hogy

mint említettem, iskolánknak tizenhat osztálya nyolc különböző épületben volt elhelyezve. A becsengetéskor óriási kalamajka lett. Egyetlen egy osztály sem volt a saját helyén. A tanárok csak a táblákon levő „Április elseje!” feliratból tudták meg, hogy mi is történt tulajdonképpen, hogy április bolondját járatták velük. Sehol sem lehetett órát tartani, a „tanarak” rohantak osztálynaplójukkal vissza a főépületbe, a tanári szobába.

Ekkor lépett színre Antal Márk főigazgató úr!

Minden egyes diákot, minden osztályt a Teleki utcai ingatlan udvarára rendelt. Bár csak két osztályterem volt abban az épületben, az udvar elég nagy volt ahhoz, hogy mind a tizenhat osztály felsorakozhasson. Itt szoktunk néha tornaünnepélyeket tartani. Mikor már ott álltunk mind, osztályonként katonásan felsorakozva, lábhoz tett iskolatáskával, megjelent a főigazgató úr. Alaposan lehordott minket a felelőtlen áprilisi tréfaért. Végül bejelentette: „mától kezdve az egész iskola, minden osztály, fiúk és lányok kivétel nélkül, minden reggel fél nyolckor, pontosan reggel hét óra harminc perckor, itt, ezen a telken sorakozik, és a tornatanárok vezetése alatt egy fél órán át kemény tornagyakorlatokat fog végezni. Névsorolvasás lesz, késés nincs. Ez így lesz újabb rendelkezésig. Végeztem, mehettek vissza az osztályotokba, lelépni!”

Ezt a leckét soha nem felejtettük el.

Nagy nehézségek árán tudtuk csak az osztályokat berendezni. Azt már említettem, hogy nyolc épületben voltunk szétszóródva, melyek közül egyetlen egy sem épült iskolának. Nem voltak folyosók, ahonnan az osztálytermek nyílhattak volna. Az osztálytermek egymásba nyíltak, sok volt az „átjáró” osztály. Lakásokat, raktárhelyiségeket alakítottak át úgy-ahogy osztálytermekké. Ami pedig a bútortzatot illeti, eleinte durva, vastag, gyalulatlan deszkákból ácsolt, hosszú kecskelábú asztaloknál, mindenféle adományokból összegyűlt székeken ültünk. Rögönzött katedrán foglaltak helyet tanáraink. Csak a tábla, a hagyományos „fekete tábla” volt olyan, hogy meg lehettünk elégedve vele. Egy év is beletelt, míg végre sikerült beszerezni rendes iskolapadokat, olyanokat, amilyenek nálunk voltak minden iskolában.

A tanítás a VKM (Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium) által megszabott program szerint folyt. Pótolnunk kellett az első évi latint, és elsajátítanunk a második év anyagát is. Kitűnő latin tanárunk volt – Gráf tata –, aki már külsőleg is olyan volt, mint egy igazi latintanár. Sovány volt és magas, hosszú vékony lábának fekete harisnyás bokája kilátszott kissé rövid, csőszerűen keskenyedő nadrágjából. Mindig szűk fekete öltönyt, fehér inget, fekete nyakkendőt viselt. Rövid, fekete kefefrizurája hátul a nyakánál magasra volt nyírva, a nyaka pedig valamilyen zöld tinktúrával volt bekenve. Keménykalapot, vagyis „colit” viselt. Nagyon szigorú volt, a legkisebb hibaért beírta a négyest. Nem tűrte a „iuxta”-kat, megkövetelte a „memoriter”-eket. Most is fújom a „de quatuor aetas” jónéhány sorát, valamint azt, hogy mi áll accusativusszal vagy ablativusszal...

A magyar osztályozás szerint az egyes volt a legjobb, a négyes pedig a legrosszabb jegy. A számoknak jelentésük volt: az 1-es jelest, a 2-es jót, a 3-as elégségest a 4-es pedig elégtelent jelentett. Adtak azon kívül 1/2 (egyketted), 2/3 és 3/4 jegyeket is. Szerénységem „jó” osztályzatú tanuló volt.

Kiváló magyar nyelv és irodalom tanáraink voltak, akiknek tudományos dolgozatai jelentek meg szaklapokban. Belénk oltották a magyar nyelv és irodalom iránti soha el nem halványuló ragaszkodást, az értékes irodalom igénylését.

A német nyelv és irodalom tanárunk nagy tudású, de nagyon ideges ember volt. Gyakran mondta nekünk, hogy ne bosszantsuk, az orvosa nyugalmat rendelt számára. Nagyon szeretett énekelni, sok szép német dalt tanított meg nekünk is.

Negyedik osztályosok voltunk, amikor megszületett egy diákújság ötlete. Nem emlékszem arra, hogy melyikünk fejében fogant meg a gondolat, de az egész osztály lelkesedett az ötletért. Mindenki vállalt valamit a munkából. Néhányan cikkeket írtak, sokan a lap terjesztését vállalták magukra. Volt, aki verseit ajánlotta fel. Egyesek vicc rovattal,

rejtvényekkel, sporthírekkel, riportokkal jelentkeztek. Megalakult a szerkesztőség. A lap technikai kivitelezését F. Tomi vállalta el, az ő apja volt Kolozsvár egyik legismertebb „írógépe”, aki sapirográffal is rendelkezett. Ott sokszorosítottuk a lapot, talán száz példányban. Kéthetenként jelentünk meg. Minden számot be kellett mutatnunk a városi ügyészségnek. Két példányt leadtunk az Egyetemi Könyvtár számára, megőrzés végett. Jómagam néhány cikket írtam a lapban a gimnáziumi osztályok lélektanáról, a jó és a rossz fiúkról, a törekvőkről és a lustákról, magyarázatokat keresve az osztály problémáira az élet általános feszültségében, a háborús helyzetben. Nem feledkeztem meg a pubertáskorral együtt járó lelki zavarok megemlítéséről sem. Más osztálytársaim tudományos ismertetéseket, nagy emberek életét, művészeti alkotásokat ismertettek. A lapnak sikere volt, még felsősök is ajánlkoztak munkára, de ragaszkodtunk ahhoz, hogy a „Diáklap” kizárólag a negyedik osztály lapja maradjon. Más iskolákban is voltak ilyen diáklapok, például a Piarban, akikkel cserepéldányokat váltottunk.

* * *

Abban az időben vették el az üzletünket. Kiigényelte egy szamosfalvi család, ahol a családfő a fronton harcolt. Megkapták az engedélyt. Apám át kellett adja az üzletet, úgy ahogy volt. Igaz, mindent kifizettek, a napi áron. Apám munka után nézett, kapott is üzletvezetői állást először egy külvárosi üzletben, majd pedig egy dobozgyárban.

Egy alkalommal, egy késő őszi délutánon, amikor korán sötétedett, kiment a biztosíték a lakásunkban. Sötét lett minden helyiségben, a szobákban, a konyhában és természetesen az üzletben is. Én otthon voltam, az üzlethelyiség melletti kis szobában, és jól hallottam, hogy az új üzlettulajdonosné hangosan szidja a „göndör zsidáját”, hogy elrontotta a villanyt. Reszkettem a tehetetlenségtől, mert tudtam, hogy a biztosíték az eresz alatt van, a sarokban, a konyha ablaka felett és csak magas létrával lehet oda felmászni. A magas létra pedig az üzleté volt, ott is maradt. Apám nemsokára hazajött a munkából. Nem kellett sokat magyarázzak neki. Bement az üzletbe, szépen elkérte a létrát, felmászott az eresz alá, és megjavította a biztosítékot. Ez nem volt valami egyszerű, kényelmes művelet. Ki kellett csavarni a porcelán dugókat és kicserélni bennük a vékony drótot. És közben ügyelnie kellett, hogy le ne verje a fecskéfészket, ami szintén ott volt, az eresz alatt. Azt mindenki tudja, hogy ott, ahol leverik a fecskéfészket, abban a házban a családot szerencsétlenség érheti. (A fecskéfészket lehet, hogy még most is ott van, de a mi családunkból egyedül csak én maradtam hírmondónak.)

Ebben a nehéz helyzetben úgy éreztem, hogy nekem is kell tennem valamit. Először egy építkezésnél dolgoztam, mint segédmunkás. Használt deszkákból húztam ki a szegeket, a deszkákat nagyság szerint szortíroztam, a szegeket kiegyenesítettem. Pihenéskor én is ott szalonnáztam-hagymáztam-kenyereztem az igazi, főleg falusi napszámosokkal. Később „felügyelő” lettem egy kis „maszek” téglagyárban, ami ott volt a kolozsvári nagy téglagyár közvetlen szomszédságában, a Kajántói út végén. Egy ócska biciklit is kaptam használatra. Minden nap, korán reggel kibicikliztem a város határában levő, bekerített agyaglelő helyre. Itt állandó örként egy öreg falusi ember lakott, egy kis földbe vájt kunyhóban. Szalmaprices, néhány polc, kis tűzhely volt egész berendezése. Az öreg ízletes, sűrű levest főzött magának azokból a zöldségekből, amiket a szomszédos hóstáti gazdák adtak neki. Engem gyakran kínált főztéből, tőlem azonban semmit sem akart elfogadni.

Bár szerettem volna én is ott aludni gúla alakú kis cserkészszátramban, – amit gazdag nagybátyáméktól kaptam születésnapomra –, de otthonról nem kaptam rá engedélyt. Így csak kora reggeltől késő estig maradtam ott. Akkor még nem tudtam, hogy a „maszek” téglagyárbeli tartózkodásom és a cigányokkal való kapcsolatom csak kis előgyakorlat ahhoz, ami nemsokára be fog következni.

A téglagyárban szakértő téglavető cigányok készítették a „cigánytéglat” gazdag nagybátyám tervbe vett házához. A cigánytégla gyártásának, égetésének minden csínját-bínját megfigyeltem. Az egész néhány hetet tartott. A még meleg téglákat 250 darabonként „pángétába” rakták, ezeket én tartottam számon. A jó cigánytégla, ha kalapáccsal gyengéden megütik, csengő hangot ad. A munkával töltött nyár után megkezdődött az iskola, számomra az V.-ik osztály.

1944 tavaszán, pontosabban március 27-én, az orosz frontról visszavonuló német csapatok megszállták Kolozsvárt. Azonnal megszűnt a tanítás a város összes iskolájában. Kiadták az „év végi” bizonyítványokat, nekem az V-ik osztály elvégzéséről. Azon a bizonyos napon, amit a soha el nem felejtendő élményeim között tartogatok, mindenkit hazaküldtek ebédelni azzal, hogy a fiúk azonnal jöjjenek vissza munkához öltözve. Két órakor együtt voltunk mind. Kipakoltuk az udvarra a padokat, térképeket, táblákat, a könyveket, a szertárat, egyszóval mindent, ami azt jelezte, hogy itt valaha iskola volt. Délután öt óra felé mindent elszállítottak valahová. Friss szalmát hoztak, leszórtuk a padlóra. És máris, a szélesre tárt kapun jöttek be a frontkatonák. Zárt sorokban, összeszorított állkapoccsal, üveges szemekkel, szótlan komorsággal masíroztak be az udvarra. Én meg ott álltam az udvaron és néztem a némán menetelő, fáradt, kimerült embereket. Nem voltak félelmetesek, hanem elszántak és rendkívül fegyelmezettek. Valami nagy erő hatalmában levő szürke gépezet, mely parancsszóra, mozdulatlan arccal használná a nyakában levő géppisztolyt. Szédelegve értem haza. Aznap estére jegyem volt egy Mozart koncertre, ahova már nem mentem el.

Új élet kezdődött mindannyiunk számára. Bevezették a sárga csillag viselését, a kijárási megszorításokat. Engem behívtak a Zsidó Tanácshoz, igazolványt, lepecsételt sárga karszalagot és egy biciklit adtak. Legfontosabb volt az a kényelvű igazolvány, mely szerint „a fentnevezett a kolozsvári Zsidó Tanács rendőre és felvigyáz arra, hogy sárgacsillagos zsidók csak a mellékutcákban járjanak”. Jelentenünk kellett minden incidenst, de szerencsére nem volt ilyesmi. Ez a „szerepem” nem tartott sokáig. Megtudtuk, hogy a kolozsvári téglagyárban gettó lesz számunkra, és akármikor értünk jöhetnek. Készültünk, ahogy lehetett, csomagoltunk, amire „ott” esetleg szükség lehet. Vettünk *Atom GG-t* (tetűport). Levágattuk kishúgom szép, mézszínű copfját.

Anyám, aki mindig fegyelmezett és józan volt, egyszer csak végigvágta magát a kopasz sezlónon, zokogva ölelte magához Zsuzsikát, és zokogva mondta: „Megölnek bennünket, levágják a hajunkat és megölnek...” Apám vigasztalta: „Ne félj, Mama, itt vagyunk mi, férfiak, mi dolgozni fogunk, nektek nem lesz semmi bajotok.”

Egy napon apám konflisért küldött engem a Főtérré. Felraktuk rá az előkészített holmikat, két összecsavart szamosújvári „perzsa” szőnyeget és apám kis üzleti vaskasszáját, ami nem volt más, mint egy cipődoboz nagyságú, kulcsra zárható barna fémskatulya, benne iratok és egy kis dobozkában a család ékszerei: apám pecsétgyűrűje, anyám gyűrűje egy nagy I-betűs monogrammal, a kishúgom aranygyűrűje, egy nyaklánc medalionnal és három-négy pár fülbevaló. Elhajtattunk dr. Gyenge László ügyvéd lakására, a Szamos-partra, és mindent átadtunk ennek a bátor embernek. Azokban az időkben, Dr. Gyenge László, nyilaskeresztes jelvénnel a gomblyukában, bátran védte Kolozsvár kicsi zsidait ügyes-bajos dolgaikban a törvényszéken. Itt, dr. Gyenge előtt mondta nekem apám, hogy ha vége lesz ennek a helyzetnek és valami lesz vele, akkor én jöjjek ide, és itt mindent visszkapok.

A gettózás Kolozsváron 1944. május harmadikán kezdődött. Nem emlékszem arra, hogy értünk milyen napon jöttek. Arra emlékszem, hogy egy civil és egy rendőr jött értünk. Elvették a megmaradt jegygyűrűket, apám Doxa zsebóráját, az én kis olcsó karórámat és a konyhai vekkert is, mert, mint mondták, a gettóba nem szabad órát vinni.

Sem a civil, sem a rendőr nem volt kolozsvári, ezt a kiejtésükről mindjárt észre lehetett venni. Mi úgy hallottuk, hogy a kolozsvári rendőrök nem vállalták el ezt a munkát. Ezért

testületileg a frontra küldték őket, és az Anyaországból hoztak rendőröket. Az új rendőrpáncsnok állítólag egy kassai Urbán nevű őrnagy volt.

Kicipeltük a már becsomagolt holmikat, ágyneműt, ruhákat, konyhafelszerelést, lavórt, vedret, holmi szerszámokat, pokrócokat a kapu elé. A házból, a szomszédból senki se jött ki, az egész néma csöndben zajlott le. Egy városi szemetes-szekér állt meg a kapunk előtt. A kocsis becsületére legyen mondva, a szekér tisztára volt súrolva. Felrakodtunk, és én nagy bátran a csomagok tetejére ültem, lovagló ülésben. Nagymamát az öregekért küldött, padokkal ellátott teherautóra segítette fel édesapám. A menet lassan elindult. A szekér után ballagott a család. Felzárkóztunk a már kialakult karavánhoz. Végigbaktattunk a Petőfi utcán, majd a mellékutcákon, elkerülve a Főteret, le a Kajántói útra, a téglagyár felé. „Legalább Mátyás király nem látja ezt a szégyent”. Végighaladtunk a néma, befüggönyözött ablakú utcákon. Sehol egy lélek, mintha mindenki a városban szégyellte volna azt, ami végbemegy.

Már a gettóban voltunk, amikor meghallottuk, hogy május 18-án, Márton Áron püspök úr átjött a Romániában maradt székhelyéről, Gyulafehérvárról Kolozsvárra, és a főtéri Szent Mihály templomban tartott beszédében elítélte a zsidókkal való bánásmódot. Bátor kiállása azonban nem tudta megváltoztatni az akkori fasiszta hangulatot.

Berendezkedtünk a számunkra kijelölt téglaszáritóban. A kolozsvári téglagyárnak két hatalmas állandó téглаégető kemencéje volt. Egyes családokat egyenesen a téглаégető kemencék belsejébe helyeztek el. Ezek barlanghoz hasonlatos, vaksötét folyosók voltak. A mi családunk számára a sok száz téglaszáritó fészker egyikében utaltak ki „lakást”. Nekem már volt némi tapasztalatom a téglagyártás területén, tudtam, hogy mi az a téglaszáritó. Az oldalfalak nélküli, igencsak szellős, de fedett építményben, négy faoszlop közötti terület volt a mienk. Felettünk cseréptető, a jobboldalon húzódott egy árok, mely a szomszéd téglaszáritótól választott el, a baloldalon a száritót átszelő út volt, melyen keskenyvágányú sín pár futott végig. Előttünk és a hátunk mögött, ugyancsak 4-4 faoszlop között cihelődtek le a „szomszédaink”. Szerencsére magunkkal hoztuk a padlásról a ruhaszáritó drótokat. Azokat kifeszítettük a négy oszlop között, rájuk aggattuk a velünk hozott pokrócok, takarók, szőnyegek egy részét – és meg is volt a „lakás”. Anyám felseperte a „döngölt padlót”, az „apartment” egyik oldalára berendeztük a hálóhelyeket, a másik oldalára pedig szétraktuk a magunkkal hozott holmikat. Néhány téglát is szereztem, ezeket székeként használtuk.

A gettóélet hamar kialakult. A nagy téглаégető kemencék előtti teret elneveztük főtérnek, az oda vezető utakat pedig a kolozsvári főutcák nevével jelöltük.

Az egyik téglaszáritóban konyhát rendeztek be. 20.000 ember számára több főző alkalmatosságot szerkesztettek. Egy ilyen alkalmatosság négy fürdőkádból állt, mely alá tüzet lehetett rakni. Minden nap száritott borsófőzelék volt a menü, néha lókolbász és véres hurka is akadt. Ezzel az étkezés kérdése el volt intézve.

A másik fontos dolog ilyen esetben az ivóvíz biztosítása. A téglagyár mellett néhány ház is lefoglalt a hatóság, hogy ott segélyhelyet, irodát nyithassanak. Így aztán a gettó területére került néhány kút is. Ezek használata nem kis problémát okozott. Általában a városi emberek nincsenek hozzászokva a kerek, vedres kutak használatához. Czinczár bácsi, aki az első világháborúban tiszt volt, megszervezte a kutak körüli szolgálatot, önként jelentkező fiatal emberekből. A kutakhoz vezető utakat felszórták kavicssal, sorba állították a vízért jövőket, segítettek a vízmérésnél.

A harmadik legfontosabb kérdés megoldása sem maradhatott el. Egy női és egy férfi latrinát kellett ásni. Az is elkészült. Két hatalmas téglalap alakú gödröt ástak az önkéntes fiatalok. Ezek szélére gerendákból, fenyődeszkákból padokat ácsoltak. Deszkakerítés biztosította a szükséges „intimitást”.

Szerencsére az egész gettóélet nem tartott sokáig. Az ilyen közművesítés mellett 20.000 ember együttléte előre nem látható következményekkel járt volna.

Május 19-én, 15-ik születésnapomon, barátaim egy pálcára szúrt néhány krumplival és hagymával ajándékoztak meg.

A hónap végén megkezdődött a gettó kiürítése. Azt mondták nekünk, hogy Magyarország belsejébe, Kenyérmezőre visznek minket, ahol a család együtt marad, a férfiak dolgozni fognak. Lassan ürült a gettó. Tervszerűen vitték az embereket a vasúthoz. A kiürült „lakrészekben” ott maradt minden, amit nem bírtak elvinni. A vonathoz gyalog kellett menni, így mindenki annyit vett magához, amennyit elbírt. Egyre több lett az elhagyott családi fészek a téglaszáritókban. Osztálytársaimmal bekóboroltuk az elhagyott helyeket. Bebeültünk egy-egy ilyen szomorú, néma holmikkal rakott, elfüggönyözött táborhelyre és kánonban énekeltük:

*Erdő mélyén
Esti csendben
Hallod a csalogány
Édes dalát
Szívedbe zengi
Bánatát.*

Mindenki az osztályból, akinek a családja még nem került sorra, ott volt. Még azok is, akik a kivételezett 500 családdal Svájcba kerültek.

Teljesen váratlanul, június másodikán délelőtt amerikai bombázók megtámadták Kolozsvárt. Semmiféle katonai célpont nem volt városunk területén. A Fellegváron és a Csillaghegyen levő léghátrító ütegek nem érhették el a magasban úszó „Liberator” gépeket.

Egy kolozsvári újságnak a bombázás 60-ik évfordulóján megjelent cikkéből idézek:

„...40 perc alatt 1.200 bombát dobtak le a városra. Meghalt 362 civil, 32 magyar honvéd és 65 német katona. Sebesült mintegy 1,000. Elpusztult 327 földszintes és 58 emeletes lakóház, károkat szenvedett 792 földszintes és 68 emeletes lakóház. Bombatalálat érte a vasútállomást, a vasúti műhelyeket, a cipőgyárat, az acélárugyárat, a gyufagyárat, a Marianum leánygimnáziumot és a Diakonissza református kórházat...”

A bombázás a vasút környékét sújtotta. A legtöbbet szenvedtek a kis munkásházak lakói, valamint az állomás közelében levő emeletes lakóházak. A gettóból lehetett látni, amint a finombörgyár épülete ég.

Sohasem fogom megérteni, hogy miért kellett a békés lakosságot hadigépekkel gyilkolni. Egyesek azt mondták, hogy a mi deportálásunkat akarták volna megelőzni, dehát a vasútvonalat egyetlen egy találat sem érte.

Lassan ránk is sor került. Felpakoltunk mi is, mint málhás szamarak. Nagymamát, a többi öreggel szekéren vitték a vagonokhoz. Útközben mi is el kellett dobjunk egy-egy csomagot. Anyám görcsösen hozta a nagy mosdótálat, benne a tisztálkodási szerekkel. Apám és én nehéz hátizsákot és mindkét kezünkben egy-egy súlyos csomagot vittünk. Mindnyájan több rendbéli ruhát viseltünk, ami még jobban igénybe vette erőnket.

A cipőgyár rakodó helyén álltak a tisztára súrolt tehervagonok, rajtuk a felirat: 24 ember vagy 8 ló. Nem tudom, hányan zsúfolódtunk be a vagonba. A mi családjunk a vagon jobb sarkában húzódott meg. Apám elment, hogy édesanyját meglátogassa, akit az öregekkel együtt külön vagonban helyeztek el. Akkor látták egymást utoljára.

Apámat „vagonparancsnoknak” nevezték ki. Megmondták neki, hogy ha valaki megszökik a vagonból, akkor őt lövik le, ha meg ő szökik meg, akkor a családjával végeznek.

Ránksapták a vagonajtót. Körülbelül 40 lélek, nők, férfiak, gyerekek voltunk összezárva. Egyszer csak valaki észrevette, hogy vonatunk nem nyugat felé, az állítólagos Kenyérmező felé halad, hanem északi irányt vesz. Nemsokára megérkeztünk a kassai állomásra. Itt a tudomásunkra hozták, hogy átadtak minket a németeknek. Felszállt a vagonba néhány fiatal SS katona. Bontogatták a csomagjainkat, új, használatlan holmikat kerestek. Tőlem elvették vadonatúj mustársárga flanel pizsamámat. A vonat tovább vitt bennünket. Apám, mint „vagonparancsnok”, a szögesdróttal berácsozott ablaknyíláson át kukucskált ki. Egyszer csak azt mondja: „*Auschwitz*”. Hát ez mi lehet? Rövidesen megtudtuk.

III. fejezet. 1944 nyarától 1945 tavaszáig: Auschwitz és Kaufering

Auschwitz. Valami kis város vasútállomása. Vajon hol lehet? Akkor még nem tudtuk, hogy Auschwitz tulajdonképpen *Oswieczim*, egy lengyel városka németesített neve. Így pottyantunk bele a világtörténelembe.

Sok tolatás, lökdösés után megálltunk. Szélesre tárták az ajtót. Leaszfaltozott peront láttunk, furcsa kerítéseket, valamint hasáb alakú tornyokat egymástól szabályos távolságra. A peronon állig felfegyverzett SS katonák, hatalmas farkaskutyákat tartva pórázon, sétatóttal a kezükben kiabáltak: „Los, los, alles weck”.³ Az SS-eken kívül foglyok is voltak jelen. Rendes, tiszta, csíkos rabruhás emberek sűrögtek, forogtak körülöttünk. Ezek jiddisül, lengyelül, valamint felvidékiek magyarsággal bíztattak bennünket: csak hagyjunk mindent a vagonban, álljunk sorba, férfiak, nők külön. Kiugráltunk a vagonból, mindent ott hagytunk.

(Később tudtuk meg, hogy a vagonokat elvontatták, és a szolgálattelvő rabok, akiket láttunk, mindent szépen kipakoltak, elrendeztek, kiválogattak. Semmi se ment kárba. Azt a lágert, ahol ezek a raktárak voltak, az auschwitzi lágernyelven *Kanadának* nevezték, mert ott mindent lehetett kapni a bennfenteseknek.)

Az egyik ilyen „kanadás” rab apámtól cigarettát kért. Apám, a nála levő bontatlan Szimfónia csomagból kivett egyet, rágyújtott, és odakinálta a pakkot az illetőnek, hogy vegyen. A rab elragadta az egész csomagot azzal, hogy „neked már úgyse kell”. Oldalamon kenyérzsák volt, benne bicsak, szalonna, sajt, jó száraz kenyér. „Egyél, fiam, ki tudja mikor kapunk itt enni” – mondta apám. Anyám és húgom már a nők között sorakoztak, még egy párszor intettünk nekik. Nagymamát sehol se láttuk. Aztán magunkkal kellett törődnünk. A férfiak sora lassan haladt előre. Láttuk, hogy a sor elkeskenyedik, és végül egyenként kell ellépni egy magas, karcsú SS tiszt előtt, aki valamit kérdez mindenkitől, és aztán egy intéssel jobbra vagy balra küldi a kérdezetteket. Erősen füleltem és megértettem, hogy azt kérdezi: „Wie alt bist Du?” Mondom apámnak, mire ő: „Mondd azt, hogy 18 éves vagy, és húzd ki magad bátran. Én majd 40 évesnek mondom magamat. Ezeknek munkaerő kell”. Erre nem volt nehéz rájönni, mert látható volt, hogy a gyerekeket és az öregeket más csoportba tették, a munkaképesek külön csoportot alkottak. Nem sok időnk maradt tétovázásra, odaértünk – amint azt később megtudtuk, Dr. Mengele elé –, én kivágtam nagy hangon: „*Achtzehn*” Apám meg „*Vierzig*”, és máris ott voltunk az életre ítélték között. (Ehhez az „új” életkorunkhoz mindvégig pontosan ragaszkodtunk, így aztán minden lágerbeli nyilvántartásban 1927-es születési évvel szerepelek.)

Innen egy sétatálcát lóbáló SS altiszt elvezette csoportunkat egy nagy hangárszerű épületbe. Ott csaholó farkaskutyákat pórázon vezető SS-legények vettek át minket, akik a már ismerős „Los, los, alles weck”-et ordítva vetkezésre szólítottak fel minket. Néztünk ide-oda, hogy hova tegyük le ruháinkat, hogy később megtalálhassuk, meg hogy hová ülünk, hogy levehessük cipőinket. Hamarosan, néhány fájdalmas botütés árán megtudtuk, hogy csak úgy ni, dobjuk a ruhákat egy nagy halomba, maradjunk csurdén, csak a cipő és a nadrágszija maradhat meg, az is a kézben. Jöttek a kérdések: mi legyen a családi fényképekkel, szemüveggel, sofőrigazolvánnyal, sérvkötővel, inzulinnal és a hozzávaló fecskendővel, iratokkal stb. A válasz, újabb botutésekkel és durva ordítással fűszerezve: szemüveget feltenni, mást mindent otthagyni a bakancson és nadrágszíjon kívül. A kutyák morogtak, ugattak és csaholtak, az SS-ek csattogtatták botjukat és ordítva ismételték a „Los, los, schnell, schnell, alles weck” rövid, de velős mondókájukat, és terelték a riadt, meztelen, kezükben

³ Gyerünk, gyerünk, mindent otthagyni.

lábbelijükkel és nagragszójukkal topogó mezítlábas csürhét. Néha elcsattant egy-egy botütés, hát ehhez hozzá kell majd szokni. Meg kell tanulni, hogy csak lazán tartsuk izmainkat (addig, amíg még megvannak), mert a megfeszített testrészeken jobban fáj az ütés. Az ott álló SS-ek belenéztek minden cipőbe, és ha találtak bennük valamit, azt ki kellett dobni a tulajdonosnak, aki kapott még egy jó verést is. (Hiába mondta volna azt valaki, hogy ő nem tud semmiről semmit, a Mikulás tette oda, nem hiszem, hogy méltányolták volna a viccet.)

Egy nyitott vasajtó felé tereltek minket, ami egy nagy tusoló terembe vezetett. Ez volt a híres „szauna”. A plafonon sűrűn voltak elhelyezve a tusolórózsák, melyekből kissé klórszagú, de jó meleg víz csurgott. Arra emlékszem, hogy nem tudom milyen sugallatnak engedve, megnéztem, hogy nincs-e az ajtókereten gumiszigetelés. Apámmal akartam ezt a megnyugtató hírt közölni, de ő már előttem járt, befejezte a szappan nélküli tisztálkodást és ment „hajtalanodni”. Én is a borbélyokhoz kerültem. A borbélyok az ablakok melletti falnál álltak. Tiszta rabruhát viselő, felvidéki magyar és lengyel zsidók voltak. Letérdeltem az egyik elé, aki lenyírta rakoncátlan göndör hajamat. Intett, hogy lépjek odébb, ahol egy öregebb rab térdepelt, önborotvával a kezében. Tudtam, hogy olyasmivel szoktak egyesek borotválkozni, de az én apám borotvakést, igazi jól kifent borotvát használt, és „lenézte” az önborotvát. Én még messze voltam a borotválkozástól, óva intettek attól, hogy időnek előtte megkezdjem, mert akkor „csúnya lesz a szakállam”. A térdeplő idős rab nem is az arcomat akarta borotválni – nem volt azon még „legénytoll” sem –, hanem minden teketória nélkül, csak úgy szárazon, elkezdte lenyúzni a serkedő szeméremszőrözetemet. Néhányszor megvágott, de nem is az fáj, hanem az, hogy magyarul szólt hozzám valamit – beregszászi volt. Megkérdeztem tőle, hogy mikor találkozhatunk a nőekkel, nagymamával és anyámmal, aki a kishúgommal maradt. Az öreg az ablakon át látható magas, füstölgő kémény felé intett kopaszra nyírt ősz fejével, és színtelen hangon mondta: „nézd csak, ott megy ki az anyád meg a húgod a nagymamáddal a kéményen”. Persze, hogy nem hittem neki akkor, de nagyon rosszul esett, amit mondott és ahogyan mondta. Csak jóval később tudtam meg, hogy igaza volt a keserű öregnek. Mennem kellett most már teljesen szőrtelenítve egy másik ajtó felé. Ott jobbról-balról egy-egy rab állt, mindegyik kezében egy-egy fürdőkesztyű féle nedves, szürke rongy, és ezekkel az egyik a kopasz fejemet és a hónom alját, a másik pedig az enyhén vérző ágyékom táját kente be valami bűdös, csípős folyadékkal. „Kuprex” – mondták magyarázatképpen. De nem volt időm gondolkodni, hogy az mi lehet, mert tovább kellett lépnem, ahol jobbról-balról repültek felém gyűrött, de tiszta és erős fertőtlenítő szagú ruhadarabok: egy ing, egy gaty, egy pár nem tudtam micsoda (rongyokból zokniszerűre kiszabott és összevarrt pár kapca volt), egy sapka, egy vadonatúj csíkos nadrág és ugyanolyan zakó. Bámulhattam, mint az a bizonyos borjú az újkaput, amikor egy alacsony, köpcös kis ember, vadonatúj rabruhában, nagy sötétkék lapótyaszerű szövetfejfedővel megszólított: „Jancsi, gyere, segíték felöltözni”. Az apám volt. Hirtelen nem ismertem rá a rabruhában, de ő már látott engem meztelenül, várta jöveletemet és megszólított. Az alsónadrágnak szinte örültem, mert az valamikor valakinek, aki szerette a feltűnően csíkozott fürdődresszt, lehetett a holmija. Csinos darab volt, jól állt volna rajtam a strandon. A többi cucc mind „csíkos kincstári rabruha” volt, kivéve a sapkát és a kapcákat, melyek a foltozó szabászat kimagasló diadalaként tucatnyi különböző színű vékony és vastagabb szövetdarabkákból voltak összevarrva. Felöltöztünk. Sorba állítottak. Ezentúl mindig ötös vagy tízes sorokba kell majd álljunk, hogy könnyebben lehessen minket megszámolni. Egy jól megtermett, tiszta rabruhás ember, kinek karján fekete szalag volt, rajta fehér betűs *KAPO* felírás, és akinek a kezében egy rövid, vastag bot volt, olyan, mint édesanyám laskanyújtójának a fele, megmagyarázta, hogy mi ezentúl „Schutzhäftling”-ek,⁴ röviden „Häftling”-ek vagyunk. Itt mindent megmondanak, amit tudnunk kell, kérdéses nincs, pofa be! Ha megszólít egy SS, akkor

---

⁴ Internált, őrizetes fogoly

vigyázzba kell állni, sapkát le! A többit majd megtanuljuk. Még megnézhettem a feliratokat a falon: „EINE LAUS – DEIN TOD!” meg „ARBEIT MACHT FREI!”⁵ és máris masíroztunk több kutyás és sétatagos SS-legénytől kísérve az újabb kalandok felé.

Links, zwo,⁶ drei vier; links, zwo, drei, vier; links zwo drei vier – erre a vezényszóra meneteltünk. Jobbról, balról magas, kettős drótkerítések között vitt az utunk. A széles, tiszta utak mentén sehol egy szál fű vagy bokor. Fákat sem láttam sehol magaslan, se dombokat a környéken. A táj vigasztalanul kopár, félelmetesen egyhangú volt, a levegőben pedig erős fertőtlenítő szag keveredett fanyar füstszaggal. Az utakat mindenütt furcsa kerítések szegélyezték. A szögesdrótok szigetelő porcelán csigákon voltak a beton oszlopokra erősítve. Ezeknek mindegyike felül enyhe ívben végződött. Arra már nem emlékszem, hogy befelé vagy kifelé hajoltak az ívek, de valahogy megéreztem, hogy arra szolgálnak, hogy megnehezítsék az átmászásukat. Viszont ezt csak áramszünetben lehetett volna megtenni. Szabályos távolságokra felszerelt lámpákat is lehetett látni, mert mint később tapasztalhattuk, a kettős, magasfeszültségű árammal töltött drótkerítések éjjel fényárban úsztak. Egy méternyire a kerítéstől egy szál drót húzódott alacsony faoszlopokon, helyenként fehér bádogtábla fekete halálfejjel és a felirattal: „ACHTUNG! HOCHSPANNUNG! LEBENSGEFAHR!”⁷. Különben a kerítések mindenütt kettősek voltak, és a közöttük levő talaj gondosan fel volt gereblyézve. Szabályos távolságokra négyszögletes, felfelé keskenyedő gúlaszerű őrtornyokat láthattam, körbefutó erkélyszerű kilátóval, reflektorokkal és gépfegyverrel ellátva. Az úton, amelyen haladtunk újabb rendeltetési helyünk felé, kutyás járőrökkel találkoztunk. Különben mások, akik megjárták Auschwitzot és több időt töltöttek ott, jobban és pontosabban leírták, mint én ezt az érdekes, világtörténelmi jelentőségű intézményt. Az biztos, hogy ezek a kerítések nem arra szolgáltak, hogy megakadályozzák a kintről való behatolást. Később hallottuk, hogy egyes háftlingek, akik valószínűleg megtévelyodtek, nekirohantak a kerítésnek és ezzel be is fejezték földi pályafutásukat. Nekem és apámnak szerencsénk volt, mert mindössze két „felejtetetlen éjszakát” és három nappalt tölthettünk Auschwitzban.

Az első napról és az első éjszakáról szól most a krónikám. A fürdés és ruházkodás után a karantén lágerba érkeztünk. Cigánylágernak is nevezték. Itt a cigányok voltak az urak, és mi az ő alázasos alattvalóik. Akkor még nem tudhattam, hogy romáknak is nevezik őket. Több, szabályos utcákat képző hosszúka, ablaktalan épület, „blokk” állott ott, mindkét végük hatalmas kétszárnyú kapubejárattal ellátva. Lóistállóknak néztem ezeket az építményeket. Felfedeztem, hogy magasan, a tető alatt keskeny, hosszúka ablakok is vannak. Bár minden épület első látásra teljesen egyformának tetszett, nem mindegyik szolgálta ugyanazt a célt. Amelyikbe minket betelereltek és egy éjjelre a mi „hálótermünk” lett, hatalmas hodály volt, padozata mintha aszfalt lett volna. A hosszú épület bejáratánál jobbra és balra beépített, deszkafallal elhatárolt, ajtóval ellátott helyiségek voltak. Itt lakott a Blokk Ältester⁸ családjával, Máriskóval és rajkóival. Még egy széles nagy ajtón kellett bemennünk, és akkor elénk tárult egy nagy hodály. Semmiféle bútor, pad, asztal, ágy nem volt benne. Pusztá volt, akár egy üres raktár. A helyiség mindkét végén téglából emelt embermagasságú kályhaszerűség volt, melyeket szintén téglából rakott, térdmagasságú széles járda kötött össze, végignyúlva a barakk egész hosszán. Ez a „járda” keskeny, hosszú pódiumfélének nézett ki. Rájöttem, hogy ez a fűtés miatt lehet. De most nem fűtöttek, hanem a cigány, a Block Ältester, sétált rajta nagy peckesen. Buggyosujjú, égőpiros fényes selyeminget, szép barna lovaglónadrágot, hozzá csizmát viselt, fején csinos tányérsapka csíkos rabruha anyagból, kezében pálcát suhogtatott. Nadrágján észre lehetett venni egy piros festékkel

⁵ A tetvesség – halál! A munka szabaddá tesz!

⁶ zwo = zwei (kettő) népiesen

⁷ Figyelem! Magasfeszültség! Életveszély!

⁸ A blokk főnöke, parancsnoka

festett „tábornoki” csíkot, mely jelezte, hogy végeredményben ő is csak egy häftling. De karján volt a fekete szalag, rajta a felirat fehér betűkkel „BLOCK ÄLTESTER”. Megtudtuk tőle, hogy itt ő az élet és halál ura, és ha jót akarunk, akkor engedelmeskedünk. Azt is megtudtuk, hogy ma már nem kapunk vacsorát, mert még nem vagyunk benne a „létszámban”.

Mi apámmal nem voltunk nagyon éhesek, mert amíg csak lehetett, mind ettük a kenyérszánkunkból a kenyeret, szalonnát, sajtot. A cigány nagyon kegyes hangulatban volt, de az is lehet, hogy szórakozni akart, mert egy kenyérből kockacukor nagyságú darabokat vágott és a nép felé kezdte dobálni. Az eddig civilizált kolozsvári nép pedig, orvosok, ügyvédek, kereskedők, kisiparosok mint a vadak rohantak, taposták le egymást, hogy elkapjanak egy kis darabka kenyeret. Amikor megmozdultam, hogy én is odarohanjak, apám lefogott. „Nem tartunk még ott, fiam. Vigyázzunk emberi méltóságunkra” – mondta. Tudom, hogy „emberi méltóságunk” megőrzésében nem kis szerepe volt annak a kenyérnek, szalonnának, amit az ő előrelátásának köszönhetően bezabáltunk. De az este ezzel még nem ért véget. Még volt egy „szám”, amit nem lehet soha elfelejteni. A cigány helyét elfoglalta egy testes „úr”, aki ha nem lett volna rabruhában, azt hihettük volna, hogy bankigazgató vagy főkönyvelő valamilyen jobb vállalatnál. Weisz úr – ha jól emlékszem, ezt a nevet mondta be – közölte velünk felvidékiek és jiddises magyarsággal, hogy: „Ez nem egy szanatórium, ez egy Konzentrations Lager, ahol nagy a szigorúság.” Hozzátette: őt a legmesszebbmenő jóindulat vezeti, amikor elárulja nekünk, hogy holnap mindenki át fog menni egy „apparátus”-on. Ez az „apparátus” kimutat mindent, amit eldugtunk, lenyeltünk, bevarrtunk a nadrágtartó, nadrágszíj vagy a cipő bélésébe, beleépítettünk a cipősarokba. Az SS-ek tudják, hogy vannak közöttünk olyanok, akiknek sikerült ezt-azt átcsempészni a szigorú ellenőrzés ellenére. Most itt az utolsó, soha vissza nem térő alkalom, hogy megszabaduljanak az illetők ezektől a „kompromittáló bűnjelektől”. Mert akinél az „apparátus” ilyesmit felfedez, azt azonnal kivégzik. Ezzel Weisz úr letett a lába mellé egy kis zsákot, és azt mondta, hogy „mindent oda kell betenni”. Legnagyobb ámulatomra néhányan levették cipőjüket, bontogatni kezdték nadrágszíjukat, és előkerült ez-az: dollár, gyémánt, aranyérem és hasonló értékek. Amint azt később megtudtuk, Weisz úr ezt a dumát minden újonnan érkezett csoportnak leadta. Persze semmiféle „apparátus” nem volt, a vén kárpátaljai ravasz zsidaja átverte hiszékeny és halálra rémített hitsorsosait. Hogy mit csinált a zsákmánnyal, hogyan szervezte meg Weisz úr ezt az egész cirkuszt, arról nem szól a *Holocaust krónikája*.

Ezzel vége is lett az első napnak, megkezdődött az első éjjel. A cigány még búcsúzóul tudatta velünk, hogy ki ne merjünk menni éjjel a barakkból, mert az örök a toronyból felszólítás nélkül lőnek, és nagyon jól céloznak. Összebújtunk édesapámmal és elaludtunk. Aludtunk a földön, akár csak a téglagyárban, de ezúttal párnánk, takarónk sem volt. Pedig ott, Lengyelország ama szögletében az éjszakák, hajnalok még nyáron is hűvösek.

A második nap ott virradt ránk a cigánylágérban. Kikergettek kora hajnalban a blokkból, ahol semmi sem maradt utánunk, legfeljebb egy-egy tócsa, ha valaki nem tudta visszatartani a vizeletét. Sorakoztunk, megszámoztak. Tízes sorokba álltunk, a cigány megszámozt, aztán lépnünk kellett jobbra, fedezve, és megszámolta a következő tíz häftlinget, aztán azok is léptek egyet, és így tovább, míg mindenkit meg nem számolt. A baj a végén lett, ahol már nem maradt kereken tíz häftling. A cigány összezavarodott, dühös lett, ütött és kiabált, mint a veszett. A sorbaállás és megszámlálás előtt (ezt a procedúrát „Appell”-nek nevezték), amint kint ácsorogtunk a kora reggeli órákban, rettenetesen fáztunk. Az emberek egymás melegét használták fel arra, hogy ne dideregjenek olyan nagyon. Ez úgy történt, hogy minden külső beavatkozás vagy szervezés nélkül egymáshoz bújtunk. Így egy hatalmas kör alakult ki. Valamilyen Brown-mozgás-szerű áramlat jött létre ebben a tömegben, mely egyszerre centripetális és ugyanakkor centrifugális irányt vett fel. Egyszerűbben kifejezve, az, aki a kör központjában volt, igyekezett kifelé, mert fulladozott a melegtől, aki pedig a legszélén állt,

igyekezett a kör belsejébe kerülni, mert a háta fázott és ott beljebb melegebb volt. Ilyen „emberkályhát” azóta se láttam. (Később tudtam meg, hogy a délsarki pingvinek is így melegednek.) Ugyancsak az Appell előtt részem volt egy másik „első” élményben: a cigány egyszerre elordította magát: Fünfzig Männer antreten! – vagyis 50 ember sorakozó! Álltunk, mint Bálám szamarai, de nem hagyott időt, botjával hamarosan egybeterelt 50 embert – közöttük engem is – és beteretelt egy ugyanolyan blokkba, mint amilyenben aludtunk. De csak kívülről volt olyan! Belül a belső architektúra ritka csodáját pillanthattuk meg. Egy százszemélyes latrina volt! Egy hatalmas darab betonlap szélein egyforma távolságra kör alakú lyukak voltak, oda kellett letolt nadrággal leülni, vezényszóra. A cigány is elvégezte dolgát, közülünk is azok, akiknek éppen kellett. (Toilette papír helyett a kényesebbek kis darabot téptek le ingükből. Erről viszont hamar le kellett szokni, mert csak egy ingünk volt.)

Még mielőtt felkelhettünk volna, a cigány ellépett előttünk, ahogy ott ültünk, és alaposan szemügyre vette mindenkinek a lábbelijét. Akinek jóképű bakancsa vagy éppen csizmája volt, az búcsúzhatott is attól. A cigány félreállította és „elcserélte” azt egy teljesen új, kincstári, fatalpú, vászonfelsőrészű, „Made in Auschwitz” cipőre. Miután onnan kivonultunk, megkezdődött a lábbelik kicserélése miközöttünk. Barátok, rokonok elcserélték egymással a jobb- vagy bal cipőjüket, hogy a cigánynak ne legyen kedve elvenni azokat. Apám kényes lábán egy csináltatott bakancs volt, de csak boxbőrből, jó vastag talppal, és korántsem volt olyan kíváncsú a cigánynak, aki a legfinomabb, vízhatlan síbakancsokban vagy pláne stramm birgerli-csizmákban válogathatott. Nekem egy szintén rendelésre készült bakancsom volt, de csak disznóbőrből, ami bizony nem valami tartós holmi. Így aztán egyikünk lábbelijét sem kellett féltetni attól, hogy a cigány el fogja „cserélni”. A cipő a lágerban nagyon fontos volt, amint azt később a saját lábamon tapasztalhattam. Már sorakozott is a következő 50 ember a latrinára, ha kellett nekik, ha nem.

Most következett az Appell. Úgy álltunk ott, mint a cövek. Jött néhány SS-tiszt. „Mützen ab!”⁹ szólt a vezényszó. Lekaptuk tökfedőnket, és jobb combunkhoz szorítottuk. Mindenkitől sorban megkérdezték, hogy „Wie alt bist Du?”. Mi ketten következetesen öregítettük, illetve fiatalítottuk magunkat. Egyesektől azt is megkérdezték, hogy azelőtt mi volt? Apám, aki rövid néhány hétig asztalosinas is volt, gondolkodás nélkül rávágta, hogy asztalos. Így lettem én is asztalosinas! Minket, akiket munkára válogattak ki, külön sorakoztattak fel. Ezek után jött az „ebéd”, vagyis a Dörrgemüse. Ez egy sűrű, szürkés-drapp alapszínű, piros és barnás pettyekkel tarkálló kotyvalék volt, szaga rettenetes. Íze? – moslékot addig nem ettem, de ez valami olyanféle lehetett. Edényünk nem volt. Ezt a „micsodát”, amit itt, az auschwitzi rabkonyhában „követtek el”, szárított zöldségből és valamilyen lisztes magból főzték össze vízzel és egy kevés sóval, nagy, füles, vastag falú hordóban hozták ki nekünk. A cigánynak volt néhány tízliteres fazeka, mind kétes tisztaságúak. Ott heverték a blokkban, ahol aludtunk, egy sarokban. Egyesek éjjeliedénynek használták, azoknak még nehezebben csúszott le az amúgy is gusztustalan táplálék. Egy botra erősített csuporral megtöltötték a fazekakat. Kanalunk nem volt, enni kellett... Az ember nagyon találékony, ha önfenntartásról van szó. Márpedig itt úgy állt a kérdés, hogy „enni vagy nem lenni”. Tíz ember, tíz liter ennivaló egy tízliteres edényben. Kanál, tányér nincs – hát egymásnak adtuk a fazekat, mindenki nyelt egyet, húzott egy slukkot az „ételből” és nem többet, majd tovább adta szomszédjának az edényt. Csalni nem lehetett, lestük egymás nyeldeklőjét, de különben sem volt az edény tartalma valami csábítóan finom! És mi sem voltunk még olyan nagyon kiéhezve. Ez volt az első ebéd Auschwitzban.

Egyszer csak elterjedt a hír, hogy lehet írni haza! Haza? Kinek? De nem gondolkozhattunk sokat, levelezőlapokat osztottak ki, olyan szürke tábori lapokat. Ceruzavégek kerültek elő, és megadták a szöveget is, amit írni lehet: „Ich bin gut angekommen, ich bin gesund und

⁹ Sapkát le!

munter, grüßt euch¹⁰ ... aláírás. Mi is írtunk egy lapot Kozákéknak, Petőfi utcai udvari szomszédunknak. Senki más ismerőst nem akartunk „belekeverni” ebbe az ügybe. (Később aztán megtudtam, hogy Kozákék meg is kapták a lapot.)

A délután többi része azzal telt el, hogy mi, akiket munkára szemeltek ki, átmasíroztunk egy másik lágerba. Ebben a másik lágerban már nem a cigányok, hanem lengyel-zsidó háftlingek voltak a kápók, akik azzal a fél-laskanyújtó bottal tanítottak tovább minket, hogy miként viselkedjünk a „Konzentrations Lager”-ben. A kiszemelt áldozatot gyomorszájon döfték a laskanyújtóval, mire az illető a fájdalomtól előre görnyedt. Erre aztán kapott egyet a tarkójára. Ez elég is volt, mert a legtöbb esetben az áldozat összeesett. Ebben a lágerban megismerkedtünk a mosdóval, amely a kívülről teljesen egyforma blokkok egyikében volt. Itt a hodályt az egész helyiség hosszában elnyúló 2 (vagy 3?) betonvályú foglalta el. Minden vályú felett kb. szemmagasságban vascső futott végig. Ezekbe a csövekbe mintegy félméterenként kis lyukakat fúrtak, melyeken keresztül víz spricelt a vályúba, ahonnan az valahová elfolyt. Itt lehetett mosdani, a vályú felé hajolva, természetesen hideg vízzel, szappan és törölköző nélkül. Már megtanultuk azonban azt, hogy miként lehet kanál és tányér nélkül enni, ágy, takaró és párna nélkül aludni, WC-papír nélkül dolgunkat végezni – így tehát a szappan és törölköző nélküli mosdás már kismiska volt. A „mosdó”-ból átmasíroztunk egy másik, külsőleg ugyanolyan blokkba. Itt deszkából eszkábált háromemeletes széles polcok voltak a helyiség mindkét oldalán. Ezek voltak az „ágyak”, ami nagy haladás volt a cigányláger padlója után. Úgy emlékszem, hogy a legfelső polcra ketten, a középsőre négyen, a legalsóra pedig heten kuporodhattunk fel. Takaró, párna itt sem volt, de legalább deszkán aludhattunk, nem a puszta földön. Ez volt a második éjszakánk Auschwitzban. Másnap reggel, a harmadik auschwitz napunk reggelén, egy hatalmas konyha előtti lecementezett térre vezényeltek minket. Itt kaptuk a második auschwitz Dörrgemüse ebédet, melyet ugyanolyan étkezési technikával fogyasztottunk el, mint az elsőt. Egymás után kortyoltuk a menázsit. Aztán, nem tudom miért, talán mert az őrzésünkre kirendelt SS-legény szórakozni akart, kartávolságnyira állított fel minket egymástól, mint a szabad talajtornánál a gimnáziumban. Ott sétált közöttünk, szitkozódva, sétatálcájával hadonászva. A pálcát nem a begörbített fogójánál tartotta, hanem a másik végénél. „Loptatok, csaltatok egész életetekben, na most dolgozni fogtok a Reich-nek míg mind meg nem dögöltök.” – ez volt a fő témája.

(Most így visszagondolva, azt kell hinnem, hogy inkább irigyelt bennünket, mert mi a „Reich”-ben leszünk rövidesen, míg ő itt kell maradjon, és majd az oroszokkal kell harcoljon, akik akkor már támadásba lendültek.)

Belekötött apámba. Beleakasztotta botja horgas végét apám nyakába, rángatta és ordította: „Te rabbi voltál, mi? ... gyilkoltad a keresztény gyerekeket, mi?! Szegény apám hallgatott, de mit is szólhatott volna? Én azt hittem, hogy odaugrok, de látva, hogy apám állja a sarat, nem mozdul a rángatásra, beláttam tökéletes kiszolgáltatottságunkat, maradtam a helyemen. Nemsokára aztán kivezettek a sínek mellé.

Újra tágranyitott ajtajú, üres tehervagonok előtt álltunk. Ezúttal csak mi, „férfiak” voltunk, nem volt semmi csomagunk, és a vagonokon nem MÁV, hanem DR jelzés volt. Mindenki kapott egy harmad fekete komiszkenyeret és egy szép darab margarint. Nagyon éhes voltam, és az egészet egyszerre befaltam. Kaptam is ebből kifolyólag egy jó gyomorrontást, valami sárgaságfélét. A szájjárem rettenetes volt a gyomromból feltörő kotlóstojás íz és szag miatt. De előnye is volt ennek, mert egész úton az evésnek még a gondolatától is irtóztam. A vagon tágra nyitott ajtónyílását két Wehrmacht katona foglalta el. Ezek útközben ettek ezt-azt, (nekik sem volt sok ennivalójuk), ami rabtársaim számára, akik beosztással fogyasztották el a „faszolást”,¹¹ eléggé kínos, irigységet kiváltó látvány lehetett. Nem úgy az én számomra,

¹⁰ Szerencsésen megérkeztem, egészséges és jókedvű vagyok, üdvözlöt.

¹¹ A „faszolás” a katona- és lágerélet elterjedt kifejezése (germanizmus), a német fassen szóból (jelentése: megragad, vételez, felvesz).

akinek a gyomra kóválygott a hirtelen befalt ennivalótól. A két katona barátságos volt. Az egyik egészen fiatal, a másik pedig idős volt. „Nincs elég katonájuk már” – mondta apám. „Lám az egyik szinte gyerekember, a másik pedig népfölkelő”, ez volt a meghatározás a régi osztrák-magyar hadseregben az idősebb, már nem katonakorban levő behívottakra.

Én a tájat figyeltem. Ahogy átértünk Ausztriába, majd pedig Németországba, a táj megváltozott. Gondozott falvak, utak, mezők tárultak szemem elé. A vonatunkat villanymozdony húzta, a levegő tiszta volt, ahogy mondani szokták: harapni lehetett. Éjjelenként légitámadásokat láthattunk, hallhattunk. Azt hiszem egy éjjel az égő Bécset is mintha láttam volna a vagon nyitott ajtaján keresztül.

A kauferingi hármás láger

Utunk egy kis állomáson ért véget. *Kaufering* – állott a kis épület homlokzatán. A németek mesterei a feliratoknak. Mikor Kolozsvárt megszállták, ott is mindenfelé kitétték tábláikat mindenféle feliratokkal és irányt mutató nyilakkal. Ezen a kis állomáson is sok felirat volt, többek között az is, hogy: „ABORT – NUR FÜR SS-en”¹², és nyíl mutatott a hely felé, ahová kizárólag csak SS-ek mehettek ürítkezni. Az állomás épületén volt egy nagy plakát: „DIE RÄDER MÜSSEN ROLLEN FÜR DEN SIEG!”¹³ Kiszálltunk, csomag nem volt, hamar sorba álltunk ötösével – már tudtuk, hogyan kell. Sőt, már akadt közülünk néhány vagány, belevaló fickó, akik igyekeztek bevágódni, és vezényeltek, kiabáltak, adták a nagyot, hátha belőlük is kápo lehet. Kimasíroztunk az állomás területéről, a velünk levő Wehrmacht örök vezetésével. A nagyszerű beton országúton két tábla mutatta az utat: balra München 50 km, jobbra Augsburg, 50 km. Mi jobbra indultunk, átmentünk a vasúti híd alatt. Itt alig 100 méter után élesen balra tértünk el, egy kavicsos útra, párhuzamosan a vasútvonallal. Kíváncsian nézelődtem. Forgattam a fejem, lássam, hol vagyunk és megláttam egy kisebb táblát: LANDSBERG AM LECH 2 km.

Feltűntek a háttérben a gyönyörű bajor Alpok. Valahol ott lehet Garmisch-Partenkirchen, a híres síparadicsom. Aztán hirtelen, nagyon felületesen láttam egy táblát: LECHFELD. Kapcsoltam, eszembe jutott a történelemórán tanult augsburgi csata, a Lech folyó, Ottó császár és Lehel kürtje. Tehát itt vagyunk, ahol több mint 1000 évvel ezelőtt hősieken harcolt és vereséget szenvedett a magyar.

Ahogy később megtudtam, mi 1944. július hó 18-án érkeztünk meg Kauferingbe.

Rövid ideig a vasúti töltés mellett haladtunk, majd derékszögben jobbra fordulva megláttuk a láger kapuját.

Arbeitslager Kaufering no. 3.

Bemasíroztunk. Megszámoltak a kapuban. Majd egy kavicsal felszórt térre kerültünk, ahol ötvenesével csoportokra osztottunk. Tíz ember egymás előtt, öt tízes sor egymás mellett: ez volt egy kommandó. Rögtön akadt egy kápo is közülünk. A láger szervezését tapasztalt, Dachauból ide helyezett öreg német háftlingek végezték. Mint később megtudtuk, főleg kommunisták, de homoszexuálisok és néhány közbűnöző is volt közöttük. Ők képezték a „keretet”, ők voltak a főkapók. Magát a lágert csak nemrég kezdhették építeni. A kerítés és az őrség barakkjai már készen voltak, a konyhaépület, a Schreiberei (iroda), a Rewier (kórház) meg a latrinák is készen álltak. Nekünk csak a lakóbarakkokat kellett befejeznünk.

Nem tudom most sem, hogy miért, de az első Appel alatt, egyszersak apám elájult. Egyszerűen megperdült a sarkán és elvágódott a kavicsos talajon. Azonnal ott temett egy

¹² W. C. – csak SS-ek számára.

¹³ A kerekeknek forogniuk kell a győzelemig!

Dachauból jött német kápó. Félkézzel felemelte apámat, másik kezével pedig jobbról-balról arcon legyintette. „Bist du krank?” – kérdezte. Apám vigyázzba vágta magát. „Nein”¹⁴ – felelte.

Szegény apám, csak röviddel a háború vége előtt, 1945. március 31-én halt meg. Addig húzta az igát.

Megtudtuk, hogy ez egy „Arbeitslager” (munkatábor), itt dolgozni kell, és akkor nem lesz baj. A hely, ahol felsorakozva állunk, az az Appellplatz. Ha halljuk, hogy szól a síp és a kiáltás: „Antreten zum Appell”¹⁵, akkor ide kell rohanni, és pontosan így felsorakozni, vigyázzállásban várni a parancsot. Mützen ab-ra mindenki egy mozdulattal lekapja fejéről a sapkát és a jobb combjához szorítja. Mützen auf-ra egy mozdulattal feltesszük, vagy inkább feldobjuk a fejünkre a sapkát, és újra feszes vigyázzba merevedünk. Vezényeltek, repültek a sapkák. Levenni nem volt nehéz, de egy mozdulattal a fejre tenni, és utána azonnal vigyázzba merevedni, már sokkal nehezebb volt. A német kápók megmondták, hogy csak akkor igazíthatjuk meg a sapkát a fejünkön, ha erre engedélyt kapunk „rührt euch!”¹⁶ Igaz is, nekik, a keretlegénységnek is kell valamivel szórakozni: irtó nevetséges lehetett a sok kopaszra nyírt alak, a kobakukra hajított tiri-tarka tökfedőkkel. A ruha, ami rajtunk volt, egyforma zsávolyszerű anyagból, kb. ujjnyi kék és fehér csíkozással adott bizonyos egyformaságot. Sapkáink viszont a legkülönbözőbb színű és fajtájú maradék anyagokból készültek. Kommandóként levonultunk a Schreiberei elé. Itt mindenki egyenként bemondta a nevét és egyéb adatait. Itt is ragaszkodtunk ahhoz, amit Auschwitzban kitaláltunk életkorunkat illetően. Mindenki kapott egy számot. A számot – amit sohasem fogok elfelejteni, akár csak a régi kolozsvári, Petőfi utcai telefonszámunkat – két példányban adták ide, téglalap alakú fehér vászondarabra nyomtatva. Az egyiket a rabruha zubbonyára szívtájra, a másikat pedig a jobb nadrágszár varrására, combközép magasságba kellett felvarni. Adtak még minden számhoz két piros és két sárgaszínű háromszögű vászondarabot, melyet hatágú csillagformában, alul a sárgát, rajta a pirosat kellett felvarni a szám fölé, a blúzra és a nadrágra. A sárga jelezte, hogy „zsidó”, a piros pedig, hogy „politikai fogoly” az illető. Ennek a piros-sárga hatágú csillagnak a közepébe tintaceruzával egy „U” betűt rajzoltunk, ami jelezte, hogy magyarok vagyunk. Közölték velünk, hogy ezután nem a nevünk, hanem a szám számít, azt kell bemondani, ha kérdeznak, vagy ha valami jelenenivalónk lenne. Az apám száma 71.960, az enyém 72.200 lett. Mint mindig, itt is apám előttem járt, hogy lássa, mit tesznek velünk. Később meztelen mellizmunkba, (akkor még volt mellizmunk), mindenkinek ugyanazzal a nagy fecskendővel beadták a flekktífusz ellenes szérumot. Tekintettel arra, hogy nem lehettünk biztosak abban, hogy milyen hatása lesz az injekciónak, apám előre tolakodott, hogy ő kapja meg előbb, és engem csak akkor engedett oda, amikor meggyőződött, hogy nem veszélyes. De ez nem az első nap történt. Az első nap nagyon zsúfolt programmal telt el. Beosztottak lakóbarakkokba. Ezeket előregyártott, zöldszínű, préselt lemezekből és lécekből tákolták össze. Kerek, valamint hosszúkás alakú, ideiglenes szerszámraktárnak való tákolmányok voltak a számunkra kijelölt „lakások”. A kerek alaprajzú kis kulipintyónak nem volt padlózata, kavicssal volt beszórtva. Összepréselt gyaluforgács bálák álltak rendelkezésünkre, hogy azokat szétbontsuk és aludjunk rajtuk. A hosszúkás dobozoknak volt ugyan padlójuk, de csak vékonyka deszkából, és alatta fűjt a szél, mert mind a négy sarka egymásra rakott téglákon nyugodott. Állott ott még néhány nagy, terepszínű katonai sátor, benne emeletes faágyakkal. Sorstársaink egy része oda került ideiglenesen. A tábor még nem volt teljesen kész, mi fejeztük be. A barakkok közötti utakat el kellett egyengetni, kavicssal beszórni. Az élelmiszerraktár, a ruharaktár és legfőképpen a konyha-barakk már elkészült. Még néhány félig földbe ástott, krumpliveremre emlékeztető

¹⁴ Beteg vagy? ... Nem.

¹⁵ Felsorakozni számbevétele, szemlére.

¹⁶ Mozoghattok! (vezényszó)

lakóbarakk is volt készülőben. Később ezek a „bunkerek” lettek általánosak mind a 3-as, mind pedig a többi kilenc Landsberg környéki lágerban. Nekem is volt alkalmam dolgozni az ilyen barakkok építésén, és lakni is ilyenben, tehát megpróbálom leírni, hogyan készültek, hogyan néztek ki ezek a „bunker”-nek nevezett „lakhelyek”. Miután a Todt¹⁷ szervezet mesterei cövekekkel kijelölték a barakkok helyét, nekifogtunk, hogy utasításaik szerint elvégezzük a szükséges földmunkákat. Egy 5 x 25 méteres füves területről gyeptéglákat vágtunk ki, a gyeptéglákat szabályos halmokba raktuk: ezekkel fedjük majd a kész barakkot. A lekopasztott terület közepén egy méter széles és 25 méter hosszú árkot ástunk. Jobbra és balra a hálók helyek lesznek, a közepén levő árokban lehet majd közlekedni. A hideg ellen a barakk közepén kis dobkályhát lehetett beállítani. A fekvőhelyeket deszkával beborítottuk, tetőnek jobbról és balról előre elkészített deszkalapokat helyeztünk, melyek közepén összeértek, akár a háztető. Kátrány és kátránypapír segítségével a tetőt vízhatlanná tettük, majd egy réteg földet és végül a gyeptéglákat helyeztük el a ferde tetőn. Az így nyert fedett helyiség egyik oldalára előregyártott ablakot tettünk. Az ellenkező oldalon volt a bejárat, egy előregyártott ajtó. Pár lépcsőt kellett a földbe vágni, az egészet kavicssal, deszkákkal, lécekkel megerősíteni – és kész is volt a rezidencia 50 háftling számára. De ez nem az első nap történt.

Az első nap felejthetetlen szenzációja a faszolás volt, az első faszolás Kauferingben! Mindenki kapott két vadonatúj pokrócot, egy új, fényes, alumíniumból készült kétliteres csajkát (olyanszerű volt, mint egy tejeskanna) a hozzávaló fedővel, amit vajtartónak nevezünk el. És kaptunk egy-egy *kanalat*. Ilyen szerszámot sem láttunk azóta, hogy csomagjainkat az „alles weck” vezényszóra Auschwitzban otthagytuk a vagonokban! És kaptunk hárman egy komiszkenyeret, meg egy jó darab margarint, meg egy darabka „Wurst”-ot és egy kis zacskó *cukorkát* is! Azon az éjjelen mindenki reményekkel telve feküdt le, két pokróc, egy csajka és egy kanál büszke tulajdonosaként a gyaluforgácsra, és aludt, szép álmokat álmodva.

Hajnalban ébresztett fel minket Kukurikú őrmester. Ez nem vicc, egy valódi SS-őrmester fűtyült, „Aufstehen”-t¹⁸ kiabált és közbe-közbe elkukorékolta magát.

Reggeli után sorakozó az Appellplatzon. Beosztottak – ki tudja milyen alapon – különböző kommandókba, ami azt jelentette, hogy egy bizonyos helyen, egy bizonyos cégnél fogunk egyszerű fizikai munkát végezni. Moll, Holzmann, Stöhr, Siemens, és más nevek röpködtek a levegőben. Egyesek közülünk, a rámenősek, a skrupulus nélküliek, az agresszívak kápókká törték fel magukat.

Háromféle kápó volt. Az egyik fajta a lágerban működött. Ezek raktárosok, konyhások, irodisták, a láger tisztántartásával, az utak, épületek karbantartásával foglalkozó „főnökök” voltak. Egy különleges, egyszemélyes kommandót képezett a kis gömböc Grün, aki a német Lagerkommandant disznait hizlalta és vakargatta, ő is jól élt a moslékon, amit a konyhásokkal egy húron pendülve a mi kosztunkból csaptak le. Grün bácsi – akkor nekem mindenki még bácsi volt – az 1-es számú kommandó kápója és egyetlen tagja volt.

A második fajta kápók voltak a Blokkältesterek. Mindnyájan valamilyen blokkban laktunk. Bár amint említettem, itt nem voltak az auschwitzihez hasonlatos nagy blokk-épületek, de a koncentrációs táborok szóhasználata itt is érvényes volt. Blokknak nevezték azt a barakkcsoportot, ahol kb. 100-200 ember lakott. Ezek a Blokkältesterek számon tartották az embereket, nyilvántartották állapotukat, feleltek azért, hogy mindenki kiálljon az Appellplatzra sorakozóra, a betegek jelentkezzenek vizsgálatra. Miután „hazatértünk” a munkából, ők vezettek le a konyhához meleg ételt faszolni, ők vették fel a hideg faszolást, és ugyancsak ők osztották ki azt „vacsora” után. Meg kell említenem, hogy a Blokkältesterek

¹⁷ Katonai szervezet, szakemberek, munkavezetők, akik a hadsereg építkezését vezették

¹⁸ Felkelni! (vezényszó)

adták ki a „prémiumot” is. Ha valaki tetszett a munkavezetőnek, jó munkás volt az illető, akkor adott neki egy „Premienschien”-t. Ezért a kis rózsaszínű céduláért lehetett kapni „valamit”. Legjobb esetben egy pakk bűdös mahorkát (amit el lehetett cserélni levesre), vagy rendszerint egy drót nadrágtartót, ami nem volt jó semmire. Ez volt a lágerbeli „zsákbamacska”. A reggeli kávé vagy teát is ők, a Blokkältesterek hozták fel a konyhából, és ugyancsak ők osztották ki. Egyúttal azt is megmondták, hogy feketekávé, tejes kávé (mert az is volt) vagy pedig teát iszunk. Tudniillik teljesen sötét volt még kora hajnalban, amikor felkeltünk és „reggeliztünk”, de a lötyty ízéről nem lehetett megállapítani azt, hogy mit is iszunk. Csak azt tudtuk, hogy meleg, forró vagy pedig hideg az ital. A színüket nem láthattuk. A Blokkältesterek mind erdélyiek voltak. Volt közöttük sok olyan, akiből egy-kettőre vadállat lett. Ilyen volt egy Grün nevezetű, a kolozsvári Bébé áruház volt tulajdonosa, aki a háború után nem is mert hazajönni, félhetett attól, hogy volt lágertársai az utcán agyonverik. Hihetetlen volt számomra, hogy ez az örökké alázatosan mosolygó kereskedő, aki a Wesselényi utcai üzletében babaholmikot árult, milyen kegyetlenül ordított. „Azért vagytok itt, hogy megdögöljete! Meg is fogtok döglenni, de én hazamegyek!” Még Schwartz Árpi, a vajás, apám jó barátja is kegyetlen volt kápói minőségében. Más kápók, mint például Gárdos, egy marosvásárhelyi bankigazgató, ordított ugyan, de tudtuk, hogy csak színházat játszik, hogy ne az SS ordítson ránk. A „bébé”-s Grün azonban nyilvánvalóan élvezte a helyzetét. Ilyen volt Judovics Lázár, Kolozsvár legelegánsabb férfiszövet üzletének tulajdonosa is, aki szintén élvezte, hogy üvölthet, hogy kínozhajta sorstársait.

A harmadik féle kápók voltak az Arbeitskápók, a munkacsoportok vezetői. Ezek vették át a parancsnokságot, amikor kivonultunk munkára. Ők vezényeltek az Appellplatzról a kapuhoz, ott bemondták a létszámot és a kommandó nevét (később minden kommandónak német rendszerességgel lécre szegezett táblán számokat adtak és azt kellett felmutatni a szolgálatos altisztnek, aki „kiengedett” minket munkára). A munkakápó vezényelt az úton, ha gyalog kellett menni: „links, zwo, drei, vier” vagy ha éppen úgy esett, ő adta meg a hangot a nótázásra, mert az is volt ám minálunk, a kauferingi hármasonál! A munkahelyen a munkakápóval közölték a feladatokat, ő osztott be munkára, ő volt a német Todt-os jobb keze. Ilyen munka-kommandó kápó volt a németül anyanyelvi szinten beszélő K. Edgár, osztálytársam a zsiglicből, Schwartz Árpád, a vajás Schwartz, apám jó barátja és még sokan mások, akikre már nem emlékszem. Volt közöttük rendes, megértő ember, mint például osztálytársam, Edgár, de voltak gonosz, rosszindulatú egyének is, mint például Schwartz, a vajás.

Voltak még „szakemberek” is a lágerban, ezek nem vonultak ki. Ilyen volt a két borbély, néhány szabó és cipész, asztalos, bádogos. Ugyancsak belső szolgálatot teljesítettek az orvosok és a melléjük „bevágódott” szanitécek, akik ott is laktak a Rewier-ben egy külön szobában. A konyhakápó Spinrad volt, a New York szálloda és vendéglő volt bérloje, aki azzal dicsekedett, hogy ő „tartotta Kolozsvár legnagyobb kupleráját”. Szakács volt Ábrahám bácsi, civilben marha nagykereskedő, aki nekem is, aki a sor elején voltam az ételosztásnál, és apámnak is, aki igyekezett utolsónak maradni, dupla adagot adott, azzal, hogy „ezt add az apádnak”, „ezt add a fiadnak”. Néha hamar bekaptam az ételt, és az üres csajkával ügyesen betolakodtam a sor végére, hátha nem vesznek észre. A konyhán volt még Vigdorovics, akiről az volt a hír, hogy buzis. Vékony hangján kihívóan kérdezte: „Fiúcskám, szereted-e a fogolyhúst? Na akkor kapd be a f...m!” A ruharaktárban Lukács Hánzi iskolatársam dolgozott. Mindig kisegített, ha hozzáfordultam ruha- vagy cipő ügyben.

* * *

Nem emlékszem, hál'Istennek minden rosszra, inkább a pozitívumok azok, amik megmaradtak bennem. A felszabadulás után ezek a levitézlett kápók lettek a hangadó

képviselői a volt deportáltaknak a nyilvánosság előtt, ezek alakították ki a továbbiakban azt az „iparágot”, mely mind a mai napig zsarolja a németeket, osztrákokat, svájciakat – meg akiket csak lehet a Holokauszt alatt történekekkel. Most pedig már úgy látszik, hogy ezek leszármazottai, valamint élelmes amerikai „hitsorsosok” vették át a stafétát, és gondjuk van arra, hogy a gyűlölet lángja soha ki ne aludjon. Még most is vadásszák a nyolcvanadik évükön túl levő „nácikat” azok a zsidók, akik akkor még nem is éltek.

* * *

Hogy kezdődött egy napunk? Minden nap munkanap volt, kivéve a vasárnapot, amikor nem vonultunk ki. A lágerban ténferegünk, lestük, ha esetleg „valami leesik”, ha sikerül „valamit organizálni”, főleg a konyha vagy az élelmiszerraktár körül. De vigyázni kellett, nehogy „elkapjon a gépszíj”, befogjanak valamilyen munkára, mint például a latrina gusztustalan, hányingert gerjesztő tartalmát vederrel kimerni, megtölteni egy kerekekre szerelt és permetező csővel ellátott nagy deszkateknőt. Ezt a bűzlő szekeret kellett hosszú rúdjaiba kapaszkodva húzni, a pechesebbeknek hátulról tolni ki a szomszédos mezőre, hogy valamelyik bajor paraszt kaszálóját felhízzaljuk. Állítólag a német Lagerkommandant szerződést kötött egyes szomszédos gazdákkal, és a trágyáért kapott fizetséget a koszt feljavítására fordította. Jobb esetben vasárnapi munkaként csak a barakkok között felgyülemlett szennyet kellett feltakarítani, lapát és seprű segítségével vagy anélkül. Ez néha kellemetlen volt, mert a foglyok között sok volt a hasmenéses, és éjjel bizony nem mindenkinek sikerült eljutni a latrináig. Ott könnyített magán, ahol érte.

Reggeli... Ébresztő hajnali négykor. Nyár derekán is, itt a bajor Alpok között is ebben az órában még vaksötét és hűvös volt, csak a kerítésen szabályos távolságban égő villanykörtek világítottak. A láger négy sarkában levő, fenyő sudarakból felállított őrtornyokból egy-egy reflektor pásztázta át a láger területét. A kapuban felharsant az öreg SS Rapportführer¹⁹ recsegő hangja: „Kukurikú! Aufstehen!” és ezt követően néhány harsány fütty. A kissé hajlott hátú, szoborszerű mosolyba merevedett soványarcú őrmester lassan lépkedett a konyha felé, és közben többször harsányan ismételte: „Kukurikú! Aufstehen!” és megint füttyölt.

(A felszabadulás után még sokáig, visszatérő ébredés előtti álmomban látni és hallani véltem ezt a jelenetet.)

Felcihelődtünk. Nem dicsekvésképpen mondom, de minden reggel néhány tornamozdulattal kezdtem a magamhoztérést. Aztán rohantam a mosdóba, ahol minden undokság ellenére gyenge sugárban folyt a víz. Amennyire lehetett, megmosdottam. Néha csak úgy, szappan nélkül. Adtak valamiféle szappanszerűséget, ami nem habzott, de a víztől sikamlós lett és ezt a sikamlósságot le lehetett mosni, ami a tisztálkodás érzését keltette. A szappanos mosakodást inkább napközben igyekeztem elvégezni. Felöltözni nem kellett, hiszen levetkezni se kellett az alváshoz, sőt a hideg éjszakák miatt inkább mindenünket magunkra vettük. Különben, ha a két pokrócot úgy igazítottuk, hogy a fejünk is fedve legyen, bizony elég meleg levegőt, ha nem is alpesi tisztaságút, biztosítottunk magunknak. A reggelit a konyháról hozták 50 literes küblikben, és egy hosszú fanyélre erősített alumínium csuporból csurgatták csajkáinkba. Arról már megemlékeztem, hogy az ízéről, szagáról, színéről nem lehetett megállapítani, hogy mi az, amit kimérnek nekünk: tea, kávé vagy tejeskávé. Egyesek szerint ez utóbbi is volt néha. Bár a tejre mindig allergiás voltam, ettől a reggeli létől nem kaptam hasmenést. Reggeli után sorakozó, munkacsoportok, Arbeitskommandók szerint. Aztán elfoglalta főhelyét a szépen felsorakozott és alaposan megszámolt társaság élén a Rapportführer. Bejött a lágerba a Herr Lagerkommandant, egy magasabb rangú SS-tiszt, és odajött az Appellplatzra. Az öreg Kukurikú Feldwebel, vagyis

---

¹⁹ SS számvevő őrmester

Kukurikú őrmester, aki a rapportführeri tisztséget látta el, harsány hangon vezényelt: „Alles gehts an! Mütze Ab!” és odalépett a Lagerkommandant elé jelentést tenni. Ez is megtörtént, azután kiadták a parancsot: Mütze auf!, mire feldobtuk a sapkát kopasz fejünk búbjára. Újabb vezényszóra megigazítottuk sapkáinkat. Alig volt hajnali öt, és mi már indultunk is a munkába. Néha énekeltünk is. Azt hogy:

*„Hajnalban kelünk, mint a madár,
hajnalban megyünk a munkába már,
mondjátok velem most a dalom,
büszkén viselem a sárga csillagom.”*

Aki tudott jiddisül, márpedig voltak szép számmal közöttünk olyanok is, félreértették, vagy éppen szándékosan félremagyarázták Kukurikú őrmester szavait. „Alles gehts an” helyett ők „Alles git zaan”-t értettek, ami jiddisül azt jelenti, hogy „Minden jó lesz”. Eleinte a reggelek mindig jól indultak, a nap jól kezdődött. Szinte vidáman indultunk munkába. Sütött a szép nap a bajor Alpok felett, a levegő friss volt és tiszta. Ruhánk, cipőnk még jó állapotban volt. A hágézé (lágér szlang: hallottam, hogy mondták, vagyis a vécé hírek) szerint a szövetségesek már partra szálltak, az oroszok pedig a keleti fronton jönnek előre. Nem tarthat már sokáig. Addig csak kibírjuk valahogy.

IV. fejezet. A szenvedések hónapjai

1944 júliusában mintha minden aránylag rendben lett volna. Igaz, rabruhában voltunk, kerítés mögött, de az étel a viszonyokhoz képest tűrhető volt. A munka még nem tűnt túl nehéznek, a bánásmódot pedig el lehetett viselni. Akkor még nem tudtuk, hogy miért hoztak minket ide, mi célja van velünk a nagy fasiszta birodalomnak itt, Landsbergben. Kijártunk dolgozni naponta a közeli építőtelepekre, ahol a Stöhr, a Holzmann, a Siemens és más kisebb-nagyobb cégeknek dolgoztunk. Nagy, nehéz „góliát” síneket raktunk le vasúti vagonokból, építkezési anyagokat hordoztunk ide-oda, keskeny nyomtávú síneket és hozzávaló kis vascsilékert raktunk le. Emlékszem egy szép napos, nyári időre. Észrevettem, hogy az egyik vadonatúj kis csille színültig tele van tiszta esővízzel. A déli szünetben, ahogy végeztem a levesemmel, levettem rabruhámat, csak az Auschwitzban faszolt csikos kis fürdőnadrágot hagytam magamon, és nyakig bújtam be a csillébe, bemerültem az esővízbe. Felfelé néztem, hogy csak az eget láthassam, meg a bajor Alpokat, és próbáltam elhitetni magammal, hogy nyaralok, fürdöm és napozom, és minden rendben van. Néhány időtlen percig talán sikerült is ily módon elméláznom.

Megkezdődött a visszavonulás a nyugati front felől is. Lassan bár, de jöttek előre a szövetségesek. Egyre gyakrabban kellett kiraknunk olyan vagonokat, melyeket láthatóan sietve raktak meg a nyugati fronton visszavonulás közben, valahol Franciaországban. Használati tárgyak, barakk alkatrészek, mindenféle szerszámok voltak a vagonokban. Vasúti síneket, talpfákat, váltókat, fényjelző-berendezéseket raktak fel lóhalálában. Nekünk ezeket a holmikat kellett kiraknunk. A felírásokból meg tudtuk állapítani, hogy ezeket Franciaországban vagonozták be. Az egyik vagonban egy pár élő „francia” kecskét találtunk, vidáman mekegtek egy szétrágott szalmazsák mellett. Volt mit egyenek útközben. A gondolat, hogy ez már nem a győztesen előretörő német hadsereg, hanem a gyorsan, sietve, de még szervezeten visszavonuló vert sereg, lelkiert öntött belénk, és szinte örömmel, a közeli szabadulás reményével dolgoztunk. Egy szomorú baleset is történt azokban a napokban. Az egyik góliát sín megakadt valamiben a vagon szélén, és nem csúszott le, mint a többi. Liebermann bácsi, a mindig jókedvű kolozsvári borügynök odament, hogy megvizsgálja, mi akadályozza a sín lecsúszását. Meg is találta: egy szeg állt ki a vagon szélén. Liebermann bácsi a nála levő kecskelábú feszítő vasrúddal piszkálni kezdte a szeget, sikerült is neki azt kihúznia, és akkor a nagy nehéz sín megcsúszott, és ráesett a szegény ember mellkasára. Rögtön lekaptuk róla a sín, és segítségért siettünk. Mentőautóval vitték be a landsbergi kórházba. Mire estére bevonultunk a lágerba, jött is a hír, nem tudták megmenteni, meghalt. Talán ő volt az első halottunk. Aztán jött a többi. Azon a napon, amikor először volt a lágerban egy nap alatt kilenc halott, Salamon László, aki azelőtt Salló Tamás néven közíró volt Kolozsváron, megírta kolozsvári körökben később ismertté vált versét „Kilenc halott” címmel. Egy félig földbevéjt bunkert neveztek ki hullakamrának, oda hordták a meztelen hullákat. A hullákat „személyazonosságuk” nyilvántartása céljából, mielőtt kivitték volna őket a hullakamrába, pucérra vetkeztették, és a mellcsonton, valamint a sípcsonton feszülő bőrükre felírták a rabszámukat tintaceruzával. Az irodában aztán felvezették a személyi lapra, hogy ez és ez, ekkor és ekkor meghalt. A halál oka rendszerint „Lageroedem”²⁰ volt. Az éhezés miatt az ember felpuffadt. Arca, szeme alatti bőre megdagadt, táskás lett, végtagjai elkékültek, felpuffadtak.

Július 20-án merényletet követtek el a „Führer” ellen. Erről úgy értesültünk, hogy az őrseget, mely főleg öreg, népfölkelő Wehrmachtosokból állt, átvette az SS. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a katonazubbonyuk melléről a „Reichs Adler”-t, a birodalmi sas jelvényt,

²⁰ Vizenyő, ödéma, gyakori lágerbetegség

átvarrták a zubbony balkarjára. Azonkívül jött néhány „igazi” SS is. Az egyik történetesen értett magyarul, amint az később kiderült. Budai sváb lehetett a fiú. Egy alkalommal meghallotta, amint a velünk éppen szembe jövő, nehéz szekeret húzó és toló magyarul beszélő nőknek, akik egy nem messze levő lágerba tértek meg munka után, odakiáltottam vigasztalásképpen: „Ne féljete, nem tart már sokáig!”. A sváb SS legény megértette, és szemmel tartott. Bevonulásunk után bejött a lágerba, bevitt a ruharaktárba, és két csárdás pofont kent le nekem, hogy „miért terjesztek ilyen rémhíreket, a háborúnak még nincs vége”. Volt annyi lélekjelenlétem, hogy megmagyarázzam neki, hogy én nem a háborút értettem, hanem az utat, hogy annak lesz vége nemsokára, mert a láger, ahol a nők megpihenhetnek, már közel volt. Ennyivel meg is úsztam, nem „ruházott meg”, pedig a ruharaktárban voltunk, ahol senki sem zavarta volna meg „együttlétünket”.

Jött az ősz, az esőzések, a szelek. Rosszabbodott az ellátás, szakadt le rólunk a ruha, cipő. Ráadásul Dachauból, az „anyalágerből” egy rakomány rosszul fertőtlenített inggel flekktífuszos tetvek kerültek be hozzánk. Először a konyhások betegedtek meg, mert mint protekciósok, ők kapták meg a „legszebb” fekete ingeket és azokkal a flekkes tetveket. A védőoltás nem mindenkit védett, a szérum nem volt a legjobb minőségű. Egyre többen betegedtek meg, és ezzel a hangulat is egyre rosszabb lett. Más bajok is jelentkeztek. Az én „csináltatott” disznóbőr bakancsom oldala homoklapátolás közben behasadt, megtelt homokkal, el kellett dobnom, és helyette fatalpú, viaszkosvászon felsőrészű lábbelit kaptam, ami még annyit sem tartott. Szereztem (organizáltam, vagyis onnan vettem, ahonnan tudtam) egy csomó kapcát és drótot, úgy kötöttem a lábfejemre a megmaradt fatalpat, amíg Lukács Hánzi, kolozsvári iskolatársam, aki a ruharaktárban dolgozott, új lágercipőt nem tudott adni. Vigyáztam a lábamra, ahogy tudtam, mert a láb, a menetelésre való képesség, fontos az életben maradáshoz. Tudtam, hogy ki kell tartanom, nem szabad összehuttyanom, mert akkor végem. Nem akartam, hogy a rabszámom „a másvilági telefonszámommal” (ahogy ott viccelődtünk) váljon. Állandóan előttem állt a kép, amikor rögtön a megérkezésünk napján apám összeesett, és a német kápó két pofonnal valamint „Bist du krank?” felkiáltással magához térítette. És azóta is húzta, dolgozott, bár én tudom, milyen erőfeszítésébe került, hogy ne essen össze. Keményen dolgozott, kopasz fején kidagadtak az erek, amikor emelni kellett. Sohase tetette magát, sohase „Kohlmarktirozott”,²¹ hanem igaziból dolgozott, emelt, erőlködött. Akkor is, amikor mások kímélték magukat, lógtak vagy tetették magukat, ő komolyan és erején felül dolgozott. Egyszerűen szólva: nem tudott „lógni”. Többször is bekerült a Rewierbe, így hívták a láger kórházát. Néhány napig feküdt, pihent, szedte azt, amit az orvosok adtak. Csak éppen az nem volt, ami kellett volna: jobb táplálék és lelki támasza, felesége, az én édesanyám. Naponta bementem hozzá munka után. Ahogy egy kicsit jobban érezte magát, jött-ment a kórházban, segített az ápolóknak. Azok ezt rossz szemmel nézték, azt feltételezték, hogy apám ki akarja túrni valamelyiket kényelmes pozíciójából. Ahelyett, hogy tetette volna magát betegnek, húzta volna az időt, hogy minél többet ülhessen az ágyban, valósággal kiprovokálta azt, hogy kitegyék a kórházból. Hiába mondtam neki én is, mások is, hogy húzza meg magát, nyögdecseljen és üljön az ágyban, mint a többiek. Apám nem hallgatott ránk. Kitették, kijárt munkára egy rövid ideig, aztán megintcsak visszakerült a Rewierbe.

Én egy napig sem voltam „beteg”, minden nap kivonultam. Kezdtém megérteni, hogy mit is csinálunk mi itt tulajdonképpen. Sok kommandóban (munkacsapat) dolgoztam, sok helyen megfordultam, és így össze tudtam rakni az észleltekből, hogy itt mire is használnak fel minket.

A gyönyörű, szűz fenyőerdőből igen hosszú és széles sávot vágunk ki. A törzseket legallyaztuk, az ágakat, lombokat eltakarítottuk. A hosszú, szép szál, legallyazott

---

²¹ Játszotta meg magát

fenyőtörzseket hármásával láncsal egymáshoz kötöttük, és traktorok elvontatták. Az ott maradt tönköket és gyökereket kirobantották a földből a Todt szervezet szakemberei. Még most is emlékszem ezekre az apró robbantásokra: a trombitaszó hangjára, mely felszólított, hogy bújjunk meg, „dekkoljunk”, valamint a robbanásokra, a levegőben terjengő puszkapor szagra, a trombitás lefújásra. A szerterepült darabokat összeszedtük, felhasogattuk, felrepszettük, csomóba raktuk, majd azokat is elvitték tűzifának. Az így felszabadult hatalmas terület közepére vonatszámmra rengeteg kavicsot hordtunk. Hatalmas billenő vagonok és nyitott billenő teherautók hordták a sok kavicsot. Ezeket lapáttal szórtuk ki a sínek mellé. A felgyült kavicsdombra ráemeltük a vasúti síneket, alájuk „krámpácsoltuk” a sok kavicsot, és most már erre a kavics-töltésre, mely egyre csak emelkedett-növekedett, került rá a többi kavics-rakomány. Vagonszámmra hozták a mozdonyok a szép fehér kavicsot a közeli kavicsbányákból.

Az egyik ilyen Kieselgrube-ban (kavicsbánya) dolgoztam egyszer én is néhány napot. Kedves emlékem maradt, ahogy az ottani kantinos megvendégelt minket, rabokat, savanyított káposztával. Kis csapatunkat beengedte a vállalat hatalmas, díszesen faragott faburkolatú étkezőtermébe, ahol nehéz, barnára pácolt tölgyfaasztalok mellé ültettek. Igazi nehéz székeken ültünk, és hatalmas tálakban hozták hidegen a finom, apróra vágott savanyú káposztát (Sauerkraut). Igaz, más semmi sem volt hozzá, de a káposztából annyit ehettünk, amennyit csak bírtunk. Sohse felejttem el, most is fel tudom idézni „annak” a savanyú káposztának az ízét.

De térjünk vissza a munkatelepre. A vagonokból a kavicsot kiszórtuk, a vonat elment. Mi a kavicsot a sínek és a talpfák alá krámpácsoltuk, erre a célra lapátot és kalapácsfejű nagy nehéz csákányt használtunk. A sín párok emelkedtek, egyre nagyobb kavicsdomb képződött alattuk. Aztán a sín párokat megkétszerezték, megháromszorozták. Éjjel, nappal, három váltásban folyt a munka, szemmel már nem lehetett átfogni az építkezés területét. Nőtt a hatalmas kavicsdomb, zakatoltak a szerelvények a kavicsdomb tetején. Közben új munkatelepek létesültek a közelben, raktárakat építettünk, új vasútvonalat húztunk, villanyt szereltünk. Megindultak a cementszállítmányok. Ki kellett rakni – mégpedig gyorsan – a húszkilós cementes zsákokat. A vagon nyitott ajtajától a raktárig kétszer két szál vastag deszkát fektettek le, azokon jöttünk ki hátunkon a cementes zsákkal, és mentünk vissza újabb zsákért, naponta tíz-tizenkét órán át, egy félórai ebédszünettel. Néha volt egy híg leves, néha az sem. Szünet nélkül hordtam én is vállamon a zsákokat, míg a munkanap tartott. Következett a betonkeverés, hatalmas gépekkel. A híg betont hatalmas formákba öntöttük, betonvas szerkezetekre. A síneket leszedtük. Hatalmas emelődaruk segítségével a gigantikus kavicsdombot megfelelő nagyságú betonidomokkal befedtük, az idomokat egymáshoz illesztettük, a réseket bebetonoztuk. A kavicsdombot, mely csupán magnak kellett, hogy ráhelyezzék a betonhéjat, óriás kotrógépekkel, exkavátorokkal kivájták, a kavicsot a betontetőre hordták rá. Ebben az időben én a „Siemens und Schuckert Werke”-nél dolgoztam mint mindenés és asztalosinas, mert annak adtam ki magam. Gärtner, landsbergi lakosú munkavezetőm, hamar rájött arra, hogy milyen „asztalos” is vagyok én. Egyszer egy asztalt csináltatott velem, gyalulatlan fenyődeszkából. Meglátta, hogy az asztallapba alulról felfelé verem be a szeget, hogy azoknak a hegye kukkra állt az asztal lapján, akár csak egy sündisznó hátán a tüskék. Mikor nagy igyekezettel le akartam azokat görbíteni, nagyon kacagott, mondta, hogy neki is van egy gimnazista fia, az se ügyesebb. Gärtner bácsi segítségével aztán megcsináltuk az asztalt. Egy nap, munka után, 15 főnyi kis csapatunkkal begyalogoltunk a városba, Landsbergbe, elmasíroztunk Gärtner bácsi lakásáig. Elvittük az asztalt is, és nekem jutott az a megtisztelő feladat, hogy a falépcsőkön felvigyem a lakásig. A felesége lehetett az az asszony, aki adott nekem egy egész gyönyörű kétfontos, fényeshajú barna veknit. Eldugtam a blúzomba, hogy senki meg ne láthassa. Vittem apámhoz, aki éppen megint a kórházban volt. Hosszas töprengés után a cipőt „eladtuk” az orvosoknak, akik adtak

érte egy egész és még egy fél komiszkenyeret, súlyban több mint háromszor annyit, mint a vekni, és néhány csajka láger-levest. Megérte.

Visszatérve a Siemens-kommandóhoz, az új építmény villanyszerelését mi végeztük. Az én feladatom az volt, hogy a beton tetőzetben hagyott kis alagútszerű járatba bebújjak, mivelhogy én voltam a legkisebb. A kábelek elejét kellett kivezetnem a megfelelő helyre. Persze annyi erőm nem volt, hogy a kábeleket húzzam magam után, így a többiek nyomták, én meg csak úgy irányítottam az elejét. Szokatlan volt a szűk helyen haladni, hallani valami furcsa zajt, és inkább sejteni, mint látni valami derengő világosságot magam előtt. Végre kiértem a levegőre, valami kis páholyszerű cement-erkélyen találtam magamat. Lent fényszórók világítottak, mozdonyok pöfögtek, hatalmas toronydaruk, exkavátorok és egyéb óriásgépek zajongtak, mozogtak, dolgoztak. Elvesztettem térérzékemet. Elképzelhetetlenül nagy, teljesen zárt helyiség volt alattam, derengő félhomályban égtek a nagy reflektorok, hihetetlen magasságban éreztem magam, arányérzékem is elveszett. Lent játékszernek tűnt minden, holott tudtam jól, hogy milyen magas egy toronydaru, mekkora egy mozdony. Mégis hihetetlenül kicsiknek tűntek. Ott fenn volt a kijelölt hely, ahova be kellett illesztenem a kábelt, és már kúsztam is visszafelé. Ilyen élményem sem volt soha többé az életben.

Az építményt, amin dolgoztunk, és amiért annyi ezer embernek kellett elpusztulnia, a Messerschmidt repülőgépgyár új szerelőcsarnokának szánták.

Tudom, hogy el is készült, és most Németország hadserege használja.

A tél beálltával sokasodtak a bajok. Megfagyott mindkét lábamon a nagyujjam. Kék hólyag lett rajtuk, majd azok szétpukkantak, szagosak lettek, elgennyesedtek. Nagyobb baj nem lett belőle, vigyáztam, ahogy tudtam, tisztítottam, kötöztettem. Volt ezen kívül is sebesülésem, de az még a nyáron történt. A IV-es láger építésénél dogoztam. Itt a már említett, félig földbe ásott, krumpliveremhez hasonlatos barakkokat, „bunkereket” építettük. A talaj kemény volt, és ezért vasrudakat használtunk, azokat a földbe kellett verni, majd kihúzni, hogy lazítsuk a talajt az ásó számára. Ehhez a munkához két ember kellett: egy, aki a vasrudat tartja, és egy másik, aki a nehéz, két és félkilós, hosszúnyelű kalapáccsal ráver a rúdra. A kalapácsos ember én voltam, nagy lendülettel sújtottam a vasrúdra, melynek teteje a sok ütéstől „kivirágzott”, olyan lett, mint egy nagy vasszegfű. A társam nem figyelt oda, elmozdította a rudat, én lecsaptam a kalapáccsal, és a rúd feje csontig súrolta le a jobb kezem ujjairól a bőrt és a húst. Erősen vérzett a kezem, úgy ahogy bekötötték. Igyekeztem más kommandóba átlógni és szerencsém volt. Sikerült egy csendesebb helyre kerülnöm, ahol a kirobantott gyökereket dolgoztuk fel tűzifának. Itt egy emberséges német munkavezető, bár semmi köze sem volt hozzánk, észrevette sérülésemet, behívott a barakkjába és szakszerűen ellátta a sebet. Fertőtlenítés után, a lágerban kapott papírkötést eldobta, és helyette valódi gézzel kötötte be kezemet. Munka után, a lágerban, a kedves munkavezető utasítása szerint, átkötöttem a sebet. Persze megint csak papírpólyát tettem rá. A gézt az orvos szépen lecsavarta, eltette; jó lesz majd egy más, súlyosabb sebre. A munkavezető másnap újra átkötötte, és jó sok gézt csavart rá. Így szállítottam a munkából, az ottani elsősegély helyről napokig a kötszert a lágerba, míg a sebem begyógyult. A seb helye most is látszik a jobb kezem két ujján. Különböző ez a csendes munkahelyem másról is emlékezetes számomra. Erdő szélén dolgoztunk. Az erdőben sok volt a gomba. Abban az időben apám, akivel mindig igyekeztem egy kommandóban lenni, még rendszeresen kivonult munkára. Ő jól ismerte a gombákat, szedett is sokat, és kisütöttük nyáron. Az őt is adott, mi is megkínáltuk gombával. Szintén az őt, egy öreg Wehrmachtos, adott nekünk egy nagyobb üres konzerves dobozt, amiben kis margarinnal, vízzel és sóval finom gombapaprikást készített apám (paprika nélkül!). Sajnos, egyik rabtársunk, aki nem ismerte a gombákat, szintén szedett magának, titokban megette és nagyon rosszul lett. Meghánytattuk, leszidtuk, hiszen adtunk neki is a mienkből. Szerencsére nem lett baj belőle. Ugyancsak itt, az erdő mellett volt egy krumpliföld. Ősz volt, krumpliszedés ideje. A bajor paraszt, aki kiszedte a krumpliját, látott

minket, tudomást vett rólunk, gondolhatta, hogy nem vagyunk bőviben a tápláléknak, tekintettel volt ránk is, és hagyott a földben krumplit nekünk is bőven. Csak arra kellett vigyáznunk, hogy az öreg Wehrmachtos őr ne vegye észre, amikor kilopózunk a földre krumplit szedni. Nem mintha ellenezte volna a krumpli-„organizálást”, de tisztsége nem engedte meg az ilyen „szabadosságot”. Ezért valaki figyelt, és ha az őr jött, kiabálta a jelszót, ami először „negyvenhat” volt. Később az őr rájött, hogy ha a krumpliföldhöz közeledik, kiabálunk. Hát megkérdezte, hogy miért kiáltjuk hogy „Nédvénhát” amikor ő jön, és hogy az mi. Így aztán megváltoztattuk a jelszót „pulóver”-re.

Volt köztünk egy mély basszbariton hangú fogoly, Weisz bácsi, aki otthon, Kolozsváron, az Ursus sörgyárban dolgozott. Minden nap egy remekbe készült seprűt kötött fenyőágakból, s azt a lágerba becsempészte. Valahonnan szerzett hozzá alumínium drótot is. Kapott a seprűért egy-egy csajka levest, egy-egy darabka kenyeret. Weisz bácsi, akár csak az apám, szeretett énekelni. Főleg orfeumba, kis kocs mákba illő operettdalokat énekelt, recsegős, mély bariton hangján.

*„Palkó, te drága rajkó,
vásott, rossz ki kölyök...
Palkó, te pitiáner
érted megőrülök.
Ha szólni hallom a vonót,
rosszul vagyok szörnyűmód,
Palkó, te drága raajkó.”*

A nóta így fejeződött be:

„Hozott a góly' egy cigánygyereket”.

Az éneklés fontos része volt az életünknek. Menet közben segített rövidebbé tenni az utat, frissebbé a masírozást.

*„Amióta áll a világ,
kilyukadt a túri nadrág,
kilyukadt és lett rajta
egy luk, egy luk, egy lyuk.
Eszti ke nem vagyok préda,
itt van egy nagy karika cérna,
csak annyit gombolíts le róla,
amennyi elég lesz a foltra.
Csodás lány vagy, szívem Eszti,
csodásan tudsz te stikkolni,
csodás lett a nadrágon a
luk, a lyuk, a folt.”*

Az örök szerették, ha énekeltünk, nekik is könnyebben ment a lépés a pattogós magyar bakanótákra. Gyakran vezényelték: „Ein Lied!”, és mi szívesen gyújtottunk rá. Egy másik ok a nótázásra az volt, hogy ezen az úton tudtuk adhattuk azoknak, akik hallották és értették magyarul, hogy kik vagyunk, hova valók és melyik lágerban vagyunk.

*„Kauferingi kaszárnya,
A Hármashba magam vagyok bezárva.*

*Kolozsvári kaszánya,
A Hármasba magam vagyok bezárva. ”*

Ezzel közöltük a „hallgatósággal”, hogy kolozsváriak vagyunk és a kauferingi hármas számú láger lakói. Aztán a nóta folytatása meg minket lelkesített fel, hogy „aszongya”:

*„Örmester úr, nyissa ki!
vagy az ajtót sarkig rúgom ki!
Hadd lássam a babámat,
szegény szívét ne eméssze a bánat!”*

Egy másik kedvenc nótánk volt, érthető okokból:

*„Ez a vonat most van indulóba,
az eleje fel van virágozva,
a belseje sárgára,
leszerelő öreg rabok számára,
mennek haza végleges szabadságra.
Be van az én zubbonyzsebem varrva,
barna kislány mit keresel rajta,
benne van a zsoldkönyvem,
meg a leszerelő levelem,
már ezután barna kislány a kedvesem.”*

A magyar bakanóták szerény repertoárját gyakran hallhatták a bajorok ebben az időben, ha éppen arra jártak. De másféle éneklés is folyt. Főleg a munkahelyen, esős, szomorú időben, pihenő szünetekben. Megvoltak a fő énekeseink, többek között a már említett Weisz bácsi és a „kicsistern”, vagyis az én apám. Mindig megkönnyeztette hallgatóságát, amikor kellemes tenor hangján, zokogását visszafojtva énekelte:

„Én édes szőke asszonyom, mindig terólad álmodom...”

*„Már úgy szeretnék hazamenni,
csöndes békében megpihenni,
egy meleg tűzhely lágy ölén...”*

*„Darumadár, ha elszállsz dél felé,
repülj egy árva kis hajlék felé,
kopogtasd meg kis házam ablakát,
vidd el az én fájó szívem sóhaját,
nem vár hiába, aki visszavár,
darumadár, darumadár.”*

Meg aztán:

*„Darumadár, fenn az égen
hazafele szálldogál...”*

Emlékszem, egy alkalommal nagy deszkahodályban voltunk, a kátránypapírral fedett tetőn sűrűn kopogott az eső, hideg, nedves bajor ősz volt odakint. Dolgozni nem lehetett az állandó

ólmos eső miatt, elhúzódott az ennivaló nélküli ebédszünet. Testileg már le voltunk robbanva mindannyian, legfeljebb a lélek tartotta bennünk az erőt, hogy mozogjunk, tegyünk-vegyünk. Mindenki hangtalanul zokogott, hazagondolt, ami tudtuk jól: már nem létezett...

Apám már a végét járta. A kórházba már fel sem vették. A félig földbe ásott bunkerek egy részét kinevezték „Schohnung Barakke”-nak, ahova azokat helyezték el „kímélés” céljából, akik már nem voltak képesek dolgozni. Még nem haltak meg, de semmi remény sem volt már arra, hogy még egyszer lábra állhassanak. Ő is oda került. Munka után, amikor csak tudtam, odamentem lelket verni belé. Egyszer kaptunk ketten egy vöröskeresztes csomagot. Ketten egyet, az is fel volt bontva. Volt benne egy fél kiló kockacukor, egy doboz szardínia és egy csomag cigaretta. A szardíniát és a cigarettát elcseréltük kenyérre és levesekre. A cukrot lassanként megettük. Én úgy segítettem magamon, hogy felcsaptam „szénkereskedőnek” egy időre, ameddig csak lehetett. Munkahelyemen szép fényes szénbrikett volt felhalmozva, onnan „organizáltam” minden nap 2-3 darabot. Kockázatos volt bevinni a lágerba, mert a kapunál motoztak. Az emberek ezt-azt „elorganizáltak” a munkahelyről, azt keresték az örök, tapogatva a bevonuló népet. Én a nagyon bő nadrágom szárát alul a bokámnál bekötöttem dróttal és oda süllyesztettem a briketteket. Nagyon kockázatos volt, mert akit szénlopáson kaptak, azt először is alaposan elverték, majd a lágerkapu közelében a dupla drótkerítés közötti legereblyézett sávra állították ki 24 órára, nyakában táblával: „Széntolvaj” felirattal. Én arra számítottam – és amint kiderült, helyesen –, hogy a motozó őr nem fog előttem annyira meghajolni, hogy felfedezze az alsó lábszáramon, a bokámhoz közel lapuló széndarabokat. A briketteket így szépen bevittem a lágerba. Első utam a kenyérraktár ablakához vezetett, ahol dr. G. Ede neves kolozsvári bőrgyógyász vágta és osztotta a kenyéradagokat. Ő „megvette” a briketteket egy szép adag kenyérért, amit azonnal „kifizetett”. Mondta, hogy a briketteket vigyem be a kórházba, tegyem le a kályha mellé. Úgy is tettem, de kis idő múlva onnan is elemeltem az „árumat”, és újból eladtam, ezúttal valamelyik kórházi orvosnak, 1-2 csajka levesért.

Emlékszem, már 1945-ben voltunk, jól benne a télben, amikor apám utoljára volt kint dolgozni. Nagy hideg volt. Egy kis vasútállomáson dolgoztunk, takarítottuk a körletet, az állomásfőnök ezt-azt csináltatott velünk. Jó kommandó volt, az őr is rendes volt. Míg mi a szabadban dolgoztunk, ő egész nap a rendelkezésünkre bocsátott, kimustrált, kis dobkályhával ellátott vasúti személykocsiban melegedett. Az apám feladata volt a kályhát állandóan tömni. Apám már nagyon gyenge volt, még ezt a munkát is nehezen végezte. Azon a napon többször elájult. Vonattal mentünk vissza a lágerba akkor is, mint minden munkanap után. A landsbergi állomástól a láger kapujáig kézben vittük apámat. A nyakában lógó csajkájában a kanál hallhatóan oda-oda koccant a csajka oldalához. „Húzzák már az öregnek a harangot” – jegyezte meg a minket kísérő őr. Attól kezdve apám többet nem volt képes kivonulni munkára. Keze-lába megdagadt, szeme alatt betáskásodott, felpuffadt a bőre. Állandóan szomjazott. Még egyszer bekerült a kórházba. Gyakran volt magán kívül, ájulásszerű állapotban. Engem mindig felismert, amikor jöttem őt meglátogatni munka után. Enni nem akart, nem is tudott, mindig ivott volna. A többi beteg panaszkodott rá, hogy felkel és megissza a teát vagy a vizet az ágyszomszédok csajkájából. Tőlem is mindig inni kért. Az orvosok megmondták nekem, hogy fel van fújódva, teste tele van vízzel, nem lenne szabad innia olyan sokat. De semmi vízelvonó orvosság nem volt. Nagyon szenvedett, és amikor próbáltam neki megmagyarázni, hogy nem volna szabad innia, akkor azt mondta: „hadd csak el, majd megmondalak anyunak, hogy nem akartál nekem még egy pohár vizet sem adni”. Igyekeztem nem sírni, akkoriban ez néha sikerült is.

Abban az évben nagyon hideg volt a tél. Sok hó esett, erős szelek fújtak. Néha kivezényeltek minket a vasútvonalat megtisztítani a hótól. Keserves munka volt. Kétoldalt erdő magaslott. A folyószerű vasúti töltésen kegyetlen huzatként fújt a jeges szél. Gyenge ruhánk alá cementes zsákot tettünk. Ez ugyan tilos volt, szabotázsnek tekintették. Nem

mindenkinek sikerült ilyen nagy kincset, mint egy üres csementes zsák, szereznie. Kaptunk valamilyen furcsa alakú, háromujjú filc-kesztyűt, a tűzvonalból kerülhetett hozzánk. Eredetileg arra szolgálhatott, hogy a fegyvert el lehessen sütni kesztyűben is. De dolgozni nem lehetett benne, a lapát nyele hamar végzett a gyenge anyaggal. Rongyokba tekertük kezeinket, na meg igyekeztük mozgatni az ujjainkat. A fejünkre kaptunk egy-egy úgynevezett „Teufel Mütze”-t. Sötétzöld, kötött, vékony sapka volt, mely tökéletesen simult a kopasz fejre és a füleket is majdnem teljesen befedte. Elöl a homlokon, pont a közepén kis csúcsot képezett, lefelé mutatva. Talán emiatt nevezték „ördögsapkának”. Legnagyobb probléma a lábujjak védelme volt a hideg ellen. Jó lábbelije csak néhány kápónak és más tisztségviselőnek, valamint a katonáknak volt, de ők is táncoltak a hidegtől. Akkor fagytak meg a nagylábujjaim. A kezem, tenyerem, ujjaim olyan merevek voltak a hidegtől, olyan dermedtek, hogy nem tudtam fogni, nem tudtam behajlítani az ujjaimat, csak ha előbb alaposan megfűjtam, megdörzsöltem azokat. Viszont a közben elszaporodott tetvek sem tudtak mozogni a ruha alatt a hidegtől. Néha sütött a nap, és olyankor behunytam a szememet, és ábrándoztam arról, hogy itt napozom a bajor Alpok tövében, nem messze Garmisch-Partenkirchentől. Még az örök sem zavartak ábrándozásomban, ők is fáztak, pedig sokkal jobban fel voltak öltözve és jobban táplálkoztak, mint mi. Ha egy kis meleghez jutottunk a déli pihenő alatt, a tetvek elkezdtek mozogni, és az nagyon kellemetlen, viszkető érzés volt.

*„Nyargalódzik rajtam az tetvek serege,
Mert szurkos az üngöm, nincs ki fejérítse.”*

Buga Jakab éneke gyakran jutott eszembe abban az időben. Igen lassan tavaszodott, a háború elhúzódott. A „drótnélküli távíró”, a „hallottam, hogy mondták” vagyis a „hágézé” (Ich hatte gehört zu sagen), vagy a vécéhírügynökségi „távírat iroda” jelentései a kiábrándult örök elejtett szavaira támaszkodva jelezték, hogy Budapestet ostromolják az oroszok, hogy Budapestet megszállták, elesett. Kezdem én is gyengülni, alig volt már valami kis izom, hús rajtam. Apám a végét járta. Megkezdődött a hármass láger – mely munkaláger volt – lassú felszámolása. A megsemmisítő gépezet, a gázkamrák, krematóriumok messze voltak tőlünk, vagy talán már nem is működtek. Így aztán a munkaképtelen, súlyos betegeket átvitték a négyes lágerba, melyet kineveztek „Schonugs Lager” (kímélő)-nek. Itt mindenki olyan félig földbe épített barakkban, bunkerban lakott, melyek építésén annak idején én is részt vettem. A négyes lágerből az emberek nem jártak ki dolgozni. Enni kaptak valami keveset, de egész nap fekhettek a pokrócuk alatt, tetveik társaságában, míg meg nem haltak szép csendben. Egy SS tisztiorvos jelölte ki azokat, akiket a hármass lágerből a négyesbe helyeznek át. Apám, már öntudatlanul, közöttük volt. Jelentkeztem az SS orvos előtt, ami példátlan tett volt, és kértem, hogy engem is engedjen menni a négyesbe. „Du bist nicht krank!” – mondta és pofon vágott. Minden bátorságomat összeszedve kértem, hogy engedjen el, hadd menjek apámmal. Kegyesen megengedte, hiszen kellett is néhány „erősebb” ember, aki képes majd a kétkerekű, billenő szekereket elhúzni-tolni a néhány kilométerre levő négyes számú lágerba. Én azt a szekeret toltam, amelyikben apám volt. A nyakában lógott a kenyérzsákja, abban a csajkája a napi kenyéradagjával. Ezt a kis könnyű terhelést sem bírta, lehúzta a nyakát. Hogy könnyítsek rajta, levettem a nyakáról a kenyérzsákot. Már nem ismert meg, odakapott, hogy mintegy védje a tulajdonát. Ahogy megérkeztünk, szétválasztottak minket. Engem a még járt tudó, viszonylag egészségeseket elszállásoló bunkerba tettek. Már esteledett, éppen csak meg tudtam jegyezni, hogy apám melyik bunkerba került. Sötétedés után már nem volt szabad kimenni. Az a néhány erősebb görög-zsidó fogoly, akik a „Lagerpolizei” tisztségét töltötték be, rövid botjaikkal és „Dali, Dali” kiáltással megkergették az embert. Reggel első dolgom volt apám bunkerét felkeresni, hogy a kenyerét odaadjam neki. Már nem is volt ott,

nem is láthattam többet. Őt is kivitték a lágertől nem messze ásott tömegsírba. Ez 1945. március 31-én történt. Sírnem tudtam, hanem megettem az utolsó kenyéradagját, amit addig nagy önuralommal őriztem a számára. Aztán visszamentem az én bunkeremhez. Ott egy lodzi zsidónak elmondtam, hogy meghalt az apám. Rá akart venni, hogy mondjam el a szokásos imát, a „Kádisht”, amit a zsidó fiúgyerek kell elmondjon a szülője elhunytakor. Mondtam az öreg lengyelnek, hogy nem tudom az imát, hagyjon békében. Az öreg nagyon erősködött, hogy ő nekem előmondja, csak mondjam utána. Erre se voltam hajlandó. Kezdte mesélni, hogy neki Lodzban sapkagyára volt, és fiává fogadna. Ott settenkedett körülöttem, míg észre nem vettem, hogy tulajdonképpen a sapkát akarja elvenni, mert neki nem volt. Adtam neki egy pofont, már egy olyan gyenge legyintést, amilyen az én erőmből telt, és otthagytam.

Apámat a négyes lágertől nem messze levő tömegsírba tették, ami tulajdonképpen egy nagy gödör volt, ahova egymásra dobták a halottakat és meszet lapátoltak rájuk. A hullákat naponta hordta ki a halottas-kommandó, amelynek a tagjai néha egy-egy szelet kenyeret vagy egy csajka levest kaptak munkájukért.

A bunkerben, ahol a IV-es lágerban laktam, közvetlen szomszédom egy félhalott, epilepsziás budapesti villanyszerelő volt, aki világos pillanataiban elmondta, hogy főleg hűtőberendezéseket szerelt a vágóhídon. Az epilepszián kívül valamilyen lelki baja is lehetett. A feje alatt, valami rongyokba burkolva egy jókora rozsdás vasat dugdosott. Egyszer azzal a vassal nekem jött, hogy „most megöllek, te disznó”. Egy jó ütéssel lecsillapítottam. Megnyugodott, aztán sírni kezdett, hogy „miért bántasz, én szeretlek téged”. A bunkerben volt egy francia orvos is, akinek volt egy primitív sztetoszkópja fából, azzal hallgatta az emberek tüdejét, szívét. Akkor tudtam meg, hogy milyen hasznos a 33-as szám kiejtése a tüdőzörejek meghallgatásához. Az általam ismert nyelvek bármelyikén, ha azt mondom, hogy Dreiunddreissig, Harminchárom, Trente et trois, vagy akár románul Treizecisisitrei, oroszul Tridcattri, angolul Thirtythree, minden esetben a 33-as számban előforduló „rr” zöngése segíti a vizsgálatot végző orvost.

Az orvos másik foglalatossága volt a rühesek kezelése téglaporos bedörzsöléssel. Szerencsére addig, amíg a lágerban voltam, nem lettem rühes. Ugyancsak az orvos jelentette az irodán, ha valaki meghalt a bunkerben, de előbb igyekezett felvenni annak a napi kenyéradagját. A kenyéradag különben nagyon kicsi volt, és arról a vékony szeletről is le kellett fújni a zöld penészt, hogy el lehessen fogyasztani. Egyesek szerint ez a penész hasznos volt hasmenés ellen, bár a hasmenés, akár csak a tetű és a rüh, általános volt, minden penész és téglapor ellenére. A flekk-tífusz szünet nélkül aratott. Csoda volt, hogy engem még mindig védett az a védőoltás, amit még 1944 nyarán kaptunk.

A négyes láger siralmas látványt nyújtott. Nappal is alig lézengett valaki a bunkerek között, az Appelpatz pusztá volt, félholtakkal nem lehetett Appelt csinálni. Némiképp mozgás volt mégis a konyha körül. A még járni tudók ott, a konyhánál, meg a kenyérraktár körül ödöngtek, hogy „hátha leesik valami”. Én nem tudtam egész nap a bunkerben heverni, jöttem-mentem. Egyszer majdnem beleestem az egyik latrina be nem fedett nyílásába, abba a beton-lyukba, ahol a „design” szerint a felgyűlt ürüléket kellett volna kimerni. Most ez fedetlenül állt, tele a talajjal egy szintig, a felületes szemlélő észre se vehette. Szerencsére csak a jobb lábam merült be combközépig a „szerencsébe”. Nem kis erőfeszitésembe került „kihúzni magamat” az undorító közegből, hogy finoman fejezzem ki magamat. Nadrágomat levettem és felakasztottam a bunkerben. Ott lógott egészen addig, míg teljesen megszáradt, és a porrá száradt mocskot kidörzsölhettem, kirázhattam belőle, hogy felvehessem. Áprilisban jártunk, aránylag meleg volt. Nem csak én jártam piszkos alsógatyában. Senki sem, még a svájci Vöröskereszt megbízottai se botránkoztak meg azon, hogy ilyen „hanyag öltözetben” fogadtam őket. Az úgy volt, hogy egy alkalommal, aki járni tudott, oda kellett menjen a lágerkapuhoz, mindkét tenyerét előrenyújtva. A Vöröskereszt megbízottja egy-egy

kis fehér tablettát tett mindegyik kinyújtott tenyérbe. Ott helyben, előtte be kellett venni, lenyelni, mind a kettőt. Egy ideig figyeltem a hatást, azután látva, hogy senki sem fordult fel, én is odanyújtottam mindkét tenyeremet. Az íze után ítélve C-vitamin pasztillák lehettek. Ekkora segítség mellett, most már csak nem fogom a fogam fehérjét itt hagyni! Először is beléptem a „szerencsébe”, aztán nem kaptam meg a flekktífuszt, és most ez a két vitamin-tabletta! Ezzel már lehet valamit kezdeni!

A konyhán folyt még némi munka, ahol a rothadt krumplit válogatták, és abból, meg némi szalmából főzték mindennapi levesünket. Persze a hullaszállítók szünet nélkül dolgoztak. Összeszedték a bunkerekből az aznapi hullákat, levetkeztették azokat, felírták rabszámukat a szokott helyekre (mellcsont, lábszárcsont), beadták az adatokat az irodába. A hullákat húszasával, tízet fejtől, tízet meg lábtól, felrakták egy billenő szekérre, majd kitolták-húzták a meszesgödörig, a lágeron kívülre. A szakácsok meg főzték azt a szürkés színű lörét, amiben egyre kevesebb volt a télről maradt fagyos krumpli és egyre több a szalmaszál. A penészes kenyér mellé már semmit sem adtak, még jó, hogy volt víz. Közben hallottuk az ágyúlövéseket. Már nem lehettek nagyon messze a felszabadító csapatok. Ismerősre találtam, ide került egyik volt osztálytársam, Lőrincz Tibi is. Ő konyhás legény volt a hármásban, de megkapta a flekktífuszt valami tetves ruhától. A betegség lerobbantotta ezt a magas, vállas, nálam egy egész évvel idősebb, jóképű fiút. Lefeküdtünk egymás mellé a hátunkra, lehetőleg a kerítés közelébe, hogy a drótkerítés látoszögön kívül legyen, de láthassuk a nem messze levő erdő fenyőfáinak a csúcsát, és süssön ránk a tavaszi nap. Magunk mellé tettünk egy csajkát tele vízzel, és kezünkkel egy-egy szép szál fűvet kitapogatva azt leszakítottuk, a vízben megmártogattuk, és mint valami ritka csemegét, szánkba tettük és elegánsan elfogyasztottuk. Ez az evés illúzióját keltette bennünk. Közben el akartuk terelni a gondolatainkat a kínzó éhségünkről. Kolozsvári sétákat, kiránduló helyeket elevenítettünk fel, a strandot, kirándulásokat a Bükkbe, a Hójába, a Szent János kúthoz, a Leányvárhoz, a Tordai hasadékhoz, vagy akár csak a Botanikus Kertbe. De minduntalan meg kellett szakítanunk beszélgetésünket, mert egyre csak oda lyukadtunk ki, hogy „elővettük a hátizsákot”, az uzsonnát, vagy legalább egy sósperecet. Ez pedig megegyezésünk szerint szigorúan tilos volt, mert ennivalóról nem „akartunk” beszélni. Ismét csak Buga Jakab énekét idézem:

*„Kurva már az anyja! mint élhetek, élek,
Kivetem hasamat az szép verőfénynek,
Csak úgy dohányozok az midőn éhezek,
Így én is másokkal szépen eltengődek.”*

Egy szép április végi napon hirtelen éktelen füttyülés és hangos ordítózás törte meg a láger tompa csendjét: „Blokksperre”, kijárási tilalom, mindenki maradjon a barakkjában – kiabálták. Erre mindenki, aki csak mozogni tudott, kirohant a bunkerekből. Neki a kenyérraktárnak, krumplis veremnek. Csakhogy ott nem volt már semmi elemelni való. Én egy vadonatúj rabsapkát szereztem, olyan igazi csíkosat, ellenző nélküli tányérsapkát. A négyzet alakú lágernak a kapuval átellenes oldala párhuzamos volt a nem messze futó vasútvonallal. Ott lebontották a kerítést. Elterjedt a hír, hogy menetoszlopot állítanak össze, és mindenki kap egy egész kenyeret, és indulás gyalog Tirolba! A többit, akik nem tudnak masírozni, vagonokba rakják majd, és úgy viszik el. Odamentem egy kolozsvári orvoshoz, Elekes doktorhoz, és megkérdeztem, hogy mit csináljak, menjek-e a menetelőkkel vagy maradjak-e azokkal, akiket beraknak a vasúti vagonokba. Végignézett, majd kijelentette, hogy túl gyenge vagyok a masírozáshoz, maradjak a gyengékkal. Úgy is tettem. Kitereltek minket a vasúti töltés mellé. A vagonok még nem jöttek meg, így ott kellett töltenünk az éjszakát a puszta gyepen. A közelben volt egy kis fenyőerdő. Egy ismerős fiú odakerült mellém. Megbeszéltük, hogy ha elcsendesedik a nép, megpróbálunk odaszökni, és ott elbújni.

Lassan oda is kúsztunk, de egy ór észrevett és ránk kiáltott. Mondtuk, hogy csak éppen dolgunkat akartuk végezni. Ott állt egészen addig, míg vissza nem csámborogtunk a többiek közé. Hajnalban megjött a vonatszerelvény, néhány nyitott marhavaggonnal. Beszálltunk. Egy vagonba kerültem Lőrincz Tibi osztálytársammal, aki alig tartotta magát, és három székelyföldi rabtársammal, akik az átlagnál jobb erőben voltak. A vonat elindult, de alig mentünk néhány kilométert, alacsonyan szálló amerikai repülők, melyek azt hihették, hogy valamilyen katonai célpont vagyunk, elkezdtek gépfegyverezni a vonatunkat. A mozdony találatot kapott, kiment belőle a gőz, és nagy sistergéssel megállt. A német örök „Tieffliege” kiáltással kiugrottak a vagonokból és beszaladtak az erdőbe. Aki csak tudott, közülünk is, ugrott utánuk. A három székelyföldi rabtársam – álljon itt a nevük: két testvér, Rüvel Dudi és bátyja, Zsiga, valamint Bacher Sanyi – és én valahogy egymáshoz csapódtunk. A Rüvel testvérek „civilben” falusi mészárosok és marhakereskedők voltak, tehát az én szememben viharezett embereknek számítottak. A hármas lágerban egy ideig kápókként szerepeltek, mivelhogy rámenős fiúk voltak. De aztán flekkesek lettek, legyengültek, és ide kerültek a négyesbe. Bacher Sanyit nem ismertem addig. Otthon valamelyik fakereskedő cégnél dolgozott. Ukrajnában volt munkaszolgálatos, és éppen hazaengedték szabadságra, amikor jött a deportálás, és fiatal feleségével együtt elvitték őket Auschwitzba. Sanyi, amikor látta, hogy az örök „dekkolnak” az erdőben, hirtelen „átvette a vezetést”, kiadta a parancsot: „fiúk, ugrás ki a vagonból, nyomás az erdőbe”. Hívtam osztálytársamat is, de túl gyenge volt ahhoz, hogy leugorjon a vagonból és beszaladjon az erdőbe. Mi négyen kiugrottunk, helyesebben kiejtettük magunkat a tehervagonból, átláboltunk a vasúti váltók drótjain és berohantunk az erdőbe. Láttuk az őreinket lapulni a fák alatt. „Te, ezek jobban félnek, mint mi”. Bacher Sanyi felismerte a helyzetet, és mondta: „Fiúk, itt az alkalom, meg kell szökni. Vissza a vonathoz, átbújni alatta, be az erdőbe a másik oldalon. A légi veszély elmúltával mindenkit, aki kimászott a vagonokból, összeszednek. De mi már nem leszünk közöttük. A vagonok ajtaja csak errefele van nyitva, a másik oldalon nem is fognak keresni!” Így is tettünk. Még tartott a gépfegyverezés, amikor visszamentünk a vonatszerelvényhez, átbújtunk az egyik vagon alatt, lerohantunk a töltésről és be az erdőbe. Egy ideig még szaladtunk, ahogy bírtunk. Egy kis csendes tisztásra értünk. Nem messze az erdő szélétől, ahonnan kibukkantunk, egy szénaszárító deszkaépület állt. Ott elbújtunk a szénába pihenni. Egyszer csak nyílik a kapu és egy német repülő altsízt néz be. „Van itt valaki?” – kérdezte. Bacher Sanyi, aki jól tudott németül, azt felelte, hogy vagyunk egy néhányan, sebesültek is vannak közöttünk, a légítámadás miatt bújtunk ide. „Hányan vagytok?” – kérdezte. „Vagy negyvenen” – hangzott a ravasz felelet. „Várjatok itt, megyek és hozok segítséget” – mondta a katona, és elment. Hát azt mi nem fogjuk megvárni. A bejárattal ellentétes oldalon laza volt a deszkafal, ott kibújtunk – és vissza az erdőbe. Tovább szaladtunk, mentünk, mind messzebb és messzebb a lágertől, a vasútvonaltól. Már nagyon kimerültek voltunk, jól benne lehettünk a délutánban, amikor kiértünk egy lankás mezőre, mely gyengén lejtett egy kis falu irányába. Oda igyekeztünk, a faluba. Az első nagy háznál átbújtunk a kerítésen, besomfordáltunk a hatalmas gazdasági épületbe, mely kocsiszín volt és szénapadlás. Létra volt odatámasztva, felmászunk, és hullákként terültünk el az illatos szénában. Akkor vettük észre csak, hogy a Zsiga homlokán éktelen nagy seb vérzik. Azonkívül ő volt a legöregebb és a leggyengébb is négyünk közül. Sanyi és Dudi elindultak a faluba „tarhálni”, mi ketten Zsigával ott maradtunk a szénapadláson. Kiszedtem egy néhány tetőcserepet, hogy láthassam, mi van odakint. Éppen arra a lejtős mezőre láthattam, ahol keresztülvágtunk idejöttünkben. Kis idő múlva megjöttek Sanyiek, megrakodva főtt krumplival, kenyérdarabokkal, egy-egy kis darabka kaláccsal és vajjal. A falusiak tudják: a háború elveszett, jönnek az amerikai csapatok. A „házigazdánk” is bejött a pajtájába, nem láthatott minket, de tudhatta, hogy ott vagyunk. Hangosan szólt hozzánk, megnyugtatót, maradjunk csak ott, ahol vagyunk, kérdezte, hogy kell-e valami. Nyugodtan maradtunk, hova is mentünk volna? Zsiga elkezdett

zabálni, bár Sanyi, akinek volt némi ukrainai tapasztalata az éhezéssel és az éhezés utáni evéssel kapcsolatban, mondta, hogy vigyázzunk, ne együnk sokat egyszerre, mert baj lehet belőle. A beleink meg vannak vékonyodva, az emésztőnedvek elsorvadtak, nem tudunk jól emésztetni, hasmenést kapunk. Dudi, az öccse nagy hangon, mondta: „Ne zabálj úgy Zsiga, mert meghalsz!” „Nem bánom, csak még egyszer lakjak jól!” – volt a válasz. Sanyi megtudta, hogy a falut, ahova jósorsunk vezetett, Großkitzighofennek hívják és csupa római katolikus lakja.

V. fejezet. Großkitzighofen és Landsberg am Lech

Großkitzighofenben, ebben a kis bajor faluban kezdődött meg újra számomra a „*Szabad élet*”. Óvatosan ettem, gyakran, keveset és hús nélkül, zsírtalant, igen kevés vaját, semmi tejet, mert tudtam, hogy a tejszínre érzékeny vagyok. Sok főtt krumplit és kenyeret ettem. Nem is lett semmi bajom, nem úgy, mint szegény Rűvel Zsigának, akit rövidesen el is vitt a jóllakás.

Helyzetünk még nem volt „hivatalos” a faluban, mert a „harcok” még folytak. Az amerikaiak lassan haladtak előre az óriási zöld harckocsikkal. Néha-néha elsütöttek egy-egy ágyút, megszólalt egy-egy gépfegyver, előre, majd pedig hátra mentek a harckocsik. Először a szénapadlás tetején levő hasadékon kukucskálva figyeltem ezt az érdekes „harcot”, ahol semmiféle ellenség sem volt látható... Aztán, látván, hogy nincs semmi veszély, lementem a rétre is, a harckocsik mellé álltam, onnan néztem azt, amit nézni lehetett. Jól táplált, pirospozsgás, acélsisakos fiatalok – egy-egy néger is közöttük – ültek a páncélos, hernyótalpas autókon, rágták a gumit, hallgatták a zenét a hangszórókból, amit meg-megszakítottak holmi parancsszavak. Levettem szép, nemrég szerzett csíkos rabsapkámat, és nagy lendülettel odadobtam az egyik előttem elhaladó harckocsi láncfalpa alá. A tavaszi puha földbe belenyomott „gyönyörű” sapkámból felismerhetetlen cafat lett, az jött ki a hernyótalpa alól. Ez fejezte ki a meg nem fogalmazott felkiáltásomat: *Felszabadultam! Élek!*

A falut megszállta az amerikai hadsereg. Házról házra járva összeszedték az ott meghúzódó német katonákat, maguk előtt terelve őket úgy, ahogy a hadifoglyokat szokás. Közben egyes német katonák letépték katonai rangjelzésüket, eldobták katonai jelvényeiket. Így láttam meg a földön egy remek, fényes, SS jelzéssel ellátott fütyülőt, szép kék zsinórral és iránytűvel. Nem tudtam ellenállni a kísértésnek, lehajoltam, felvettem, zsebre tettem. Ahogyan később megtudtam, ez 1945. április 27-én történhetett, tudniillik akkor szállták meg az amerikai csapatok a szomszédos Landsberg am Lech városkát és környékét, tehát Großkitzighofent is.

A „gazdánk”, ahol meghúztuk magunkat, jelentette a Bürgermeisternek, hogy négy volt fogoly van nála. Megkérdeztek minket, mi az óhajunk, mit szeretnénk csinálni, hova szeretnénk menni.

A Rűvel testvérek a falu legmódosabb gazdájához akartak menni, hogy ott jóllakjanak – összeszedjék magukat egészségileg. Oda is kerültek. Egy kis sajtgyára volt az illető gazdának, aki később többször is megmutatta nekem a pincéjét, ahol a finom bajor sajtokat érlelte. Zsiga, aki már nagyon gyenge volt, külön szobát kapott. Ágyban feküdt, folyton evett, de semmi sem maradt meg benne. Emlékszem, egyre azt mondta „Egrest ehetnék!”, „Adjatok nekem egrest!” Nem bírtak vele, be kellett vinni a waali kórházba, ahol napokon belül meghalt.

Bacher Sanyi a falu legműveltebb emberéhez, a falu jegyzőjéhez került. Jól tudott németül, hamar feltalálta magát. Kapott egy külön szobát.

Schuster Peteréknél, Großkitzighofenben

Én olyan családhoz akartam menni, ahol velem egykorú fiatalok voltak. Schuster Peterékhez kerültem. Az ifjabb Schuster Peter, aki Sztálingrádból sikeresen visszavonult csapatoknál szolgált mint gyalogos katona, körülbelül 6-7 évvel volt idősebb nálam. Petert, miután Sztálingrádot megúsza, kis szabadság után Tito ellen küldték harcolni, ahol megsebesült (jobb lábfejét lőtték meg) és maláriát kapott. Húga, Mária, olyan 12 éves lehetett, éppen annyi idős, mint amennyi az én húgom lehetett volna akkoriban. Jelentéktelen, beteges kislány volt, akire nem volt nagy öröm ránézni.

Schusterék igen kedvesen fogadtak. Természetesen az első kívánságom az volt, hogy megfürdhessek. Ezzel ők is egyetértettek, hiszen tetves és piszkos voltam. Az első, nagy, „civil” fürdésre az istállóban került sor. Szépen és szakértelemmel megépített, kőlapokkal lerakott padozatú, a trágyalé elvezetésére alácsövezett, tiszta helyiség volt ez az istálló, nyolc gyönyörű szimentáli tehénnel és néhány borjúval a vályúk mellett. A tisztaság meglepő volt számomra. Arra gondoltam, hogy én most egy istállóban, tehenek és borjak között születek újjá, lépek megint az emberek közé, és nem valami modern fürdőszobában. Láttam ebben valami egyszerű jelképet, jóságot, valami ajándékot, vigasztalást a sok szenvedés után.

Nagy pléhkannákkal meleg vizet hordtak egy hatalmas dézsába, melyben kényelmesen elfértem úgy, hogy le is ülhettem benne. Schuster néni, akit szintén Máriának hívtak, akárcsak a lányát, segítette a fürdésnél. Megmosta, megdörzsölte alaposan a fejemet, a hátamat. Kértem, hogy a szennyes, piszkos, tetves gönceimet valamint a rongyokká vált „lábbelimet” égessek el. De arra gondom volt ám, hogy „hadizsákmányomat”, a szép SS fütyülőt megőrizzem. Fürdés után tiszta, gallér- és mandzsetta nélküli fehér inget, valamint alsóneműt és harisnyát kaptam. A lábamra valamelyik Schuster fiú alig viselt, fekete ünnepi félcipője került, ami bizony kissé kemény, száraz és recsegős volt. Vigyáznom kellett a két nagylábujjamra, melyek még mindig gennyeztek. Kaptam szép tiszta, puha gyolcsot, azzal kötözgettem. A ruha, amit kaptam, valamelyik Schuster fiú ünneplő ruhája volt, vasárnapi templombajáró, duplasoros, sötétlila színű, finom szövetből készült, alig viselt, szinte vadonatúj öltöny. Minden kissé nagy volt nekem, bizony nem úgy állt rajtam, mintha rám szabták volna. De akkor nem volt semmiféle hiúság bennem. Mindennek örültem, és büszkén vágtam a szép SS fütyülőt a „nadrágom” zsebébe.

Ahogy felöltöztem, üzent a polgármester, hogy a falu legszegényebb asszonya, aki tudta, hogy férje hadifogoly Amerikában, ebédre hív minket. A szegény asszony levágta nyulait, abból készített finom nyúl paprikást, négyünknek. Az ebéd halkán, csendben zajlott le. Az asszony nem evett velünk, csak felszolgált, nézett minket, és közben csendesen sírdogált. Arra gondolhatott, hogy valahol talán a messzi Amerikában az ő férjét is vendégül látja valaki.

Ez a nap nagyon emlékezetes maradt számomra. A nyúlpecsenye után összehívtak bennünket egy kis ünneplésre annak a gazdának az ebédlőjébe, akinek a szénapadlásán meghúzódunk. A nagy ház udvarán néhány amerikai páncélautó állt. Az egyik amerikai katonán ki akartam próbálni angol tudásomat. Az akartam mondani, hogy „én magyar vagyok” mondtam is neki, hogy „áj em hangary” mire egy tábla csokoládét nyomott a kezembe. Gondoltam magamban ezek szeretik a magyarokat, hogy ilyen kedves hozzám, egy magyarhoz. Akkor még nem tudtam, hogy hibásan beszéltem, a kiejtésem sem lehetett a legmegfelelőbb, azt érthette, hogy „éhes vagyok”.

Bent az ebédlőben olyan ünneplésféle volt, tányérokra aprósüteményt és sárga tortaszeleteket szolgáltak fel, talán volt valamilyen színes-édes szeszesital is. Egyszer csak kicsapódik az ajtó, és bejön egy őrző, néhány fegyveres-sisakos Tommy. „Papers, papers” vagyis „péjpesz, péjpesz” – mondogatták, mindenkit le akartak igazolni. Bacher Sanyi hiába mondta, ahogy tudta, hogy mi volt foglyok vagyunk. Gyanúsak voltunk, mert valóban úgy néztünk ki, mint valami napégette, leromlott, szökött frontkatonák, akik hirtelenében civilbe vágták magukat. Egyet gondoltak a Tommyk és alaposan megmotoztak minket. Senkinél sem találtak semmit, csak nálam, az én nadrágzsebemben – egy szép SS fütyülőt. Megfogtak, maguk előtt lökdösve vittek kifelé. Egy elég hosszú folyosó vezet ezekben a bajor parasztházakban a kijárat ajtóig. Itt ötlött föl bennem annak a szörnyű lehetősége, hogy amíg rájönnek, hogy nem vagyok bujkáló SS-legény, addig megismerkedhetek egy másik fogolytáborral, amihez semmi kedvem. Hirtelen mentőötletem támadt. Az egyik katona orra olyan görbe volt, mint a karikatúrákon a csúnya zsidóké. Balkezemmel kissé meglöktem az ipsét, hogy a figyelmét magamra felhívjam, jobбомmal pedig kigomboltam a szlaccemet és

elővettem a „körülmetélt micsodámat”. Hamar kapcsolt, rájött a „felmutatott bizonyítékból”, hogy nem lehetek SS. Nagy sikere volt az ötletemnek, azonnal megbarátkoztak velem, elvittek a szállásukra. Akkor szívtam először Camel²² és ittam egy kevés ananászlével kevert szeszesitalt velük. De az SS fütyülőt elvették. Jó lesz nekik harci emlékek, hadizsákmánynak, amit majd otthon mutogathatnak, dicsekedhetnek vele.

Megkezdődött a rendszeres életem Schusteréknál. Peterrel aludtam egy szobában, a fiúk szobájában. Volt egy bátyja a fronton, akiről akkor még semmit sem tudtak. Ennek az ágyában háltam én. A szobában nem volt más, csak a két ágy, két szék, egy kis asztalka és egy ruhás sifonér, az ágyak alatt pedig hatalmas fajansz éjjeli. Az emeleten voltunk, ott volt a többi hálószoba is. Egyszerű kis téglalap alakú szoba volt a mienk, pontosan a konyha felett, a falon szentkép, az ablakkal szemközti falon pedig az ajtó. Egyszer egy éjjel az amerikai katonák berúgtak, lövöldöztek valahol a faluban. Mindketten felébredtünk, Peter, a frontot járt sebesült katona azonnal az ágya alá hengeredett, oda hívott engem is. Védőn vállamra tette kezét, „Johann, Johann” – mondta reszketve – „háború van”. Nem volt kedvem nevetni, bár orrunk előtt állt a nagy virágos serbli. Aztán Peter magától is rájött, hogy otthon van, a saját ágya alatt, biztonságban, és csak jó dolgukban lövöldöznek a jenkik.

Aki csak tudott a családból, kiment a földekre dolgozni. Peter meg én nem dolgoztunk: ő maláriás és sebesült volt, én pedig még nagyon gyenge. Néha velünk, Peterrel és velem, küldték ki az ebédet a mezőre, ha nem kellett túl messze menni. Peter lassan biciklizett fájós lábával, én meg mellette igyekeztem. Hamarosan nekem is szereztek egy kerékpárt. Ha nem kellett elmenniök mezei munkára, mindig együtt étkeztek, naponta háromszor, és természetesen én is velük.

Minden étkezés imával és kereszttetéssel kezdődött és végződött. Vasárnaponként az egész családdal együtt mentünk a falu kis dombján levő templomba. Ez minden alkalommal nagy hatással volt rám. Olyan családias melegség vett körül, amilyenben nagyon rég nem volt részem. A reggeli rendszerint főtt krumpliból és hideg tejből állt. Az abrosszal megterített asztal közepére kiborítottak egy hatalmas fazék gőzölgő, frissen főtt pityókát. Mindenki előtt egy kis cseréptál és kanál volt. Cserépkannákban hideg tej is volt az asztalon. Vettük a forró krumplit, kettétörtük, a gőzölgő belét belekanalasztuk a kis tálba, rá hideg tejet lötytyentettünk, és máris lehetett enni. Nagyon jólesett, azóta is keresem azt az ízt. Reggeli után a maradék krumplit és krumplihajat az abrosszal összefogták és kivitték a disznóknak, ahol korpát és moslékot kevertek hozzá a vályúban. Ebédet, vacsorát – ha mindenki otthon volt – rendszerint a konyhában ettünk, körülülve a nagy kerek asztalt. Az asztal közepén volt egy nagy tál, benne az étel. Mindenki előtt egy kis tisztára súrolt deszkalap, kenyér, kanál. A konyhába az udvarról is be lehetett jönni. A konyhaajtótól nem messze volt az artézi kút, ahonnan állandóan folyt a finom, friss, hideg víz. Egy kis mozgatható vályú és egy cső segítségével a vizet be lehetett vezetni a konyhába, ha kellett.

A nappaliban állt a rádió. Ott hallottuk meg 1945. május 9-én, hogy hivatalosan is vége van a háborúnak. Nagy volt az általános öröm, azonnal letépték az ablakokról az évekig ott levő, napszitta elsötétítő papírokat.

Mint említettem, kaptam egy kerékpárt, és minden nap kisebb-nagyobb kirándulásokat tettem a környéken. Legelőször is a szomszédos, mintegy 3 kilométernyire levő Kleinkitzighofenbe karikáztam el. Großkitzighofen határából már látszott Kleinkitzighofen templomának tornya. Több alkalommal is bebicikliztem Landsbergbe is. Útközben el kellett haladnom a kauferingi III-as láger mellett. Amikor első alkalommal vitt arra az utam szabad emberként, nem tudtam ellenállani a kísértő alkalomnak, bekarikáztam a kitárt lágerkapun, ki az Appelpplatzra. Le se szálltam a kerékpárról, csak körülnéztem. A lágert felgyújtották, a barakkok földig égtek, csak üszköket láttam. Meglátogattam az állomást, ahova

---

²² Amerikai cigarettaféle

megérkeztünk Auschwitzból jöttünkben. A „Die Räder müssen rollen für den Sieg” felirat már nem volt ott. Bebicikliztem a közeli Kaufering faluba is. A hidak mindenütt fel voltak robbantva. A hitleri hadvezetés rendeletére mindenütt minden hidat, nagyot-kicsit, acél- és betonhidat vagy kis deszkapallót, egyaránt felrobbantottak. Ezt különben később, hazamenetelünk során is tapasztaltuk, végig Németországon, Ausztrián, Magyarországon át, majd odahaza Erdélyben, Kolozsvárt is.

Bacher Sanyi, aki nagyon jól tudott németül, szerzett egy írógépet és valami pecsétet is. Leveleket intézett a közeli községek vezetőségéhez, melyben a lágerokból felszabadult foglyok számára adakozásra szólította fel őket. Elegánsan, fehér ingbe, fekete nyakkendővel, tiszta fekete ruhába öltözve járt. Gazdájától, ahol lakott, elkérte a szebbik lovaskocsiját, és elindult „zabrálni”. Bejárta a környező falvakat, a bürgermeisteri hivatalban otthagyta a „felszólító levelet” – megbeszélte velük, hogy mikor jöhet az adományért. Aztán ő vagy Dudi ökrös szekérrel mentek és hozták „haza” a dolgokat. Nekem is felajánlottak néha ezt-azt, olyasmit, ami sem nekik, sem pedig nekem nem kellett. Például borotválkozó készletet, kölnvizet, nyakkendőt, keménygallért. Amikor én kértem, hogy szükségem lenne egy jobb cipőre és olyan ingekre, melyeken gallér is van, akkor azt mondták, hogy vegyem én is ki a részemet a „munkából”. Elvállaltam, hogy elkérem Schusterék ökrös szekerét és elmegyek Waalba, egy közeli kis városkába, és elhozom a megbeszélte időben az ott összegyűjtött adományokat. Schusterék két ökre nagyon jámboran követett, egész oda-vissza úton semmi bajom sem volt velük. Megérkeztem Waal központjába. Ott már vártak, közölték velem, hogy az iskola egyik termében vannak a holmik kiállítva. Ott is volt minden, a körbe állított iskolapadokon kirakva. Ágynemű, fehérenemű, cipők, ingek, lepedők, házi készítésű konzervek, még kozmetikai cikkek, krémek, kölnivíz is volt. Egy köteg lepedőre, amit a Parókia adott, egy cédula volt rátűzve, melyre héber betűkkel ráírva: „Salom”. Ez igen váratlanul ért, és nagyon meghatott. A helybeli pap írta. Megköszöntem nagy zavaromban mindent, ami összegyűlt számunkra. Megraktuk a szekeremet, és szép lassan visszaballagtam Großkitzighofenbe. Útközben arra gondoltam, hogy vajon hol, melyik faluban, melyik házban lakhatnak azok a bajor parasztok, akik olyan szépen hagytak számunkra krumplit a földjükön, mert az valahol itt lehetett. Sanyi és Dudi már vártak. Dudi gazdájánál rakodtam le. Nekem az egész „zsákmány”-ból néhány lepedő és egy lapos sarkú, női trottőr cipő jutott, de nem is kellett több. A lepedőből két inget csinált nekem a faluban egy „varrónő”, a női cipő pedig éppen jó volt a lábamra. Egy másik alkalommal kaptam Duditól két vastag, vadonatúj kockás inget, aminek gallérja is volt. Ennyi elég is volt nekem.

Sok falut bejártam biciklimmal, senkivel sem beszélgettem, csak néztem a vidéket, az épületeket, templomokat.

Landsberg

Langsbergbe többször is bekarikáztam, ott éreztem magam a legjobban. Városban születtem, városban nőttem fel, városi vagyok mind a mai napig. Toltam magam mellett a bicajt, odatámasztottam egy-egy falhoz. Apám kis Petőfi utcai boltjára emlékezve bementem egy fűszerüzletbe is. A szag ismerős volt, a padló, a polcok még árasztották az ismerős illatokat, de áru szinte semmi sem volt. Mindenféle pót- és mű-cikkek voltak az üzletben, margarin, mű-kakaó, szappanpótló és más hasonló áru. A vendéglőkben jegy nélkül csak valamilyen híg levest lehetett kapni, meg gyenge sört. Cukrászda nem volt.

Egy szép napon bementem a Lech menti város központjában álló hatalmas katolikus templomba. Kolozsváron még sohasem voltam a főtéri Szent Mihály templomban, pedig sokszor megcsodáltam, de csak kívülről. Azt tudtam, hogy sokan tévesen Mátyás-templomnak is nevezték. Nem is lehetett volna jobb háttérrel találni ennél a szép gótikus templom falánál Mátyás király lovas szobra számára. Azt tudtam, hogy Jóska nagybátyám,

apám öccse, a Szent Mihály-ban esküdött örök hűséget Kati nénémnek. Ők mondták, hogy milyen szép a kolozsvári templom. Különben egyáltalán nem volt idegen számomra a katolikus templom, mert nagybányai nyaralásaim alatt több alkalmam is volt megismerni a katolikus kápolnákat, templomokat.

A landsbergi templomról akkor még semmit sem tudtam. Nem voltam tudatában annak, hogy milyen nagy élményt tartogat számomra ez a régi épület. Olyan élményt, ami aztán egész további életemre döntő hatással lett.

*A landsbergi Palmesel,
a szamárháton bevonuló Krisztus virágvasárnap*

A kerékpárt biztos helyen a falnak támasztottam, és bementem a templomba. Műemléklátogatóként léptem be ebbe a középkori műalkotásba. Senki sem volt a templomban, néma csönd és kellemes, hűvös, ódonszagú levegő fogadott. Végigmentem a falak mentén, a mellékoltárok mellett, az oszlopok tövében. Nem ismertem a szenteket, az alakokat, akiket a szobrok ábrázoltak. Azt láttam, hogy egyszerű mesterek alkotásai, hiszen a nagy mestereket felismertem volna, elég jó kiképzést kaptam erre a gimnáziumban. Azonkívül azt is megállapíthattam, hogy a templom belseje eléggé elhanyagolt állapotban van, hiszen a nácik alatt nem nagyon virágozhatott a római katolikus hitélet.

A bejáratnál szembeni oldalon, a templom bal hajójának a végében, nem messze a főoltártól, de kissé félreállítva a fal felé, mintegy ideiglenesen odatéve a földön, velem egy szinten állva egy számár, egy élethű, fából faragott számár volt, hátán Jézus Krisztussal. Erősen kopott volt a festék az alkotáson, mintha csak azért tették volna oda, hogy elvigyék majd valahová restaurálni, ami bizony nyilvánvalóan ráfért. A szobor repedezett volt, a festék helyenként lekopott róla, a kantár, gyeplő leszakadt. Krisztus felett a glória meg volt sérülve. A háború megviselte ezt a szobrot is, mint mindnyájunkat. De annyi erő sugárzott erről az alkotásról, hogy nem tudtam a szememet levenni róla. Azt a keveset tudtam, hogy Jézus számárháton vonult be Jeruzsálembe, és rájöttem arra is, hogy a szobor ezt a bevonulást örökíthette meg. A főalak egyik keze áldást osztóan emelkedett felém, a másikkal a gyeplőt tartotta. Sokáig nem tudtam elmozdulni a szobor elől. Az egész kép mélyen belevésődött az emlékezetembe. Vártam, hogy most mi lesz, hogy valami történni fog. Ha akkor egy pap előjött volna a sekrestyéből, megkértem volna, hogy vegyenek magukhoz, nincs senkim ezen a világon, egyedül állok itt, árván, fogadjanak be, hadd maradhassak itt. De semmi ilyesmi nem történt. Lassan magamhoz tértem. Kimentem a templomból. Akkor még nem tudtam, hogy Krisztus ezentúl mindig bennem, velem lesz. Vettem a biciklimet és karikáztam tovább. Azóta is előttem van a szobor képe.

Betegségek, rüh és flekktífusz

A kerékpározásnak vége szakadt. A flekktífusz kezdett elhatalmasodni rajtam. Szerencsémre megerősödtem annyira, hogy a magas lázat legyőzzem.

De előbb meg kellett ismerjem a rühöt is. Nem tudom, hol és mikor szedtem fel a rühatka fertőzést. Érdekes, a lágerban nem kaptam meg ezt a legközönségesebb betegséget, pedig majdnem mindenki rühös volt, csak én nem. De itt, Großkitzighofenben, egy szép napon arra lettem figyelmes, hogy a csuklón és a kezem ujjai között a bőr, ott, ahol a legvékonyabb, rettenetesen viszket. Aztán a mellem is kezdett viszketni, meg a nyakam, elől az állam alatt. Mutattam Schuster néninek. Azt mondta: „Krätze, du mußt Krätzesalbe haben.”²³ Hozattak rühkenőcsöt (mondhatom, ennél jobbszagú kenőccsel is találkoztam azóta), három napon át naponta háromszor kentem magam tetőtől talpig, utána lefürödtem, és tiszta fehérneműt, és ágyneműt kaptam. A rühnek ezzel vége is lett.

Következett a flekktífusz. Egy este nagyon bágyadtnak éreztem magam. Vacsora után felmentem a szobánkba, levetkeztem, felvettem térdem alul érő hosszú hálóingemet és lefeküdtem. Az ágy elkezdett forogni velem, kiszálltam az ágyból, és csak úgy, egy szál hálóingben, mezítláb, lementem a falépcsőkön, ki a házból, ki az utcára. Esett az eső, sár volt. Kiáltottam édesanyám után, aztán úgy sárosan, mezítlábosan bementem a nappaliba, ahol az egész család üldögélt, talán még vendégeik is voltak. Odamentem a széles lócához, egy szó nélkül lefeküdtem oda, és elvesztettem az eszméletemet. Arra tértem magamhoz, hogy a két

²³ Rüh, rühkenőcsöt kell kapnod.

szép kövér ló fenekét látom, amint igyekeznek, trappolnak velem. Aztán megint semmi kép. Egyszerre csak magamhoz tértem, valami idegen hálóing rajtam, kórházi ágyban voltam. Látom a láztáblát a nevemmel: „Johann Stern” és a dátumot: „1945. május 19.” Honnan tudják ezek itt a születésem napját? Én – tudtommal legalábbis –, soha senkinek sem mondtam meg ezt eddig. Jött egy „kedvesnővér”, mosolyogva mondta, hogy minden rendben van, túl vagyok a krízisen. Kérdésemre megmondta, hogy „Heute ist am 19-ten May”. Mondom neki: „Schwester, heute ist mein 16-sten Geburtstag”.²⁴ Aznap megfürdettek, és tiszta hálóinget adtak rám. Járnai még nem tudtam. Ölben vittek le az első emeleti fürdőszobába, jól megfürösztöttek. Visszavittek manzárdszobámba. Akkor láttam az ajtón a feliratot: „Eintritt streng verboten.” (Belépni szigorúan tilos.) Ez volt a karantén szoba. Csak két ágy volt benne, meg egy szép nagy szoba-vécé, nádkarosszéknek álcázva. Volt még ott egy kis asztal, néhány szék. Megtudtam, hogy abban az ágyban, amelyikben én fekszem, halt meg Rüvel Zsiga. Kis szoba volt, két ablakkal az utcára. Azt is megtudtam, hogy a waali kórházban vagyok, ide hozott Schuster Peter egy néhány nappal ezelőtt. Jó kosztot kaptam, naponta többször orvosságokat. Az egyikre emlékszem, digitális volt, keserű szíverősítő. Behoztak még egy flekkest, fiatal német katonát, alig idősebb nálam. Önkívületében kiáltozta: „Herr Feldwebel, Ich will nicht gehen, Ich hab' Angst”.²⁵ Lábadoztam, de a lépcsőkre még nem mertem lépni. Egyszer magyarnak tűnő beszédet hallok az utcáról, nyitott ablakon át. Egy kis csoport, talán 4-5 fiú csámborgott ott, magyar gyerekek, akiket holmi tévedés sodorhatott Németországba a háború utolsó napjaiban. Azelőtt látogatott meg egy amerikai vöröskeresztes tiszt, hozott ezt-azt, főleg csokoládét. Volt egy rövid ujjú piros szvetterem. Nem tudtam még lemenni, hát megkértem egy Schwestert, hogy vinné le azoknak a gyerekeknek a piros szvetteremet meg két tábla csokoládét. Az ablakból láttam, hogy megkapták, intettek nekem, és mentek tovább. Amikor már jól voltam, üzentek a kórházból a faluba, hogy jöhetnek értem. Sanyi és Dudi jöttek értem egy kétlovas kocsival. Nagyon jó hangulatban lehettem, minden nagyon tetszett, az út, a házak, a fák, a mezők, a hegyek és a dombok. Nevettem, élveztem, hogy élek, azt, hogy élő, szép világ van körülöttem. Dudi húzott is, mégpedig azzal, hogy: „Ejsze, te dilis lettél! Azt mondják, hogy ha a flekktől nem hal meg az ember, akkor dilis lesz.” Na de nem ijedtem meg, mert tudtam, hogy ő is átesett a flekken. Mondtam is neki, hogy: „tudom, látom, te se haltál bele, Dudikám.” Megérkeztünk Großkitzighofenbe, én visszamentem Schusterékhez, a „rég szobámba”. Az öreg Schuster néni már unhatta ingyenélésemet, munkára akart fogni. Odarakott, hogy legeltessem a kecskéket a kertben, de ne engedjem azokat a káposztára, csak füvet legelhetnek. Sajnos, még elég gyenge lehettem, mert nem bírtam a két kecskével, elragadtak engem a káposzták felé. Kiáltozásomra Peter odasántikált, megmentette a káposztát, meg engem is. Vasárnaponként elmentem a családdal a templomba. Részt vettem, amennyire tudtam, a család életében.

Egyszer egy nagy német katonai teherautó állt meg a falu központjában. Én éppen arrafelé lófráltam, amikor egy magasrangú német tiszt szállt ki a kabinból. Hirtelen, öntudatlanul, feszes vigyázzba vágtam magam és le akartam kapni a sapkámat. Mikor odakapok, érzem, hogy nincs sapkám, de látom, hogy a tiszt is zavarban van. Rajta sem volt már rangjelzés, jött, hogy némi segítyt szedjen össze a német hadifoglyoknak a falusi lakosságtól.

Landsbergben, hazaindulás előtt

Ez után az eset után nemsokára értünk jött egy autóbusz, és bevitt mindhármunkat, Sanyit, Dudit és engem Landsbergbe. Az ottani tüzérszázárnya (Saarburgkaserne) területén létesítettek egy, az amerikai hadsereg és az UNRRA által adminisztrált „Displaced Persons

²⁴ Kedvesnővér, ma van a 16-ik születésnapom.

²⁵ Örmester úr, nem megyek, félek.

Camp”²⁶ tábort. Itt aztán nagy volt a zsidóválasár. A mindenféle nemzetiségű, sokféle nyelvet beszélő férfi és nő zajongott, hemzsegett, nem találta a helyét. Volt itt mindenféle: felszabadult fogoly, szökött katona, bujkáló fasiszta, oroszok, akik nem akartak visszamenni a „paradicsomba”, kalandorok és szerencsevadászok, akik már voltak otthon, és jöttek-mentek, ismerték a dörgést, „feketéztek”. Felfedeztem egy néhány magyart, akik az utolsó percben jöhettek el a német csapatokkal, fiatalok és naivak, akik hirtelen hazátlanokká lettek. Hazamenni nem mertek, itt nem maradhattak, tengtek-lengtek. Kínjukban zenekart állítottak össze, és fűjták a régi slágereket, saját hangszerelésben és felfogásban: „Kár összeveszni velem...” „Csak egy cö-betű van a decemberben, csak egy buta szív van az emberben...” „Hogy lehet az, hogy itt mindig olyan csillagos az ég” ... és így tovább. Néha összegyűlt a fiatalság táncolni.

Az egyik üres hangárban, egy kis szobácska ajtaján, piros betűs kézírással állt a szöveg: „A Magyar Királyi Honvédség ...ik Tüzérezredének Raktára.” Nagyon szomorú látvány volt, mondhatom.

Mi hárman, Dudi, Sanyi és én, beköltöztünk egy elhagyott tiszti lakásba. Engem egy-kettőre befogtak olyan csicskásfélének. Küldtek a kaszárnya konyhájára ételért (ugyanaz a „finom” lágerkoszt járta, mint Kauferingben, csak éppen tisztább volt, kevesebbet loptak és többet adtak), aztán, hogy mosogassak el, takarítsak ki stb. Nem sokáig csináltam. Egy-kettőre önállósítottam magam, vagyis elköltöztem. Abban a nagy kaszárnya-komplexumban nem volt nehéz ágyat találnom. Sokféle emberrel kerültem össze. Nem találtam a helyemet, sehol se éreztem „otthon” magam, amin nincs mit csodálkozni.

Megbarátkoztam egy velem egykorú pesti fiúval, Hütyünek szólították. Nyomorék volt, gyermekparalízisben szenvedett, sántított. Nem Auschwitzon keresztül hozták, az ottani szelekciót nem úszta volna meg, hanem a nyilasok kapták el a Duna-parton. A kaszárnyában volt elég hely. Találtunk egy kis padlásszobát, két ágygal, az elég is volt nekünk. A mosdók, WC-k elfogadhatóan tiszták voltak. Sehogysem találtam magamra, nagyon nyugtalan voltam. Emlékszem, egyszer balkezem öklével tiszta erőmből bevágtam egy vastag ablakszemet. Csontig vágtam el a kisujjam tövén a húst. Erősen vérzett, be kellett kössem. Ez segített is valamennyire, megnyugodtam a vérzés elállítása alatt, de a vágás most is látszik. A hatalmas kaszárnya udvarának közepén domb emelkedett, szépen parkírozott terület vette körül a domb tetején levő parancsnoki épületet. Bokrokkal szegélyezett, aszfaltozott, kacsaringós, keskeny gyalogút vezetett fel a házhoz. Az épület nagyobb részét az amerikai parancsnokság használta.

A parancsnoki épületnek volt egy külön bejáratú klubhelyisége, zongorával, kényelmes fotelekkel, heverőkkel, és aminek nagyon örültem: könyvtárral. A terem hatalmas ablakait vastag posztófüggönyök fedték, még az elsötétítési időből. Kényelmes foteleiben jól éreztem magam. Nézegettem a könyveket. Főleg az NSDAP²⁷ propaganda albumai voltak ott, rengeteg fénykép a Führerről, ilyen-olyan pózban és kosztümben. Nagyon szerethette, ha fényképezik. Itt, ebben a klubban csend volt és nyugalom. A kaszárnya igen tarka népét elriasztotta a csend, a könyvek, a civilizált környezet. Csak „finomabb közönség” járt ide, senki se zavart senkit. Akadt egy francia volt fogoly, aki nagyon szépen zongorázott, főleg Chopint és Grieget játszott. Ezt hallgattam, ha csak lehetett. Kezdtam magam jobban érezni. Kialakult a klub rendszeres közönsége. Hallgattunk, nem beszélgettünk. Mindenki el volt foglalva a saját gondolataival.

Készülés haza

²⁶ UNRRA: United Nations Relief and Rehabilitation Administration; Displaced Person Camp: Elhurcoltak tábora

²⁷ Nazionalsocialistische Deutsche Arbeitspartei (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt)

Hütyü révén megismerkedtem egy magyarországi, kaposvári családdal. Elég ritka volt, hogy egy családból ennyien megmeneküljenek, és ily hamar egymásra találjon apa, anya és a lányuk, a 15 éves Edit, valamint annak nagybátyja, és apjának testvéröccse, Józsi bácsi. Néhány szobát foglaltak el egy tiszti lakásban. A néni főzött a családra, varrt és mosott, mint otthon, a férfiak pedig dolgozni jártak kora reggeltől késő délutánig egy, a közelben működő amerikai katonai szállásra és konyhába. Akkoriban ott mindenki valamilyen kék-fehér aprókockás anyagból készült holmit viselt. A nők felsőruhája, fejkendője, a férfiak inge, alsóneműje mind ebből a könnyen hozzáférhető anyagból készült. Minden ágynemű, ami a kaszárnnyában volt, ebből az anyagból készült, volt belőle bőven.

Elkezdtünk udvarolni Editnek. Sétáltunk együtt a hatalmas kaszárnny területén. Néha kimentünk a városba is, ritkán nagyobb kirándulásokat is tettünk a környéken, meglátogattuk néhány volt láger helyét. Egyszer még Kleinkitzyghofenig is elmentünk. Emlékszem, mindenre úgy rácsodálkoztam, mintha csak akkor születtem volna, minden új és érdekes volt számomra. Egyszer egy szép, érintetlen kupac lótrágya előtt megálltam és bámultam, mintha sohase láttam volna azelőtt ilyesmit. Nem is vette jónéven Edit, aki egyszerű lány volt. Mesélt a régi életéről, Kaposvárról. Apjának divatáru üzlete volt a főutcán. Nem voltak gazdagok, de jómódúak, saját házukban laktak. Tánciskolába járt, szerette az érzelmes slágereket. A lágerélményekről sohase beszéltünk. A jövőről sem. Főleg az iskoláról, otthoni szórakozásainkról, olvasmányainkról meséltünk egymásnak. Beszélt bátyjáról, akit szintén Jánosnak hívtak, mint engem, és aki elpusztult valahol egy lágerben.

Edit apja, mikor látta, hogy nap mint nap együtt vagyok a lányával, nagyon bölcsen, nem hagyta hogy „liflander módra lófráljak egész nap” (ezek voltak a szavai), hanem beajánlott az amerikai konyhára, ahol ő is és öccse, Jóska bácsi is dolgozott. Engem is felvettek oda mindenesnek. Abban az épületben, ahol a konyha volt, valamikor egy kis szálloda és étterem is lehetett. Volt néhány szoba az emeleten, ahova tiszteket szállásoltak el. Az én dolgom volt ezeket a szobákat takarítani, a mellékhelyiségeket, lépcsőházat, folyosót, valamint az ebédlőtermet rendben tartani. Mosogatni csak a konyhai főzőedényeket kellett, a katonák tisztán tartották saját csajkájukat, evőeszközeiket. Azonkívül segítettem az élelmiszer-nyersanyagok, narancsos ládák, konzerves ládák, söröshordók stb. lerakásánál és raktározásánál. Néha elkísértem a néger sofőrt a teherautóval a szemetet elhordani. Kaptam egy szép zöld katonai szerelőruhát, valamint egy igazolást, hogy jogom van amerikai egyenruhát viselni. Nagyon örültem neki. Bátorságom visszatért. Volt ott a raktárban ruha elég, hát kiválasztottam magamnak egy tetszetős tiszti egyenruhát, mindenféle színes jelekkel. Az ing egyik vállán egy tigris volt, a másikon egy nagy A betű. Sapkát is szereztem, azon is volt valami csillogó jel. A cipőm, alsóneműm is amerikai volt. Cigaretta, rágógumi, csokoládé volt a zsebemben. Így kiöltözve gyakran indultam el sétálni a landsbergi utcákon. Egy alkalommal az történt, hogy még nem jutottam el a központig sem, elkapott egy katonai járőr. Igazolnom kellett magam, hát szó nélkül előhúztam a zsebemből a papírt, amit a konyhaparancsnok adott. Nem sok sikerem volt az igazolással. Az engedély kimondottam csak szerelőruha viselésére jogosított fel, én meg – tudtomon kívül –, hadnagyi ruhát viseltem! Feltűnés nélkül bekísértek egy raktárba, ott le kellett vessem a szép tiszti ruhámat, és kaptam helyette egy kincstári, német, sötétkék kezeslábast. Ebből okulva ezután mindig gondosan levettem minden jelzést a tiszti ruhákról, mielőtt „kiöltöztem” volna. Nem is volt többé soha semmi bajom az amerikai járőrökkel, még később, Pesten sem, ahol hanyagul viszonzottam a sokféle egyenruhás tisztelgését.

Az amerikai konyhán jól megerősödtem. Könnyedén emeltem a narancsos ládákat, a nagy katonai csomagolású kartondobozokat. A főszakács magyar származásúnak vallotta magát, bár egy kukkot sem tudott magyarul. Miller volt a neve, szerinte még a nagyapja változtatta meg a nevét Molnár-ról Miller-re.

Megint csak „hajnalban keltünk, mint a madár” és mentünk, a három férfi, dolgozni az amerikai katonai konyhába, Dringler bácsi, öccse, Józsi bácsi és én. Késő délután volt, mire hazatértünk a munkából. Hát nem sok szabad időm maradt a „lófrálásra”. De azért még a Lech-parti strandra is elmentem egyszer. Az amerikaiak pénzt (márkát) is adtak munkánkért. A márka szinte semmit sem ért. Az öregek inkább „természetbeni” fizetést kértek, és kaptak is. Főleg cigarettában „vették fel a fizetést”, az pedig volt bőven az amerikai katonai konyhán. Azonkívül konzerveket, tartósított élelmiszert szereztek be. Dringlerék okosan készültek a hazatérésre. A néni hátizsákot varrt, mi is szerezünk nagy katonai zsákokat. A kaszárnnyában a helyzet kezdett egyre nyugtalanítóbb lenni. A sok mindenféle nép tétlenségben unatkozott. Egyesek egymásnak mentek, nap mint nap verekedéseknek, leszámolásoknak lehettünk tanúi. Falkában csatangoltak a valamilyen alapon összetartozó csoportok, például oroszok, akik nem akartak visszamenni a „paradicsomba”, és lengyelek, akik gyűlölték az oroszokat, és egymásnak rontottak. A részegeskedés is megkezdődött. Egyszer, valamilyen lágerből felszabadult zsidók egy német hadifogolyban, aki gyanútlanul seperte a kaszárnnyá udvarát, felismerni vélték egy SS-t, aki kegyetlen volt velük. Nekiestek, és a legvadabbul széttépték. Akaratlanul lettem szemtanúja ennek a vadállatias lincselésnek. A szerencsétlen Wehrmacht katonából csak véres ruha-foszlányok maradtak a földön. *Akkor lett világos előttem, hogy milyen botor gondolat volt, hogy be szerettem volna kerülni egy SS fogolytáborba, hogy megbosszuljam azt, amit velünk tettek. Megértettem, hogy sokkal jobb szenvedni, a szenvedést elviselni, mint önkezűleg „igazságot tenni”.* Gyakran az amerikai fegyveres öröknek kellett véget vetniük az ilyen csetepatéknak.

Teljesen egyetértettem a család igyekezetével, hogy mielőbb induljunk el hazafelé. Elhatároztuk, hogy Ausztrián keresztül megyünk haza, mert azok a magyarok, akik Csehszlovákián át igyekeztek hazafelé, azt üzenték, hogy arrafele veszélyes magyarul beszélni, mert megverik és kirabolják az embert. Így aztán az előre kigondolt útvonalunk Landsberg, München, Linz, Graz, Szombathely, Fonyód, Kaposvár lesz. Én majd onnan, Pestet érintve megyek haza Erdélybe, Kolozsvárra. Bár minden okom megvolt rá, hogy tudomásul vegyem, senki sem maradhatott életben családjából, mindennek ellenére meg akartam győződni személyesen arról, hogy valóban senkim sem maradt a világon. Pedig nagyon ott szerettem volna maradni Kaposváron. Arra is gondoltam, hogy alkalom adtán majd elveszem feleségül Editet. Mindketten alig múltunk 16 évesek.

München

1945 augusztusának vége felé készen álltunk az indulásra. Az amerikaiak, akiknek dolgoztunk, megértették, hogy minél hamarabb haza szeretnénk térni, és amennyire csak lehetett, segítségünkre voltak. Elvállalták, hogy elvisznek minket csomagjainkkal az 50 km-re levő Münchenig. A konyha teherautóját megraktuk a jól becsomagolt dolgainkkal. Azonkívül mindenkinek megvolt a saját hátizsákja. Hütyü is velünk jött és még egy néhány védtelen, gyámoltalan pesti néni. Münchenben minden zsúfolásig megtelt, a város „tranzit láger” benyomását keltette. Nem is akartunk újra lágerban lenni, cseberből vederbe kerülni. Kérésünkre az autó letett minket az Isar mellett levő Deutsches Museum udvarán. A múzeum hatalmas, modern épület volt, melyet a NSDAP építtetett a germán faj felsőbbrendűségének dicsőítésére. Mondanom sem kell, hogy az egész épületet kirabolták, minden alaposan össze volt rondítva, mindenféle „felszabadult”, menekült népség tartotta megszállva. Ennek ellenére sikerült egy nagyobb teremben a mi társaságunk részére megfelelő sarkot találnunk. Ott lerakodtunk, azzal a szilárd elhatározással, hogy egy, legfeljebb két napot töltünk ott. A felnőtt férfiak, a két fivér, elindultak a vasútállomásra, megszervezni a továbbindulást. Hütyü ott maradt a nőekkel és a csomagokkal, Edit meg én elindultunk, hogy felfedezzük magunknak Münchent. Münchenben a legnagyobb anarchia uralkodott. Lépten-nyomon a szabadságtól

megszédült, valamint balkáni primitívségtől hajtott embereket láttunk, főleg szerbeket, csizmába és fürdőnadrágba „öltözve”, SS tiszti sapkával a fejükön, ordítózva terrorizálták a münchenieket. Felszálltak egy-egy villamosra és vagy lekergettek mindenkit, vagy senkit se engedtek leszállani és a Lily Marlene dallamára üvöltözték: „Heute nix arbaiten, Maschine kaputt, Morgen Bier trinken, alles Deutschland kaputt.”²⁸ Bizony, szégyellnem kellett, hogy valamennyire én is ehhez a csordához tartozom. Aztán eszembe jutott, hogy Münchenben van Európa leghíresebb állatkertje, a Hellabrunn. Kérdezősködni kezdtem, szépen megmagyarázták a járókelők, hogy milyen villamossal kell menni a Zoo-hoz. Az út első része, amíg még a belvárosban voltunk, kísérteties volt. A villamos sínek rendben voltak, de a házak, jobbról és balról, össze voltak bombázva. Látszott, hogy a rettenetes, leírhatatlan romok között emberek laknak. Hogy milyen katonai célkitűzéssel bombázták München lakónegyedeit, azt nem akarom még találgatni sem. De hogy a lakosság szellemét nem törték meg, azt láthattuk, amint jöttek-mentek a romhalmazok körül, felszálltak a villamosra mindennapi teendőiket ellátni. Aránylag sokan szálltak le a végállomásnál, az állatkert bejáratánál. Vettem két belépőjegyet. Sokáig őriztem az én téglapiros belépőjegyemet a Hellabrunn állatkertbe, de aztán annyi sok mindennel együtt az a jegy is elkallódott. De nem úgy a látogatás emléke.

Bejártuk az egész nagy állatkertet. Megálltunk a majmoknál. Műsziklás hegyvidéken ugráltak, mely szintén kaphatott találatot, mert helyenként kiálltak a „sziklából” a betonvasak. A majmok nem bánták, vígan ugráltak, játszadoztak, tornaszerként használták a kiálló drótokat. A jegesmedvék szegények piszkosak és bűdösek voltak, hiányolhatták a jégtaáblákat, lihegtek a langymeleg „hidegvizes” medencékben vagy henteregtek a cementezett parton. Bundájuk inkább sárgásszürke volt, mint fehér. Elefántok sétáltak szabadon a sétányokon, mellettük a kezelők. Szelíd szamarak húztak kis kordékat a gyerekek nagyobb örömeére. A madárházban csak úgy surrogtak-burrogtak a madarak, hintákon különböző színes trópusi madarak csicseregtek, csárogtak, búgtak, kurrogtak. Megrázó volt a találkozás az „állatok királyával”. Feküdt ketrecében, nagy busa fejét első lábaira hajtva. „A nagy bombázás óta alig eszik valamit” –mondta a gondozó. Hatalmas, izmos teste macskányira fogyott, csak a feje maradt meg „oroszlánfej”-nek. A bombázás alatt elvesztette párját, maga a „Király” is légnyomást kapott. Nagyon mély benyomást tett rám ez a kép, és minden, ami e mögött volt. A kegyetlen, esztelen bombázások, a sok értelmetlen pusztítás, amit magával hoz a háború.

Visszatértünk szálláshelyünkre. Itt megtudtuk, hogy a fivérek jó munkát végeztek. Csomagolhattunk.

---

²⁸ Ma nem dolgozunk, a gép tönkrement, holnap sört iszunk, egész Németország tönkrement.

VI. fejezet. Útban hazafelé, Münchentől Kolozsvárig

München

A két ügyes fivér, fizetőeszköznek használva az összetarhált amerikai cigarettákat, „kibéreltek” egy tehervagont a müncheni vasútállomás egy megértő tisztviselőjétől. Krétával ráírták a vagon ajtajára: „*Budapest*”. Másnap reggel elhagytuk a múzeumbeli szálláshelyünket. Néhány órára kibéreltek a vasúttól – szintén amerikai cigarettáért – egy erős, akkumulátor meghajtású kocsit is, melyhez hozzákapcsoltak néhány vasszekeket, olyanokat, mint amilyeneket a vasútállomásokon használnak a csomagok ide-oda szállításához. Felrakodtunk erre a furcsa, több kocsiból összeállított kényeszerűen mozgó, vontatott járműre, és elindultunk a múzeumból a vasútállomás felé. Bizony normális körülmények között nagy feltűnést keltett volna egy ilyen soha nem látott közlekedési és szállítási eszköz München városának kellős közepén! De a körülmények korántsem voltak normálisnak nevezhetők. München zsibongott az utcákon kóválygó mindenféle tarka-barka katonai és civil ruhadarabokba öltözött alakoktól. Gyakori volt a szélesszájú tüzércsizma fürdőnadrággal, hozzá egy SS-zakó és tengerészsapka. A mindenféle felszabadult fogoly valósággal őrlődött a romházakkal szegélyezett utcákon és tereken. Hála Istennek, velünk senki sem törődött. Az állomásnál várt minket az a vasutas, akivel a dolgot intéztük. Berakodtunk ügyesen a mi „vagonunkba” (ebben már volt „némi” gyakorlatunk), elhelyezkedtünk és vártuk az indulást. A megbeszélés szerint a vagonunkat mindig ahhoz a szerelvényhez csatolják majd, amelyik a mi általunk kijelölt irányba haladt, Graz felé. Az illető mozdonyvezető vagy vonatkísérő a megfelelő alkalmakkor figyelmeztetett minket a váltásra, és összehozott minket a következő mozdonyvezetővel. Közölte velünk, hogy hol és mennyi ideig állunk, hogy senki le ne maradjon, el ne kószáljon. Mindez megfelelő mennyiségű amerikai cigarettába került. Abban az időben és ott ez volt az általánosan elfogadott fizetési eszköz. De ez nem az én dolgom volt, a felnőttek intézték a dolgokat a vasutasokkal. És én még, hál'Istennek, még nem voltam „felnőtt”.

Ennivalóval bőven el voltunk látva. Az amerikai katonák száraz élelemként téglá nagyságúra méretezett vízhatlan dobozokban tartósított, többfogásos ételcsomagokat: reggelit, ebédet, vacsorát faszoltak. Ilyeneket hoztunk magunkkal, megfelelő mennyiségben. Ezek a dobozok magukban foglalták azt az adagot, ami egy katonának egy étkezésre elég volt. Csak víz kellett hozzá. Én már akkor cigarettáztam, de mindegyik ételcsomagban volt legalább hat cigaretta, ami akkor még sok is volt nekem. Annak ellenére, hogy újra csak marhavagonban voltunk, most már majdnem élveztem is az utazást. Szélesre tártuk a vagonajtókat. Gyönyörű tájakon vitt a villanymeghajtású mozdony. A levegő tiszta volt, olyan, amilyenre azt szokták mondani, hogy „harapni lehet”, az ég kék, felhőtlen. Néha nyílt pályán is megálltunk, kiugráltunk a vagonból mozogni, integettünk a mozdonyvezetőnek, mélyen tüdőre szívtuk a friss, erős, havasi levegőt, virágot szedtünk, meghenteregtünk a magas fűben. Megálltunk a linzi állomáson is, de a városba sajnos nem mehettünk be, nem volt rá idő.

Graz

Tovább vonatozva célunk, Magyarország felé, Grazba érkeztünk, és ezzel az angol zónába kerültünk. Itt vége szakadt a vonatozásnak. Az angol tisztek kedvesek voltak, elláttak minket tanácsokkal – egyébre nem is volt szükségünk. Grazból csak keveset láthattam, mindössze egy ódon épületekkel körülvett teret, ami kissé a kolozsvári Óvárra emlékeztetett. Graztól

nem messze, egy falu közelében, egy elhagyatott kis kertes házban telepedtünk le. A kis ház tulajdonosai sebtében menekülhettek el. A könnyebben vihető holmikat elvitték, de a kert tele volt érett paradicsommal, paprikával és sok más friss zöldséggel és gyümölccsel. Edit mamája nem volt rest, és igyekezett frisset főzni, hiszen már napok óta amerikai katonai konzerveken éltünk. Így tengettük életünket ott, Graz határában, várva a jószerencsét. Nem mondom helyesen, mert nem „vártuk” a jó szerencsét, a fivérek „saját szerencsénknek kovácsai” voltak most is. Addig jártak, mígnem találtak egy szombathelyi magyar teherautó-sofőrt, aki hajlandó volt minket, egy bizonyos mennyiségű amerikai cigarettáért mindenestől átcsempészni, „vámvizsgálat mellőzésével” Magyarországra, Szombathelyre, vagyis a szovjet zónába. Akkor még nem tudhattuk, hogy az mit is jelent, de a sofőr tudta és megmagyarázta. Józsi bácsi megjárta már Ukrajnát mint munkaszolgálatos, „tudott oroszul”. Így hát ő vette át a parancsnokságot, ő lett a sofőr „Mitfahrer”-je. A hatalmas teherautón kedves ismerősnek tűnt a MATEOSZ²⁹ felirat. Egy este felraktuk csomagjainkat a teherautóra, és mindnyájan elhelyezkedtünk a csomagok között. Egyedül Józsi bácsi maradt kint. Sötétedés beállta után a ponyvát ránk szegezték és megmondták nekünk, hogy még suttogva se beszéljünk, míg át nem érünk a határon. Valami hágón mentünk át. Amikor a tetőre értünk, a sofőr kikapcsolta a motort, úgy gurultunk lefele. Egy ponton meg kellett állni. „Sztoj!” – hallottuk a parancsot. „Ruszkijé” – kiáltott Jóska bácsi egyet, és már mentünk is tovább.

Szombathely

Valamivel éjfél után állt meg velünk a teherautó Szombathelyen, egy teljesen romba dőlt háznál. „Beköltöztünk” csomagjainkkal a romok közé, és ott töltöttük az éjszaka hátralevő óráit. Reggel elmentünk abba szombathelyi központba, ahol a hazatérő volt deportáltakat fogadták. Itt mindenáron tetvetleníteni akartak minket, de meggyőztük őket, hogy tiszták és teljesen féregmentesek vagyunk. Kaptunk valamit reggelire és 600 forint zsebpénzt fejenként. Emlékszem, hogy az én 600 forintomon egy zacskó őszibarackot vettem. Megtudtuk, hogy minden nagyobb városban névsorok vannak azokról, akik hazajöttek és keresnek valakit családjukból. A szombathelyi névsorban nem találtam senki ismerősre. Megtudtam, hogy Pesten a Bethlen téren is működik egy ilyen központ, ott nagyobb listák vannak, mert ott többen fordulnak meg. Szombathelyről vonattal indultunk, és fonyódi átszállással megérkeztünk Kaposvárra. A társaság egy része, Hütyü és a „pesti hölgyek”, Szombathelyről egyenesen Budapestre indultak. A vonaton nekünk nem kellett fizetni. Mondtuk is: „ingyen mentünk, ingyen jövünk”. Csomagjainkat a teherszállító vagonba tették, mi már csak személyes hátizsákjainkat cipeltük.

Kaposvár

Még aznap este megérkeztünk Kaposvárra. Engem az ismerős család egy keresztény rokonánál szállásoltak el. A család többi része nem tudom, hova ment ideiglenesen lakni. Mi ketten, Edittel egész nap együtt voltunk, járkáltunk a városban, ami olyan Nagybánya-szerű volt, ami nagyságát illeti. Semmi szépet sem láttam Kaposváron, igaz, nem is kerestem a város szépségeit, gondolataimmal és Edittel voltam elfoglalva. Egy délután az egész családdal kísértünk Editék házához. Ez egy családi villácska volt, utcára néző ablakokkal, hátul kerttel. Olyan, mint amilyent egy jómódú kereskedő, akinek egy fia és egy lánya van, épített magának. Ami számomra emlékezetes maradt és valamiféle jelképet láttam benne, az a cím volt: „Kolozsvári út 125”. A ház rettenetes állapotban volt. Ablak, ajtó sehol, még a keretek és a küszöbök is hiányoztak. A parkettet is felszedték, és a jelek szerint eltűzelték.

---

²⁹ Magyar Teherautósok Országos Szövetsége

Általában minden, ami mozgatható, leszedhető, letörhető, elégethető volt, az eltűnt. A falakba nagy kampós szegek voltak beverve, a földön széna és lótrágya, valamint tűzrakások nyomai. Nyilvánvalóan a „felszabadító hősök” itt laktak és főztek, eltűzelve minden eltűzelhető. A jelek szerint ázsiaiak tanyázhattak itt lovaikkal együtt. A kert is fel volt túrva és teljesen elgyomosodva. A ház a kert felé kis terasszal folytatódott, de ez is súlyosan megkárosodott. Szó sem lehetett arról, hogy egyhamar itt lakhassanak.

Én szerettem volna itt maradni Kaposváron, és később feleségül venni Editet. De ugyanakkor haza is akartam menni, hogy lássam, ki élte túl családjunkból a deportálást. Megbeszéltem ezt Edit szüleivel, akik mosolyogtak a házasság ötletén, és ők is azon a véleményen voltak, hogy előbb haza kell mennem, aztán majd meglátjuk. Egy szép napon bepakoltam a hátizsákomat, Edit kikísért az állomásra, és érzékeny búcsú vétele után felkapaszkodtam a zsúfolt vonatra, Budapest felé. Megegyeztünk abban, hogy levelezni fogunk.

Budapest

Állva, lábam között a hátizsákommal érkeztem meg a Kelenföldi pályaudvarra. Itt le kellett szállni, a vonat idáig hozott csak. Nehéz hátizsákommal megindultam, folyton érdeklődve, a Bethlen tér felé. Valahol át kellett mennem a Dunán, de hidak nem voltak, természetesen ezeket is felrobbantották a visszavonuló német csapatok. Valami rögtönzött hídfélét táktoltak össze. Talyigák, lovaskordék, szamaras szekerek voltak túlsúlyban a kevés autó mellett, ezek a járművek igyekeztek mindkét irányban átkelni a Dunán. Kis, fiatal, fegyveres ruszki katona nógatta a népet, hogy segítsen a járműveket tolni felfele az emelkedőn. Akkor hallottam először, hogy „davaj, davaj”. Segítettem én is, ahogy tudtam. Valahogy eljutottam a Bethlen térre, megtaláltam azt az épületet, ahol a hazatérő deportáltakat fogadták. Itt is mindenképpen meg akartak fürösztetni, bár váltig bizonygattam, hogy már hónapok óta rendszeresen tisztálkodom, és már rég nem vagyok tetves. Hivatkoztam régi ismerőseimre, akik a szomszédos Bethlen utcában laknak, vagy legalábbis laktak a háború előtt. Felhívták K. Évát telefonon. Éva percek alatt ott termett, és megígérte a hivatalnokoknak, hogy náluk megfürdöm és ideiglenesen ott is fogok lakni. Ezzel aztán elengedték a fürdést. A Bethlen téri listákon egyetlen egy hozzátartozómat sem találtam meg.

Évával bejártuk Pestet. Elmentünk a Gellértbe, a fedett pezsgőfürdőbe. A hullámfürdő nem működött, de hideg is volt már a szabadban fürödni, senki sem volt kint. Büszkén sétáltam jelzések nélküli amerikai egyenruhámban Pest utcáin. Nem volt maradásom, bár Éva és a szülei marasztottak, azt se bánták volna, ha végleg ott maradok. Megtudtam, el kell mennem a román követségre, beutazási, illetve hazatérési engedélyt szerezni. El is mentem, kínlódtam is eleget a román nyelvvel, hiszen az a kevés, amit tudtam 1940-ben, az első gimnázium befejeztekor, az is majdnem mind kipárolgott a fejemből. Megmutattam nekik az akkor még meglévő fényképes igazolványomat, amit a landsbergi amerikai parancsnokság adott ki, angol és német nyelven. Erre aztán megadták az engedélyt. Fogságból visszatérni akaró vagy leszerelt erdélyi magyar katonáknak nem volt olyan egyszerű a hazatérés. Sokakat haza se engedtek, ott kellett maradniuk Magyarországon. A románoknak mindig is érdekük volt és érdekük lesz, hogy minél kevesebb magyar legyen Erdélyben. Csak később tudtam meg, hogy a feleségem nagybátyja, Tokos Sándor, amerikai hadifogságból szabadult honvéd, emiatt maradt végleg Magyarországon.

Ha tudták volna, ha éreztettem volna velük azt, hogy „mennyire szeretem őket”, biztosan nem engedtek volna haza!

Éva megmutatta nekem azokat a fényképeket, amelyeket közös nagybányai nyaralásaink alatt készített rólunk bányai nagynénje: a Ligetben, a főtéri rózsalugasban és egyebütt is.

Aztán megmutatta a „Diáklap” példányait, amiket én annak idején, 1944 előtt elküldtem neki. (Szerettem volna mindezeket elkérni tőle, de nem találtam helyénvalónak. Meghatott, hogy ilyen szépen megőrizte ezeket az emlékeket bujkálásuk alatt, amikor a pesti zsidókat szedték össze a nyilasok.)

Nagyon finom ebéddel búcsúztattak: bécsi szelet volt kelkáposzta pürével. Az ebédlőben állt egy kissé rokkant vitrin. A kevés megmentett dísz tárgy között kiemelkedő helyet foglalt el egy kis csomag amerikai rágógumi.

Nagyvárad

Kimentem a Keleti pályaudvarra, és elindult velem a vonat, most már *hazafelé*. Nem tudok arról beszámolni, hogy útközben milyen gondolatok járták meg a fejemet. A teljes ismeretlen felé utaztam. Ábrándoztam, hogy hátha senki se halt meg, hátha rosszul emlékszem, és az apám is életben maradt, és találkozunk mindnyájan Kolozsváron, a Petőfi utca 10. szám alatt... A határon gyalog kellett átmenni. Biharkeresztesnél mindenkit leszállítottak a vonatról. Igazoltatás, román beszéd, kötekedés, zshivaj, pimaszkodás oláh módra; itthon vagyok. Begyalogoltam Nagyváradra. Ott egy-kettőre megtudtam, hol van a hazatérő deportáltakat fogadó központ. Egyenesen odataláltam. Zsúfolva volt az épület mindenféle népséggel, akik jöttek-mentek a határokon át, ide-oda, üzleteltek, vagy ahogy azt akkor mondták „feketéztek”. Ott tudtam meg, hogy anyai nagybátyám, Dr. Wertheimer Jakab, vagyis Jankó bácsi, ahogyan én hívtam, hazajött és otthon van Nagybányán, egyedül. Ott, a nagyváradai „tranzit-házban” találkoztam egy csodálatosan megmenekült kolozsvári családdal. Mind a hárman, anya, apa és egyetlen, velem egykorú lányuk, túléltek a lágerokat. L. Edit osztálytársam volt az elemi iskolában, sőt talán az óvodában is. Apja rőfös kereskedősegéd volt egy nagy kolozsvári áruházban, anyjának pedig jólmenő művirág készítő szalonja volt annak idején. Szorgalmas, törekvő emberek lévén, lányukat anyagi lehetőségeiket meghaladó igyekezettel nevelték. Editnek még kerékpárt is vettek, ami akkoriban elég nagy dolog volt. Ismerték szüleimet és engem is. A bácsi hamarabb jött haza, mint felesége és kislánya. Ő már volt otthon, Kolozsváron. Azt tanácsolta, hogy ne is utazzak most egyenesen Kolozsvárra, hanem menjek először Nagybányára, és majd a nagybátyámmal együtt nézzünk körül szülővárosomban. Azt gondolhatta, nem gyermeknek való az, ami Kolozsváron rám várhat. Pedig hát, hej de régen volt az, hogy gyermek lehettem! Talán éppen ezért, mert 16 éves létemre felnőttként és egyedül álltam a világban, én is úgy láttam jónak, hogy először Nagybányára menjek. Vagy talán féltem szembenézni egyedül azzal, ami „otthon” várt rám? Mindenesetre Nagyváradról Szatmárra mentem. Szatmárra érve eszembe sem jutott, hogy a városba bemenjek, ott a bombasérült vasútállomáson vártam be a legelső vonatot, amely aztán Nagybányára vitt.

Nagybánya

Kora őszi hajnalban érkeztem meg az ismerős állomásra. Hátizsákkal szép lassan, végig a Szatmár utcán, beballagtam a városba, a Főtérre. Elmentem az István előtt a Kispiacra át és lépteimet egyenesen a Barátköz utca 4. szám alá, a jól ismert címre irányítottam. Itt lakott a nagybátyám a deportálás előtt feleségével, Olgával, és az alig két éves kisfiúkkal, Péterkével. Innen vitték el őket 1944 tavaszán, és ide jöhetett vissza Jankó bácsi, egyedül. A lakásnak két bejárata volt, mindkettő a ház földszinti folyosójának jobb oldalán. Néhány lépcsőfok után ott álltam az első ajtó előtt, amelyen fehér kartonlapra nyomtatott nagy fekete betűk jelezték, hogy ott lakik Dr. Wertheimer Jacob Medic Chirurg, Mamoş şi Ghinecolog (Dr. W. J. sebészorvos, szülész és nőgyógyász). Bekopogtam. „Ki az?” – jött a kérdés. „Jancsi” – feleltem. „Milyen Jancsi?” „Hát Jancsi, az Ilonka fia” – válaszoltam. Már

rohant is pizsamában, kócosan, ajtót nyitni a nagybátyám. Az anyai ágról elhurcolt 12 személy közül ő volt az egyetlen, aki rajtam kívül túlélte a deportálást. Nem emlékszem arra, hogy a viszontlátás valamilyen meghatódottságot is kiváltott volna belőlünk. Tiszta vagy, nem vagy tetves? Éhes vagy? Egészséges vagy? Ilyen kérdések hangzottak el. Fáradt voltam, lefeküdtem régi, megszokott helyemre, ahol nyaralásaim alatt aludni szoktam. Közben reggel lett, Jankó bácsinak be kellett mennie a kórházba. Odszólt nekem: „ha felébredtél, gyere a kórházba ebédelni”.

Késő délelőtt volt, mikor felébredtem. Hamar rájöttem, hogy hol is vagyok. Szétnéztem a jól ismert lakásban, ahol annyi nyáron át laktam mint itt nyaraló unokaöcs.

Ez a lakás a „papok házában” volt. A nagybányai minorita rend ingatlana egy nagy háztömböt képezett a város szívében. A Főtér, a Minorita utca, a Barátköz (utca) és a Kispiac határolták a „papok házát”. Legutolsó nyaralásom alkalmával, 1943 nyarán, amikor kishúgommal, Zsuzsival voltunk itt néhány hétre, akkor ugyanebben a lakásban laktunk, ahol most felébredtem.

A lakás szinte semmit sem változott azóta. Hatalmas különbséget tapasztalhattam a két deportált család otthona, Jankó bácsi lakása és az Editék kaposvári háza között. Itt, a nagybátyám lakásában a ruhák, bútorok, de még a díspárnák is mind megvoltak. Mindössze egy festmény nem volt a helyén, egy Boldizsár-kép. Ez egy nagyméretű, pasztell színekben gazdag, egész alakos fekvő női akt volt. Nem volt benne semmi erotikus, csak szépség. Azonkívül hiányzottak a konyhai edények, evőeszközök. A könyvszekrényben azonban, legnagyobb meglepetésemre, a jólismert köteteken kívül volt egynéhány új könyv. Az egyiket azonnal szemügyre is vettem: Völgyesi Ferentől „Minden a lélek” című vastag kötet. Belenéztem: lélektan volt a javából. Később megtudtam, hogy Jankó bácsi pap barátai, a háztulajdonosok, a lakást nem adták ki. A forma kedvért „beköltöztek”, és kitétték az aktot a konyhába. Amikor a deportáltak kezdtek visszatérni, a konyhában levő dolgokat elvitték egy raktárba, ahol a zsidók elhagyott javait tárolták. De a lakás maga, a benne levő dolgokkal együtt, teljes egészében megmaradt, és Jankó bácsi, amikor hazaért, mindent hiánytalanul visszacapott.

A délelőtt így eltelt szemlélődéssel, de az ebédet nem akartam lekésni. A kórház irodájában terítettek nekünk. Kettőnkön kívül még ott evett az egyik orvos is, akinek szintén nem volt családja. Ő egy regáti zsidó orvos volt, aki nem tudott egy szót sem magyarul. Az arca roppant ellenszenves volt nekem, azonkívül rettenetesen csúnyán evett, csámcsogott, fújt, hörpölt és közben állandóan beszélt azzal a jiddises akcentusú román beszédével, ami teljesen elvette az étvágyamat. Volt egy másik, román orvos is a kórházban, az máshova járt ebédelni. Dr. Voronca (Voronka) volt a neve, és ő szeretett volna lenni a következő igazgató-főorvos, ami pedig Jankó bácsi tisztsége volt a deportálás előtt.

Ami a kórházi étkezéseket illeti, rövid időn belül sikerült otthagynom az „irodai” asztaltársaságot. Összebarátkoztam Zolival, a kórház főszakácsával. A barátság könnyen nyélbe ütődött, hiszen mindketten kolozsváriak voltunk. Zoli a régi világban a híres kolozsvári vendéglőben, a Bagolyvárban volt szakács. Sokszor beszélgettünk a régi Kolozsvárról. A kórházi kosztról, arról, amit a szűkös nyersanyagokból készített. Azt mondta nekem, hogy „finom, mint a rongy”, meg hogy „ennél még a lekváros padlásajtó is jobb”. Éppen ezért én a konyhában jobban éreztem magam, ott ebédeltem és vacsoráztam. Ott, az egyik sarokban Zoli terített nekem, és jobban esett az étel, mint az irodában, azzal a fecsegő alakkal.

Jankó bácsi deportálása után odahoztak Szilágycsehről egy dr. Roth nevű sváb sebészt, igazgató-főorvosnak. Jankó bácsi hazatérésekor elmozdíthatta volna, de nem akart zavart kelteni. Nagybátyám nyíltan elismerte, hogy dr. Roth jó sebész volt, talán jobb, mint ő, azonkívül már közel volt a nyugdíjazáshoz.

Dr. Rothnak kellemetlen természetű felesége volt. Bár nekik külön konyhájuk volt az igazgatói lakásban, mégis gyakran jött le a kórház konyhájába, hol ezért, hol azért. Egyszer meghallotta, hogy kritizáltam az ételt, a sok puliszkát. A néni meghallotta, oda állt elé, és elkezdte: „Na mi az, nem is tetszik? Auschwitzban talán jobb volt?” Nem is tudtam, hogy mit feleljek, nem is feleltem semmit, de nagyon rosszul esett a megjegyzése.

Kolozsvár

Néhány nap múlva elhatároztuk nagybátyámmal, hogy elutazunk Kolozsvárra, utánanézni a dolgainknak. Amikor megérkeztünk a súlyosan lebombázott kolozsvári vasútállomásra, tulajdonképpen sírnom kellett volna. Itt voltam utoljára otthon, negyvened magunkkal, szüleimmel és Zsuzsi húgommal bezárva egy zsúfolt marhavagonba – és most itt vagyok megint, másfél év eltelte után, teljesen árván. És nem tudom, hogy mi vár rám szülővárosomban. Nem is tudom elmondani, mit éreztem, amikor kis csomagunkkal végigmentünk a romos házakkal szegélyezett Ferenc József úton. De a kör bezárult, a kóborlásnak vége, lássuk, mit kell tennem ezután.

Elmentünk a nagybátyámmal a Petőfi utca 10–12. alá, a régi lakásunkba. A házínénik már nem voltak ott, meghaltak. A mi volt lakásunkban valakik laktak, oda be se mentünk. Az udvari szobában nem lakott senki, ennek a kulcsa Kozákéknál volt, ők adták ide. Nem emlékszem arra, hogy milyen érzéssel nyitottam ki az ajtót. Egy csomó idegen holmi volt a mi régi hálósobánkban összezsúfolva, közöttük egy-egy darab a mi dolgaink közül. Ott volt a lakószobánkból a fehérre lakkozott szekrény, amelyik apám rajza szerint készült rendelésre, és amelyiknek bal alsó fiókjában álltak valamikor a játékaim. Ott volt még a nagy konyhaszekrényünk is, üresen. Ami nem volt ott, az a hálósobánk bútorzata, az úgynevezett körisfa háló. Valaki elvitte. De ott volt az a rossz sezlón, amin én aludtam, és a szüleim kétszemélyes sezlónja is. Találtam még néhány konyhai abroszt, meg falvédőket, amiket édesanyám varrt még lány korában. Voltak még ágynemű huzatok, lepedők, apámnak néhány hálóinge, amiket nem szeretett viselni, mert „túl elegánsak” voltak. Sajnos egyetlenegy fényképet sem találtam. A festmények közül ott volt Ziffer Sándor zsákvászonra festett nagybányai tájképe és két furnér lemezre festett Nagy Oszkár-kép, melyek a festő veresvizi műtermét ábrázolták. Azonkívül néhány szőnyeg, amiket édesanyám varrt, tisztára mosott szép „cukros” zsákokra, vastag fonállal, valamilyen „art deco” minták alapján, amiket ő másolt rá a zsákokra. A szőnyegeteket anyám kibélelte. A rojtokat is a kész szőnyegekre maga az édesanyám kötötte erős, fehér zsinórból.

Kozákék adták át nekem Stern Jóska nagybátyám üzenetét és lacímét, hogy ha valaki a családból hazajön, akkor az őt vagy a lakásán, vagy pedig a Nemzeti Színházban, a munkahelyén keresse. Még azt is mondták, hogy az első személy, aki lakásunkba bement a felszabadulás után (az oroszokon kívül, akik elvittek mindent, ami hiányzik), az Stern Kati nagynéném volt. A szobát bezártam, a kulcsot magamhoz vettem. Jankó bácsi szobát vett ki magának a Szieszta szállóban. Én elmentem Kati nénémékhez a megadott címre, a közelben levő Arany János utca 8.-ba, ahol szoba-konyhás lakásuk volt, hátul az udvarban.

Volt egy facér dívány a konyhájukban, ott ütöttem fel szállásomat. Kati néni nagyon örült nekem, megkönnyezte anyám, apám, kishúgom és a nagymama halálát. Azt mondta, siessek a színházba, „Jóska bátyád nagyon vár, üzenete van számodra”. Hát siettem is, mert Jóska bácsit is és a színházat is mindig szerettem.

A Hunyadi téri Nemzeti Színházba és nem a sétatéri „Nyári Színkörbe” kellett mennem, mert most Jóska bácsi ideiglenesen ott dolgozott. A románok most rendezkedtek vissza ebbe a gyönyörű épületbe, amelyet négyéves megszakítással 1919 óta még most, 2000-ben is, jogtalanul bitorolnak, mint ahogy egész Kolozsvárt, egész Erdélyt is.

Az egyik oldalsó bejáratához irányítottak. Lementem a színpad alá, ott nem volt, de a „táblánál” megtaláltam Jóska bátyámat, ott szerelt valamit. Azonnal megismert, kimentünk az épületből, leültünk egy padra. Könnyes szemekkel nézett rám. A részletes beszámolókat „kalandjainkról” máskorra halasztottuk. Elmondta, hogy apai családjukból a városban van nagynéném, Vilma, és a fia, Sanyi, akik a regátban vészelték át a háborút. Vilma egy kis, alig bútorozott udvari szobácskában lakik a fiával, aki még középiskolás. Látogassam meg őket is. Ott laknak a Bartha Miklós utcában, abban az udvarban, ahol a Kovács cukrászda van – mesélte Jóska bácsi.

Megadott egy másik címet is, a Magyar utcában, ahol egy özvegyasszony lakott beteg kislányával. Ezt a családot a város bombázásakor teljesen kibombázták lakásukból, a pusztta életükön kívül semmijük sem maradt. A város kiutalta nekik a mi lakásunkból az udvari szobát, a hálósobát. Ide költöztek be addig, míg az özvegynek sikerült valami munkát találnia, és kibérelhetett egy kis pincelakást a Magyar utcában. Címét meghagyta Jóska bácsinál, azzal, hogy ha hazajön valaki a családból, visszaadhassa a bútorokat. Sohasem tudtam volna meg, akárhogy is kerestem volna, hogy hova lett a hálószooba bútorunk, ha az a szegény asszony nem tartotta volna fontosnak, hogy visszaadja tulajdonosának azt, ami a szerencsétlen, kényszerítő véletlenek folytán hozzá került. Elmentem a megadott címre. A néni elmondta, hogy most már tudna néhány bútort vásárolni, de nem tudta, mi legyen a „mi” bútorainkkal, tehát várt, hátha hazajön valaki, és visszaadhatja azokat. Hát most itt vagyok, vigyem el a bútorainkat. Szabadkozott, amiért elvitte akkor, őszintén sajnálta, ami történt családommal. Igazán nagyon rendes és becsületes néni volt. Mondtam neki, hogy nincs hova vigyem a bútorokat, csak használja egyelőre továbbra is, amíg elrendezkedem.

Dr. Gyenge Lászlóhoz ketten mentünk Jankó bácsival. Nagyon kedvesen fogadott, a felesége kávéval kínálta. A két szőnyegünk le volt terítve a parkettre. Gyenge doktor azonnal felvette, összecsavartuk. Ideadta apám kis fémkazettáját a hozzávaló kulccsal. Benne valamilyen iratok voltak (telekkönyvi kivonat a két kis virágosvölgyi telekről) és a kis ékszerdoboz: apám pecsétgyűrűje, anyámnak talán két köves gyűrűje, fülbevalója, húgom kis fülbevalója, kis gyűrűje és egy szép medalionja, mely Mózeszt ábrázolta a két kőtáblával. Hálásan megköszöntem Gyenge doktornak, amit értünk tett.

A deportálás miatt elmulasztottam a VI. gimnáziumi osztályt. Megtudtam, hogy egy különleges rendelkezés alapján, egy bizottság előtt pár nap múlva, a Református Leánygimnázium épületében le lehet vizsgázni az elveszített évről a volt deportáltaknak, valamint másoknak is, akik évet vesztek a háború viszontagságai miatt. A régi koedukációs Zsidó Gimnázium nyilvántartása valahogy megmaradt. Erre az alkalomra eljött Budapestről Gábor Béla volt rajztanárunk, hogy a gimnáziumot képviselje és levizsgáztasson vallástanból. Mondhatom, egyáltalán nem készültem erre a különleges vizsgára. Sem én, sem pedig többi iskola- és sorstársam, akik jelentkeztek. A jegyeket „ingyen” adták, igaz, nem valami magas jegyeket. De a fontos az volt, a hatóságok szerint, hogy a jogtalanul elvesztett évről kárpótolva legyünk. Formaság volt az egész, annyit is ért, de kellett ahhoz, hogy folytathassuk a középiskolát. Vallástanból, mert akkor még az is kötelező tantárgy volt a gimnáziumban, a Király utcában, menet közben vizsgáztatott le Gábor Béla tanár úr. Azt kérdezte, „melyik a zsidók legnagyobb vallásos ünnepe, ami egy évben egyszer van?” Nem tudtam biztosan, hogy a Hosszú nap-e vagy pedig az Újév? Adott még egy kérdést: „melyik az a nap, amelyiket minden héten meg kell ünnepelni?” Ezt tudtam, és ki is vágtam büszkén: a szombat! Erre kaptam egy átmenő jegyet.

Még egy ügyet el kellett intézzünk Jankó bácsival: a Grün nagybátyámék által elhelyezett ingóságoknak kellett utána járni. Azt tudtam, hogy ki kell menjünk Fejérdre, ahova Adolf bácsi egy nagy ládában elvitette ingóságai egy részét. Ezt a kirándulást másnapra terveztük.

Nem emlékeztem annak a fejérdi magyar embernek a nevére, aki az ingóságok megőrzését elvállalta, de bíztam abban, hogy az illető majd felismer engem, meg hogy a faluban tudnak a

dologról, és most már nem fognak félni a hatóságoktól. Kora reggel indultunk. Hűvös volt, Jankó bácsi fekete, bársonygalléros átmeneti kabátját vette fel. Autóbusszal elmentünk a Kajántói végállomásig és onnan nekivágtunk a domboknak, Fejérd felé. Az út odafelé egyszerű volt, néhány asszonnyal találkoztunk, akik tejeskendőkat cipelő szamarakkal bandukoltak. Senkit se kellett kérdezgetnünk, hamarosan odataláltunk.

A községházára mentünk, ahol megtudtuk, hogy mi történt. Amikor a román hadsereg „visszajött”, és az oroszokkal együtt „felszabadítottak” mindenkit, nagy mézszárlások voltak. Azt a magyar családot, akiknél nagybátyámék holmijai voltak, egy éjjel megtámadták az oláhok. A házukat kirabolták, felgyújtották, a családot pedig kiirtották. Abban az időben gyakori volt az ilyen „leszámolás a magyar fasisztákkal”.

Mit tehettünk, visszaindultunk. Hazafelé menet már melegebb volt, erősen sütött az őszi nap. Fáradtak voltunk, meg éhesek, és nem annyira az elveszett holmik bántottak, hanem az, hogy milyen világ is jött ránk. „Cseberből vederbe”, vagy még rosszabb vár ránk egy oláh kommunista világban. Ráadásul a csobánok kutyái is körülugattak. Jankó bácsiból kibújt a falusi gyerekvirtus, lekapta a felöltőjét, és torreadorként azzal csapkodta a kutyákat, miközben a csobánokat válogatott, tözsgyökeres oláh káromkodásokkal mocskolta. Lassan közeledtünk Kolozsvár felé. Fáradtak voltunk, főleg Jankó bácsi panaszkodott. „500 lejt adnék egy konflisnak, ha bevinne innen a városba” – mondta. Konflis nem volt a dombok között. De amikor visszaértünk a kajántói autóbussz végállomásához, nem akart már várni a következő buszra sem, s így gyalog mentünk be a belvárosba. Az első utcai cipőtisztítónál nagybátyám kifényesíttette fekete félcipőjét – és ezzel véget ért a fejérdei expedíció.

Így hát, elvégeztünk mindent, amit lehetett Kolozsváron. Mehettem a gimnázium hetedik osztályába. Kolozsváron beindult a volt Zsidó Liceum, román tannyelvű kis létszámú osztályokkal. Nem akartam megint zsidó iskolába járni, és ráadásul románul is tanulni! Majd Nagybányán beiratkozom az ottani magyar gimnázium VII. osztályába. A megmaradt bútorokat átadtam kolozsvári rokonaimnak és barátaimnak. A szőnyeget, textil holmikat, apám vaskazettáját, Nagybányára vittük. Úgy egyeztünk meg, hogy Jankó bácsinál fogok lakni. Magára vállalta, hogy átsegít engem az élet nehézségein, míg meg tudok majd állni a magam lábán. Ezzel ért véget a nagy kaland, életem felejthetetlen, legtanulságosabb fejezete.

* * *

Milyen hatással volt rám az elmúlt év? Mit tanultam az élet eme durva, szokatlan iskolájában? Hogyan fogom a magam javára fordítani mindazt, amin keresztülmentem? Hogyan fogok tovább élni? Ezekre a kérdésekre kellett választ adnom. Nem szavakban vagy írásban, hanem tettekkel.

Tudtam, hogy csak Istenre és magamra számíthatok. Mélyen a lelkemben ott volt Krisztus landsbergi képe. Azt is tudtam: csak azt tehetem, amiért felelősséget vállalhatok, és amiért nem kell szégyellnem magamat saját magam előtt. Csak azt tegyem, amit az én legbelsőbb hangom jóváhagy, és azért merjek is kiállni. Azt is megtanultam, hogy az ember sokkal többet bír fizikailag, ha lelkiileg erős. Megtapasztaltam, hogy a lelki önuralom, a belső fegyelem és tisztaság, a tiszta lelkiismeret, hozzásegít a bajok elviseléséhez, a túléléshez. Hogy az életben buktatók vannak, kísértések, nehézségek, nem várt akadályok – sőt ellenségek is. És ezek ellen védekezni, harcolni kell. Talán néha alakoskodni, alkalmazkodni is, ha kényszerhelyzetbe kerül az ember. Nem vagyunk minderre felkészülve, de meg lehet találni a helyes kivezető utat. Csak figyelni kell, mit mondanak „odabenn”.

Felejthetetlen élményként élt bennem a landsbergi templom emléke, a számárháton lovagoló Krisztus, a Palmesel.

Rájöttem arra, hogy Sigmund Freud alapelméletével ellentétben, nem a szexuális ösztön a legerősebb az emberben, hanem az életben maradás ösztöne, az élet szeretete.

Felvetődött a kikeresztelkedés, meg a névváltoztatás kérdése. Bár bensőmben vágyakoztam erre, de az egész akkor úgy nézett ki, mintha csupán menekülni akarnék a zsidóságtól, mindentől, ami ezt a nagy szenvedést hozta rám. Amúgy is már régen igen kevés kötődést éreztem mindenhez, ami a zsidó vallást jelentette. Hogy nem tértem át akkor, abban nem kis szerepe volt annak, hogy „új társadalom volt kialakulóban”, melyben a vallás népszerűtlen lett. Megkérdeztem az áttérésről katolikus ismerőseimet, akik azt tanácsolták, hogy várjak még ezzel a lépéssel. És „odabenn” is azt mondták, hogy nincs itt az ideje az áttérésnek, iskolába kell járni, tanulni, azután munkába állni.

Nagybányára visszaérkezve úgy éreztem, hogy én is olyan vagyok, mint minden más serdülő fiú, csak éppen valamivel tapasztaltabb.

Megkezdődtek a rendes, „civil” mindennapok. Beiratkoztam a VII. gimnáziumi osztályba.

VII. fejezet. Nyaralásaim Nagybányán. 1934–1942 nyári hónapjai

Nagybánya második szülővárosom.

Miután elvégeztem az első elemi, anyai nagybátyám, Jankó bácsi elvitt magához, Nagybányára nyaralni. Megérkeztünk a bányai tornácos, falusi indóházhoz hasonló vasútállomásra. Egylovas konflissal hajtottunk végig a főutcán a nagybátyám lakásáig. Jankó bácsi a kórházban dolgozott, ott vizsgált és operált, de otthon, a lakásán rendelt. Nagy, háromszobás első emeleti lakást bérelt, vározsobáival és rendelővel. Mariska, a szobalány (nem cseléd, mint nálunk otthon) tartotta rendben a lakást. Telefon is volt, olyan, amilyent kurblizni kellett, és a telefonos kisasszonytól kérni a kapcsolást. Mariskának a dolga megszaporodott az én jövelelemmel, mert velem is kellett foglalkoznia. Megvetette az ágyamat, vásárolt, reggelit, uzsonnát, vacsorát adott nekem. Mint megrögzött agglegény, Jankó bácsi a Főtéren levő István vendéglőben ebédelt, én is ott ebédeltem vele. Ebéd után átmentünk a nagy épület másik felébe, a néhány lépésnyire levő Berger cukrászda teraszára. Mikor legelőször voltam Nagybányán, Jankó bácsi ismerősei velem is meg akartak ismerkedni. Süteményt és fagylaltot kaptam, valamint ezernyi kérdést. Gyerek nem volt a társaságban, így hát mind nekem estek kérdéseikkel. Gondoltam egy nagyot, kértem pénzt Jankó bácsitól, és vettem a cukrászda mellett levő trafikban egy közönséges levelezőlapot. Megkértem nagybátyámat, hogy vonalazná meg nekem a levelezőlapot, mert nem tudok írni vonalazatlan papírra. Jankó bácsi húzott is a tollával néhány vonalat, én meg nekifogtam egy rövid levelet írni, az első önálló „irodalmi alkotásomat”: „Édes Szüleim! Megérkeztem, jól vagyok, ebédeltem, most éppen fagylaltot eszem, ölel fiatok”. A levél kézről kézre járt. Azt kérdezték, miért írtam hogy „ölel”? „És miért nem írtad alá a nevedet?” Azt feleltem, hogy azért, mert az „ölel” rövidebb, mint a „csókol”, különben is nem vagyok biztos abban, hogy a „cs” betűt hogy írják. Azért nem is írtam alá a nevemet. Nagyon büszke lehettem, hogy már tudok írni, mégpedig magyarul, pedig azt nem is tanultuk az iskolában. Este Mariska megmosdatott volna, ha hagyta volna. Megvetette az ágyamat és el is aludtam. Reggel nagy harangozásra ébredtem. A Szent István torony harangja ébresztett fel attól kezdve minden reggel.

Nagybátyám naponta adott nekem egy kétélejt, néha egy ötlejt is, zsebpénznek. Beiratott a nem messze levő német óvodába, Mia nénihez, akit Tante Miának kellett szólítani. Óvodába menet vettem egy kiflit az utamba eső péknél; a pékség friss süteményillatát messziről érezni lehetett. Sok nagybányai kisfiú és kislány járt Mia néni német óvodájába. A lányokra csak halványan emlékszem, akkor még nem érdekelték, de a fiúk nevét még most is tudom, és később jó barátok, sőt osztálytársak lettünk.

Az István teraszán elfogyasztott ebéd után Jankó bácsi a kórházba ment. Gyakran elkísértem, nem bánta, ha ott lábatlankodom körülötte. Szerencsémre tudtam viselkedni, nem volt semmi baj velem. Megszerettek az asszisztensek, az ápolónővérek.

Jankó bácsi apácákat vett fel a kórházban. Volt egy kis kápolnájuk, ahova gyakran betértem, hallgattam a harmóniumot. Egy idő után én lettem a kápolna virágainak gondozója. Cseréltem a vizet a vázákban, csodálattal néztem a kék ruhás Szűz Máriát.

Délutánonként magamhoz vettem a fürdőnadrágomat, és siettem ki a strandra. Amikor legelőször együtt mentünk oda, Jankó bácsi bemutatott a strand kezelőjének, és attól kezdve használhattam Jankó bácsi bérelt kabinját és fizetnem se kellett.

Aki valamit is számít Nagybányán, az minden napos nyári délutánon ott volt a strandon. Sokan jöttek nyaralni, még Budapestről is. A Veresvizen, a Liget szomszédságában levő villákban béreltek szobát. Egyesek a gyönyörű nagybányai tájat jöttek élvezni és

megcsodálni. Sokakat a híres nagybányai festőiskola csábított ide. Itt mindenki tudott Zifferről, Krizsánról, a Ferenczyekről, Perlott Csabáról, Nagy Oszkáról, Mikoláról, Boldizsárról, a szobrász Vida Gézáról, Szervátiuszról. A főtéri cukrászdában állandó, vásárlással egybekötött kiállítás volt a bányai festők képeiből. A nyaralóvendégek kirándulni is jártak, fel az Izvorára (magyarul Forrásliget), a Rozsályra, a Ciblesre, a Gutinra. Aztán ott volt a gyönyörű Liget a Jókai dombbal, a Klastromrét, a Virághegy és a Kereszthegy, az édesgesztenye-ligetek, a fernezelyi és a felsőbányai Bódi-tó, a Gyurka-ház a Pintye forrással, a Gutin és sok más közeli és távolabbi kirándulóhely.

Bányán, aki ép volt és megvolt keze-lába, aktívan sportolt. Nyáron mindenki úszott, kirándult, teniszezett és futballozott. A „bányiak” büszkék voltak 50 méteres „olimpiai” méretű úszómedencéjükre, amely vizét a strandot átszelő két kis kristálytisztá malomárok vizéből kapta. Volt egy nagy napozó terasz a kabinok fölé építve, ahova meredek falépcsők vezettek fel. Mi, gyerekek nem napoztunk, inkább röplabdáztunk a homokos pályán, vagy komoly vízipóló csatákat vívtunk a medencében, a „lében”, a langyosra melegedett vízben. Itt voltak a strandon a német óvodában megismert gyerekek is, mind egy szálig.

A nagybányai Liget mindenki kedvenc sétahelye volt. Az árnyas, csendes Liget dróthálóval körülkerített tenispályáin szelíden puffantak a labdák, a fehér ruhás teniszezők mint valami régi képeslap illusztrációi maradtak meg bennem. Ha a szememet behunyom, a Liget széles, tiszta sétányai öblös, nagy, fehér padjaikkal itt vannak most is előttem. A hatalmas, sűrű árnyékot adó vén vadgesztenyefák levelei között vékonyka sugárban tört át a napfény, hihetetlen ábrákat vetítve a sétány homokjára.

Vasárnaponként a bányászok majálist rendeztek a Ligetben. Az erdővel fedett Jókai-domb előtti téren, a zenepavilonban szólt a bányász-zenekar. Feljebb, közvetlenül a domb aljában volt a ligeti Nagyvendéglő, hatalmas terasszal. Itt szórakozott, vacsorázott, sörözött, borozott a nagybányai „intelligencia”: mérnökök, tanárok, hivatalnokok. A téren földbe vert asztalok és padok állottak, itt mulattak a bányászok, a Főnix³⁰ munkásai, az egyszerű nép. Itt is, ott is fatányéros, sült kolbász, sör, bor, fánk járt. Én hol Mariskával és az ő társaságával „mulattam”, hol meg felmentem a vendéglő teraszára Jankó bácsi asztalához. Mindenhol jól éreztem magam, mindenhol ettem egy-egy finom falatot. Műsor is volt, mindenféle szórakoztató mutatóanyagokkal. Este pedig, amikor feljöttek a csillagok, szép, színes, világító sárkány-léggömböt eresztettek fel a fák fölé. Nem felejttem el az élményt.

Mariskával gyakran mentem a piacra vásárolni tojást, gyümölcsöt. Gyakran volt lépes méz is az asztalon. Nem voltam oda érte, talán azért, mert egyszer egy kis méhecske megszúrta az ajkamat. Az áfonyát és az illatos erdei szamócát is nagyon szerettem. Később, kirándulásaim alkalmával előszeretettel kerestem fel a Rozsály tetején levő „áfonya-legelőt”, ahol négykézlábra ereszkedve „legelhettem” a friss áfonyát.

Gyermekeként mintegy nyolc nyarat töltöttem el Nagybányán. A deportálás után pedig állandó lakhelyem lett. Nem csoda, ha az egyes élmények összekavarodnak bennem.

A nagybányai Főtéren szabályos, és mégis labirintusként ható rózsalugasok képezték a központot. Itt is hatalmas, öblös fehér padokon lehetett pihenni, akár csak a Liget sétányain. A rózsakert központjában, egy kis tér kellős közepén, magas talapzaton Lendvai Márton színművész mellszobra állott. A homokkal fedett sétányokat dúsan virágzó rózsabokrok szegélyezték.

Abban az időben Nagybányának egyetlen központja volt: a Főtér. Itt állottak a konflisok, melyeknek különleges bőr- és friss lótrágya illata sokkal kellemesebb volt, mint később az autók benzinbűze. Az akkori Főtér fontosabb üzletei voltak Horácsek nagy vas- és vegyeskereskedése, Bencsik a borbély, a patika, és Frankovics papír- és könyvkereskedése, valamint kis nyomdája, ahol a helyi lapot nyomták. Itt volt a Véső-féle csemege üzlet, ahol

³⁰ Főnix vagy Phoenix – nagybányai vegyi kombinát

mindent lehetett kapni, mi szem-szájnak ingere. Divatáru üzlet, rőfös bolt, néhány étkezde, fényképész, kis kocsmá is volt a Főtéren.

A papok házával szemben volt a Cinterem. Itt magaslott a régi katolikus templom megmaradt tornya, a híres Szent István torony.

A hatalmas vadgesztenyefák teljesen beárnyékolták a Cintermet, annyira, hogy még egy szál fű sem nőtt alattuk. Nyáron, még a legnagyobb hőségben is itt, a Cinterem padjain kellemesen hűvös volt. Itt áll Nagybánya hatalmas katolikus temploma. Mariska a Kispiacra levő kápolnába járt, és oda vitt engem is délelőttként. A Cinterem egyik nevezetessége a Scheipp-féle kis cukrászda volt. Távolról sem olyan látogatott, mint a főtéri, de csendes hely volt, és nagyon finom eper, málna és citrom fagyaltot lehetett ott kapni.

A Híd utcán lefelé menet, még mielőtt a hídhöz, az utca névadójához érénk, megcsap a Zazar jellegzetes szaga. A Zazar már akkor halott folyó volt, a flotáció vegyszerekkel telt vizét ide eresztették. Szürke, sűrű massa volt a medrében, alig lehetett észrevenni, hogy folyik, hogy lé van benne. A Zazar jobb partján a kis bányavasút sínei húzódtak. Itt pőfögött el időnként a kisvasút, a csillékkal.

A Híd utca balra a festőiskola felé, a strand felé kanyarodik. A Híd utcáról, ha egyenesen megyünk, kijutunk a Liget felé vezető sétányra, melynek jobboldalát a Klastrom rét szegélyezi. A sétány baloldalán kedves kis villák sorakoznak, valamint néhány többlakásos magánház. Innen lehet felmenni a Virághegyre, a Kereszthegyre. Itt van a Református temető bejárata is. Egy román fatemplom is áll arrafelé. Derékszögben balra fordulva, néhány lépésnyire látszik a Liget székely kaput utánzó főbejárati kapuja. Itt tér el a kanyargós út a Fokhagymás fürdő felé. Kénes vize állítólag igen hatásos csúsz ellen. A bádoglemezre esetlenül rápingált reklámképen, a Fokhagymás-fürdőből kilépő ember messze hajítja mankóját.

Úgy látom, az emlékezés itt valamilyen tájleírássá alakult. Talán azért, mert még elemista koromban és később, mint serdülő fiú, már nem mint gondtalan nyaraló, hanem az élettől megviselt fiatalember, sokat sétáltam, barangoltam, főleg egymagamban ezeken a vidékeken. Hányszor vágtam át az árnyas Ligeten és csörtettem fel a Jókai dombra, bokáig, néha szárközepig érő zörgő avarban, fel a tetőre, egy kis tisztásra, ahol elterültem a magas fűben, néztem az eget, az égen úszó felhőket és elméláztam a világ dolgain...!

Jankó bácsi megrögzött agglegény volt, bár két húga, édesanyám és Piri tánti, erősen bíralták emiatt. Végül is beadta a derekát, és szép csendben, 1941 tavaszán megnősült. Feleségül vett egy kolozsvári lányt, akivel az Izvorán ismerkedtek meg egy sítúra alkalmával „véletlenül”. Azt hallottam, hogy anyámnak és Piri tántinak is volt egy kis szerepe a „véletlen találkozás” létrejöttében. Olga néni sikerrel tette le utolsó jogi szigorlatát, és döntenie kellett, hogy megindul-e a rögzös pályán mint ügyvéd, vagy inkább férjhez megy. Az utóbbit választotta. Olga néni nagyon szép, csinos és művelt teremtmény volt, valahogy nem illett (szerintem) a kissé durva, parasztos viselkedésű nagybátyámhoz. Igaz, Olga néni sokat faragott rajta házasságuk alatt.

Jankó bácsi házassága nem zavarta meg az én nyaralásaimat, sőt egy alkalommal a húgom, Zsuzsi is ott nyaralt velem együtt.

A fiatal házaspár a papok házában, a Barátköz utca 4. szám alatt vettek ki lakást. Olga néni finom ízlésével kellemes családi otthont teremtett, ami merő ellentéte volt az addigi legénylakásnak. Néhány bútort kicserélt, másokat átalakított, dísz tárgyakat vásárolt. A nagybányai festők képeit hozzáértéssel rendezte el a lakás falain. Az éjfélbe nyúló póker-csatáknak vége lett, helyette igazi vidéki társasági élet alakult ki. A városban megismerték és megszerették Olit. Sok barátnője akadt, akikkel együtt jártak kirándulni, strandolni, sétálni. Ennek köszönhetően az én „társadalmi kapcsolataim” is kibővültek. A fiúkon kívül bekapcsolódott néhány lány is. Megismerkedtem S. Vicával és W. Fridával. Mindketten nagybányai lányok voltak. Vicának az volt az előnye, hogy értelmes bátyjával, Pistával is

megismerkedhettem. Frida, akit Fricinek, Fritznek szólítottunk, magas, csontos, nagytenyerű-nagyaltalpú lány volt, nem tetszett nekem. Volt egy kis húga is, aki mindig velünk tartott. Vica szeplős volt, kicsi és kövér. Ennek ellenére sétálgattam velük, mert úgy illett. Én voltam a „nagyvárosi gavallér” és nyaraló vendég – tehát volt némi sikerem ezeknél a lányoknál. Fricivel még leveleket is váltottunk, mutogattam is az iskolában halványlila, kis virággal díszített, szagosított levelei borítékját, de magát a leveleket nem. Tele voltak helyesírási hibákkal, semmitmondó szöveggel, s ezért nem engedtem másnak elolvasni. Szerencsémre jött Bányára egy pesti kislány, K. Éva. Ez a „pesti” Éva unokahúga volt Olga néni egyik barátnőjének. Éva nem volt valami nagy szépség, de értelmes lánynak mutatkozott. Nagyokat sétáltunk a Ligetben, jártunk a strandra együtt. Beszélgettünk irodalomról, színházról, filmekről. Egyik kedvenc témánk Karinthy Frigyes volt, a „Tanár úr kérem”, de főleg az „Így írtok ti”. Ezen a könyvön sokat vitatkoztunk, mélyítettük egymás szépirodalmi ismereteit. Az „irodalmi torzképek”, ahogy Karinthy nevezte az e könyvbe foglalt írásait, érzékelhetően nagy segítségünkre voltak a magyar- és a világirodalom megismerésében. A könyvbéli írások felkeltették érdeklődésünket a „valódi” megismerése iránt. Sok íróat ismertem így meg, fordított sorrendben: előbb a karikatúrát, majd pedig a valódit. Éva több nyáron is nyaralt Nagybányán, és szép barátság alakult ki közöttünk. Barátság és nem diákszerelmem. Éva nagynénje, aki fotóriporterként dolgozott, gyakran volt velünk sétáink alkalmával, és nagyon sok fényképet csinált rólunk. A főtéri rózsalugasban, a Ligetben, a strandon. Később Évával „magasröptű” irodalmi levelezést folytattunk. A „Diáklap” minden számát is megküldtem neki Pestre.

Nem lenne teljes a nagybányai nyaralásom emléksorozata, ha nem emlékeznék meg az ottani kirándulásokról. Eleinte, míg kisiskolás voltam, a Petki pék és mészáros család által szervezett társas kirándulásokon vettem részt. Minden csomag nélkül, kiránduláshoz öltözve megjelentem a kijelölt kora reggeli időpontban a találkahelyen. Felszálltunk a kis teherautóra, melyen pokrócokkal letakart padok voltak és néhány láda, tele élelemmel. Volt ott szépen elkészített hús, szeletekre vágva, kipotyolva, befűszerezve. Volt bőven friss kenyér, zöldség, gyümölcs. És faszén, vasrostély a tűzrakáshoz, meg más egyéb holmi, ami kellett a hús- és szalonnasütéshez.

Nem tudom elsorolni milyen helyeken jártunk, annyira új volt minden számomra, és én még túl kicsi voltam ahhoz, hogy a filmszerűen pergő változatos tájakat és apróbb eseményeket rögzíthettem volna emlékezetemben. Akkor már megvolt a kis Kodak Box fényképezőgépem, amivel 12 db. 6 x 9-es képet lehetett csinálni egy tekercs filmmel. Készítettem is képeket ezeken a kirándulásokon, néhány elég jól sikerült. Sok-sok képet csináltam Nagybányán, néhány még talán most is megvan valahol egy albumban. De sajnos nem a legjobbak maradtak meg. Nem tudom, hogy miért fényképeztem le egy nagy káposztás hordót a bányai kórház udvarán? – mert az a kép megmaradt. De az említett szép kirándulásokon készített, erdős, sziklás tájakról, gyorsfolyású hegyi patakokról, a Bódi-tóról, a szalonnasütésről, a kövön sült pecsenye elkészítéséről és elfogyasztásáról – ezeket mind megörökítettem, de elvesztek örökre a nagy semmibe a többivel együtt.

Később, amikor már idősebb fiú voltam, barátaimmal, de egyedül is, tettem nagyobb sétákat, kirándulásokat a környéken. Bejártam Nagybánya híres szelídgesztenye ligeteit. Megfürödtünk a fernezelyi és a felsőbányai Bódi-tóban. Voltunk a Rozsályon és sok más kirándulóhelyen. Közben énekeltünk.

*„Putakesz, Putakesz, ott lagom én,
Csinálung a tejet tehen meg én.
Tehennek lápa köszt fan ety kepel,
Mejjet a tej végett cupfolni kell,
Mejjet a tej végett rángatni kell.”*

Igaz, nyár volt, de a bányai ifjúság mind nagy síelő volt. A nyári túrákon is megemlékeztünk nótában a téli sportról.

*„Mikor a síző gárda, hej, kivonul,
A virág kivirul, minden lány szívéhez nyúl.
Mikor a síző gárda, hej, készen áll,
Még az oktató is szalutál.”*

Meg olyan jódlizósan:

*„Hull a hó-ó a messzi hegyeken
És a szél süvöltve vág.
Hull a hó, hull a hó,
Éjjel-nappal hull a hó
És a hegytető ködben áll, ködben áll.
Hull a hó-ó a messzi hegyeken
És a szél süvöltve vág.”*

Az 1943-as nyár volt az utolsó nyaralásom Nagybányán. Akkor már megvolt Péterke, Jankó bácsi és Olga néni házasságának gyümölcse. Nagyon szép, dundi, szőke, kékszemű fiúcska volt, már ülni is tudott. Büszkén toltam unokaöcsémet kocsijában a Főtéren, a Ligetben. Talán egy kép is maradt róla, amit én készítettem a kis Kodak Boxommal. Egy évre rá mindhármukat elvitték és csak Jankó bácsi tért vissza. Soha, egy szóval sem említette fiacskáját és feleségét azután.

VIII. fejezet. Mintha semmi sem történt volna. 1945 – 1948

Újra 1945 őszén vagyunk. Deportálás után, tizenhat évesen, szülők nélkül, egyedül állok a világban. Kemény elhatározásom, hogy befejezem a gimnáziumot. A VII. és a VIII. osztályt a nagybányai magyar tannyelvű középiskolában szerettem volna elvégezni. Nagybányán sok régi barátommal lehettem együtt. És ott volt a nagybátyám, édesanyám testvére, szintén egyedül a világon, akinek módjában állt rólam gondoskodni, addig, amíg a magam lábára tudok állani.

Elhatároztam, hogy Nagybányán maradok, és ott fogok gimnáziumba járni. Feltétlenül a magyar tannyelvű iskolába akartam menni, hiszen csak magyar műveltségem volt. Majdnem minden velem egykorú bányai magyar fiút ismertem, minden leendő osztálytársammal jó barátok voltunk még boldog nyaralásaim idejéből. A románok közül senkit sem ismertem, hiszen nagyrészüket faluról járt be tanulni.

Jankó bátyám azonban kézzel-lábbal ragaszkodott ahhoz, hogy a román gimnáziumba iratkozzam. „Romániában élünk, románul kell beszélj, román érettségit kell szerezz, román egyetemre kell járnod, ha érvényesülni akarsz Romániában”. Ezt ismételte szakadatlan, bár ő a szamosújvári magyar gimnáziumban érettségizett, a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen végezte orvosi tanulmányait még Trianon előtt, és meglehetősen „füzesi” kiejtéssel beszélt románul.

Fogcsikorgatva, dühösen, de engedelmeskednem kellett akaratom ellenére. Meg is lett az eredménye, kicsaptak még az első évharmad vége előtt. Röviddel a tanév megkezdése után, egy történelemórán kezdődött az egész. A történelemtanárunk, Petrescu, egy nyugalmazott román hadseregtábornok (General de Armată), a történelmi haladásról és a forradalmakról beszélt, és példának a francia forradalmat hozta fel. Azt hangsúlyozta, hogy milyen nagy pusztítást okozott a francia társadalomnak a „harmadik rend” uralomra jutása. Amit azok progressziónak, haladásnak tekintettek, a társadalom leromlásává vált. Az a bizonyos mondat, ami kiváltotta belőlem a „lázadót”, így hangzott: „Domnilor, dacă aceasta este *progres*, atunce noi mai bine rămânem *regresiști*.” vagyis magyarra lefordítva: „Uraim, ha ez lenne a *haladás*, akkor mi inkább maradjunk *maradiak*.” Nekem csak ez kellett, a „haladó ifjúság” bösz hívének! Alig bírtam kivárni az óra végét. Mikor a tanár kifelé indult az osztályteremből, de még mielőtt a diákok szokás szerint mind felállhattak volna, én az utolsó padból, ahol ültem, kirohantam a tanár után. Utolértem a folyosón még a tanári szoba előtt, megragadtam a karját és rákérdeztem (természetesen románul): „Tanár Úr, maga demokrata ember?” Mire meghökkenve igennel felelt. Erre én: „Hát akkor miért beszél a haladás ellen?” –támadtam neki kérdésemmel. De már akkor az egész osztály, sőt, a szünetre kitóduló osztályok és egy néhány tanár is körülöttünk volt. Engem behívtak a tanári szobába, leszidtak, és közölték velem, hogy majd tanári konferencia elé idéznek.

A tanári konferencián darabokra szedtek volna, ha lehetett volna. Mindent rámolvastak, ami csak elképzelhető. Többek között azzal is megvádoltak, hogy mindig sapkában járok. Ez aztán feldühített, mert még nem is volt sapkám, még nem állt be az első tél a deportálás után. A tanári konferencia határozatát az iskolaszolga kézbesítette ki a nagybátyámnak. Kicsaptak az összes helyi iskolából, megvonták a magántanuláshoz való jogomat is, szóval jól elintézték... Jankó bácsi nagyon megharagudott rám. Indulatos dühében meg akart pofozni, de rámézett, és látva elkeseredett, dühös képmemet, meggondolta magát. Ismerte a generálist személyesen, akinek csinos kis birtoka volt Nagybánya határában. Minden nagybányai művelt embernek tartotta Petrescu generálist, állítólag nagy könyvtára volt. Jankó rá akart

venni, hogy kérjek bocsánatot Petrescu tanár úrtól. Semmiképpen sem akartam bocsánatot kérni tőle, meg voltam győződve arról, hogy igazam van.

Csak később jöttem rá, hogy annak ellenére, hogy magyarfaló gazember volt, Petrescu helyesen ítélte meg a francia forradalmat. Abban is igaza volt, hogy felhívta a figyelmünket a készülő „demokratikus haladó rendszer” várható pusztításaira, amelyek később be is következtek. De akkor mindez számomra érthetetlen volt. Én hittem a demokráciában, a haladásban, az új rendben, a Kommunista Pártban, és kiálltam mellette! Sikerült elintézni, hogy a következő évharmadtól a nagybányai gimnázium magyar részlegén folytathassam a tanulást. Nagy gaudiummal, szinte hősként fogadtak régi barátaim. Végre ott voltam, ahol akartam lenni, magyarul tanulhattam tovább, és velük érettségiztem.

Közben elkapott az írás ördöge. Írtam egy cikket arról, hogy milyen törést okozott bennem a deportálás, hogy annyi ismerősöm elpusztult, és mennyi seb, hasadás maradt lelkemen. A cikk meg is jelent a kolozsvári „Egység” (magyar nyelvű zsidó lap) valamelyik számában. Felbátorodva írtam még egy cikket, melyhez az éppen akkor végbement pénzbeváltás adta az ihletet. Láttam a nagy elkeseredést, amivel az a sok feketéző zsidó fogadta millióinak egyik napról a másikra való elvesztését. Cikkemben az aranyborjút imádó tömeghez hasonlítottam ezeket. „Az ilyenek miatt csapta oda annak idején Mózes a két kőtáblát a Sinai hegyen”. Ez az írás már nem jelent meg. Érdeklődésemre azt felelték, hogy: „nem bosszanthatjuk olvasóinkat, elég nekik a pénzbeváltás okozta veszteség”. Hosszú időre abba is hagytam az „újságírást”.

A gimnáziumban magyar- és történelemtanáraink alaposan felkészült, jó pedagógusok voltak. Tankönyvünk nem volt, de az előadások alapján jegyzeteket készítettünk, és így az anyagot elsajátítottuk. A régi tankönyveket nem engedték használni, de azt nem tudták megakadályozni, hogy a jó tanár jól tanítson. A spicli rendszer még nem működött minden iskolában, úgyhogy elég jól lehetett leadni az anyagot magyar irodalomból és történelemből. A magyart Főris tanár úr, a történelmet pedig, amit akkoriban igazán nem volt könnyű leadni, Metz tata, az iskola igazgatója tanította. A latin tanárunk Szász Károly volt, akit mi egymás között csak Karinak hívtunk. Szász Károly tanár úr, tanártársaihoz képest, fiatal, de rendkívül művelt, sokoldalú ember volt. A latinórákon kívül nagyszerű vetített képes előadásokat tartott a képzőművészet kimagasló egyéniségeiről, azok alkotásairól. Magánszorgalomból magas színvonalú zenei audiókat is szervezett. Mindent megtett azért, hogy a zavaros helyzet ellenére tudással kerüljünk ki a gimnáziumból. Szász Kari volt a kedvenc tanárunk. Nem volt sokkal idősebb nálunk, igen közel éreztük magunkhoz.

Szász Károly tanár urat is, mint annyi más tanárt, kitették a tanügyből. Ezt úgy hívták, hogy „epurare” magyarul „tisztítás”. A nagybányai irattárban kapott állást, ahol kutatásokat végzett Nagybánya múltjával kapcsolatosan. Dolgozatai megjelentek magyarországi szaklapokban is. Természetesen Nagybánya magyar múltjáról írt, hiszen másféle múltja „akkor még” nem volt sem Nagybányának, sem pedig Erdély más városainak. A román hatóságok megvádolták mindenféle lehetetlen vádakkal. Ez a szelíd, sovány, törékeny testalkatú, érzékeny lelkű ember nehezen viselte el a zaklatásokat. Amikor pedig a homoszexualitás vádját fogták rá, kórházba került, és ott egy hajnalban öngyilkos lett.

Néhány osztálytársamról:

Sz. Tomi a papok házában, éppen abban a lakásban lakott, amelyet Jankó bácsi bérelt legény korában, és ahol nyaranként, elemista koromban én is laktam. Tomi édesanyja, abban az időben finom és ritka csemegének számító, disznózsírral jó vastagon megkent, jól megsózott, megpaprikázott, csípősborssal és köménymaggal alaposan meghintett nagy karéj kenyérrel vendégelt meg. És mi ott majszoltunk Tomival a régi szobám erkélyén, szemben a Szent István toronnyal, a Cinteremmel.

L. Jóska özvegy édesanyjával lakott egy régi, Híd utcai házban, ami emlékeztetett engem a mi kolozsvári lakhelyünkre. A kiskapu itt is vastag, nehéz tölgyfából volt.

M. Gyuszi, V. Zoli, T. Tics-Töcs nagy futballisták voltak, az utóbbi egy híres korcsmáros és mézáros dinasztia egyik tagja.

Az ikerpár H. Vincze és János, akikből az egyik katolikus pap lett.

G. Jancsi, akivel később együtt laktam Kolozsváron.

J. Dezső református papnak készült.

Két lány is volt az osztályunkban: B. Aliz és Sz. Jutka. Alizt később G. Jancsi vette feleségül. Jutka? Hát erről a lányról többet kell beszélnem.

Jutka nagyon törekvő, okos, színjeles tanuló volt. Széparcú, csinos, nyúlánk termetű. Hívó katolikus volt. Jutka általában zárkózottan viselkedett, kemény, első tanuló volt.

Sz. Kari, a latin tanárunk, titokban – mi is csak sejtettük – szerelmes lett Jutkába. A Nagybányán szokásos májusi éjjeli zenék alatt Kari mindig velünk jött, velünk énekelte a szirupos dalocskát Jutkáék ablaka alatt:

*„Néked szól, ez az édes icipici dal,
Nincs senki, senki a világon,
aki téged úgy imádjon,
mint ahogy én imádom
az icipici szád...”*

És leste, hogy felgyúl-e a redőny mögött egy pillanatra a villany. Kari és Jutka között semmi se történt. Kissé előre kell szaladjak, hogy Jutka történetét is végigvigyem, akár csak a Sz. Károly tanár úrét...

Érettségi után Jutka Kolozsvárra jött az egyetemre, magyar nyelv és irodalom szakra. A „szürke nővérek” Rákóczi-úti otthonában lakott. Ritkán ugyan, de találkoztam vele itt-ott a városban, és röviden elbeszélgettünk. Lassan kezdett alkalmazkodni az akkori „demokratikus” diákélethez. Aztán én elkerültem Kolozsvárról. Amikor néhány év múlva Kolozsváron jártam, a következőket tudtam meg Jutkáról:

Nagyon tetszett a fiúknak. Szép arca, magas, karcsú alakja, érdekes személyisége vonzotta őket. Végül is feleségül ment az egyik magyar szakos diákhoz, aki már mutogatta oroszlánkörmeit. Aztán valami miatt elváltak. Jutka Bukarestbe, az *Előre*-hez került, ahol egymást taposták le udvarlói, barátai. Nyoma sem volt már a régi, nagybányai, szende kislánynak. Inkább az ellenkezőjéről lehetett szó.

A tízéves érettségi találkozónkra el se jött. Nem ő volt az egyedüli, aki távol maradt, pedig ő nem hagyta el az országot, mint az a néhány fiú, akik Magyarországon telepedtek le, és nem jöhettek el a találkozóra. Egy idő után, az *Előre* Nagybányára helyezte át Jutkát, aki akkor már Bányai Judit néven írt, hogy anyagot szerezzen az észak-erdélyi megyékből az újság számára.

Jutkának is, akár csak Szász Károlynak, tragikus vége lett. Egy szatmári toronyblokk tetejéről vetette le magát.

A két gimnáziumi év nagyon hamar eltelt. Az akkori előírások szerint nekünk Szatmárra kellett utaznunk érettségizni. A szatmári irgalmas nővérek adtak az egész osztálynak egy nagy hálótermet erre az időre. A vizsgákat is az ő gyönyörű nagy dísztermükben tartották. Azon a nyáron nagy melegek voltak. Nappal jólesett betérni a hatalmas főtéri katedrálisba, nemcsak azért, hogy a Jóistent megkérjük: segítsen át bennünket az érettségien, hanem csak úgy, hűsölni, elmélyedni.

Az érettségi vizsgák alatt, az apácák friss, hideg vízzel kedveskedtek nekünk, ami nagyon jólesett. Eseménytelennek mondhatom az érettségit, mindenki átment. Hazafelé jövet, Szatmártól Nagybányáig a vonat tetején utaztunk és egész úton énekeltünk, mint valami leszerelő öreg bakák, akik mennek haza, végleges szabadságra. Már hetek óta büszkén viseltük a hagyományos zöld „Maturandus” szalagot zakóink hajtókáján. Az érettségi tablót

Sz. Tomi tervezte és rajzolta. A cigányprímástól kölcsönvettük a szmokingját, és abban mindenki sorban lefényképezette magát derékig a Suba fényképészeti szalonban. A tabló nagyszerűen, akkori nyelvhasználat szerint „frankón” sikerült.

Felejthetetlen élmény volt a ballagás. Már azelőtt tudtuk a hagyományos ballagási énekek szövegét. Megkaptuk a kis batyucskát a falatka kenyérrel, piculával és sóval. Meghatottan énekeltük:

*„Elmegyek, elmegyek, hosszú útra megyek,
hosszú út porából köpönyeget veszek.
Búval és bánattal kizsinóroztatom,
hulló könnyeimmel kigomboztattatom.
Sír az út előttem, bánkodik az ösvény,
Még az is azt mondja: Áldjon meg az Isten.
Áldjon meg az Isten minden javaival,
Mint kerti violát drága illatokkal.”*

Meg a „polgári” diáknótát: Gaudeamus igitur... és végül a régi, hagyományos érettségi búcsúdalt:

*Ballag már a vén diák,
Tovább, tovább ...*

Ott voltak a szülők, hozzátartozók – és ahogy mondani szokták: „szem nem maradt szárazon”. Bizony most is elérzékenyedem, ha ezekre az eseményekre gondolok, így a nyolcadik évtizedemben.

Következett az érettségi bankett. Az étel-ital beszerzésével a szülők foglalkoztak. A bankettre K. Etyiek nagy lakásában és hatalmas, fellampionozott, parknak is beillő kertjükben került sor. Az egész nagy lakás a rendelkezésünkre állott.

A bankett után rendszeresen jártam be a kórházba. Jankó példájára és biztatására orvos szerettem volna lenni, de ez az elhatározásom nem volt sziklaszilárd.

Be kell számolnom még egy esetről. Egy éjjel, úgy hajnalfelé, vagy nem sokkal éjfél után, erős csattanásra ébredtem, majd egy kétségbeesett hang kiáltotta: „Rendőrség!” Nem tértem teljesen magamhoz, tovább aludtam. Reggelre kelve látom, a Jankó szelvénye érintetlen, nem aludt itthon. Ez rendkívüli volt, még sohasem fordult elő. Rögtön eszembe jutott az éjjeli zaj és ordítás. Rohantam a kórházba. Ott megtudtam, hogy az éjjel rálöttek Jankó bátyámra, átlőtték a bal felső karját, a golyó a csontot horzsolta. Ezt a műtősnő, Muci mondta, akinek Jankó abban az időben csapta a szelet. Dr. Voronca Ion (Voronka Jon) a fiatal, román, bennlakó sebész elsősegélyben részesítette sérült nagybátyámat. Voronca is forgolódott Muci körül.

Jankó az első hajnali vonattal Kolozsvárra távozott, nekem még üzenetet sem hagyott.

Jellemző, hogy Jankó bácsi, aki engem román tannyelvű iskolába kényszerített, mert hát, ugye „Romániában élünk”, *magyarul* kiáltott rendőrség után és nem a *poliția*-t hívta, amikor belé löttek.

A nyomozás megállapította, hogy „vasgárdista magyar- és zsidógyűlölet és szerelmi féltékenység” volt a merénylet oka. A merénylet fegyverét megtalálták a felbújtó és értelmi szerző, Voronca doktor kórházi szobájában. Német katonai szolgálati pisztoly volt. A merénylet végrehajtója Voronca jó barátja, egy bujkáló aktív vasgárdista volt (akkor még bujkáltak), akit hamar el is fogtak. A golyót Jankó szívének szánták.

Voronca doktor érdekében több román „régí úr” lépett közbe Jankónál, aki hivatalos nyilatkozatban megbocsátott neki. Voroncát áthelyezték egy szatmári kórházba, és egy ideig megfigyelés alatt tartották, mint volt német szimpatizáns vasgárdistát, de más baja nem lett.

Az egyetem miatt Kolozsvárra költöztem. Orvosira akartam menni. Készültem is alaposan a felvételi vizsgára. Keresnem kellett egy bútorozott szobát, mert nem akartam szülővárosomban bennlakásban lakni. Akkoriban a kommunisták már megszabták, hogy mindenkinek csak nyolc négyzetméter lakterület jár. Ami azon felül van, a fölött a „lakáshivatal” rendelkezik, és annak utalja ki, akit erre érdemesnek talál. Sokan kerestek megbízható, egyedülálló fiatalembereket, akiknek bérbe adhatták ily módon veszélyeztetett lakterületüket. Én is találtam egy középkorú, gyermektelen házaspárt, akik kétszobás lakásuk egyik szobáját kiadták nekem. A szoba télen olyan hideg volt, hogy főtáplálékom, a disznózsír, megfagyott, és nem tudtam kenni belőle a fagyos kenyérre. Abban az időben éheztem és fáztam, de mi volt az ahhoz képest, amit már átéltem!

Időközben Kolozsvárra jött barátom és volt osztálytársam, G. Jancsi, akit felvettek a matematika-fizika szakra. Közös szobába költöztünk. Szereztünk egy rezsót. Jánosnak volt egy kávéfőző lombikja, ha tudtunk beszerezni kávé, akkor erős feketét főztünk. Ebben a kis szobában jól éreztem magamat. Biztonságot, szilárd pontot jelentett hányatott életemben.

Étkezni az Antal Márk diákokthozba jártunk. Ez nagyon fontos intézmény volt a Kolozsváron tengődő zsidó egyetemi hallgatók számára. Itt ismerkedtem meg H. Gyurival, aki színésznek készült, az orvostanhallgató I. Samuval, a fizikus W. Bandival... Főleg magyar anyanyelvű, erdélyi zsidó fiatalok voltak, de akadt néhány regáti is, akik kolozsvári egyetemre akartak járni. Ez az intézmény a Majális utcában volt, nem messze a Botanikus Kerttől. A bennlakók reggelit, ebédet és vacsorát kaptak. Sok volt a künnlakó is, akik, mint mi is, csak ebédelni és vacsorázni járt oda.

Az orvosira készültem. Szorgalmasan jártam az előkészítő tanfolyamra, a Pasteur Intézet impozáns aulájába. A felvételi vizsga után, mely természetesen román nyelven folyt, az volt az érzésem, hogy elhasaltam, nem sikerült, nem vettek fel. Anélkül, hogy megnéztem volna a hirdetőtáblán kifüggesztett eredményeket, beiratkoztam a Bolyai Tudományegyetemre, biológia szakra, ahol magyarul folyt az oktatás.

A Bolyain nagyon jó tanáraink voltak. Dr. Csíki adta le az általános biológiát, dr. Péterffi a botanikát, dr. Keselyák volt a zoológia professzora. Még László Tihamér fizikaóráit is élveztem, pedig nem sokat értettem a fizikához.

A biológián, és úgy általában a Bolyain, az első évfolyamon megismertem néhány vidéki fiút, akik Marosvásárhelyen végezték el a középiskolát, és akikkel később is jó barátok maradtunk: N. Minya, T. Cuja, M. Pista, K. Ferenc-Pitics, H. Marci... Összejöttem más városokból jött fiúkkal is: Bajor Bandi, Fodor Sanyi, a Fey ikrek... Haladó szellemű mozgalmi élet uralta az egyetemet. Az egyetemi pártbizottság megbízásából a kari faliújságot szerkesztettem. Halzsa, egy kolozsvári fényképész fia volt a technikai felelős. Ragasztóval bekente a faliújság felületét, majd finom fűrészporral szórta be. Az így „kikészített” felületre aztán szép vörös festéket permetezett, egy szűrő és egy fogkefe segítségével. Csinos kartonbetűket vágott ki a faliújság számára. Bátran írtam rövidke „faliújság” cikkeimet. Meg voltam győződve arról, hogy szólásszabadság van. Hamarosan rájöttem azonban, hogy nem szabad minden. Egy cikket írtam a faliújságba arról, hogy a „forradalomnak nem szabad megállnia”, tovább kell folytatnunk a teljes győzelemig. És voltam oly merész (és tudatlan), hogy használtam a „permanens forradalom” kifejezést. Ki is kaptam érte, megfosztottak faliújság-szerkesztői tisztemtől. Földes László, aki abban az időben a lélektani tanszéken volt tanársegéd és egyúttal a marxi-lenini tudományok tudora és hűségese, észrevette cikkemben a „trockista-bucharinista elhajlást” – valamint „anarcho-szindikalista eltévelyedést”, amiről nekem halvány fogalmam sem volt. Semmit sem tudtam az „elhajlásról”, meg a trockizmus létezéséről. Akkor még nem tudhattam, hogy állítólag

Trockij (aki különben „becsületes nevén” Bronstein volt) használta a „permanens forradalom” megfogalmazást, ami az igazi bolsevikok szemében anatómia volt. Csak később tudtam meg azt is, hogy vannak bolsevikok, meg mensevikek, meg mindenféle „elhajlók”, de mi a SZUK(b)P vagyis a Szovjetunió Kommunista („bolsevik”) Pártjának vonalán haladunk, és arról letérni, se jobbra, se balra, még véletlenül sem szabad, illetve nem ajánlatos. Én már akkor a Kommunista Párt tagja voltam, nem csináltak nagyobb ügyet „eltévelyedéséből”. Szemináriumokra jártam, melyeket szakavatott elvtársak tartottak.

Az egyik ilyen „elvtárs”, aki akkor „fő-fő marxista-leninista ideológus volt”, most, amikor ezeket a sorokat írom, 2000 decemberében, a kolozsvári zsidó hitközség elnöki tisztét viseli.

Abban az időben az ifjúság, melynek köréhez én is tartoztam, forrt a lelkesedéstől. Tito „elvtárs”, aki akkor még nem volt elhajló, „az imperializmus láncos kutya”, és még nem ábrázolták vértől csöpögő bárdal a kezében, bevezette az ifjúság számára Jugoszláviában az önkéntes munkát. Megszervezték a híres Shamak–Szarajevo-i vasútépítést nemzetközi diákbrigádokkal. Így énekeltünk mi is Kolozsváron:

*„Románok és magyaro-ok
fiúk és leányok
építsük a vasúutat
és az új világot.
Föl hát, rajta hát
rajta magyar ifjúság,
építsd a vasúutat
Bolyai brigád.”*

„Jeden-dvǎ, jeden-dvǎ, Omladyina Titova.”³¹ – harsogtuk a refrént. A Bolyai brigád is kivette a részét az országos önkéntes munkából. Romániában a Bumbești-Livezeni vasútvonalat építette az ifjúság. Még film is készült az eseményről. Mi, kolozsváriak a földgáz bevezetésén munkálkodtunk. Szabadidőnkben, vasárnaponként, marhavagonokkal vitték ki lelkes csoportjainkat árkot ásni, hogy lefektethessék a földgázvezetékeket, hogy Kolozsváron is földgázzal fűthessenek. A mi indulónk így szólt:

*„Csákánnyal, kalapáccsal,
s a szellem fegyverével
előre, fel hát Bolyai brigád!
Építsünk újjá mindent,
amit a múlt lerombolt...”*

Sok elkényeztetett nagypolgári gyerek is volt közöttünk, akik igyekeztek elől járni és hangosabbnak lenni mindenkinél. Emlékszem, egy alkalommal a spanyol nemzetközi brigád indulóját racsolta a fülembe az egyik ilyen srác, akiből később nagy, román marxista esztéta lett:

*„Chajta, chajta, chajta,
Töchetetlen fajta,
Chajta, ezechnyelvű, egyszívű bchigád!”*

Számomra az önkéntes munka élvezet volt, olyan kirándulásképe. Ez teljesen egyéni, belső érzésem volt, senkivel sem osztottam meg gondolataimat. Mindenféleképpen szakítani

³¹ Egy-kettő, egy-kettő, titói ifjúság.

akartam a múltammal, és az, ami akkor végbement, éppen megfelelőnek tűnt számomra. A korosztályom élcsapatát az akkori Móricz Zsigmond Kollégium tagjaiban láttam, és ebben nem is tévedtem. Nagyon büszke voltam arra, hogy a Kollégium kültagjai közé fogadott. Bár nem laktam velük, jó barátságban voltam legtöbbjükkel. Szerencsére én biológiát hallgattam, így nem volt alkalmam az ideológiát „magamba szívni”, csak éppen annyit, amennyi kellett ahhoz, hogy a felszínen maradhassak. Emlékszem, amikor az „Istvánok” előtt (Nagy István, Asztalos István, Horváth István) felvettek a Móricz Kollégium kültagjai közé, választott témám, amiről beszéltem, az „álnépiesség” volt. Akkoriban mindenki a népies irányt követte, én meg a „népiesch”-ek ellen keltem ki, a „tilinkós álparasztok” ellen. Tetszett nekik, mert akkor már felütötte a fejét néhány „tilinkós álparaszt”.

Most is emlékszem a Móricz-kollégisták indulójára, a „fényes szellők nemzedékének” a dalára:

*„Sej, a mi lobogónkat fényes szellők fújják,
sej, az van arra írva éljen a szabadság!
Sej, szellők, fényes szellők fújjátok, fújjátok,
holnapra meghódítjuk az egész világot!”*

A tanév végén is azt néztük, hogy mit lehetne tenni, miben lehetne tevékenyen részt venni. A kolozsvári magyar tannyelvű mezőgazdasági főiskola újraindítása volt egyik fő célunk. Gondoltam, ha megindul a főiskolai oktatás, átmegek oda, és agrármérnök leszek. A nyári szünidő kezdetén éppen indulóban voltam a Bolyai brigáddal egy kéthetes munkatáborba, amikor az állomásról, a már szinte mozgásban levő vonatról hívtak vissza. A megyei pártbizottság rendelkezett úgy, hogy ne menjek a diáktáborba, hanem reggel nyolckor jelentkezsek a párt megyeszékhelyén. Jelentkeztem. Egy küldöttség érkezett a bukaresti Központi Bizottságtól, azzal a feladattal, hogy kiválasszon néhány diákot, akiket a Szovjetunióba küldenek majd tanulni. Mindenféle kérdéseket tettek fel több napon át (például hány órát vagyok képes tanulni naponta), majd azt mondták, hogy mehetek ahova akarok, csak hagyjam meg a pontos címemet, hogy megtaláljanak, ha szükség lesz rám. Nagy gondban voltam, hogy mivel töltssem el a nyári vakációt, hiszen a diák-munkatábort lekéstem. Éppen akkor kerestek „megbízható elvtársakat” egy átrétegeződési táborba, Nagyvárad mellé. Jelentkeztem, felvettek, odautaztam.

Két-három hét után telefonáltak a kolozsvári megyei pártbizottságtól, hogy azonnal induljak Kolozsvárra, majd Bukarestbe, a szovjetes diákcsoporttal. Hazautaztam Kolozsvárra, ahol megtudtam, hogy a társaság már elment, és Bukarest belvárosában vannak egy diákszállóban. Majd csak megtalálom őket. Elbúcsúztam diákszobámtól. Egy kartondobozba tettem azokat a tárgyakat, amiket nem akartam magammal vinni, és odaadtam egy lánynak, akinek akkor udvaroltam. Nem volt sok: jegyzetek, néhány verses kötet. Ruháimat, cipőimet bepakoltam, elbúcsúztam, akitől tudtam. Kaptam pénzt repülőjegyre, és elindultam életem első repülőújtjára, Bukarestbe.

Akkoriban K. Judittal volt komolyabb kapcsolat. Értelmes lány volt, olyan teltkarcsú, aránylag művelt, érdeklődő. Ezzel a lánnyal voltam együtt a nagyszántói átrétegeződési telepen. Fényképet cseréltünk, megegyeztünk, hogy várunk egymásra. Nem nagyon bíztam a lányban, szerelmi ügyekben nálam sokkal tapasztaltabb volt. Volt már egy fiúval dolga, aki nyugatra szökött. Mindegy volt nekem, csak legyen valaki, akivel levelezzek, míg a Szovjetben tanulok. Amikor a második év után hazajöttem, Judit már más fiúval, még hozzá egy román orvostanhallgatóval járt. Ezzel vége is lett köztünk mindennek. Sohase tudtam elválasztani a testi szerelmet, amit ma „szex”-nek neveznek, a lelki kapcsolattól. Serdülő fiúként megelégedtem a romantikával, a kézfogós sétákkal, bizalmas beszélgetésekkel.

Még mielőtt a következő fejezethez fogok, amely a Szovjetben töltött 1948–1953 éveket foglalja magába, képet adok politikai „profilomról”, annak alakulásáról.

* * *

A magyarságommal, mióta emlékezni tudok, úgy voltam, hogy abba születtem bele. Fenntartás nélkül magyarnak éreztem és vallottam magamat. Igen megfelelt nekem az, amit a diószegi nagymamám mondott: „Mózes vallású magyarok vagyunk”.

Tudtam, hogy vannak katolikus, református, luteránus, unitárius és zsidó magyarok. Vallási hovatartozásom nem zavart, a rabbi is magyarul prédikált abban a neológ zsinagógában, ahova az őszi ünnepekkor (Hosszúnap, Újév) apámmal elmentünk. A körülmények úgy hozták, hogy zsidó óvodába és elemi iskolába adtak, de hiába volt a hivatalos tanítási nyelv román, mégis mindenki anyanyelvén, magyarul beszélt.

Ebben a magyar-zsidó környezetben ismerkedtem meg a cionizmussal is. A cionizmusnak, mint minden nacionalista mozgalomnak, sok ága volt akkor (és van ma is). Ezek propagandistái sorra járták a zsidó intézményeket, iskolákat, és hirdették azt a változatot, amit ők képviseltek. Volt szélsőjobboldali, nacionalista szervezkedés fasiszta elemekkel és szélsőbaloldali mozgalom, marxi töltettel. E két véglet között pedig a politikai-társadalmi irányoknak mindenféle árnyalatát meg lehetett találni.

Elemista koromban a szélsőjobboldal vonzalmába kerültem. Egyenruha is volt, mégpedig *barna ing*, antant vállsúly, (sic!), zászló előtti tisztelgés, katonás fegyelem, stb. A szervezet neve BETÁR, vezetője Wladimir Jabotinszky, fasiszta lengyel-zsidó volt. Engem azzal nyertek meg, hogy kirándulásokat szerveztek Kolozsvár környékére, ahol számháborút, hadijátékot játszottunk. A történetek, amiket a gyűléseken elmondtak, nem lelkesítettek, pedig igyekeztek vonzóvá tenni a palesztinai telepések „gyönyörű” életét, akik „egyik kezükben az eke szarvát, másikkal pedig a puskát tartották”. Szántottak, vetettek, és közben harcoltak mind a brit elnyomók, mind pedig az arab „bitorlók” ellen.

Gimnazista koromban egy polgári-liberális irányzatú cionista ifjúsági szervezetbe is jártam. Alapgondolata az volt, hogy „a földet vissza kell vásárolni az araboktól”, és ott településeket létesíteni, mezőgazdálkodást folytatni. Részt vettem ennek a szervezetnek egy téli táborozásán is 1943 telén, Balatonbogláron. Tartottak ott „ideológiai szemináriumokat” is. Ott hallottam részletesebben a budapesti születésű Herzl Theodorról, a cionizmus megalapítójáról, aki jogot végzett, Bécsbe került, újságíró lett belőle. Egy időben Párizsban élt, egy bécsi lap kiküldött riportereként. Ott ismerkedett meg a Dreyfuss-üggyel, melyben egy francia-zsidó vezérkari tisztet hazaárulással vádoltak. Az antiszemitizmus fellángolt. Ez adta az impulzust Herzlnek, hogy kidolgozza a modern cionizmus alapelveit. Az volt a véleménye, hogy a zsidóságnak vagy teljesen asszimilálódnia kell ahhoz a néphez, amelyhez tartozik, amelynek a nyelvét beszéli, vagy aki ezt nem tudja vagy nem akarja megtenni, alapítson független zsidó államot, a Föld valamely részén. Csak később merült föl az a gondolat, hogy az új állam a bibliai ország helyén alakuljon.

A cionista ideológia már nem vonzott. Azt a nacionalizmus, a fasiszmus zsidó változatának tartottam már akkor, és mint ilyen, elutasítottam. Amikor a deportálás után találkoztam cionista ismerőseimmel, akik indultak „hazát építeni” Palesztinába és engem is hívtak, azt feleltem nekik, hogy én itt vagyok itthon, itt is maradok. Itt is van bőven tennivaló, nem megyek idegenbe. Ezekkel a gondolatokkal voltam elfoglalva, amikor a repülőútnak végére értünk és a gép leszállt.

Ezzel meg is érkeztem a bukaresti Băneasa repülőtérre. A repülőtárság autóbussa bevitt a belvárosba, és bőröndömmel a kezemben elindultam a „szovjetes diákok” szállására.

IX. fejezet. Diákéveim a Szovjetunióban – I.

Bukarest

1948 nyarának derekán „pottyantam le az égből” Bukarest kellős közepébe, kezemben egy nehéz bőrönddel. Többórás érdeklődés és kóborlás után megtaláltam a szovjeteseket. Nagy öröömre ott volt Nagy Minya és Tövissi Cuja, régi barátaim a Móricz Kollégiumból. Szállásunk gazdag, földbirtokos családok lányai számára létesített luxus bennlakásban volt. Nagyszerű hálóterem, fürdőszobák álltak rendelkezésünkre. Az ágyakban finom ágynemű, selyempaplanok – mi sohase láttunk diákbennlakásban hasonló luxust. Százan voltunk, mind válogatott leányok és legények az ország minden részéből. Voltak közöttünk olyanok, akik éppen leérettségiztek, de olyanok is, akik alig jártak ki néhány középiskolai osztályt. Ezek „jó elvtársak” voltak, illegalitásban harcoltak – vagy ők, vagy az apjuk, vagy valaki más a családban. Ezt nevezték akkor „egészséges származás”-nak. Nagyon fontos volt a „jó származás”, vagyis ahogyan mi saját magunkat (titokban) gúnyoltuk: „munkásszülők parasztgyermekei”. A „derékhad” azonban mégis csak olyanokból állott, mint én: kispolgári származás és egy-két elvégzett év valamelyik főiskolán.

Első feladatunk az orosz nyelv elsajátítása volt. Kurzust szerveztek számunkra, ahol öreg orosz emigránsok tanítottak minket. Ezek az „ellenforradalmárok” vezettek be bennünket az orosz nyelv rejtelseibe. Tették ezt a legnagyobb jóindulattal – és örömmel, hogy nem üldözik őket az új „urak”. Csak később jöttünk rá, hogy szókincsük, kifejezéseik, főleg a forradalom előtti Oroszország beszédstílusát tükrözte. De megtanultuk a cirill betűs írást, a nyelvtani szabályokat, a jó kiejtést.

Mikor megérkeztem Bukarestbe, már néhány napja folyt a tanulás, a többiek már tudtak egyet-mást. Büszkén mondogattak egyes szavakat oroszul. Nagy Minya, az ő erős székely akcentusával az „ócseny” (nagyon) szót mondogatta előszeretettel. El is nevezték ezért Minyát „Ócseny”-nek. Engem „Mjákkiznyák”-nak neveztek el. Hallottam, hogy mondogatták: mjákkiznyák, mjákkiznyák, és kérdeztem, hogy az mit jelent. Beadták nekem, hogy az egy csúnya, közönséges káromkodás. Persze én elhittem, és megjegyeztem. Másnap az orosz órán hallom a tanárnőt: „ide mjágkij znákot kell tenni.” El voltam képedve, nem tudtam mire vélni a dolgot. Észrevettem, hogy mindenki rajtam röhög. Az egyik megmondta a tanárnőnek, hogy én csak most jöttem, és így nem tudom, mi az a „mjágkij znák”. A tanárnő volt oly kedves, és nekem külön megmagyarázta, hogy a „mjágkij znák” „lágýtójel”, használatos a cirill ábécében, és egyes hangok meglágyítását jelzi. De a „mjákkiznyák” név rajtam maradt.

Lassan eldőlt, hogy ki milyen pályára megy. Én még Kolozsváron elhatároztam, hogy agrármérnök leszek. Megtudtuk, hogy több fakultás van a szovjet mezőgazdasági felsőoktatásban. Minya a talajtant, én pedig a növényvédelmet választottam, bár fogalmam sem volt arról, hogy mi is az, hogy kell a növényeket védeni, miért és mitől?

Rajzoltak is rólam egy karikatúrát a bennlakás faliújságára, amint ágyukkal, gépfegyverekkel és parittyával állok egy búzatábla mellett, egy gyümölcsös szomszédságában, és „védem a növényeket”.

Részt vettünk a kötelező szemináriumokon, ahol „ideológiára” oktattak minket. Szigorúan a lelkünkre kötötték, hogy a Szovjetbe tanulni és nem udvarolni vagy nősülni megyünk.

Néhányan bejártuk Bukarest parkjait, múzeumait. Akkor még megvolt egy gazdag örmény kereskedőnek a magán-képgyűjteménye, a „Muzeul Zambaccian”, mely akkor még nyitva állt a nagyközönség számára. Gyakran jártam oda, valamint a Rodin múzeumba, a városi

képtárba és más múzeumokba. Igyekeztem mindent megnézni Bukarestben, amit érdemes látni.

Elkövetkezett az indulás napja. Csomagjainkkal kivittek minket az Északi pályaudvarra, a Gara de Nordra. Akkor csatlakoztak hozzánk a „nagyfejúek csemetéi”: Vasalica Gheorghiu-Dej és Tánya Pauker. Vasalica – a kormányfő és egyúttal a Kommunista Párt főtitkárának a lánya – elkényeztetett, háziasnak indult, felfuvalkodott teremtmény volt, akiből később „filmszillag” lett. A másik – Anna Paukernek, az akkori külügyminiszternek a lánya – közvetlenebb volt. Tánya a Szovjetben nevelkedett, és anyanyelvi szinten beszélt oroszul.

Izgalmas beszélgetéseket folytattunk egymás között a jövőről, mely előttünk áll. Akkor nem tudhattam, nem is sejtettem, hogy sokan közülünk nehéz szívvel hagyták el a szülői házat, családjukat. Sokaknak még emlékezetében volt, hogyan vittek el embereket „málenyiki robot”-ra, hogy soha vissza ne jöjjenek a nagy Szovjetunióból... Kati néném, amikor elmondtam neki, hogy visznek a Szovjetbe tanulni, azt kérdezte: „Mit csináltál, te szerencsétlen? Hogy fogsz te „onnan” visszajönni?” Számomra, teljesen árván maradtottra, a tények: az ösztöndíj, hogy folytathatom a tanulmányaimat, hogy végre önálló, független lehetek, mintegy a sors különleges ajándékának tűnt. Egy kicsit úgy éreztem, hogy ez a jutalom, a fájdalomdíj a deportálásért, a szenvedésekért, családom elvesztéséért.

Útban Moszkva felé

A jászvárosi állomáson ki kellett szállni a román vagonokból. Rövid szovjet vámvizsgálat következett, melynek érdekessége az volt, hogy minden gyümölcsöt elvettek tőlünk. Akkor még nem tudtam, hogy ez a növényvédelmi karantén miatt van (jövendőbeli szakmámba vágó téma). Az orosz vasútvonalak szélesebb nyomtávúak, mint az európai országokban használatosak. Ezért kellett átszállnunk szovjet vasúti kocsikba. Mi, romániai diákok, két külön vagonot foglaltunk el. Ezek fapados, emeletes ágyakkal ellátott kocsik voltak. Éjjelre matracokat, párnát, pokrócot kaptunk. Figyeltük az állomásokat. Az egyik állomáson nagybetűs felirat (persze cirill betűkkel), de mi már el tudtuk olvasni: „Kipjátok”. Furcsa nevű városka, az biztos. De a legfurcsább az volt, hogy a következő állomáson is és az azt követő is ugyanezt a feliratot láttuk. Az mégsem lehet, hogy itt minden helység neve „Kipjátok” legyen! Jól figyeltünk, és észrevettük, hogy ahányszor csak megállott a vonat, emberek ugráltak le és teáskannákkal rohantak egy csaphoz, melyből gőzölgő víz folyt. A „kipjátok” feliratok mindig ezen csapok közelében voltak. Hamar elő a szótárral: kipjatok = forró víz, ejtsd: kipitok. Aztán megtudtuk, hogy a kipitok milyen fontos az oroszok életében. Ezzel forrázzák le a teafüvet, ha van. De ha nincs tea, az se baj, isszák a forró vizet cukorkával, kockacukorral, vagy csak úgy. Ezért aztán minden állomáson ott volt a „kipitok”, ami nem más, mint egy hatalmas szamovár, amiből lobogó, forró víz jön ki a csapon. Ha a szamovárban nem forr a víz, akkor a csapon se jön ki semmi. Később megszoktuk, mindegyik diákbennlakás minden egyes emeletén, minden folyosó végén volt egy-két ilyen nagy szamovár, ahonnan hordhattuk a „kipitok”-ot, hogy leforrázzuk a teánkat.

Néhány nap Moszkvában

Pontosan nem emlékszem mennyi ideig tartott az út Moszkváig. Kábultan kecmeregünk ki a vagonokból a hatalmas moszkvai állomáson. Autóbuszokkal utaztunk Moszkva esti kivilágított utcáin. Hatalmas fényreklám hirdette: „Pejtye szovjetszkoe shampanszkoe!” (Igyatok szovjet pezsgőt!) Este volt, és feltűnt nekem, hogy a lakások ablakait szinte sehol sem fedte függöny, sőt nem láttam csillárokat sem, hanem leginkább csupasz villanykörték világítottak a szobákban, melyek körül szoknyaként valamilyen színes, többnyire piros anyagból készült ellenző (abazsur) fityegett. Az autóbuszok minket és csomagjainkat a „Dom

kommuná”-ba szállítottak. Ez egy hatalmas, mértani idomokhoz hasonlatos többemeletes épület, kívül-belül vakolatlan betonból. Tánya Paukertől, aki nagyon szívesen magyarázott, hiszen ő „ittthon volt”, megtudtuk, hogy ez az épület Le Corbusier francia építész terve szerint készült. Ez a ház lesz otthonunk néhány napig, míg beosztanak bennünket a nagy Szovjetunió különböző városaiban levő egyetemekre. Üveg és acél bejáraton át egy hatalmas termen mentünk keresztül, ahonnan aztán bejutottunk egy másik, még nagyobb terembe. Ennek a monstrum épületnek az „egyik hálótermét” láthattam, ahol szabályos sorokban megszámlálhatatlanul álltak egymás mellett szürke pokrócokkal lefedett vaságyak. Csupán néhány égnek szaladó oszlop tartotta a tetőt, különben a helyiség részletei homályba vesztek. A terem egyik szögletében vagy száz koreai diák zsisibongott.

Leraktuk csomagjainkat az ágyak alá. Törülközőt, szappant vettünk magunkhoz, és megindultunk felfelé ebben a furcsa épületben. Nem lépcsők vezettek felfelé, hanem egy széles betonút, amelyen nyugodtan lehetett volna autóval is járni. Az út egy széles folyosóra vitt, ahonnan hatalmas termek nyíltak, mosdókkal, vécékkel, tusolókka. Ilyen lehet a falanszter, gondoltam magamban. A hatalmas vécé-terem láttán önkéntelenül is egy régebbi élményem, az auschwitzi vécé és mosdó jutott eszembe, de elhessenttem a hasonlatot, hiszen itt nem volt rabruha rajtunk, nem ütöttek a cigányok, nem kiabáltak ránk a kápók. Csak az arányok, a személytelen stílus, a csupasz, szürke falak emlékeztettek a múltra.

Tisztálkodás után lementünk vacsorázni. Át kellett menni egy másik földszinti termen, mely szintén a bejárat helyiségéből nyílt. Itt egy égbenyúló Sztálin-szobor lábai között kellett elhaladnunk. A szoboreszizmák szárának a vége, ott, ahol a nadrág bugyra bukkan elő, jóval a fejem felett volt. Bejutottunk az ebédlőterembe, ami semmivel sem volt kisebb az előző helyiségeknél. De itt már hatalmas, fehér textilanyaggal leterített asztalok álltak. Kereken guruló fémszekereken valamilyen bablevest, majd utána barnás-szürkés szemcsés valamit hoztak. A kása enyhén szappanszagú volt és egy darab margarin csúszkált rajta. E mellé pedig végtelenül puha és furcsa ízű fasírtfésleget osztottak ki a tetőtől talpig fehérbe öltözött, fehér fejfedőt viselő szőke pincérlányok. Az a barnás szürke valami hajdina kása (grecsnyevájá kása) volt, az oroszok egyik kedvenc eledele. A fasírt vén berbécsek húsból készülhetett, amint azt Minya – orrát fintorgatva – megállapította. Desszert is volt: poharakban pirosasan csillogó nyúlós, kocsonyás folyadékot hoztak, amihez nem adtak kiskanalat, úgy kellett kihörpölni. „Kiszély” – magyarázta Tánya Pauker, aki nem győzte dicsérni a számunkra teljesen szokatlan ételeket. Az évek során megismertem és talán meg is szerettem mind a hajdina kását, mind pedig ezt a keményítőből és gyümölcs-koncentrátumból főzött italt, amit az oroszok étkezés után szoktak fogyasztani egy-két pohárral, melegen.

Itt kell megjegyeznem, hogy Vasalica Gherghiu-Dej, a nagyfőnök lánya, kétségbeesetten telefonált a román követségre, hogy egy percig sem marad itt ebben a nyomorúságban, azonnal haza akar menni, és addig is adjanak neki egy lakosztályt egy szállodában, mert ő itt többet nem marad. Érte is jöttek, el is ment a követség embereivel. Nem is hallottam róla többet, csak amikor „filmszorongó” lett.

A vacsora végeztével elvittek minket a hatalmas „Udarnyik” moziba, az „Ifjú Gárda” film bemutatójára. Amint beértünk a hatalmas moziterembe a számunkra fenntartott helyekre, a hangszórón bementek, hogy „az előadáson jelen van 100 romániai diák is, akik a nagy Szovjetunióba jöttek tanulni, hogy hazájukban is megvalósítsák a szovjet társadalmat”. Hatalmas tapsot és éljenzést kaptunk. A film után hullá fáradtan dőltünk le aludni a nagy hálóteremben. A koreai diákok már nem voltak ott.

Másnap mindannyiunkat megröntgeneztek, meghallgatták a szívverésünket és megkopogtatták a tüdönket. Utána az orvosok egyesekre rámondták: „Krome Leningrád”. Azoknak valamilyen bajuk lehetett a tüdejükkal, és nem mehettek a szennyezett levegőjű, nedves, ködös éghajlatú Leningrádba. Nekik más helyet találtak. Négyen indultunk el a Leningrádi Mezőgazdasági Intézetbe, köztük Nagy Mihály, vagyis az én Minya barátom és

jómagam. Felültettek minket a vonatra és megmondták, hogy a leningrádi vasútállomáson várni fog valaki azok közül a romániai diákok közül, akik már régebben érkeztek és ismerik a járást. Papírokat is kaptunk, amiket ott, az Intézetben kell majd bemutatnunk.

Útban Leningrád felé. Az első napok a diákotthonban

Korán reggel indultunk, és estefelé érkezünk meg a „Moszkva” állomásra. Ott várt minket egy másodéves romániai egyetemista. Taxiba szálltunk, és irány a Mezőgazdasági Intézet. Ennek főépülete a Kámenňij Osztrovon volt, oda igyekeztünk. A városnak egy része szigetekre épült, innen egyes városrészek neve (például Vasziljevskij Osztrov, Kamennij Osztrov – az osztrov oroszul szigetet jelent).

Nem volt szerencsénk, mert napok óta esett az eső, a szigetet átszelő csatornák kiöntöttek, a hidak használhatatlanok voltak, a közlekedés szünetelt. A taxi nem tudott elvinni az Intézetig. Az Intézet bentlakásába irányítottak, hogy ott várjuk ki az időt, míg az utak járhatóvá válnak. Érdekes módon a kollégánk, aki már másodéves volt, nem volt túlságosan megrökönyödve a helyzet láttán. A bennlakás a Karpovka utca 32. száma alatt volt, egy valaha szép és nagy, hatemeletes saroképületben, ahol a forradalom előtt, mint később megtudtuk, apácakolostor működött. Most kívül-belül rettenetesen elhanyagolt állapotban volt. A vakolat mindenhol nagy foltokban hullott a falról. A lift már évek óta nem működött. A bennlakás adminisztrátora, mely tisztséget „kommendáns” néven ismernek Szovjetunió-szerte, kiutalt nekünk egy üres szobát. Román kollégánk, aki eddig vezetett minket, magunkra hagyott azzal, hogy másnap újra eljön.

A harmadik emeleten a kommendáns kinyitott egy ajtót, és beléptünk egy olyan keskeny folyosóra, hogy könyökeink mind a két falat érinthették. Villanydróton fityegő halvány, poros villanyégő „világított”. Egy szürke ajtó előtt magállt a kommendáns, azt kinyitotta, a kulcsot ideadta és betessékelt. Még bökött a folyosón egy nyitott ajtóra, mondván: „ubornája”, és ezzel magunkra hagyott. Az ubornáját magunktól is megtaláltuk volna, a szaga elárulta messziről, és a mosdó is ott volt. A szoba falai csupaszok voltak. Volt benne egy nagy ablak, egy rozoga asztal, két szék és három, kék pokróccal leterített, lilára festett vaságy, mellettük egy-egy kis pácolt furnérlemezről összeeszkábált kocka alakú bútordarabféle.

Ez a bútor a gyönyörű nevű „tumbocska” volt, az egyetlen luxus-tárgy a szobában: az éjjeliszekrény, diáklakásunk legfontosabb része. A tumbocskában tartottuk ennivalónkat, valamint az írószereket, a hazai levelezést. Szekrény nem volt, egyszerűen nem létezett, ruháinkat részben a bőröndben, később pedig, „Pravdával” letakarva falba vert szögeken, vállfákon tartottuk.

Tanácsztalanul néztünk egymásra, olyanok lehettünk, mint négy borjú három „újkapu” előtt. Csakhogy nem „újkapu”-ra, hanem a négyünknek kiutalt három ágyra esett bámuló borjúszemünk pillantása. Hogy fogunk mi itt aludni, négyen három ágyon? Kinéztünk a keskeny, félhomályos, kacskaringós folyosóra. A kommendáns már eltűnt. De ki is merészkedett volna kimenni abba a szűk, alig megvilágított útvesztőbe? Egyszer csak kopogtak az ajtón és bejött egy alacsony, zömök, kissé ferdeszemű orosz fiú. Viseltes katonazubbony volt rajta, (el is neveztük magunk között Kutuzovnak). Diák volt, és itt lakott a bentlakásban, a Kárpovkán. Hallotta, hogy jött néhány külföldi diák. Bejött, üdvözölt és megkérdezte, hogy van-e szükségünk valamire? Nagyon örültünk jöttének. Kézzel-lábbal és a szótár segítségével megértettük vele, hogy négyen vagyunk, és csak három ágy van a szobánkban. Intézkedett is, kaptunk még egy vaságyat, sodrony helyett deszkákkal, melyek kissé malteresek voltak és néhány szög állt ki belőlük. Kaptunk egy matracot, ágyneműt, párnát, pokrócot. Önfeláldozással, hogy minden vitának elejét vegyem, elfoglaltam ezt az ágyat. Közben még jöttek orosz kollégák, ki ezt, ki azt (teáskannát, poharakat) hozott. Megmutatták hol van a kipitok, megmagyarázták annak használatát, felajánlották

segítségüket. Elmondták, hogy a kommandáns háborús rokkant, nem lát jól, ezért tett négyünket egy háromágyas szobába. Ajánlották, hogy majd költözzünk szét, úgy hamarabb megtanulunk oroszul.

A vécé és mosdó („ubornájá”) egy helyiségben volt, majdnem szemben a mi szobánkkal. A mosdóban nem volt melegvíz. Mindnyájan edzetek voltunk. Igaz, a bukaresti, gazdag lányok számára épített diákokotthonban csempés, hideg-meleg folyóvízes, tusolókkal ellátott „luxus” kabinok, fürdőszobák voltak. Az itteni mosdó csak éppen reggeli gyorsmosdásra volt használható. A legfurcsább volt a vécé. Négy rozsdás, mocskos vécé-csésze állott egymás mellett. Valaha deszkafalak választhatták el egymástól azokat, de az ostrom alatt eltűzelhették a faanyagot. Ülőkének nyoma sem volt, olyan mocskos volt az egész, hogy csak álltam és bámultam, hogyan leszek képes ezeket az alkalmatosságokat valaha is használni. Ha csak a közelébe is megyek, összemocskolom a ruhámat. Bukarestben láttam „török” budikat. Ott egy lyuk felett öntött vasból két talpnyom volt, arra kellett ráállani. De itt? Jöttek fiúk dolgukat végezni és látták mily tanácstalanul, értetlenül bámulom a helyet. Az hihették, hogy a világnak olyan primitív helyéről pottyantam ide, ahol még nem ismerik a modern, vízőblítéses vécét. Meg is mutatták, hogyan kell használni a budit. Kecses ugrással rápenderültek a csészére, velem szembe fordulva, nyakukba vetették a nadrágszíjat, letolták a nadrágjukat, és vígan, mint valami madarak a villanydróton végezték dolgukat. Hát ezt meg kell tanulnom, mégpedig minél hamarabb, annál jobb. Büszkén újságoltam szobatársaimnak, hogy milyen előrehaladást tettem az új életmódunk elsajátítása terén. Még azt is meg kellett szoknom, hogy míg dolgozom végzem, beszélgethetek szomszédokkal, vagy pedig azt, hogy bármikor bejöhet az „uborsica” vagyis a takarítónő, és vizes seprűjével „kitakarítja” a helyiséget, felmossa a cementpadlót, míg mi ott guggolunk. „Mindenki végezze a maga dolgát”, ugyebár. Máskülönben ez a helyzet nemcsak a mi diákokotthonunkra volt jellemző. Amikor később színházba, könyvtárba és más nyilvános helyekre jártam, tapasztalhattam, hogy – bár az illemhelyek tisztábbak voltak és válaszfalak is léteztek – az „uborsicának” ott is szabad bejárása volt a „férfiak”-hoz.

Hogy rövidre fogjam a kellemetlen dolgokat, néhány szót a poloskákról és patkányokról.

Valamilyen rejtélyes oknál fogva, talán mert volt flekktífuszom, engem nem bántottak a poloskák. Megcsíptek ugyan, a helye is meglátszott, de nem viszketett. Az ágyneműn levő vérfoltok arról tanúskodtak, hogy álmomban agyonnyomhattam néhányat. Nem így szegény Minya. Az ő „székely vérét” nagyon megszerették a szovjet poloskák. Szegény feje nem tudott aludni, dühösen káromkodott, és olyan kitételeket használt (szerencsére magyarul), mikor álmából felriasztották a poloska-csipések, amelyek miatt több évi börtön, de legalábbis azonnali hazaküldés és a pártból való kizárás járt volna neki. Szidta a poloskákat, a Szovjetuniót, a mocskos kommunistákat, a kormányt. Kemény harcot kellett vívnunk a poloskák ellen. Az első adódó alkalommal elköltöztünk egy frissen vakolt szobába.

Ami a patkányokat illeti: a régi, jobb napokat látott de nagyon elhanyagolt épületben remek búvóhelyeket találtak maguknak ezek az undorító rágszálók. A földszinten levő konyha és ebédlő, valamint az ehhez tartozó élelmiszerraktár, hozzá számítva a diákok hanyagságát, a „tumbocskákban” tartott élelmiszereket, a kommandáns „háborús-rokkant voltát” – ami főleg állandó részegségben nyilvánult meg –, mind kiváló szaporodási lehetőséget nyújtottak a patkányoknak. Napi ételmünket, ami kenyér, kolbász, cukor, tea volt, a tumbocskákban tartottuk. Ide jártak éjjelenként a patkányok. Könnyűszerrel kinyitották a kis, primitív, vékony deszkából összeeszkábált „éjjeliszekrény” ajtaját, nagy zörgéssel előszedték a papírba csomagolt ételmet és vígan lakmároztak. Egy szép reggelen hat kis rózsaszínű, csőrre újszülött patkányfiókat találtam a tumbocskámban, ami aztán erélyes lépésekre késztetett. Kijavítottuk a szobánk padló- és falrepedéseit, rendbe tettük a bejárati ajtót, hogy ott ne jöhessenek be patkányok – hatalmas patkányellenes kampányt szerveztünk. Meg is lett az eredménye: a patkányok száma tűrhetőre csökkent.

Miután egy ideig oroszokkal laktunk vegyesen, mi négyen, romániai diákok, összeköltöztünk egy második emeleti szobába. Szobánk ablakából kiláttunk a Kárpovka folyócskára, mely egy nyitott szennyvízcsatornára hasonlított, nem pedig folyóvízre. A tél beköszöntével tanultuk meg az orosz ablakok használatának jellegzetes, sajátos módját. Bár az ablakkeretek régi, jóminőségű fából voltak, nem zártak tökéletesen. Ezért késő ősszel, a tél beállta előtt, az ablakokat jó erősen becsuktuk, a dupla ablakok közé pokrócot tettünk, és ami szokatlan volt, minden lehető repedést, hasadékot, nyílást, ahol behatolhatna a hideg, gittel betapasztottuk, sőt papírcsíkokkal még le is ragasztottuk. Hogy mégis lehessen szellőztetni, az ablakok felső részei el voltak látva kis „fiók-ablakokkal”, az úgynevezett „fortucskaival”, amit ki lehetett nyitni, és néhány perc alatt az egész szoba kiszellőzött. Hiába, a sarkkörön a telek hidegek és szelesek. A „fortucska” és az ablakok télire való beragasztása nem a szocializmus vívmányai voltak, hanem jól bevált régi szokás.

Szobánkban tehát, ahol mi laktunk, négy ágy, egy asztal, öt szék, négy tumbocska és egy fortucska volt. Ahogy szaporodtak a könyveink, könyvespolcokat kellett beszereznünk. Megtudtuk, hogy a leningrádi német hadifogolytábor kapujában olesón vehetünk könyvespolcot. Ebből a táborból indultak haza a hadifoglyok, miután kommunista agitátoroknak képezték ki őket. Mi Minyával egy-egy falra akasztható polcot vettünk tőlük.

Az ötödik székre azért volt szükségünk, mert az Intézet egy orosz tanárnőt vett fel, hogy minket az orosz nyelvre tanítson. Egy kedves idős néni, Vera Pavlovna, egy magasrangú katonatiszt özvegye járt el hozzánk eleinte naponta, később egy héten kétszer egy-egy órára. Mindig szeretettel gondolkodom Vera Pavlovnára, ha nagyritkán eszembe jut. Pince-nezt viselt az orrán, olyan csíptetős szemüveget, mint amilyet Csehov is visel a fényképeken.

A bentlakásban étkezni is lehetett. A földszinten volt az étkező, a „sztálovája”. Itt szemmel láthatóan tisztaság uralkodott. Négyszemélyes, tiszta, fehér terítővel fedett asztalok, az asztalok közepén, a sótartó mellett, állott egy fehér, gömbölyded fajansz edényke, benne kanálkával. Ez volt a mustár, oroszul „gárcsica”. A kiszolgáló lányok fehér köpenyben, fejükön fehér kendővel hordták ki az ételt az asztalokra. Az ételeket meg lehetett szokni. Az oroszok ajánlották, hogy tegyünk gárcsicát a levesbe. Attól aztán olyan csípős lett, hogy csillagokat láttunk. Hamar megtanultuk, hogy az orosz mustár „az igazi”, mert abból csak egy csepp kell.

Voltak ugyan jobb vendéglők a városban, de sem az időnk, sem pedig a pénzünk nem engedte meg, hogy rendszeresen eljárjunk étkezni jobb helyekre. Reggelinket és vacsoránkat magunk készítettük. Tea, cukor, kipjatos, vajos kenyér, hideg felvágott, halkonzervek, szárított és füstölt halak volt az étrendünk. A tojás, friss gyümölcs és zöldség hiánycikk volt.

Minden hónapban az intézet pénztáráról kaptunk 500 rubelt és a követségtől még 700-at. Ez bizony szép pénz volt! A szovjet diákok általában 300 rubelt kaptak havonta, 500-at csak a legjobb diákok kaptak.

Egyes „elvtársak” sokallták a havi 1.200 rubelt, és lassanként faragni kezdtek belőle. Nem egy viharos vita folyt e körül a téma körül. Az egyik ilyen gyűlésre jól emlékszem, mert elég nagy botrány tört ki. A követség hivatalnokai ismertették a helyzetet, hogy az ország anyagi nehézségekkel küzd, és javasolta, hogy kérjük havi ösztöndíjunk csökkentését 200 rubellel, 700-ról 500-ra. Felszólított, hogy szóljunk hozzá. A felszólalók immel-ámmal helyeseltek, de akadt egy fiú, aki a híres Kirov Balettakadémián tanult, és aki vehemensen ellenezte az ösztöndíj csökkentését, és főleg azt, hogy mi magunk kérjük kevesebbet. Többen nekitámadtak, kispolgárnak, burzsujnak nevezték az illetőt. Erre a diák felállt, kijelentette, hogy ő nem kispolgár, azok a kispolgárok és alakoskodó burzsujcsemeték, akik „kérik” az ösztöndíj csökkentését. Ő munkás családból származik, ő maga is esztorgályos volt, míg fel nem fedezték tánc tehetségét. „A tánc nehéz fizikai munka, nagyon jól kell táplálkozzom” – mondta – „hogy bírjam a gyakorlatokat.” Kikérte magának azt, hogy őt „leburzsujozzák”. Felajánlotta, hogy gyűlés után hajlandó találkozni az őt „leburzsujozóval”, és megmutatja

majd milyen kemény a tenyere. Mindezek ellenére az ösztöndíjat lecsökkentették fokozatosan 1.200-ról 800 rubelre. Szerény véleményem szerint a havi 800 rubel is bőven elég volt egy diáknak. Sokan még ebből is képesek voltak takarékoskodni. Én, amellet hogy bőségesen táplálkoztam és cigarettáztam, rendszeresen vásároltam szakkönyveket, szépirodalmat, képzőművészeti albumokat.

Minden külföldi állampolgárnak be kellett jelentkeznie a rendőrség külföldieket nyilvántartó és ellenőrző osztályán. Itt állították ki számunkra a fényképes személyazonossági könyvecskét (Vid na zsityelsztvo), amit mindig magunknál kellett tartani. A várost nem hagyhattuk el, csak ha erre előbb engedélyt kapunk a rendőrségtől. Ha valahova hosszabb időre utazunk el a Szovjetunió területén, 24 órán belül jelentkezünk kell az ottani rendőrségen. Egyáltalán nem tartottuk furcsának ezt a dolgot, hiszen ott is, ahonnan jöttünk, a rendőrség ellenőrizte a lakosság mozgását. Nem is törődtem volna ezzel az „aprósággal”, ha nem történt volna meg a következő: Jó tanulmányi eredményeim miatt másodéves koromban kaptam egy beutalót a téli vakáció idejére a híres Bolsaja Izsora-i üdülőbe. Előre örültem a sízési, pihenési lehetőségeknek, meg annak, hogy jobban megismerhetem kollégáimat és más szovjet embereket. Persze mielőtt elindultam volna, el kellett mennem a rendőrségre, hogy ott bemutassam a beutalásról szóló iratot, és engedélyt kapjak. Legnagyobb megrökönyödésemre, a rendőrség megtagadta az engedélyt! Magyarázatot nem kaptam. Mikor csodálkozva meséltem el az esetemet kollégáimnak, valamelyikük rájött, hogy a közelben egy hadiüzem van. Nekem, mint „idegen állampolgárnak”, oda nem szabad mennem. Hiába vagyok egy „testvérállam” polgára, a hadititok az hadititok!

Tekintettel arra, hogy a bentlakásban csupán macskamosdásra volt lehetőség, minden héten elmentünk a szomszéd utcában működő fürdőbe. A „bánya” nagyon népszerű orosz intézmény. Még a régi orosz világban is hagyományos társadalmi érintkezési alkalom volt a „bányába járni”. Nem messze a karpovkai diákokthontól egy szép, modern közfürdő volt, ahova minden héten eljártunk. Voltak olyan napok, amikor hamarabb fejeződtek be az előadások az Intézetben. Ilyen délelőttöket használtam fel a fürdésre. Helybeli szokás szerint a „Leningradszkaja Pravda”-ba becsomagoltam a tiszta, friss alsóneműt, a „mocsálkát” (rafiából fonott fürdőkesztyűt), szappant, és elballagtam a fürdőbe (fürdőlepedőt, törülközőt ott kaptunk). Lehetett válogatni: vehettem jegyet a közösbe, vehettem kádjegyet, vagy kibérelhettem egy tusoló kabint. Én rendszeresen az utóbbit választottam, valahogy kellemesebb volt egymagamban fürödni zuhany alatt, mint a közösbe menni vagy beleülni egy kádba. A közösben csak egyszer voltam. Itt mindenki pucér volt, alig lehetett látni a nagy göztől. Forró vizet kellett venni a csapokból mosdótálakba, és azzal helyet foglalni valamelyik kőpadon, ahol éppen szabad hely volt. Ott mosogatta magát az ember, miközben izzadt, mint egy ló. Az „igazi oroszok” fűzfavessző nyalábbal csapdosták magukat, főleg a hátukat és a lábuk szárát. Ez valami hagyomány lehetett, szerintük így jobban tisztul a bőrük. Közben csendesen beszélgettek, erről-arról, a napi eseményekről. Zuhanyok is voltak a helyiségben, de amikor én odamentem és a lavór helyett ott kezdtem magam szappanozni, egy mellettem álló öreg mérgesen rám szólt: „Csto tü ámerikáyec, csto li?” Vagyis: mi az, te amerikai vagy, vagy mi a szósz? Nem volt kedvemre az ilyen tisztálkodás, jobb szerettem a tusoló kabinban a magányt.

Közismert, hogy míg keleten, az egész nagy Szovjetunió területén az árnyékszék faluhelyen ismeretlen fogalom, és a „ház körül”, holmi félreeső gödörbe végzik dolgukat, addig még a legkisebb faluban is van valamilyen primitív közös fürdő, az északi területeken pedig szauna is. A szauna „lényege” egy nagy megforrósított kő, melyre pléhkanával locsolják a hideg vizet. Fedetlen hordókban hideg és forró vizet tartálékolnak. Rendszerint a fürdőhelyiség kicsi, alacsony tetejű, a padozat friss szalmával borított. Az emberek nehéz fapadokon ülve lavórból mosdanak, csapkodják magukat fűzfavessző nyalábbal, és közben

locsolgatják a tűzforró követ. Alaposan kiizzadják magukat, a pórusok kitágulnak. Az ember valóban tisztának, kipihentnek érzi magát egy ilyen szaunázás után.

Kenyeret a „Bulocsnájá”-ban vettünk, és nem „hlebá”-t, ami fekete téglakenyeret jelent, hanem „bulká”-t, „bulocski”-t vagy éppen „francuzki”-t, ahogy a fehér kenyeret és a veknit hívják. A „Gasztronom”-ban – ahogy az élelmiszerüzletet nevezik – vásároltuk be egyéb élelmiszereinket, felvágottat, sajtot, konzervet. Azokban az években, 1948 és 1953 között, nagy volt a bőség, bő volt a választék Leningrád élelmiszerüzleteiben. Gyakran vettem magyar libamáj konzervet, egész libamájakkal, finoman elkészítve. Válogathattam a sokféle felvágottban, sajtban, lekvárban, konzervben.

Tanulás az Intézetben, diákélet

A Mezőgazdasági Intézet leningrádi részlege a festői Kamennüj Osztrovon volt. Ez a városrész egy nagy, kissé elvadult parkhoz hasonlítható, hatalmas fákkal, kis patakokkal, csatornákkal, rajtuk kedves hidacskákkal, padokkal, bokrokkal. Rendesen ápolták a sétányokat, ösvényeket. A néhány magas kerítéssel körülvett parkszerű területen magányos villák álltak. A kapuban őrség állt, valószínű, hogy magasrangú hivatalnokok laktak ott. Szinte semmi autóforgalom nem volt a Kamennüj Osztrov sétányain. Több tudományos kutatóintézet működött a szigeten levő palotákban. A mi intézetünk épülete még valamikor a cári Oroszország idejében a Szentpéterváron kezdeményezett női mezőgazdasági főiskola számára készült. Új volt számunkra, de nagyon hamar megszoktuk, hogy itt is és mindenhol Oroszország középületeiben, intézményeiben, le kellett vetni a kalucsnit, kabátot, kalapot és beadni a ruhatárba. Ez régi, forradalom előtti szokás volt, tekintettel az időjárásra. Jól esett bejönni a nedves, szeles hidegből a fűtött előcsarnokba, levetni kalucsnit vagy hócipőt, nagykabátot, sálát, kesztyűt, szőrmesapkát, és beadni a ruhatárba. A ruhatárosok rendszerint nagyon udvarias, kellemes arcú idősebb férfiak és nők voltak. Főleg a régi rendszer magasrangú hivatalnokaiból, nemeseiből kerültek ki a szocializmus ruhatárosai, azok közül, akik megúszták a „tisztogatást”, és nem sikerült, vagy nem is akartak külföldre szökni a forradalom elől.

Ebben a Kámmennüj Osztrov-i épületben végeztem el az első két évet. Itt olyan általános tárgyakat tanítottak, melyek minden mezőgazdasági szak számára egyformán kötelezőek voltak. Akár az állattenyésztő, növénytermesztő, gyümölcs- és zöldségtermesztő, növényvédő, talajtanos, növény-nemesítő, szervező, mezőgazdasági gépszakértő tagozatot végezte valaki, ebben az épületben sajátította el a növénytant, állattant, szerves, analitikai és kolloidális kémiát, fizikát, matematikát, geodéziát, mikrobiológiát, meteorológiát, az általános növénykórtan és a rovartan alapjait. A részletes mezőgazdasági szakoktatás Puskinban folyt a harmadik, negyedik és ötödik tanévben. Ott volt a jól megszervezett tangazdaság is.

A tangazdaság közvetlen szomszédságában volt a híres Pulkovoi Csillagvizsgáló, melyet az 1800-as évek elején építettek, és amely a maga idejében méreteiben egyedülálló volt. A második világháborúban a híres, három évig tartó „Leningrád ostroma” alatt itt húzódott Pétervár védelmi vonala.

A tanítás stílusán az alaposság uralkodott. A szigorúság, rendszeres ellenőrzés, pontosság inkább egy jól szervezett középiskolára emlékeztetett. Hiányzott az „akadémia”, a szabad, egyetemi szellem, amibe már Kolozsváron, az alatt az egy év alatt a Bolyai Tudományegyetemen belekóstoltam. Ugyanakkor nem volt ritka egy másik középiskolás hagyomány, a „puskázás” sem, ami nekem rendkívül visszatetsző volt.

A nyelvi nehézségek miatt az első évben nehezen ment a munka. Elhatároztam, hogy a nyáron nem megyek haza vakációra, hanem tanulni fogok. Tanultam és ugyanakkor sokat sétáltam, művelődtem. Tanulni a híres „Publicskájá”-ba (Publicsnájá Bibliotékába) jártam, a

Nyevszkij Proszpekten. Ebben a hatalmas, de csendes könyvtárban tanultam minden munkanapon délutántól éjfélig. Délelőttönként a laboratóriumi feladatokat végeztem el. Közben beálltak a „fehér éjszakák”, amikor a sarkkörön túl a nap csak alig egy órára tűnik el, de akkor sincs éjjeli sötétség. A madarak szünet nélkül csicseregtek, a parkokban a fák és bokrok levelei, a fűszálak élénk smaragdzöld színben ragyogtak. Senki se tudott aludni, de nem is volt rá szükség, néhány óra szunyókálás elég volt naponta, annyi energiát adott az állandó világosság. Talán a fiatalságunk is szerepet játszott ebben. A tanulás jól ment. Ezúttal teljesen orosz környezetben találtam magamat, minden honfitársam hazautazott a nyári vakációra. Az oroszok közül sokan maradtak a diákotthonban, főleg azok, akik nagyon messziről jöttek Leningrádba, és nagyon sok pénzbe és időbe került volna a hazautazás. Tanultam a nyelvet és a fizikát, kémiát tankönyvekből és gyakorlat útján. Pihenésképpen azon a nyáron végigjártam Leningrád és környéke nevezetességeit, a palotákat, múzeumokat, kiállításokat. Sokat sétáltam a parkokban, nyári szabadtéri előadásokat látogattam.

A nyár hamar elszállt, visszajöttek a kollégák. Vizsgáim mind jól sikerültek. Most már jól tudtam oroszul, a tananyaggal „egyenest” voltam, nyugodtan kezddhettem meg a második évet.

* * *

Kissé visszatérek a kezdeti időkre, amikor két szótárral a zsebemben jártam mindenhol. Még 1948 novemberében történt, nem sokkal azután, hogy megérkeztünk, hogy egy kolléganőm, Nyina, meghívott magukhoz egy „vecser”-re (estély) „November hetedikét, a nagy szocialista forradalmat” megünnepelni. Nyina pétervári, régi polgári családból való lány volt. Lakásuk is még a régi ízlés szerint volt berendezve, valahol a belváros egyik csendes mellékutcájában. A „vecser”-en, vagyis az „estélyen” a fiúk közül én voltam az egyedüli „civil” – a többi fiú tengerészcadeti egyenruhában volt. Mindnyájan a híres Leningrádi Haditengerészeti Orvosi Akadémia diákjai voltak. Ez volt a város legelőkelőbb tanintézete a Bányász Főiskola (ahol Mengyelejev is tanított valaha) és az Egyetem, valamint a Politechnika mellett. A fiúk nagyon kedvesek voltak és igen műveltek. Elmondták, hogy Leningrádnak eredetileg német neve volt. Sankt Peters Burg vagy Peterburg majd Pjetrograd lett a neve, röviden Pityer, és csak azután kapta a Leningrád nevet. „Mi a legjobban a Pityer nevet szeretjük, így rövidebb is, meg oroszosabb is” – mondták. Fényképeket is csinált valamelyikük a társaságról. Táncoltunk, vacsoráztunk, majd éjfélt után elmentünk a Néva partjára megnézni a felhúzott hidakat. Sétánkból visszajövet a kiszellőztetett, kitakarított lakásban fagyalattal vártak minket. Számomra kissé szokatlan volt novemberben a fagyal, de itt, mint később én is megszoktam, rendszeresen fogyasztották. Ezen az összejövetelen beszélünk meg, hogy együtt megyünk majd megnézni néhány előadást a „Marijnszki Teaterbe” – ez volt a Kirov Balett és az Opera régi, forradalom előtti neve és a régi 'Pityer' lakosai most is így nevezték. Felejthetetlen élmény volt látni a „Csipkerózsikát” a híres együttes előadásában, ott, abban az épületben, ahol először mutatták be.

Ezzel a kedves társasággal, akikkel Nyináéknál ismerkedtem meg, többször is elmentünk balettelőadásokra. De rendszeresen jártam, részben velük, részben más kollégákkal és kolleginákkal szimfonikus hangversenyekre, színházakba, múzeumokba is. Műveltségem alaposan gazdagodott leningrádi diákeveim alatt. Hallottam játszani Ojsztrachot, vezényelni Mravinszkijt, sétáltam azokon az utcákon, tereken, ahol valaha Dosztojevszkij, Puskin, Csajkovszkij, Rimszkij-Korszakov, Glinka, Csehov és más nagy orosz művész, alkotó is megfordult.

Két év után, vakáció

A második év befejeztével már hazavágytam. Vettem egy szép bőrröndöt, barnát, zöld huzattal. Vásároltam ezt-azt, ajándékokat, azt sem tudtam, kinek. Bukarestben lejelentkeztem a Tanügyminisztérium illetékes osztályán. Kérték a címemet, hogy szükség esetén hol találhatnak meg. Hát megadtam a régi, nagybányai címemet, vagyis Jankó bácsiét, aki közben megnősült.

Első utam Kolozsvárra vezetett két év távollét után. Megérkeztem a lebombázott és úgy-ahogy kijavított, hajdan oly szép állomásra. Csomagomat, kevés személyes holmi kivételével, betettem a megőrzőbe, ami elég furcsa volt, hiszen szülővárosomba érkeztem.

Felballagtam az állomásról a Ferencz József úton és a Wesselényi Miklós utcán át a Főtérig, hogy először is Mátyás királynál tisztelegjek. „Itt vagyok, Mátyás, becsülettel elvégeztem két évet a pétervári főiskolán”. Aztán megkerestem régi szobatársamat, G. Jancsit, aki közben megnősült, elvette osztálytársnőnk, B. Alizt. Egy kis szobában laktak a Gólya Áruház melletti bérpalotában, a második emeleten. Meghívott, aludjak náluk, elég széles a régi rökamié, (ami az ő szüleitől maradt rá) mindhármunk számára. Az idő hamar eltelt, volt sok mesélni- és kérdeznivalónk. Ott aludtam náluk, de nem volt kedvem még egy éjszakát hármasan tölteni egy ágyon, hát elmentem apám hűgához, Vilmáékhoz. Nagy gaudiummal fogadtak. Örültek az ajándékoknak, amelyeket a nagy Szovjetből hoztam. Egy éjszakát töltöttem ott, majd átköltöztem Kati nénémékhez, de ott sem volt maradásom.

Gondoltam egy nagyot, felültem a vonatra és irány Nagybánya!

Nagybányán a vasútállomásról egyenesen a régi állami kórházhoz hajtottam a fiákeren. Tudtam, hogy Jankó bátyám most megintcsak ott lakik második feleségével a régi, igazgató-főorvosi lakásban. Nagyon kedvesen fogadtak, kikérdeztek, hogy s mint telt el a megszakítás nélküli két év Leningrádban. Volt bőven mesélnivalóm. Egy kérdése Jankónak most is a fülembe cseng: „Láttál-e sok költözést Leningrádban?” A kérdés érdekes volt. „Nem, nem láttam egyáltalán semmi költözést az alatt a két év alatt, ameddig ott voltam” – feleltem. Jankó pedig ebből azt a helyes következtetést vonta le: „ahol lakáshiány van, ott nem sok költözést láthatsz”. Igaza volt, a lakásínség igen nagy volt a szovjet városokban.

Egy rövid kitérő a lakástémában. N. Tonyja kolleginám egyszer meghívott magukhoz. Tonyja a Nyevszkij Proszpekten lakott, szüleivel és két bátyjával, egy gyönyörű bérpalota első emeletén, egy frontra nyíló ablakú hatalmas szobában. Tonyja felkalauzolt a márványlépcsőn, mely valamennyire még őrizte a régi, polgári jómód maradványait, bár csak a lépcsőkre rögzített kis fémkarikák emlékeztettek arra, hogy itt valamikor szőnyeg volt. Az első emeleten bementünk egy valamikor szép nagy lakás bejárati ajtaján. Zár, kilincs nem volt, a nehéz ajtó hatalmas csattanással csapódott be mögöttünk: nem rezzentem össze, mert tudtam már, hogy jó szovjet szokás szerint egy erős acélrugó feszül az ajtó felső sarka és az ajtófélfá között. Ez helyettesítette az inast, aki kinyitotta és becsukta a látogató mögött a bejárati ajtót. Itt már a diákokthozból ismert, gyengén világított rabitz falból emelt, kacskaringós folyosón mentünk Tonyjáék szobája felé. A szoba ajtaján nem is egy, de sok zár volt, melyeket gyakorlatlan kezek szerelhettek fel kezdetleges szerszámokkal. Valamikor itt lehetett a lakás szalonja. A szoba tágas volt, széles ablakai a Nyevszkij Proszpektre nyíltak. Amire világosan emlékszem, az a szoba egyik sarkában furnérlemezekből összeeszkábált „tolltartó” volt, éppen olyan, amilyen Ilf és Petrov egyik könyvében le van írva. „A bátyám nősülni készül, itt fognak lakni egyelőre” – magyarázta Tonyja, majd elővett egy kis rezsót, vizet tett egy edénybe, és odatett két pár virslit, hogy megkínáljon valamivel. „Nagyon jó, hogy nem kell kimennem a konyhába, – mondta –, ott mindig sokan vannak. Nekünk van egy «zsulik»-unk amiről nem szabad tudjanak «azok», és egy villanyrezsónk, amit nem szabad használni a lakásban.” (A „zsulik” jelentése – szélhámos, csaló – de itt villanyelágazót jelent, mégpedig olyant, amilyent a foglalat és a villanyégő közé szoktak csavarni. Ide kapcsolják be

a rezsót, a villanyvasalót, hogy „diszkréten” lehessen használni. Azért nevezik „zsulik”-nak, mert használatuk tilos. Nekünk is volt ilyen elágazónk a diákotthonban.) Hát ez volt a helyzet akkor Leningrádban lakásügyben.

Nagybányán meglátogattam régi barátaimat, ismerőseimet. Legelőször volt osztálytársaimat kerestem fel. Egyesek Magyarország felé vették útjukat, például az egyik iker Hütter fiú, János, aki papi pályára ment, míg testvére Vince, a Főnixben dolgozott. Jakab Dezső református pap akart lenni, ő a kolozsvári szemináriumban tanult. Szentmiklóssy Tomi mérnök akart lenni, de „származása miatt” nem vették fel, így meg kellett elégedjen a technikus pályával. Többen hivatalnokok lettek a Főnixnél. A tanáraink közül T. Jenőt kitétték a tanügyből, a bányába küldték dolgozni. Szász Károly tanár urat is megfosztották katedrájától, de legalább a Régészeti Múzeumban kapott állást, ahol jelentős kutatói munkát végzett. Találkoztam régi kiránduló- és strandtársakkal. Nehezen alkalmazkodtak az új, szokatlan, „szocialista” népi demokráciához. B. Andris mérnök, aki úgy 10 évvel lehetett idősebb nálam, felhívta a figyelmemet egy, számomra még ismeretlen regényre, a „Szép új világ”-ra, amelyet 1932 -ben írt Aldous Huxley. Ebben a regényben az alapvető társadalmi problémákat mesterségesen előállított, laboratóriumokban gyártott, beprogramozott emberekkel akarták megoldani. A regény szerint a természetes szaporodást betiltották, az embereket alfa, beta, delta és gamma osztályok szerint állították elő. Az alfák voltak a vezetők, ennek megfelelő magas intelligenciával látták el őket. A gamma osztálybéliek fizikai munkára voltak előkészítve. Ezek feje kicsi volt, de izmosak és kitartóak voltak a fizikai munkában. Az alfákból keveset, a gammákból sokat gyártottak. A közbeeső osztályok tagjait is rendeltetésüknek megfelelően látták el tulajdonságukkal. Senki sem gondolkozhatott másról, mint amire beprogramozták. Így aztán nem is volt probléma ebben a társadalomban. Azaz hogy, dehogyis nem, mondta Andris, olvasd el a könyvet. „Szerezd meg, ha tudod, bár nem hiszem, hogy *most* ezt a könyvet, vagy hasonló más könyveket forgalmaznának”. Nem nagyon tetszett nekem, amit Andris mondott, de szöveget ütött a fejembe. Kezdtém rájönni, hogy nem éppen olyan egyszínű a világ, mint ahogyan azt bemutatják nekünk. De hát élni kell. B. Andris is kérvényezte a pártba való felvételét. Mérnök volt a Főnixben, megnősült, gyerekek lett, ő is csak a piacról élt.

„Maul halten und weiterdienen”.³² Ezt mondta Jankó bátyám is, akit vezető állásából tettek ki. Találóan idézte a monarchia idejéből származó mondást. Az új állami kórházba került egyszerű orvosi beosztásba.

Az emberek igyekeztek megtartani emberségüket, de mindenhol érezhető volt a kényszeredettség, ami alig takarta az elégedetlenséget.

Még nem múlt el a nyár, még tartott a vakáció, de engem már semmi sem tartott itthon. Alig vártam, hogy menjek vissza tanulmányaim színhelyére. Először is Bukarestbe kellett mennem, iratokért, pénzért. És itt történt az, ami gyökeresen megváltoztatta életemet.

Bukarest, 1950 nyara

Megtudtam, hogy még nem mehetek vissza a Szovjetbe, mert vizsgálat indult az egyik kollégám ellen, és szükség lesz rám is a kihallgatások alatt.

Kényszerű bukaresti tartózkodásom idejére kaptam egy ágyat a 303-as diákotthonban. Adtak egy kis pénzt villamosra, enni pedig akármelyik diákmenzán ehettem ingyen, a szovjetes diákigazolványommal. A kihallgatások közötti időben bejártam a Tanügyminisztérium Külügyi Osztályára, besegíteni a szovjetes diákokkal foglalkozó irodában. Nagyon untam ezt a kényszerű és értelmetlen lötyögést Bukarestben, de nem volt más választásom. Végigvettem Bukarest összes diákmenzáját, ahol – egyéb lopnivaló nem

---

³² Pofa be, csináld! (Tartsd a szád, és szolgálj tovább!)

lévén – az evőeszközöket lopták az ott étkező diákok. Ezért aztán bevezették, hogy bemenetnél mindenkinek a diákigazolványa ellenében adtak kanalat, villát, kést – a kijáratnál pedig mindezt le kellett adni, különben nem kapja vissza az igazolványát. Ez az eljárás számomra kellemetlen és megalázó volt. Szerencsémre megtudtam, hogy az új szovjetesek diákszállásán, ahol a „lakásom”, vagyis az ágyam volt, enni is lehet. Itt, ebben a hatalmas, modern épületegyüttesben – melyet II. Károly király építtetett lovai, lovászhadvezérei és a királyi udvar más cselédei és ezek családja számára – voltak elszállásolva azon a nyáron a szovjetbe készülők diákok. Itt jó volt a konyha, tisztaság volt, nem lopták az evőeszközöket. A nagy ebédlőteremben, mely rusztikus kiképzésű nehéz asztalokkal és székekkel volt ellátva, gyorsan ment a kiszolgálás. Hamar barátkoztam, sokan tudták rólam, hogy már „öreg” szovjetes diák vagyok. Nagy asztaloknál ültünk. Egy alkalommal pontosan mellettem ült egy zöldszemű lány. A haja világosbarna volt, ujjatlan sötétkék trikó-blúz volt rajta. Később észrevettem, hogy a szeme nem zöld, inkább szürkészöld. Az arca olyan volt, mint amilyent kellemes sokáig nézni, és nem fárad bele az ember. Láttam, hogy nehézségei vannak a hús felszeletelésével. Azt is észrevettem, hogy magyarul beszél, hát készséggel felajánlottam, hogy felszeletelem neki a tányérján levő húst. Megengedte, és én soha olyan örömmel nem szeleteltem húst, mint akkor. Ebéd után bemutatkoztunk egymásnak. Mondta, hogy kolozsvári és hogy gépészmérnökre megy a Szovjetbe. Ezen kissé meghökkentem, valahogy nem illett törekeny alkatahoz a „gépészmérnöki” hivatás. De aztán elmondta, hogy édesapja géplakatos a kolozsvári vasúti műhelyekben, így aztán megértettem, elfogadtam, mint jövődöbéli mérnök kollégát. Igaz, hogy én az agrármérnökin voltam, de hát mindegy. Mérnök, az mérnök. Ezek után éppen annyit voltunk együtt, amennyit csak lehetett. Nem csak az ebédek alatt, hanem délután is kettesben voltunk. Sétákat tettünk a városban. Én már jól ismertem Bukarestet, a híres Cișmigi (ejtsd: Csismidzsiu) parkot, a sétányokat, múzeumokat, a Botanikus Kertet ...

Emlékezetes maradt számomra a Herestrău tavon való csónakázás, ahol be akartam mutatni, „hogyan eveznek a Balti flotta tengerészei a Néván”. Olyan erővel húztam az evezőt, hogy az egyik kettétört. Le kellett vetkeznek – szerencsémre fekete tornanadrág volt rajtam –, hogy az evező letört részét „megmentsem”. Csónakázás után a kedves, tóparti vendéglőben vacsoráztunk.

Esténként a 303-as diákothoz udvarán táncolgattunk villanyfénynél, a csillagok alatt. Elhatároztuk, hogy barátságunkat nem hagyjuk mások által megzavarni. És így is lett. Az, ami akkor, több mint 50 évvel ezelőtt kezdődött Bukarestben, most is tart, együtt vagyunk, mint akkor. Vannak kapcsolatok, amelyeket nem kezd ki az idő foga, sőt, a nehézségek, megpróbáltatások csak erősebbé, tartalmasabbá teszik azt.

Közeledett az indulás ideje. Gabit már akkor menyasszonyomnak tekintettem. Édesanyja is eljött Kolozsvárról, hogy elbúcsúzzon egyetlen kislányától, akit bizony nehéz szívvel engedtek el az ismeretlenbe. Gabit – érdekes módon – Ellusnak szólította. Nem beszéltem házassági terveimről jövődöbéli anyósommal, akit ez alatt a rövid idő alatt nem ismerhettem meg jól, de valamilyen vonzalmat éreztem iránta.

Először mi, az „öreg” diákok indultunk el. Néhány nap múlva indult az új csoport is. Megegyeztünk Gabival, hogy Leningrádba, az ottani Politechnikai intézetbe fog jelentkezni. Tudtam, hogy neki is végig kell járnia a megérkezés moszkvai ceremóniáját. Megkértem egy moszkvai kollégát, hogy legyen segítségére Gabinak, és táviratozzon nekem, hogy várhassam majd a vonatnál, Leningrádban, a Moszkvai Állomáson. Úgy is lett.

X. fejezet. Diákéveim a Szovjetunióban – II.

A visszaút Leningrádba eseménytelen volt. Mint már említettem, a Karpovka utcai diákotthonban mi négyen romániaiak egy szobába költöztünk, mert életstílusunk sokban eltért az oroszokétól. Másképp étkeztünk, nem ittunk vodkát, csak nagyon ritkán, nem kártyáztunk, pizsamában és nem klottnadrágban háltunk.

A tanulás maradt fő tevékenységünk. Harmadéves voltam, már kezdtem a „szakmát” tanulni, a növényvédelmet. Jó szakember akartam lenni. A tanulmányi eredményeim mind nagyon jók voltak. Gyakran kellett külön kis szakdolgozatokat összeállítanunk, melyek felébresztették bennem a tudományos kutatási lehetőség távlatait, valamint a felsőoktatás iránti érdeklődést. Főleg a biológiai védekezés érdekelt. Rendszeresen látogattam a kiváló növényvédelmi könyvtárat, melyet még a cárok idejében, a Herzen utca 42. alatt, egy régi kétemeletes palota földszintjén létesítettek. Ebben az épületben volt a Növényvédelmi Tudományos Kutató Intézet országos központja, a laboratóriumok egy része és az Intézet kiváló könyvtára is. Az aránylag kicsi, régi bútorzatú olvasóteremben mindössze 25 íróasztal volt 25 ember számára.

A könyvtárakban minden olvasási nap után vissza kellett adni a kikért könyveket, míg a Növényvédelmi Intézet szakkönyvtárában az asztalomon maradhattak a kivett könyvek, tudományos folyóiratok mindaddig, amíg szükségem volt azokra. Jegyzeteimet, papírjaimat is ott hagyhattam. Ebben a könyvtárban írtam meg minden dolgozatomat, beleértve a diplomamunkámat is.

Nagyon szerettem odajárni. A Nyevszkij Prospektől a Dosztojevszkij utcán áthaladva kellett mennem odáig. Ebben az utcában lakott a nagy író, emléktábla jelölte a házat.

Az előzetes megbeszélés alapján, nem sokkal megérkezésem után, megkaptam Moszkvából a táviratot, melyben közölték velem, hogy mikor érkezik Gabi csoportja. A megjelölt időben, nagy izgalommal villamosoztam ki a „Moszkovszkij Vagzál” -hoz. A vonat menetrendszerűen futott be a pályaudvarra. Moszkvai barátom még a vagon számát is megtáviratozta, úgyhogy ott álltam a megfelelő vagon ajtajánál, amikor a vonat lelassított és megállt. A vagonajtóban egyszer csak megjelent egy lány, akiben alig ismertem rá Gabira. Kedves, törékeny alakját hosszú, szürke, férfi átmeneti kabátba bújtatta a román állam. Minden romániai diákon, akár fiú, akár lány, akik azzal a vonattal érkeztek, ugyanilyen szürke férfi szövetkabát volt. Rettenetesen néztek ki. Csak az én Gabim vált ki közülük – legalábbis az én számomra – kedves kis arcomkájával, amit egy selymes, szürke kockás fejkendő keretezett. Természetesen rajtam kívül ott voltak azok a romániai „öreg diákok” is, akik „hivatalból” várták az újonnan jötteket, hogy elkísérjék az újakat tanintézetekbe. Gabi a Politechnikai Intézetbe került, szállását a Pribütkovszkaja úton levő diákotthonba jelölték ki. Néhány hónappal azelőtt még ott voltak elszállásolva azok a német hadifoglyok, akiktől a polcokat vásároltuk, és akiket időközben hazaengedtek. Tehát tudtam, hol fog lakni, hol keressem.

Amennyit csak lehetett, együtt voltunk Gabival. Színházba, koncertekre, balett és opera előadásokra, múzeumokba, vendéglőkbe is együtt jártunk. Sajnos nagyon ritkán lehattunk kettesben zavartalanul. Arról szó sem lehetett, hogy összeköltözzünk – nemcsak azért, mert „lakást nem lehetett kapni”. (A szocializmus egyik betegsége, a lakáshiány kegyetlen valósága végigkísért bennünket hazatérésünk után is. Hosszú ideig – még gyermekünk megszületése után is – lakásproblémáink voltak.)

Még azon a télen elküldött az Intézet egy finn-karéliai kis kolhozba, hogy készítsük el a kolhoz következő évi termelési tervét. Két magyarországi kollégával, valamint egy orosz katonaviselt diákkal képeztünk egy csoportot. Hála az orosz, frontot járt kolléga előrelátó

tanácsának, a szokott bőrbakancsom helyett egy igazi orosz posztócsizmát (válenkit) szereztem, olyant, amelyben a szibirjások járnak télen. Nem volt valami szép darab, ki is kacagtak a magyarországi fiúk, akik lábán csinos, duplatalpú bőrcsizma feszült, és azokban jártak a gyors csárdást a hidegtől. A Finlandszki Állomásról indultunk. Sötét este volt már, mire megérkeztünk rendeltetési helyünkre. Az állomás nevére, ahol leszálltunk, nem emlékszem. Arra viszont igen, hogy senki sem várt minket. Onnan jónéhány kilométerre volt az a kolhoz, ahova mennünk kellett. Elindultunk a vaksötétben, az orosz kollégánk vezetett a térdig érő hóban. Ő tudta, hogy merre fekszik a falucska, és rövid úton, „toronyiránt” ment előttünk keresztül a mezőn. Nehéz volt a bőröndöm, inkább hátizsákba kellett volna csomagolnom. Azonkívül pedig ahhoz, amit én beraktam, Gabi még berakott egy kiló kockacukrot és néhány tábla csokoládét is a bőröndömbe, aminek később természetesen nagy hasznát vettem. Ezen az úton nagyon jól fogott a válenki, de a gyomrom üresen korgott. Akkor jutott eszembe, hogy soha többet el ne felejtsem az orosz mondást: „Tartsd a lábad melegen, a hasadat éhségben, a fejedet meg hidegen”. Sűrű sötétben érkeztünk meg a faluba, mindenki aludt. Szállásról gondoskodtak ugyan, de senki se volt ébren, hogy odavezessen minket. Az orosz kollégánk elrendezte, hogy valahova befogadjanak éjjelre. Ott aludtunk mind a négyen egy kis kunyhó kemencepadkáján, felöltözve, rettenetes bűzben, emberek és kecskék, juhok társaságában. Másnap reggel aztán jelentkeztünk a kolhoz irodájában, és megkezdtük a munkánkat. Nekem a kolhoz termelési tervének növényvédelmi részét kellett kidolgoznom. Hogy ne csak a tavalyi adatokra alapozzam – amely a kolhoz irattárában a rendelkezésemre állottak – megkérdeztem az elnököt, hogy milyen kártevőkkel van rendszerint a legtöbb baja. Rám nézett, kiverte a hamut a pipájából, és körülményesen kezdte mesélni, hogy ami a kártevőket illeti, a legtöbb baja a nyári vendégekkel van, akik ide jönnek a városból „kirándulni” és kirángatják a sárgarépat a földből korán, még mielőtt az elérné a teljes érettséget. Ezen jót mulattam, aztán vakarhattam a fejem, hogy milyen, „tényekre alapozott” növényvédelmi tervet is készítek a következő évre.

Egy hétig voltunk ebben a faluban. Feladatunk elvégzése után lovas szánnal vittek ki minket az állomáshoz, ahonnan visszaindultunk Leningrádba, a Finlandszkij Vakzálra.

1951 tavaszán elhatároztuk Gabival, hogy kapcsolatunkat hivatalos formában is megerősítjük. A viiborszki negyed anyakönyvezetői hivatalában jelentkeztünk a kitűzött időben, két tanúval. Az egész ceremónia olyan szürke és hivatalos volt, hogy még a két tanú nevére sem emlékszem.

Harmadéves voltam. A tanulás, vizsgákra készülés, dolgozatok írása nagyon lefoglalt. Ebben az évben költözött át az Intézetünk Puskinba. Ezt a kis városkát azelőtt „Cárszkoe Szelo”-nak nevezték. Itt volt a cárok egyik legszebb nyári palotája, az Erzsébet-palota. Itt volt az a liceum is, ahol Puskin tanult. Gyönyörű park, csónakázó tó, közepén műszigettel, jónéhány szobor, filagória és egyéb ötletes díszítő elemek és épületek tették varázslatossá ezt a helységet. A hatalmas virágházak, a palotáknak is beillő testőrségi laktanyák az Intézet tulajdonába kerültek. A közelben volt az Intézet tangazdasága.

Itt, Puskinban már „nagyfiú” voltam. Szobámat csak egy kollégával kellett megosztanom, egy román fiúval, aki mindig készségesen elment „otthonról”, hogy Gabival kettesben lehessünk.

Elkövetkezett a nyári vakációk ideje. Elhatároztuk, hogy nem utazunk haza.

Gabi az ő törékeny alkatával nem bírta a nehéz munkát a mérnökin. Először úgy gondoltuk, hogy jobb lesz neki átmenni a pedagógiai intézetbe, de aztán jobbnak láttuk, ha hazamegy és otthon vár meg engem, míg végzek. Úgy is lett.

A Mezőgazdasági Intézetben kihirdették, hogy harmadévet végzett diákokat keresnek szaktechnikai munkára, rovarvadász expedíció számára, a Volga-menti sztyeppékre. Kazahsztán határában, az elárasztással öntözött szikes területeken kellett rovarvadász és növénykórtani, valamint botanikai felméréseket végezni. Jelentkeztem a Herzen utca 42.

alatt, ahol az Össz-szovjet Növényvédelmi Kutatóintézet székel. Tatjana Grigorevna Grigorjeva, jeles rovarász, a talajban élő rovarfauna egyik elismert szakértője volt az expedíció vezetője. Mikor jelentkeztem nála Bej-Bienko professzor ajánlásával, először végigmért, majd azt mondta, hogy legnagyobb sajnálatára nem tud felvenni. „Nem tudok annyit fizetni” – mondta –, „mint amennyit képzettsége alapján megérdemelne”. Csak a legkisebb napszámosi fizetést tudja biztosítani. Azonnal kijelentettem, hogy nekem annyi éppen elég lesz. Tanulni akarok, és nem meggazdagodni a szabadságom alatt. Gabitól elbúcsúztam, bepakoltam hátizsákomat, és elindultam az expedíció színhelyére. Moszkvában át kellett szállnom. Át kellett villamosoznom egy másik állomásra, hogy a Volga vidékére induljak. Nagy zavaromban a déli, Asztrahányi állomás helyett az Arhangelszkire villamosoztam, és csak ott vettem észre, hogy rossz helyen járok – sok volt a ferdeszemű eszkimó az állomáson. Szerencsére időm volt bőven, úgyhogy idejében átvergődtem az Asztrahányi állomásra. Hulla fáradtan érkeztem meg munkahelyemre, Gmilenszkaja kis állomására. A vonat éppen csak kidobott magából, és kigyózott tovább a pusztán, a Kaszpi-tenger felé. A kis állomásépület mögött egy másféltonnás ZIS teherautó, az expedíciánk kocsija várt rám. Feldobtam a hátizsákomat, felugrottam, elterültem, és fejemet a zsákomra téve elaludtam. Észre se vettem, és megtettük azt a 60 kilométeres utat, ami elválasztotta az állomást a falucskától.

Ezek a pusztai utak szélesre hengerelt földutak voltak, kevés kavicsal beszórvva. Nyáron, ha nem esett az eső, az ember fekete lett a portól. Az út két oldalán árok húzódott, ide gyűlt az esővíz, itt nőtt egy kis fű. Helyenként magas cölöpök állottak a földbe verve. Később megtudtam, hogy ezek jelzik az utat télen, amikor mindent befű a hó.

Még nem voltam teljesen ébren, amikor a sofőr fékezett. Megérkeztünk, és én még félig csukott szemmel ugrottam le a teherautóról. Csupa nő várt: nálam két évfolyammal idősebb két kollegina a Mezőgazdasági Intézetből, aztán egy fiatal lány, aki az expedíció laboránsa és titkárnője volt, és egy alacsony, filigrán kutatónő, Tatjana Grigorevna asszisztense. Csupán a két főkutató, Tatjana Grigorevna rovarász és Anna Fedoszeévna, az expedíció fitopatológusa nem voltak jelen a „fogadásomon”, mely a kis falucska egyetlen utcájának a kellős közepén játszódott le. Nagy öröm-csicsergéssel kísérték el az iskolaépületig, ahol nyári szünet lévén, a mi expedíciánk laboratóriuma volt. Késő délután volt, senki sem dolgozott már. A két diáklány kijelentette, hogy náluk fogok lakni, a szobájukban van még egy elfüggönyözött ágy. Az egész társaság együtt étkezik. Azt is megmondták, hogy a munka holnap reggel kezdődik, most pedig ismerkedünk és megvacsorázunk. Vacsora után a két kollegina, Maruszja és Válja, elvitték a hátizsákomat „haza”. Én még ott maradtam beszélgetni Tatjana Grigorevnával és Anna Fedoszeévnával. Alaposan kikérdeztek az otthoni (leningrádi) újságok felől, és tájékoztattak az elkövetkezendő munkáról. Megtudtam, hogy innen öt kilométerre van a Gmilenszki talajtani kutató állomás, amit Dokucsájev, neves orosz pedológus (talajtanos) alapított, még a század elején, jóval a forradalom előtt. Bár ott jobb szálláslehetőségek, rendesebb épületek és egy régi, nagy laboratórium volt, Tatjana Grigorevna mégis jobbnak látta, hogy expedíciánk ide húzódjon, a faluba, a Jeruszlán patak partjára. Kibérelték a nyáron üresen álló iskolaépületet, ami nem volt egyéb, mint egy nagyobb, tornácos parasztház. Volt egy kis teherautónk egy helybeli sofőrrel. Ez lehetővé tette, hogy nagyobb távolságokat is bejárjunk, kirándulásokat tegyünk, és egyúttal beszerezzünk a konyhára ezt-azt, mert a falucska nagyon szegény volt. Késő estig beszélgettünk. A falu egyetlen utcája sötétségbe borult, csak a csillagok és egy-egy későn fekvő kolhoznyik petróleumlámpája világította meg a pici házikók ablakait. Függöny nem volt egyik ablakon sem, minek is az? Ki leselkedne itt be az ablakokon? Az emberek a Nappal együtt kelnek és fekszenek le faluhelyen. A baj az volt, hogy én nem tudtam, hogy hol, melyik házban lakom. Senki se járt már az „utcán”, akitől kérdezősködhettem volna. Gondoltam egyet, és bekopogtam találomra egy házba, azzal, hogy megkérdezzem: nem

tudják-e hol a szállásom? Hát persze, hogy tudták, készségesen el is vezettek addig a házig, ahol a két lány, Maruszja és Válja laktak. A lányok már lefeküdtek, de még nem aludtak el. Az ágyuk a szoba egyik sarkában volt, kényelmesen elfértek rajta mind a ketten. Egy színes kartonfüggönnyel kerítették el az ő szobarészüket. Átlósan, a szoba másik sarkában volt az én ágyam, rajta a hátizsákom. Az én szobasarkom is el volt kerítve egy hasonló kartonfüggönnyel. A kényelmes, friss szalmával töltött ágy mellett volt egy kis tumbocska, meg egy szék s egy polc a falon. Ennyi bőven elég volt nekem. Néhány szót váltottam a lányokkal, kölcsönösen jó éjszakát kívántunk egymásnak – ez volt az első éjszakám Gmilenkában.

Munkám nagyon fárasztó volt, de sohasem unalmas. A terepről készített vázlatos térkép alapján próba-gödröket ástunk. A magammal cipelt három darab, 40 x 40 cm-es nehéz öntöttvas lemezt egy két és fél kilós kalapáccsal bevertem a földbe, úgy, hogy egy derékszögű négyszöget alkossanak, melynek egyik oldala nyitott. A nyitott oldalon óvatosan leástam harminc centi mélyre. A vaslemezekkel körülhatárolt talajmintát, tíz centis rétegenként különválasztva, számozott vászonzacskókba tettem. Ezeket a talajmintákat a Jeruzsán patakban átszűrtük-átmostuk, a talajban levő rovarokat megfelelően jelzett üvegcskébe helyeztük. Ennek a munkának az volt a célja, hogy megállapítsuk az árasztásos öntözés hatását a talaj rovarfaunájának összetételére. Ez a vidék nagyon száraz volt, csapadék kevés, szél gyakori és erős. Láttam öntözés nélküli búzatáblákat is. A gyér, apró, töppedt kalászu növények alig szárközépig értek. A termés alig adta meg a belevetett magot.

A krónikus vízhiányban szenvedő sztyeppén az öntözést csak a csapadékok természetes talajmélyedésekben, úgynevezett „limánokban” való megőrzésével lehet megoldani. Feltételezhető, hogy az öntözések következtében az itteni pattanó rovarfajták (Elateridae) elszaporodnak, és azok lárvái, amelyek a talajban élnek és közönségesen „drótféregnek” nevezünk, jelentős károkat okozhatnak a vetésnek, szétrágva a növények gyökereit.

Az expedíció fitopatológusa, Anna Fedoszeevna vezetésével kiértékeljük a különböző gabonarozsda fajták jelenlétét az árasztásos öntözéssel tenyésztett búzafajtákon. Így a kísérleti parcellákat magunk vetettük, gondoztuk, és vizsgáltuk, jegyeztük a gabonarozsda előfordulásának méretét. Még az elárasztásos öntözést is mi végeztük, kapával vezetve a sorok között a vizet az öntöző árokból. A kísérleti parcellák betakarítása is a mi feladatunk volt, ügyelve arra, hogy minden kísérleti parcellát külön arassunk le (sarlóval!), hordjunk be és csépeljük ki (cséphadaróval!), mindent lemérve és kiértékelve, tekintettel arra, hogy kis mennyiségekről, de pontos tudományos munkáról volt szó. A tenyészdő alatt végzett munkák (öntözés és főleg a gabonarozsda-foltok jegyzése) nem volt éppen „leányálom”. Nemcsak a nagy meleg miatt, hanem a szúnyogok miriádjaitól is szenvedtünk. Munka után rohantunk a Jeruzsánba, az enyhén sós patakba, amelyen át lehetett gázolni, de helyenként úszni is lehetett benne.

A cséphadaró nagy benyomást tett rám. Lett volna lehetőségünk arra, hogy a szomszédban lévő kísérleti állomásról kikölcsönözzünk egy kisméretű, kísérleti célokat szolgáló cséplőgépet, de Anna Fedoszeevna ragaszkodott a cséphadaróhoz, mondván: „ha sarlóval aratunk, úgy illik, hogy cséphadaróval csépeljünk, és rostán tisztítsuk a búzát.” Úgy is lett. Egy kis területen ledöngöltük a földet, leterítettünk egy nagy ponyvát, rászórtuk egy parcelláról a levágott búzát, és nekiálltunk felváltva forgatni a cséphadarót. (Városiak kedvéért: a cséphadaró egy hosszú, erős bot, melynek egyik végére erős bőrszíjjal egy másik, rövidebb bot van erősítve úgy, hogy az foroghasson. A cséphadaró hosszabbik végével olyan mozdulatokat teszünk, hogy a rövidebb vége merőlegesen üsse a leterített búzát.)

Amikor csak lehetett, rövid felfedező kirándulásokat tettem a környéken.

Az egyik ilyen sétám alkalmával vad bokrokra és törzsük csonkjából kihajtott vadalmazfák sűrűjére bukkantam. Egy gyöngye kis csermely is csörgedezett arrafelé. Valamilyen furcsa érzés vett rajtam erőt, mintha az elvadult bokrok, hajtások valamit rejtenének maguk mögött.

Nekivágtam a sűrűjének és rövid csörtetés után kiértem egy nagy, négyszögletű területre, amelyet ez a vad cserjés szegélyezett. Mintha egy mesebeli, elvarázsolt, lekopasztott gyümölcsösbe értem volna. Csakhogy itt nem tündérek működtek. Szabályos rendben ültetett vadgyümölcsfák álltak itt. Alma, szilva, körte – de mindegyik vad, ehetetlen gyümölccsel vagy anélkül. Nem volt nehéz rájönnöm, hogy itt valaha egy szép, fiatal gyümölcsös lehetett, amelynek fáit többől vágták ki. Az egész falu szükségletét bőven el lehetett volna látni innen, sőt a piacra is jutott volna a termésből. Később tudtam meg, hogy ezen a vidéken német telepések éltek, részei a Volga-menti német településeknek. Nem messze Gmilenkától voltak olyan nevű helységek, mint Marx vagy Engels. A második világháború alatt ezeket a Volga-menti németeket a Szovjetunió ellenségeinek tekintették, vagyonukat elkobozták vagy megsemmisítették (úgy mint ezt a gyümölcsöst), őket pedig elhurcolták, nem tudni hová.

A falu különben nagyon szegény volt. Kevéske állatuk volt. Aprócska kertjeikben, melyeket a Jeruzsán partján kerítettek el maguknak dróttal és mindenféle pléh hulladékokkal, tányér alakúra kiképzett kis földmélyedésekben növeltek-gondoztak egy-egy fej káposztát. Naponta többször csuporral öntöztek minden egyes növényt, vigyáztak is azokra, mint szemük fényére. A vízzel is nagyon kellett takarékoskodni. Egyetlen egy kút volt a faluban iható édesvízzel, de a vederben néha egy-egy döglött kisállatot is felhúztak. Természetesen mi nem ittunk abból a kútból, hanem a szomszédos kísérleti állomásról hoztunk jó ivóvizet.

A Jeruzsánban rákászni is lehetett. A falusiak nagy mennyiségben fogták a rákokat nekünk, és meg is főzték. Esténként körülültük a főtt rákkal telt üstöt, és szemelgettük a vörös rákokat, melyekkel jóllakni sohasem lehet, legfeljebb megunni a veres páncélból való kihámozásukat.

Gyakran vettem igénybe egyik szomszédunk kis egylovas, kétkerekű kordéját. Ellátogattam a szomszédban levő nagyobb faluba, ahol üzlet is volt, meg patika. Főleg kinint vásároltam, a maláriát megelőző célzattal. A szúnyogok csípéseit nem tudtuk elkerülni, de a malária megelőzésére naponta egy-két kinin tablettát vettem be. Egyszer éppen valamilyen vásár volt ott, ahol vettem egy szép pizsamát és egy pár csizmát. Igaz, a csizma szára valamilyen viaszkos vászonból készült, de könnyű volt és csinos, nekem éppen megfelelt. A pizsama meg olyan volt, hogy akármelyik falusi vándorcirkuszban sikeresen léphettem volna fel benne. Fehér lovam vak volt és öreg, de nagyon engedelmes, csendes jószág, – és én sohase siettettem. Ostor se kellett, csupán a gyeplő rángatásával irányítottam. Ha valahol otthagytam, szépen megvárt, még csak oda se kellett kötni. Nem rázta meg magát, nem evett paraszt, és egyszer se kérdezte tőlem, hogy: „Édes gazdám, hogy menjünk, mint a szél vagy mint a gondolat?”.

Munkánk befejeztével teherautónkkal leutaztunk pár napra a Volgához. Nem emlékszem annak a kikötővároskának a nevére, mely eredetileg német település volt. Nem is időztünk ott semmit, hanem letáboroztunk a Volga partján. A mi oldalunkon a part alacsonyan feküdt, az átellenben levő part magas volt és kopár, mintha sziklákat is láttam volna odaát. A mi oldalunkon volt a rendszeres volgai folyami járat parányi kikötője, de nem volt forgalom, talán csak egyszer egy nap állt ott meg egy-egy uszály. Az alacsony partot fűzfák és bokrok szegélyezték. Mocsaras hely volt, alaposan meg kellett nézni, hogy hova lép az ember. Itt is volt egy tudományos expedíció, moszkvai hidrológusok tanulmányozták a nagy orosz folyam vízállását és egyéb mérhető tulajdonságait. Persze elénekeltük a „Volga, Volgá”-t, meg „Sztjenka Rázin” nótáját és más Volga-dalokat. Az oroszok szeretnek énekelni, és nótázás közben elérzékenyülnek. Szépen el is telt az idő a tábortűz mellett. A csendbe csak a mi nótázásunk, a békák brekegése, tücskök ciripelése, a szúnyogok bűgása és néha egy-egy távoli hajókürt szólt bele. A Volga sajátságos tompa moraja, a víz különös, kissé édeskés, mocsárszaga felejthetetlen benyomást hagyott bennem. A tábortűzbe időnként valaki egy-egy jó darab száraz tehénlepenyt dobott s ez távortartotta az éhes szúnyogsereget. Éjfél tájban felcihelődtünk, hogy éjjelre elrendezzük magunkat. A legtöbben egy nagy sátorba húzódtak.

Én nagy bőszen a csillagos ég alatt akartam aludni, de nem a földön, hanem a teherkocsin. Teljesen megfeledkeztem a szúnyogokról, de nem úgy a szúnyogok énrólam, tömegesen estek nekem zuhanó-bombázókként.

Nemsokára ezután a volgai kirándulás után mindenki elindult haza. Én Moszkvába utaztam, ott kellett átszállnom a leningrádi vonatra. A vonat indulásáig volt néhány óráim, hát elmentem abba a moziba, ahol háromdimenziós filmeket vetítettek. Gyerekkoromban egy amerikai mozis társaság felütötte sátor-moziját Kolozsvár Főterén, a lábas ház előtt. Itt mutattak be néhány lejért háromdimenziós filmet, de csak szemüveggel lehetett valamit látni. A bejáratnál mindenki kapott egy papír-szemüveget, melynek az egyik oldala zöld, a másik pedig vörös celofánnal volt beragasztva. Enélkül a szemüveg nélkül csak vörös meg zöld vonalakat láttunk a vetítővászonon. Emlékszem, Mickey Rooney is szerepelt a filmben, amelyben vidéki gyerekek csínytevéseiről volt szó. Itt, Moszkvában, a képernyő úgy volt kiképezve, hogy nem kellett szemüveg, de meg kellett találni a széken ülve azt a látószöveget, ami megfelelt, és valóban három dimenzióban láttuk a képeket.

* * *

1952-ben, a negyedik tanév végén hosszantartó nyári gyakorlatra kellett mennem. Kubányba, Oroszország egyik leggazdagabb mezőgazdasági vidékére kaptam beosztást. Tolya Izotkinnal, egyik kollégámmal együtt érkeztünk meg Krásznodárba, ahonnan Krásznóárméjszkájá nevű nagyközség kolhozába kellett mennünk. Feladatunk az volt, hogy a környező kolhozokban az új Antonov-2 típusú növényvédelmi munkálatokra átalakított iskola-repülőgépet elsőként próbáljuk ki a termelésben. A kubáni híres búzamezőket, azokban az években a mi vidékeinken még nem ismeretes gabonapoloska fajta (*Eurygaster integriceps*) támadta meg. Ezek az aránylag nagyméretű (kisujjköröm nagyságú) rovarok a kalász erőfélben levő zsenge búzaszemeit támadják meg. Belebocsátják a még puha magba mérgező nyálukat, feloldják annak tartalmát és kiszívják azt. A szemek elsorvadnak, üresek, legjobb esetben töppedtek lesznek. Az ilyen búzából készült lisztnek nincs vagy pedig igen alacsony a sikértartalma, a belőle készült kenyér lapos lesz és íztelen. Feladatunk nagyon fontos volt, felelősségteljes, komoly szakmunka várt ránk. Emellett a lucerna magkárttevőit is figyelmem kellett. A diplomadolgozatomban a búza és a lucerna magkárttevői elleni védekezést kellett tárgyalnom. A lucernamag-ormányos (*Tychius* sp.) ellen „saját szakállamra” végeztettem porozásokat. Különleges DDT készítményt használtunk, melyben a hatóanyag mellett nem a szokásos kaolint, hanem trágyázás céljából adagolt hamut kevertek. Több kolhozban végeztük a munkálatokat. Mindenhol röptereket jelöltünk ki, ahol a gép biztonságosan tud le- és felszállni. Kora hajnalban kezdtük a porozást. Néhány óras szünetet tartottunk a déli órákban, akkor, amikor a talaj felmelegedett és a felfelé menő légáramlatok miatt a repülőgépes porozás nem volt javallott. A késő délutáni hűvösebb órákban folytattuk a porozást a szürkület beálltáig. Gyakran kellett „átugranom” a szomszédos kolhozokba, hogy ott is megszervezzem a munkát – és erre nagy segítségemre volt a repülőgép. Nincs szándékomban kitérni a szakmai részletekre, mindenesetre sikerült megfékeznünk a gabonapoloska kártevését, amiért kissé „hősöknek” tekintettek minket a környéken. Azonkívül nekem is sikerült megfelelő anyagot összeszednem a diplomamunkám számára.

Egy kolhozparasztnál laktunk. Élelemben nem szenvedtünk hiányt: tej, gyümölcs, hús sose hiányzott az asztalunkról. Érdekesnek találtam, hogy kolhozok házigazdánk tisztaszobájában a díszes ortodox ikon egyik sarkába Sztálin képét, a másikba pedig Lenin „atyuskáét” tűzték, ezzel aztán képviselve volt a házban a vallás is és az ideológia is. Pópájuk is volt, ott focizott a néppel vasárnaponként mise után.

Egyik vasárnap átmentem a szomszédos Szlávjánszk nagyközségbe. Ez egyike volt a régi kubáni kozák településeknek, melyeket azóta is „Sztányicá”-nak neveznek. Itt lakott

Gennádij Márkélov, egyik szobatársam a leningrádi diákotthonból, akivel jobban megértettem magam, mint bármelyik más orosz fiúval. Hívott, hogy menjek, látogassam meg, otthon lesz özvegy édesanyjánál. Szép nagy „kozák” házban laktak. Ahogy megérkeztem, Gennádij édesanyja mély meghajlással fogadott, leültetett egy karosszékbe, letérdelt előttem és lehúzta a csizmámat, majd nekifogott, hogy az odakészített mosdótálból megmossa a lábamat. Hiába magyaráztam, hogy nem érdemlem meg ezt a tisztességet, meg a lábam is tiszta, a kapcám is friss. Gennádij megmagyarázta, hogy ez itt így szokás, a messziről jött vendéget így tisztelik meg. Egy szép, kellemes vasárnapot töltöttünk együtt ebben a kozák nagyközségben.

Befejeződött a nyári munkaszezon. Igyekeztem haza nyári szabadságra – az utolsóra –, mielőtt végeznék. Jegyzeteimet, a begyűjtött rovarokat, „parashti gúnyámat, kapcáimat, csizmámat” Toljára bízta, hogy vigye magával Puskinba. Búcsút vettem a krasznoarmejszki emberektől, és egy alkalmi teherautóval visszautaztam Krasznodárba. Itt beszámoltam a Mezőgazdasági Igazgatóságon az elvégzett munkáról, és felvettem a nekem járó, diákszemmel tekintélyes összeget. Egy napot lézengtem Krasznodárban. Főtt rákot ettem az ottani park kioszkjában és sörrel öblítettem le. Volt bőven időm. Megnyiratkoztam, megborotválkoztam egy központi, fényes „parikmáherszkájá”-ban. Nyugodt megadással tűrtem a borbély munkáját, csak a szagos víz, az „odekálón” ellen emeltem kifogást. Mikor azt hittem, hogy készen vagyunk a borotválással is, a borbély megkérdi, hogy „kompressz?”. Fejemmel igent bólinthattam, majd egyszer csak az arcomra borított egy gőzölgő, forróvizes, fehér frottírtörülközőt, amitől kéket-vereset láttam. Vettem egy repülőjegyet Odesszáig. Másnap reggel Odesszában nagyurasan taxit fogadtam, vonatjegyem hálóhellyel már megvolt Jászvároson át Bukarestig, ahonnan a hivatalos formák elintézése után végre hazautazhattam Kolozsvárra. Ott várt a feleségem, Gabi szüleivel. Kimondhatatlan öröm volt számomra, hogy újra van családom, tartozom valakikhez, nem lézengek a világban egyedül, magamra hagyatva.

* * *

A viszontlátás Gabival nagy öröm volt. Anyósommal, apósommal hamar és könnyen megértettük egymást. A szabadságom gyorsan, szinte észrevétlenül telt el. Nagy munka várt rám: az ötödik tanév befejezése, a vizsgák, valamint a diplomamunkám megírása.

Az év márciusában meghalt „a nagy órás”: Sztálin. Hogy miért órás? Ezt csak mi, erdélyi magyarok értjük meg. Brassó városát Sztálin városnak nevezték el a kommunisták, ami románul úgy hangzik, hogy Oraşul Stalin város, ahol oraş → órás. Azonkívül ebben az „órási”-ban még benne van a „davaj csász” emléke is.

A „Nemzetek gényusa” utolsó szívveréseit a rádió közvetítette, a „reproduktorok” minden szobába eljuttatták a „haláltusát”. Hatalmas gyászünnepeket szerveztek mindenütt. Az Intézet tornatermében Sztálin plafonig érő portréja mellett óránként váltották a fekete ruhás díszőrséget. Szünet nélkül szóltak a gyászindulók. A végzésünk utáni bankett is elmaradt, mindössze egy csendes, „elvtársi” összejövetelt engedhettünk meg magunknak.

Készültem haza. Napokon keresztül rendeztem csomagokba könyveimet és adtam fel Gabinak Kolozsvárra. Amint azt később megtudtam, szegény apósom – nyugodjon békében – targoncával (amit ő *Fiat*-nak becézett) hordta fel a hegyre, a házukba a könyvcsomagokat. Azzal a gondolattal indultam haza, hogy szülővárosomban, Kolozsváron, az ottani magyar tannyelvű Mezőgazdasági Főiskolán kapok majd állást, a rovarföldi tanszéken.

XI. fejezet. Kezdődik munkás életem

Bukarestbe rendelték, ahol a Mezőgazdasági Minisztériumban kellett jelentkeznem. Akkor éppen egy Prisnea nevű elvtárs, volt illegális harcos, állomásfőnök és földrajztanár volt a miniszter. Előtte egy suszter (Vajda) volt a földművelési minisztérium feje. Ezt különben éppen a miniszter elvtárs közölte velünk, hangsúlyozva ezzel is, hogy milyen nagy szükség van ránk, szovjetben oktatott új káderekre. Kávéval és cigarettával kínált, szendvicseket, fröccsöt és sört hozatott, és felvázolta előttünk azokat a nagy feladatokat, amelyek reánk várnak az ország mezőgazdasági termelésének megszervezésében és a szocialista mezőgazdálkodás bevezetésében. Arról szó sem esett, hogy ki mit és hol szeretne dolgozni. Szótlatlanul, tanácstalanul ültünk ott, a süppedő fotelekben. Az egyik kollégánk azonban, egy bukaresti, illegalista szülőktől származó proligyerek tudta mit kell mondani. Minden kérdés nélkül, azonnal kijelentette: „Én a legnehezebb helyre akarok menni, oda, ahol a legtöbb nehézség van. Ott akarom megkezdeni a munkát, ahol a legtöbb a tennivaló, követve Sztálin elvtárs útmutatásait”.

A miniszter elvtársnak ez nagyon tetszett, ki is nevezte a fiút egy dobrudzsai kis faluba, oda, ahova „a madár se jár”. Igaz, nem is ült ott sokat, néhány hét múltán áthelyezték Bukarestbe, a párt Központi Bizottságának agrárosztályára, tekintettel „nagy érdemeire és jó származására”.

Minyának jó ajánlólevelei voltak Leningrádból, a szovjet professzorok igen jó véleménnyel voltak talajtani diplomamunkájáról, kísérleteiről, és elérte, hogy visszaküldjék doktorálni. Az egyik román fiú, akinek szemüvege miatt igen intelligens arca volt, és aki „munkásszülők paraszt gyermekének” adta ki magát (holott apja korcsmáros volt és csak néha dolgozott napszámosként a Turnu-Severin-i kikötőben, mint rakodómunkás, magas napszá mért), kinevezést kapott a párt Központi Bizottságának agrárosztályára, ami azonnal lakáshoz juttatta őt Bukarest legelőkelőbb negyedében.

A gyulafehérvári Georget és engem a minisztérium káderosztálya a kiképzésünknek megfelelő szakigazgatóságra helyezett. Georget a kollektív gazdaságok szervezési osztályára, engem pedig a növényvédelmi igazgatósághoz neveztek ki technikai előadónak. Arról szó sem lehetett, hogy Kolozsváron kapjak állást. Az „audiencia” után ott álltam az utcán, a minisztérium nagy épülete előtt teli gonddal. Bukarestben nincs senkim, a város nekem teljesen idegen. Lakás nincs, a diplomámon kívül semmim nincs, a fizetés alacsony. Hogyan kezdjem meg az életet, a családalapítást? Kaptam egy ágyat a minisztérium egyik belvárosi diákotthona hálótermékké átalakított egyik szobájában, tízegynéhány magammal. Ez egy gazdag orvostól eltulajdonított elegáns villában, a dr. Felix utcában szép, csendes, úri negyedben volt. George kollégám is ebben a diákotthonban kötött ki. Engem még az sem vigasztalt, hogy ott velem együtt több, vidékről áthelyezett minisztériumi tisztviselő lakott, sokan olyanok, akiknek odahaza családja, felesége és gyermeke is volt. Sorstársam volt bőven, de ez nem enyhített lelkiállapotomon. A legrosszabb az volt, hogy ha terepre mentem, a bőröndömet minden holmimmal le kellett adni a gondokságon. Amikor pedig terepmunkám végeztével visszajöttem, már más ágyat kaptam, más szobában, más szobatársakkal. Ráadásul a gondnok fiacskája, egy 12–13 éves dörzsölt bukaresti utcakölyök rendszeresen lopott tőlünk.

Közbejött az emlékezetes 1953/54-es tél, amikor az egész országban hóiharok dúltak, és az utakat méteres hótakaró borította. Semmiféle előrejelzés sem mutatta, hogy mi vár ránk. Arra a télre növényvédelmi továbbképző tanfolyamot terveztünk a megyei és járási növényvédelmi mérnökök számára, melynek színhelye a balázsfalvi, növényvédelemre szakosított mezőgazdasági líceum lett volna. Engem küldtek ki, egy hatalmas pénzüsszeggel

a zsebemben, hogy a tanfolyamot a helyszínen megszervezzem. Még mielőtt elindultam volna Bukarestből, a vidéki kollégákat értesítettük a tanfolyam helyéről és idejéről. Balázsfalvára megérkezve teljesen el voltam foglalva a tanfolyam megszervezésével, nem hallgattam a rádiót, nem tudtam semmit arról, ami már elkezdődött. Egyszer csak váratlan távirati értesítést kaptam Bukarestből: hóvihár miatt az egész tervet leállították, egyelőre maradjak ott, mert a vonatok már nem járnak. Ott álltam az évszázados balázsfalvi iskolaépületben, egy hatalmas összeggel a zsebemben, ami a tanfolyam finanszírozásához kellett: az összeg több volt egy évi fizetésemnél. Bukarestbe nem mehettem vissza, mert arrafelé vonatok nem jártak. Szerencsémre elértem az utolsó vonatot a másik irányba, Kolozsvárra. Gabi, anyósom és apósom nagy örömmel fogadták váratlan látogatásomat. Néhány nap múlva azonban elterjedt a hír, hogy a vasútvonal szabad Bukarestig. Mennem kellett, de Brassóban a vonatunk elakadt. Napokat töltöttem az állomáson.

Néhány nap is beletelt, míg végre megérkeztem Bukarestbe. Amikor kiléptem a Gara de Nord (Északi pályaudvar) kapuján a bőröndömmel a kezemben, úgy éreztem magam, mint aki hirtelen az „Északi sarkra” érkezett. Közel két méter magas hófalak fogadtak. Futóárokyszerű hófolyosókon kellett haladjak, és az se lepett volna meg, ha valamelyik kanyarnál egy sarki fehér medve, foka, esetleg nagybajszú rozmár bukkan elő. Az égtájat és az ösztönömet követve, lassan lépegettem a dr. Felix utca felé. Helyenként tágult az árok, egy-egy utcát már fel lehet ismerni. Hullá fáradtan érkeztem a bennlakásba. George kollégám elmondta, hogy a rendes minisztériumi munka napok óta szünetel. Munkaruhát (pufajkát) és lapátot kapott mindenki, és napi 8 órán át takarítják a havat a minisztérium épületét környező utcákban. A hadsereg sízői hátizsákokban hordják a kenyeret az üzletekbe. Másnap reggel a behavazott utcákon, hódombokról hóvölgyeken át hóhegyekre hágva mentünk be a minisztériumba. Az utcákon levő padokat nem láthattuk, viszont gyakran botlottunk meg a kerítések tetején levő, alig látható, a hóból kiálló vasdíszítésekben. Egész nap az utcákon voltunk, lapátoltuk a havat. De mint mindennek, ennek az emlékezetes „hóvilágnak” is vége lett. A havat elhordták, már járhattunk az utcákon, megindultak a villamosok, autóbuszok. Aztán megtartottuk a balázsfalvi tanfolyamot is, s az élet ment tovább.

Természetesen minden szabadidőmben lakás után jártam. Azt mondták, ha önkéntes munkát végzek valamelyik építőtelepen, akkor hamarabb kapok lakást. Hordtam téglát, talicskáztam homokot a hivatali órák után.

A lakáskérdéstől függetlenül a munkám nagyon érdekesnek bizonyult. Bele kellett tanulnom az adminisztráció ágas-bogas útvesztőibe, ami nem volt egyszerű. A hivatali adminisztráció rendje és az én természetes, magától értetődő logikám nagyon különböző volt. Például egy alkalommal, amikor az egyik vidéki hivatalunknak (Nagyváradon) írógépre volt szüksége, az én irodámban levő használaton kívüli, de teljesen jó és működőképes írógépet minden teketória (papírformaság) nélkül odaadtam, hogy vigyék el és használják. Emiatt alapos fejmosást kaptam – a minisztériumi leltár sérthetetlen. Nagyobb baj lett azonban abból, hogy még mielőtt a miniszter jóváhagyta volna, táviratokat küldtem ki arra vonatkozóan, hogy egy bizonyos rovarkártevő ellen a minisztérium fedezi a költségeket. Biztos voltam a jóváhagyásban, megvolt rá a szükséges anyagi fedezet és az elvi beleegyezés, csak egy miniszteri aláírás hiányzott. Persze akadt „jóakaróm”, aki „beköpi” a miniszternél. Kemény büntetésben volt részem. Megvonták a jutalmamat, késleltették hivatali előmeneteletem.

Az első kiszállásom Dobrudzsába szolt, ahol egy igen veszélyes cserebogár fajta (*Anoxia* sp.) ütötte fel a fejét. A növényvédelmi igazgatóság idősebb szakemberei már ott voltak, hozzájuk kellett csatlakoznom. Elérkeztem a Duna partjához. A komp, ami átvitt a Dunán, ott állt kikötve, de még nem indult. Kora reggel volt. Felszálltam a kompra, és ott a friss levegőn elaludtam egy fedélzeti padon. Mikor felébredtem, a hajócska már elindult, én félálomban orosz beszédre tértem magamhoz. Kapkodtam a fejemet, hol az ördögben vagyok, körülöttem

mind szakállas, csizmás, Tolsztoj-szerű alakok oroszul beszélnek. Tudtommal hazajöttem, Romániában vagyok – akkor hát kik ezek, mi ez az orosz beszéd? Nem tudtam mire vélni a dolgot. Hamarosan megérkeztünk a Cserna-Voda kikötőbe. Ott várt rám az egyik kolléga. Tőle tudtam meg, hogy útitársaim óhitű ortodox oroszok, úgynevezett lipovánok, akik még a cárok alatt, az újhítek üldözése miatt telepedtek át a Duna deltájába. A lipovánok kiváló halászok, dolgos, erős, jól megtermett emberek. Nagyszerűen ismerik a Dunát, a Deltát, néhány falut ők laknak. Igen kemény és megbízható, egész Romániában elismert, keresett földmunkások voltak. Hihetetlen munkabírásuk miatt „élő ekszkavátoroknak” nevezték a lipovánokat. Rendkívül vallásosak és tiszták, sohasem káromkodnak, azt a szót, hogy „ördög” soha szájukra nem veszik. Egy hibát lehet számlájukra írni: nagyon szeretik – és nagyon jól bírják – az erős pálinkát. Kitűnő halászok, és pálinkáért a legszebb halaikat is odaadják.

A növényvédelmi igazgatóság egyik idősebb szakemberével, Szienkievics Igorral hamarosan összebarátkoztam. Rovarászként a poloskafélék egy csoportjával foglalkozott, de azonkívül jelentős irodalmi és zenei műveltséggel is rendelkezett és elfogadhatóan zongorázott. A nagy lengyel író, Henryk Sienkiewicz családjához tartozott. Kissé fura ember volt. Pénzét egy bőrzacskóban, zsinóron a nyakában hordta, az inge alatt. Az emberekről lesújtó véleménye volt, mindenkiten tolvajt sejtett. Ez nem is csoda, hiszen Óromániában voltunk. Állandó félelemben élt, mert a háború alatt a román megszálló csapatokkal Odesszában volt, és az ottani Rovartani Intézetből elhozott néhány, számára fontos szakkönyvet. Gyakran beszélünk oroszul, hogy mások ne értsék. A másik kollégánk, C. Vsevolod is „sáros” volt. Vele is gyakran beszéltem oroszul. Ő is állandó rettegésben élt, azért, mert besszarábiai földbirtokos családból származott. Eredetileg Csajkovszki volt a neve, amit Ceanura románosított.

Később mindkettejüket „kitisztogatták” a minisztériumból. Igor feleségestől visszament Lengyelországba és onnan Amerikába, ahol mint hemipterológus helyezkedett el. Ceanut pedig feljelentették, hogy az Amerika Hangja és a Szabad Európa rádióadók „rémhíreit” hallgatja és terjeszti, holott mindössze spiritiszta szeánszokon vett részt néhány idős, „volt” bukaresti hölgygel. Lefogták és bezárták néhány évre.

Egy másik kiszállásom Szatmár mellé, egy nagyobb faluba vitt el, ahol sáskajárás ütötte föl a fejét. Oda küldtek ki, és megígérték az igazgatóságon, hogy ha meg tudom szervezni a repülőgépes védekezést, akkor utánam küldenek egy PO-2-es porozó repülőgépet. Szatmár városa akkor éppen forrongásban volt. Persze nem a sáskaveszély miatt, amiről az emberek talán nem is tudtak, hanem az éppen soron levő futballmeccs okán (Magyarország – Németország világbajnoki döntő). Akkor láttam ablakon kidobni rádiót, mert Magyarország elvesztette a mérkőzést.

Azonnal kértem a repülőgépet. Rövidesen landolt a szatmári röptéren, és azzal repültem a helyszínre. A PO-2-es repülőgép duplaszárnyú, kétülékes, primitív alkotmány volt, amit „házilag” alakítottak át növényvédelmi célokra. Ezzel a géppel „szálltam” le a falu legelőjén. A falu egész lakossága, valamint a kommunista párt lapjának, a „*Scînteia*”-nak egy riportere is ott várt rám. Mielőtt megkezdtük a porozást, a falu népét csatárláncba állítottam, hogy suhogó vesszőkkel kergessék ki a sáskákat a vetésből a legelő felé. Szerencsére a sáskák még nem voltak ivarérettek, még messze voltak a peterakástól és még nem repültek. A kár még nem volt jelentős, és a DDT-vel való porozást már másnap megkezdhattuk.

A riporter kérdései olyan suták voltak, hogy megkérdeztem: hol tanulta a mesterségét. Mondta, hogy kolbászkészítő mészáros inas volt egy bukaresti szalámigyárban, ahonnan illegalista nagybácsija ajánlására „emelték ki” a központi sajtóhoz.

1953 nyarán Bukarestben tartották a nemzetközi ifjúsági fesztivált. Erre az időre Gabi is lejött Bukarestbe. A csehszlovák ifjúsági küldöttséghez osztották be tolmácsnak.

Egy különleges feladatot kaptam azon a nyáron: részt vettem a kéthetes, Bulgáriában megrendezett „nemzetközi” növényvédelmi tapasztalatcserén. Szovjetunió, Kína, Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság, Magyar Népköztársaság, Lengyel Népköztársaság, Román Népköztársaság és természetesen a vendéglátó ország, a Bolgár Népköztársaság válogatott növényvédelmi szakemberei voltak jelen. Bejártuk egész Bulgáriát. Jártunk Várnában, a Sipka szorosban, a rilai kolostorban, Plovdivban stb.

Közben megtapasztalhattam, hogy a Balkánon vigyázni kell, hogy miként mozgatja az ember a fejét. Az egyik csoportos ebéd alkalmával valami „híres” bolgár népi eledelt szolgáltak fel. „Szup tarator” konferálta be a vendéglátó gazda a fehér színű levest, amiben apró, zöld darabkák úszkáltak. Hideg fokhagyma leves volt, rettenetes ízű. Nem akartam a vendéglátókat megsérteni, különben is meleg volt, a leves meg jó hideg, hát gyorsan beanalizáltam az egészet, hogy minél hamarabb túlessek rajta. De már ott is állt mellettem a pincér, hogy tegyen „repetát” nekem. Kétségbe esetten ráztam tagadólag a fejem, jelezve, hogy nem kérek. Erre a pincér, szélesen mosolyogva töltötte meg tányéromat egy nagy adag „szup tarator”-ral. Természetesen a levest otthagytam, és csodálkoztam a pincér „pimaszságán”. Este tudtam meg, hogy ezen a vidéken, ha tagadólag rázzuk a fejünket, az „igent”, ha pedig a mi szokásainknak megfelelően igent bólintunk, az „nem”-et jelent.

Elvittek minket a Marica völgyébe, a híres kazanlúki rózsaföldekre. Meglátogattuk a rózsaoaj gyárat is, ahol a „bolgár aranyat”, a tiszta lepárolt rózsaoaj esszenciát gyártották.

A kirándulás befejeztével megegyeztünk abban, hogy még azon a télen, Szófiában fogjuk megtartani a szocialista államok első „nemzetközi” növényvédelmi értekezletét.

Mikor visszaérkeztem Bukarestbe, a Nemzetközi Ifjúsági Fesztivál még tartott, és Gabi is ott volt. Zajlott a Fesztivál Bukarestben, Gabi és én külön diákokthonban laktunk. Igyekeztünk gyakran találkozni, együtt lenni az egyes rendezvényeken.

Decemberben ismét Bulgáriában voltam, a szocialista országok növényvédelmi konferenciáján, ami számomra rendkívül tanulságos volt. A bolgároktól ezúttal egy-egy ládikó csemegeszőlőt kaptunk ajándékba. Karácsonyra haza akartam utazni Kolozsvárra. A bukaresti Északi pályaudvaron rengetegen vártak, lehetetlen volt vonatra szállni. Gondoltam egy nagyot, a fejemre tettem a szőlős ládikót, egyik kezemmel fogtam, hogy le ne essen, a másikban pedig a bőrröndömmel nekimentem a tömegnek kiabálva – persze románul –, hogy „engedjenek utat, szőlő van a fejemben”. Az emberek meghökkentek, hallottam amint mondták: „eresszétek, hadd menjen, nem halljátok: *szőlő van a fejemben*”. Nyilván azt hitték, hogy nem vagyok normális, jobb, ha utat engednek nekem. Így aztán felszálltam, és nyugodtan, ülve utaztam Kolozsvárig.

Még jó időbe telt, míg végre kora tavasszal kaptunk egy szobácskát Bukarest központjában. Konyha nem volt, vízcsap és közös, „guggoló törökbüdi” az udvaron. Akármilyen volt is a szoba, el kellett fogadnom, mert jobbra nem volt semmi kilátás.

Kis szobánk berendezése szegényes volt. A minisztérium kölcsönzött két vaságyat. Lestem az alkalmat, hogy mikor lehet valamilyen bútort „kifogni”. Nagyon szerettük volna kicserélni a két vaságyat egy kényelmesebb és szebb fekvőhelyre. Az egyik bútorüzlet felelőse fanyar humorral magyarázta: „Tudja elvtárs, az osztályellenség nem alszik, mi pedig éberén kell őrködjünk”. („Dușmanul de clasă, nu doarme, iar noi trebuie să fim vigilenți”.) Hát ezért volt olyan nehéz rekamiét kapni!

A bukaresti életet én könnyebben viseltem, mint Gabi, mert a szakmai munkám nagyon lefoglalt. Több ötletemet valósíthattam meg. Megszerveztem és beindítottam az egész országot átfogó növényvédelmi figyelő szolgálatot és az előrejelzési hálózatot. Egy havonta megjelenő szakkiadványt létesítettem, amellyel a szokásos hivatali levelezést, körleveleket, utasítások számát jelentősen csökkenteni lehetett. Továbbképző tanfolyamokat szerveztem a helyi, tartományi és megyei növényvédelmi szolgálatokon dolgozó agrármérnök kollégák számára. Sokat jártam terepre, megismertem az országot és a szakembereket. A szovjet

kereskedelmi kirendeltségen egy növényvédelmi szakember is volt, aki kapcsolatba lépett velünk, a minisztérium növényvédelmi szolgálatával. Ez a kapcsolat neki is, nekünk is hasznos volt. Mivel nem tudott románul, én voltam az állandó „partnere”. Autó és sofőr állt rendelkezésére. Igyekeztem kihasználni ezt, sokféle elmentem vele, ahova különben nem jutottam volna el.

Alkalomadtán egy-egy szócikket is írtam a magyar nyelvű kiadványok számára. Modern növényvédelmi gépeket hozattam Kelet-Németországból, amiért egyesek nagyon megbíráltak azzal, hogy „túl sok technikai műveltség kell a gépek kezeléséhez”, ezért nem váltak be, csak az erdélyi és bánáti megyékben. Sikerült egy AN-2 es repülőgépet hozatnom a Szovjetből, olyat, amilyennel diákkoromban a kubáni földeken dolgoztam. Nagy siker volt a gép, később többet is hozattak. A román szakmai körök, a tapasztalt tudományos kutatók készségesen elismerték érdemeimet. Természetesen egyre több ellenségem is támadt a minisztériumban, de én azt nem akartam észre venni.

1955 tavaszán Gabi várandós lett. Eljött az ideje, hogy végre rendes lakást szerezzek. Első lépésként, a követelményeknek megfelelően, bizonyos számú „önkéntes munkaórát” kellett ledolgoznom házépítésnél. Kérges lett tőle a tenyerem, de végül is megkaptam a „lakásra jogosító papírt”. Közben behívtak katonának. Mint főiskolát végzettnek – függetlenül attól, akarom-e vagy sem –, ott kellett lennem. Két hónapot töltöttem a caracali kaszárnyában, ahol megtanultam, hogyan kell a babszem nagyságú kavicsokat kiköpní a napi kétszeri paszuly főzelék fogyasztásakor anélkül, hogy a fogam beletörjön. Megtanultam azt is, hogy a profi „kiképző tisztek” mennyire gyűlölik a náluknál tanultabbakat. Tanultam néhány bakanótát, meg azt, hogy miként kell szétszedni és összerakni a kézigépfegyvert. Vasárnaponként elvittek bennünket a rettenetesen piszkos közfürdőbe, néha a strandra. Megbámultam a poros városka cifrálkodó, stílustalan épületeit. A tenyérnyi „főtéren” díszelgett egy bronzszobor, amit az első világháború emlékére állítottak. Embermagasságú kőtalapzaton állott három katona egy ágyú mellett, de az ágyúnak csak az egyik kerekét ábrázolta a szobrász, így aztán az ágyú törött szekérnek tűnt. A szobor nagyon „híres” lett, a várost (Caracal, ejtsd Kárakál) úgy emlegették Románia-szerte, mint „A város, ahol leszakadt a hülyékkel a szekér.” (Románul „Oraşul, unde s-a rupt carul cu proşti.”)

Tartalékos alhadnagyként szereltem le. A katonakönyvemet nem adták ki, valahol elveszett, katonai karrierem ezzel végleg be is fejeződött.

A hivatali munkám és az egyes kiszállások között a legnagyobb rendszerességgel jártam a lakáshivatal, kezemben a papírral. Kétszobás lakást igényeltem, és arra hivatkoztam, hogy nemsokára hárman leszünk, gyerekünk lesz. Úgy látszik, nem volt elég protekcióm, mert csak egy egyszobás lakást utaltak ki számunkra, azzal, hogy „ha” valóban lesz gyerek, akkor majd szóljak... „Nem minden állapotos asszonynak lesz gyereke, ki tudja, mi lehet... Mit hoz a jövő...” – mondta a lakáshivatal főnöke. Mondhatom, nagyon felháborított ez a beszéd, de mit tehettem. „Lenyeltem a gombócot”, oda, a többi mellé.

Gabi már a 7-ik hónapban volt, amikor egy új negyedben, a külváros szívében, egy frissen épített háztömbcsoportban kaptunk egy magasföldszinti egy szoba, konyha, előszoba, fürdőszoba, éléskamarás lakást, melyhez egy kis pince-fülke is tartozott. Királyi helyzet, ahhoz képest, ahol addig laktunk. Igaz, a ház még nem volt kívülről bevakolva, a fűtés még nem működött, a gáz még nem volt bevezetve, a telefon sem volt bekapcsolva a hálózatba... de *lakás volt!* Ide már jöhet a gyerek!

Gabinak megüzentem: jöhet, mert: *Van lakás!* Az állomáson vártam. Gabikámnak akkor már szép kerek volt a hasa.

Rendezgettük a lakást, készültünk a gyermek érkezésére. Gabi rendszeresen járt vizsgálatra. Én gyakran utaztam, de távollétem hosszúságát igyekeztem a szülés várható időpontjához igazítani. Amikor az orvos szerint még legalább két hét volt hátra, párnapos kiszállásra indultam – volna, de egyik szomszádasszonyunk telefonált, azonnal menjek haza,

mert feleségem korábban fog szülni. Bevittem Gabit a szülészeti klinikára, és táviratoztam anyósomnak, hogy jöjjön. Másnap reggel, 1955. december 4-én világra jött fiúnk, akinek – a Szt. Miklós nap közelsége és Gabi választott védőszentje, Szt. Antal okán) a *Miklós Antal* keresztnévet adtuk. A gyermek természetesen a román anyakönyvben „Nicolae Anton” néven szerepelt.

A fiúnk megkeresztelésére csak később, Kolozsváron, mintegy két év múlva kerülhetett sor az akkori „helyzet” miatt.

Végre eljött a nagy nap, bemehettem szülészetre a mamáért és a babáért. Bevittem a Gabi által előre kikészített babaholmikat, felöltöztették a gyönyörű, szőke, kékszemű fiúcskát – és mentünk haza.

Nagy szerencsénk volt anyósommal, aki mindent megmutatott Gabinak, mit hogy kell csinálni. Én mindenben segítettem, ahogy tudtam. A nagymama két hét után visszautazott Kolozsvárra, és hárman maradtunk a babával. A babával bajok is voltak. A körzeti gyermekorvos, dr. Luchian –neves román festőművész és földbirtokos közeli rokona, aki „rossz” származása miatt évekig falun tengődött, míg végre sikerült megkapnia ezt a külvárosi állást –, nagyon nagy segítségünkre volt. Probléma volt a csecsemő táplálásának kérdése. Gabinak nem volt elég teje. Egy neves szakorvost hívtam ki, aki megállapította, azt amit mi is tudtunk – a gyerek éhezik – és felírt egy különleges, Nestle-féle, svájci tápszerkészítményt. Azt is megmondta, hogy hol, melyik „luxus-importáru” üzletben lehet kapni. A különleges tápszer olyan drága volt, hogy egyhavi fizetésem csak egy hétre való ételmet fedezett volna. Szerencsénkre egy kollégám felesége, aki nem sokkal Gabi előtt szült, szintén anyatej hiánnyal küzdött. Bekerült a gyermekkel a bukaresti orvosi egyetem gyermekkórházába, ahol egy doktornő újfajta, anyatejet pótló csecsemő-táplálékot kísérletezett ki. Megkértem a doktornőt, hogy vizsgálná meg gyermekünket. Dr. W. Roza rendkívül kedves volt, azonnal jött is velem, azt sem engedte, hogy taxit hívjak. A gyereket megvizsgálta, megállapította, hogy nincs semmi baja, csak éhes. Beutalta mindkettőjüket a kórházba, az ő osztályára. Ott azonnal az új táplálékra fogták a fiút, aki rögtön reagált és kitűnő étvággal evett. Az orvosnő megtanította Gabit, hogyan lehet tejporból és az ő általa adott oltóanyagból vízzel és cukorral elkészíteni a „babeurre”-t. Gabi nap mint nap, minden egyes étkezés előtt és után megmérte a fiút. Az adatokat feljegyezte és odaadta a doktornőnek, aki felhasználta az adatokat tudományos közleményeiben.

Én a hivatalba jártam, gyakran kellett terepre mennem. Gabi egyedül volt otthon a gyerekekkel. Elmúlt az első tél. Nagyon egyedül éreztük magunkat Bukarestben.

1956 februárjában átszervezték a Mezőgazdasági Minisztériumot. Önálló minisztériummá vált az állami gazdaságok főigazgatósága. Engem kineveztek oda az újonnan megalakult növényvédelmi szolgálat vezetőjének. Cseppet sem örültem az új feladatnak, mert azt, amit addig csináltam, mind ott kellett hagynom, hogy mások folytassák. Viszont az új munkahelyemen az a személy, aki azelőtt az állami gazdaságok növényvédelmét intézte, esküdt ellenségemmé lett, és ellenem hangolt mindenkit. Nem volt könnyű ilyen helyzetben dolgozni, eredményt felmutatni.

Gabi kiváló mamának bizonyult. Én pedig örömmel fogadtam a rám eső munkákat: mosást, bevásárlást és egyéb feladatokat.

Közben megismerkedtünk egy szintén Bukarestbe sodródott magyar sorstárs házaspárral, V. Ferivel és Klárral, akiknek szintén kisgyerekük volt. Mindketten tordaiak voltak, Feri erdőmérnök volt, Klári pedig akkor fejezte be az orvosit. Nagyon messze laktunk egymástól, de azért néhányszor találkoztunk, tervezgettük a jövőt együtt.

Már előzőleg megfogant a fejünkben: vissza kell térjünk Erdélybe, Kolozsvárra. Arról álmodoztam, hogy esetleg sikerül bejutnom a kolozsvári magyarnyelvű Mezőgazdasági Főiskola Rovartani Tanszékére. A fiúkat semmiképpen sem akartuk Bukarestben felnevelni. Beadtam egy kérvényt, igyekeztem vezető állásokba került volt szovjetes kollégákat

meggyőzni arról, hogy Kolozsváron jobban tudnék dolgozni, nagyobb haszna lenne munkámból a szocialista államnak, ha a felsőoktatásban dolgoznék, mint itt, a hivatalban.

D. George kollégám, aki ügyes és eszes volt, származása is megfelelő, hamarosan nagy karriert futott be. Kinevezték a Kommunista Párt Központi Bizottságában az agrárostály főnökének.

Ennek a kollégának köszönhetem, hogy 1955 nyarán Dobi Istvánt, a Magyar Népköztársaság elnökét és családját kísérhettem romániai tartózkodásuk alkalmával. Látogatásuk olyan félhivatalos, magánnyaralásféle volt, némi mezőgazdasági tapasztalatcserével fűszerezve. Dobi István olyan „móriczsigmondos” magyar ember volt, nem szégyellte paraszti származását, nem igyekezett mindenáron „urasan” viselkedni. Több állami gazdaságba is ellátogattunk, ahol meggyőződhettem szakértelméről. Arra a három hétre, amíg a magyar látogatókkal voltam, Gabi a fiúcskánkkal Kolozsvárra utazott a nagymamához. Dobiékkel a terv szerint Erdélyt is meglátogattuk, de előbb néhány óromániai, jobb állami mezőgazdasági vállalatot néztünk meg. Reméltem, hogy Kolozsvárra is eljutunk, de abból nem lett semmi. Voltunk Marosvásárhelyen, a Törösvári kastélyban, a Gyilkostónál. A szeku (a román ÁVO magyar beceneve) észrevehette, hogy bár a látogatás nem volt hivatalosan lekötve a lapokban, a lakosság tudomást szerzett a magyar államfő jelenlétéről. A vásárhelyi vendéglőben, ahol egyszer vacsoráztunk, a cigányok rázendítettek a Rákóczi indulóra. Gyergyószentmiklós Főterén, ahol megálltunk benzint venni, néhány polgár odajött és panaszkodott az oláhokra. Ettől eltekintve az a három hét zavartalanul telt el. A búcsúvacso, amelyen több magasrangú román „vezér” is részt vett, majdnem botrányba fulladt. A vacso elhúzódozott, Dobi egy kicsit becsípve, pohárköszöntőjében felemlegette, hogy az oláhok megszállták Budapestet 1918-ban és „nem éppen szépen” viselkedtek ott.

Másnap reggel Dobi István megkért, hogy hívjam fel a kormánygép pilótáit, akik egy központi szállodában voltak elszállásolva, és közöljem velük, hogy a hazaindulást három órával elhalasztja, mert mindenki nagyon fáradt. Felhívtam az adott számot, és amikor jelentkezett, egyenesen magyarul kérdeztem, hogy kivel beszélek. Azt hittem rossz számot hívtam, mert aki felvette a kagylót, oroszul beszélt. Mondom, most már oroszul, hogy a magyar kormánygép pilótájával akarok beszélni. Mire ő: „Da, da, ja pilotaju vengerszkovo prezidenta”³³, és bemondta nevét, valamint katonai rangját. Megállt az eszem: a Magyar Népköztársaság elnökének a repülőgépét Budapesttől Bukarestig szovjet katonai pilóták vezetik? Ebben áll a nagy barátság és bizalom? Másnap én is ott voltam a búcsúztatásnál, és láthattam az egyenruhás ruszki pilótákat a magyar repülőgépen. Igaz, volt egy magyar tiszt is velük.

Az állami gazdaságok általában rosszul mentek, kivéve néhány barcasági, erdélyi és bánáti vállalatot, melyek régi, jól vezetett nagybirtokok helyén létesültek. Az állami gazdaságok minisztériumát, ahova engem a növényvédelmi osztály élére neveztek ki, katonai szigorral vezették, mert azt hitték, az majd segít a helyzeten. 1956 nyarának végén engem is kivezényeltek a betakarítási kampányra. Egy elhagyatott dobrudzsai állami gazdaságba kerültem, oda, „ahova a madár se jár”. Megmondták, hogy addig vissza ne jöjsek, míg a betakarítást be nem fejeztük és az őszi szántáshoz hozzá nem kezdtünk. A katonaság is segített a kukoricatörésben. Az ottani nép lusta volt, a munka lassan haladt. Csupán a környéken lakó lipovánokra lehetett számítani, mint megbízható munkásokra. Nagyszerűen megértettem magam a lipován napszámosokkal – oroszul. Itt, ebben az állami gazdaságban volt kényszerlakhelyen a székelyföldi Apor báró és családja. Keményen dolgoztak, rettenetes körülmények között éltek. A helybeliek megbecsülték őket, mert méltósággal, emelt fővel viselték keresztjüket. És jó munkások voltak!

---

³³ Igen, igen, én vagyok a magyar elnök pilótája.

A vízhiány miatt nem borotválkoztam, nem mosdottam, minden erőmmel azon voltam, hogy fejezzük be a kukorica betakarítását, kezdjük meg az őszi szántást és mehessek haza feleségemhez és kisfiamhoz. Végre elérkezett az a pillanat is, amikor csomagolhattam ...

Piszkosan, szakállasan és nagyon fáradtan érkeztem haza. Otthon minden rendben volt. Gabi kért, azonnal borotválkozzam meg – több hetes szakállam volt –, és addig ne menjek be a minisztériumba, amíg az előre odakészített újságokat el nem olvasom. Magyarországon kitört a forradalom, kilyukasztották a kommunista zászlót, tankokkal jöttek az oroszok a forradalmárok ellen. Gabi tanácsára elolvastam a párt lapját, és onnan „megtudtam a saját véleményemet az eseményekről”.

Természetesen a minisztériumban provokáltak, ahogy azt románul mondják „mi-au tras de limbă” vagyis szóról szóra lefordítva: „rángatták a nyelvemet”. De hát én már tudtam, hogy mit kell mondanom. Akkor már teljesen el voltam határozva, hogy az első adandó alkalommal otthagynom Bukarestet. Akadt is egy ilyen alkalom, de csak 1957 őszén: egy megüresedett adjunktusi állás a kolozsvári magyar tannyelvű Mezőgazdasági Főiskola Rovartani Tanszékén. A minisztériumból leköszöntem, és siettem, hogy még azon az őszön elfoglaljam a helyemet.

Kolozsváron újra felmerült a lakás kérdése. Az akkori szokás szerint, lakáscserével akartunk lakáshoz jutni.

Egy ideig anyósoméknál laktunk, az Erzsébet út tetején túl lévő csendes kis mellékutcában.

Most kerülhetett csak sor a fiúnk megkeresztelésére. Akkoriban a gyermekek megkeresztelése titokban történt. Nem szóltak még nekem sem, mert olyan volt akkor a hangulat. Gabi később mesélte, hogy nem talált keresztszülőket, egyik barátnője se merte elvállalni. Végül is anyósom, a nagymama lett a fiúnk keresztanyja. Magáról a keresztelésről pedig úgy szereztem tudomást, ahogy a kétéves fiam elmesélte: „Mama és nagymama elvittek autóval egy szép nagy házba és ott egy bácsi, aki nagyon szép ruhában volt, egy nagy könyvből olvasott mesét, csak nem értettem. Aztán kicsit megvizezte a fejemet. De nem féltem”.

Hosszú ideig nem találtunk megfelelő lakást. Gabi visszament a gyerekekkel Bukarestbe, én pedig az intézetben aludtam, a dolgozósobámban egy sezlonon. Végre találtunk egy megfelelő cserét, olyat, amilyent csak a szocialista „paradicsomban” uralkodó nyomorúság tud produkálni:

1. A mi bukaresti lakásunkat átadtuk egy Ploesztiből Bukarestibe áthelyezett mérnöknek.
2. Annak a ploeshti lakásába beköltözött egy Kolozsváron lakó ploeshti származású katonatiszt, akit nyugdíjaztak és haza akart menni.

3. Az így kiürült kolozsvári lakásba költöztek be azok, akik a Horea út (Ferenc József utca) 6. szám alatt laktak, a második emeleten.

4. Ebbe a kiürült lakásba pedig mi költöztünk be.

Persze ez nem ment gyorsan és zökenőmentesen. Gabi Bukarestben, én pedig Kolozsváron kilincselünk, előszobáztunk, jártuk a szocialista bürokrácia kegyetlen lakástancát.

Végre eljött annak is az ideje, hogy beköltözhattünk a kolozsvári lakásunkba.

A háromemeletes nagy bérkaszánya minden emeletén eredetileg négy-négy összkomfortos lakás volt. Ezt a „polgári” rendet zavarta össze a „forradalmi” szocializmus. Minden egyes lakás fel lett darabolva, átalakítva, hogy helyet csináljanak a falvakból és a regátból Kolozsvárra tolaikodó románságnak, valamint az új, a szocializmus által kreált hivataloknak, szervezeteknek. A második emeleten volt a mi lakásunk. Közvetlen szomszédunk az Állami Irodalmi Könyvkiadó (Editura de Stat pentru Literatură și Artă, magyarul „eszpla”), valamint az *Előre* levelezőjének irodája volt.

Öt éven át laktunk ebben a lakásban. Innen járt a fiúnk óvodába és az első három elemít is innen járta ki. Az óvoda és az iskola is a közelben volt, és mivel a fiúnk korán megtanult járni, egyedül jött-ment.

Még be sem rendezkedtünk a Ferencz József úti lakásunkban, amikor a tízéves érettségi találkozónkra került sor. Erre az alkalomra Nagybányára kellett utaznunk. Jankóéknál szálltunk meg, majd a megbeszélés szerint találkoztunk a gimnázium udvarán. Bevonultunk osztálytermünkbe. Az ilyenkor szokásos osztályfőnöki órát nem a volt osztályfőnökünk, Turmann tanár úr tartotta, mert őt, mint „veszélyes sovíniszta elemet” kitették a tanügyből és valamelyik bányában dolgozott. Metz tanár úr, a „diri” tartotta meg az osztályfőnöki órát. A jelenlevők röviden beszámoltak az elmúlt 10 év alatti életükről. A szokásos bankettet a Stenczel vendéglőben tartottuk. Ide már házastársunkat is elhoztuk, bemutattuk őket a volt osztálytársaknak. Ettünk, ittunk de főleg mulattunk, táncoltunk kora hajnalig. Utána mindenki hivatalos volt L. Jóskaékhoz. Ott folytattuk a kellemes találkozót, kávézással, beszélgetéssel.

Új munkahelyemen szakmai szempontból nagyon jó helyzetben voltam. Lelkesen készítettem a kurzusomat, a mezőgazdasági rovarant, amit három félévre kellett beütemeznem. Úgy éreztem, a diákok kedvelik előadási stílusomat. A laboratorumi gyakorlatokat is én végeztem a diákokkal, egy kedves asszisztensnő (P. Olga) segítségével. Diákjaim közül kettőt eltávolított a mindentudó káderosztály, pedig ők voltak a legjobbak. Az egyik nevére még emlékszem: Korponai, egy Nagybánya környéki tanult földbirtokos-gazdálkodó fia. A másiknak a „bűne” pedig az volt, hogy apja taxitulajdonos volt a régi világban, és ő is, mielőtt hozzánk került volna diáknak, egy ideig „taxis” volt.

Ezért a „taxis” melléknevet kapta diáktársaitól.

Ebben az időben kezdtem rendszeresen közölni növényvédelmi szócikket, szaktanácsokat. Főleg a bukaresti „*Falvak Dolgozó Népé*”-ben jelentek meg az írásaim, majd pedig az összes erdélyi magyar nyelvű újság is hozta szócikkeimet, növényvédelmi tanácsaimat. 1959-től 1973-ig többszáz cikket közöltem, néhány könyvecském is megjelent, és írtam egy fejezetet is egy növényvédelmi kézikönyv számára.

Csak szépet és jót hallottunk fiúnkról az óvó nénitől, majd később a tanító nénitől. Arra gondolva, hogy tanuljon meg románul, egy alkalommal megpróbáltuk román óvodába adni, de hamarosan kivettük onnan. Nem érezte ott jól magát, meg attól is féltünk, hogy tetűt kap a gyerekektől.

Fiúnk, ahogy megtanult olvasni, nekifogott a könyveknek. Az első könyv, amit olvasott, Verne Gyula „Kétévi vakációja” volt. Sokat olvasott, mindig gondoskodtunk arról, hogy megfelelő könyvei legyenek.

Megvolt az eredménye, hogy eljöttünk Bukarestből Kolozsvárra. Fiúnknak nagyon jó óvónője és tanítónője volt. Járt a mamájával és néha velem és nagyszüleivel is sétálni a szép magyar városban. Láthatta Mátyás Király szobrát, a Botanikus Kertet. Vített bábszínházba, gyermekelőadásokra a Magyar Színházba. Beírtuk egy zeneóvodába is, járt tornaórákra. Szépen fejlődött. Büszke voltam rá és Gabira. Mindketten szépek voltak, kedvesek. Mindenki szeretett bennünket Kolozsváron, a mi városunkban. Nyaranta néhány hetet töltöttünk Csíkszeredán, ahol Nagy Minya, jó barátom és volt diáktársam, a Csíkszeredai Kísérleti Állomáson vezetői beosztásban dolgozott. Megmáztuk a Tolvajost, bejártuk Hargita Füredet, meglátogattuk az esztenákat, ahol friss ordát kaptunk kárpótlásul a juhásztól, miután a kutyái ránk ijesztettek. Jártunk a gyimesi hágó környékén, a csángó vidék szélén. Voltunk Zsögödön. Nagyot fürödtünk a zsögödi strandon, a faluban megcsodáltuk híres festőnk, Nagy Imre rezidenciáját. Többször is megfürödtünk Szereda strandjának ásványvizes medencéjében meg az Oltban. Ottani nyaralásaink alatt kizárólag csakis borvizet ittunk. Meglátogattuk a csíksomlyói ferences kolostort, a kegytemplomot, megcsodáltuk a híres Mária kegyszobrot, a Szent Antal kápolnát. Ezek mind életreszóló élményként maradtak meg bennünk. Nagyon sokat tudnék írni életemnek erről a korszakáról, amelyik, így

visszatekintve, a legértékesebb, a legboldogabb volt. A kolozsvári Mezőgazdasági Főiskolán eltöltött három év és az utána következő majd másfél évtized képezte a gerincét annak az életnek, amiért érdemes volt élni. Ez adott erőt nekem ahhoz, hogy a továbbiakban kibíriam az élet nehézségeit. Annyira megteltem szépséggel, maradandó értékekkel, felejthetetlen élményekkel, a kis családom életével, hogy most is, ha valami szépre, megnyugtatóra akarok gondolni, visszatérek azokhoz az évekhez. Mindig találok valami elringató, kedves történetet, ami az akkori években esett meg.

Ösztönszerűen vagy saját tapasztalatomból jöttem rá, hogy számomra „első a család”. Ez az, ami megvéd minden bajtól, erőt ad a nehézségek elviselésére, megtanít arra, hogyan védjem magam és családomat a veszélyes időkben. Nekem nem volt keresztény vallásos nevelésben részem, a házasság szentségét ösztönösen éreztem meg. Erre már könnyen épült rá a katolikus vallás. Ezt vallom most is, ebben a zavaros világban, amelyben most, a harmadik évezred elején élünk.

A kolozsvári magyar tannyelvű Mezőgazdasági Főiskolában mindössze három tanévet taníthattam. 1960 tavaszán a Román Kommunista párt széleskörű támadást intézett a magyar nyelvű főiskolai oktatás ellen. Ceaușescu, aki akkor a párt Központi Bizottságának egyik titkára volt, személyesen jött Kolozsvárra, hogy „kinyírja” a magyar nyelvű tanintézeteket. Emlékszem, a Farkas utcai diákház nagytermében – a Koncertteremben – tartották a nagygyűlést, ahol minden magyar főiskolai tanárral együtt én is jelen voltam. A pódiumon ott elnökölt maga Ceaușescu, a jövődöbéli diktátor, aki már akkor kimutatta közönséges mivoltát. Spicliket küldött a szünetben a vécékbe utánunk, lehallgatták az ottani beszélgetéseinket, és szünet után, a pódiumról, személy szerint egyesek fejére olvasta, hogy ki kinek kiről mit mondott. A magyar nyelvű főiskolai oktatás másik hóhéra Ion Iliescu volt, a Központi Bizottság akkori ifjúsági felelőse. Rendszerváltás után évekig volt az új Románia elnöke.

A nevezetes gyűlés után megkaptuk a felmondásokat áthelyezések formájában. Engem azonnali hatállyal a Kertészeti Kísérleti Állomásra helyeztek. Megtudtam dr. Székely Jóska barátomtól, aki ott a növényvédelmi kutatásokat vezette, hogy a kísérleti állomáson nincs semmi szükség rám, nem is volt pénzügyi keretük számomra. Áthelyezési papírom tehát semmit sem ért. A párt megyei főtítkárához próbáltam bejutni, azzal a céllal, hogy megmagyarázzam neki: engem nem azért taníttatott ki az állam, hogy munka nélkül lézengjek. De nem fogadott, hanem azt üzenté ki, hogy „majd csak találok valami munkát, olyan fiatal vagyok, hogy ha még a fejemet is vágnák le, másik nőne ki helyette”. Ez volt Vajda elvtárs, a régi világban suszter, aki mezőgazdasági miniszter korában a kukoricát cserepekben akarta tenyészteni!

(Mentségére legyen mondva, Vajda „jó” suszter volt, mester, nem mint a főnöke, Ceaușescu, a „Kárpátok gényusza”, akit suszterinas korában a gazdája elcsapott, és így lett belőle piaci árus, illegális kommunista, majd államelnök.)

A fizetésem éppen az elbocsátás napján volt esedékes, de nem kaptam meg. Nem volt egy vasam se. Kölcsönkértem 200 lejt, 70 lejért vettem egy hatszemélyes törökkávés készletet, és semmit sem mondtam otthon Gabinak az esetről.

Bár kénytelenek voltak visszavenni a Mezőgazdasági Főiskolához, – mert a Palocsay-féle kísérleti állomáson nem volt hely számomra –, nem volt benne köszönet: kihelyeztek a monostori tangazdaság irodájába könyvelőnek. Semmiképpen sem akartam megválni a szakmámtól, a növényvédelemtől. A tanügyet leszámítva a legmegfelelőbb számomra a minisztérium megyeközi növényvédelmi felügyelői tisztsége lett volna, kolozsvári székhellyel. Ezt a tisztséget akkor egy kolléga töltötte be, aki köztudottan súlyos tüdőbajban szenvedett. Többet volt betegszabadságon, mint munkában. Rajta is segíteni akartam, amikor kiharcoltam „magamnak” egy nyugalmas, jól fizetett könyvtárosi állást a Mezőgazdasági Főiskolán – és följajlottam az illetőnek, hogy cseréljünk. Jöjjön ő a könyvtárba, ahol

állandóan védett helyen van, nincs terepre járás. Én pedig megyek az ő helyébe, növényvédelmi felügyelőnek, vállalva a havi 20 napos kiszállásokat. Kapva kapott az ajánlaton. Mint általános agrármérnöknek, nem volt növényvédelmi képzettsége, nem is ragaszkodott annyira ehhez a munkához, mint én. Beadtuk a kérvényünket. De nem az történt, amit mi akartunk. „Ember tervez, a káderosztály végez”. Az történt ugyanis, hogy a Mezőgazdasági Főiskola buzgó káderese kiderítette, hogy „zöldinges” vasgárdista volt az illető, és mint ilyen nem lehet a tanügyben, még könyvtárosi beosztásban sem. Közben én elfoglaltam a növényvédelmi felügyelői állást, a román kolléga meg állás nélkül maradt. A minisztériumban természetesen őt pártfogolták, engem pedig rossz szemmel néztek (román nacionalizmus). Persze, mert én voltam az egyedüli képzett növényvédelmi szakember – ráadásul az egyedüli „nem román” a társaságban. Igen ám, de nekem is volt pártfogóm: D. George, volt szovjetes kollégám a Központi Bizottság agrárszekciójának volt a főnöke – és nem szégyelltem magam, hogy igénybe vegyem ezt a barátságot. Közbelépésére a minisztérium növényvédelmi igazgatósága meghagyott engem területi növényvédelmi felügyelőnek, a kérdéses kollégát pedig a dési előrejelző állomáshoz nevezte ki felelősnek. Ez jól fizető, nyugalmas állás volt, de hétközben ott kellett laknia, vagy minden nap oda-vissza utaznia.

Közbejött a nagy agrármérnök-mozgatás, amikor is mindenkit, akinek agrármérnöki diplomája volt, és nem dolgozott közvetlenül a termelésben, falura költöztettek, kollektív gazdaságokba, akár volt, akár nem volt szükség ott mérnökre. Sokan helyezkedtek el ugyanis a Mezőgazdasági Főiskolát végzettek közül városokban, mindenféle olyan vállalatoknál, melyeknek kevés vagy éppen semmi közük nem volt a mezőgazdasághoz. Ezen a helyzeten akart „segíteni” a rendelkezés. Sok család élete borult föl így, de a párt szava mindenható volt. Szerencsére ez a csapás engem elkerült, legfeljebb irigyeim száma növekedett, hogy én helyben maradhattam. A főnökeim a minisztériumból a nyakamat szerették volna kitekerni. Nem is mulasztottak el egyetlen alkalmat sem a kötekedésre. Inspekció inspekciót követett nálam, de nem találtak semmit, amivel bajt okozhattak volna nekem. Közben aztán ott is változások következtek be. Fő ellenségeimet áthelyezték. Kaptunk egy új főnöknőt, aki megbecsülte és kihasználta tudásomat, így aztán békén hagytak. A növényvédelmi felügyelőségekre egyre több feladat hárult. A növényvédelmi munkák irányítása és ellenőrzése mellett elláttuk a növényi eredetű áruk export-import zárszolgálati ellenőrzését is. Kaptam egy terepjáró autót, sofőrt, laboránst, technikust. Beszerezték számunkra laboratóriumi és irodai felszerelést. A terepmunka mellett folytattam szakírói tevékenységemet is. Sokat utaztam, megismertem majd' minden erdélyi mezőgazdasági központot: állami gazdaságokat, faiskolákat, kertészeteket, mezőgazdasági tanintézeteket, kísérleti állomásokat. Kapcsolatba kerültem neves szakemberekkel és más személyekkel is. Enyeden és Csombordon Csávossy Gyurkával és Császár Gyulával (Julius Caesar!) kerültem össze. Gyakran találkoztam régi jó barátommal, Hamar Marcival, aki az apró rágcslók szakértője lett. Dr. Székely Jóska a Palocsay-féle kutatóintézetben volt növényvédelmi szakember. Wagner Pityu pomológus és Botár Andor szintén ott dolgoztak Palocsaynál, mint főkutatók. A mezőgazdasági könyvkiadó kolozsvári kirendeltségének vezetője, Szalay András, valamint a mezőgazdasági főiskolán Sebők Péter, Dr. Pál Papp Olga (volt asszisztensnőm) és még sokan mások közeli ismerőseim, barátaim lettek. A kolozsvári „Igazság” című napilap mezőgazdasági szerkesztőségének tagjaival – Bajka Pali, Bazsó Zsiga, Kászoni Zoltán, a rádiónál pedig Sebesi Imre – gyakran folytattunk hasznos eszmecserét. Közvetlen munkatársam és technikusom, Bódis János, sztánai „gyerek” volt, a Radnóti Mezőgazdasági Szakiskolán végzett. Míg velem dolgozott, befejezte a középiskolát, leérettségizett és belefogott az agrármérnöki diploma megszerzésébe.

Lehetetlenség mindenkit felsorolni, akikkel kapcsolatba kerültem két évtizednyi intenzív szakmai tevékenységem alatt. De minden egyes személy, akivel közelebbi kapcsolatba kerültem, valamilyen nyomot hagyott bennem.

Külön említést érdemel N. Minya volt leningrádi kollégám, aki Csíkszeredán dolgozott. Másik régi jó barátom, T. Lajos doktor, Cuja, abban az időben Bukarestben lakott.

Marosvásárhelyen gyakran fordultam meg. Gyakran találkoztam volt líceumi osztálytársammal, E. Lalóval, aki akkoriban egy magyar nyelvű képes magazin fotográfusa volt. Marosvásárhelyen főleg Nagy Pista agrármérnökkel jöttem össze, nemcsak hivatalos ügyekben, hiszen ő volt a megye növényvédelmi főnöke, hanem barátságból is. Együtt jártuk be a megye gazdaságait és borpincéit. Nemcsak a faiskolákat, gyümölcsösöket, gabonaraktaikat és más mezőgazdasági egységeket látogattunk, hanem a környéken levő kávézókat, vendéglőket is. És mi tagadás, megittunk egy-egy kispohár konyakot vagy szilvapálinkát, ha éppen akadt. Zsibón Pista unokatestvére, N. Sándor volt a növényvédelmi mérnök. Kiváló szervező és nagyon jó gazdaember volt. Az ő érdeme volt az ország legelső és legjobban megszervezett növényvédelmi központjának megépítése. Ilyen növényvédelmi központokkal hálóztuk be az egész országot. Majdnem mindegyikhez fűz valamilyen élmény. Most hirtelen az enyedi központ jut eszembe, amelyhez még egy kis mintagyümölcsöst is telepített Császár Gyuszi barátom, az ottani növényvédelmi mérnök, régi enyedi mezőgazdász család sarja. Mindig örömmel mentem Enyedre, nemcsak a finom borok miatt (csombordi Plébános bor!), hanem a nevezetes Ambrózi-Fischer féle faiskola miatt, melyet az államosítás sem tudott teljesen tönkretenni, legalábbis addig, amíg az öreg Gärtner bácsi ott dolgozhatott. Enyeden volt egy híres késes-mester család, ha jól emlékszem, Hidegh volt a nevük. Egy öreg holló károgtott a műhelyükben, ez volt a védjegyük, ennek a képét ütötték be készítményeikbe. Náluk készítettük a legjobb hernyózó ollókat és oltó késeket növényvédelmi központjaink számára. Az én magánrendeléseimre két remekbe készült szarvasagancs nyelű vadászkést csináltak Hideghék, egyet a fiamnak, egyet pedig nekem. Ezekhez a tokokat aztán Felméri úr, közismert kolozsvári bőrdíszműves készítette, akit a szocializmus egy Jócai utcai ház (a Rhédey-palota) kapu alatti kis műhelyébe száműzött, ahol egyedül dolgozott.

Életemnek erről a szakaszáról igen sokat tudnék írni. Emberekről, élményekről, valamint szakmai sikerekről és bukásokról. Itt csak egyre emlékezem vissza, Magyardécsére, a Dés melletti cseresznyés birodalomra. Nem tudom, mi van most azokkal az öreg, hatalmas cseresznyefákkal, amelyek ellátták az egész környéket gyümölccsel, és még bőven jutott exportra is. Itt is létesítettünk egy növényvédelmi központot és egy kártevő-előrejelző támaszpontot. Egy meteorológiai állomás is tartozott hozzá. Ezeket Balla Bálint technikus kezelte nagy odaadással. Büszke is lehetett, hogy az ő működése következtében a magyardécei cseresznye gyakorlatilag féregmentes volt, nyugodtan lehetett exportálni. Itt jegyzem meg, hogy Magyardécsét, ezt a színmagyar, Dés melletti nagyközséget Beszterce megyéhez csatolták, csupán azért, hogy megnehezítsék a décei magyar lakosság sorsát. Míg Dés városához nagyszerű aszfaltozott út vezetett, a ravasz intézkedés következtében a décsieknek ügyes-bajos dolgaikkal Besztercére kellett zarándokolni egy kezdetleges, keskeny, beomlással fenyegető úton, mely a Szamos partján tekeredett.

Már hatodik éve laktunk a Ferenc József úton, amikor egyre tűrhetetlenebbé vált, hogy lakásunk csonka, nincs fürdőszobánk, vécénk. Szerencsére szomszédunk, az *Eszpla*, az Állami Művészeti és Szépirodalmi Könyvkiadó terjeszkedni akart, szükségük volt a mi lakásunkra. A volt Szent György téren – akkor Béke térnek nevezték, most Lucian Blaga tér – alig egy éve épült fel egy ötemeletes szocialista bérház. Ennek a második emeletén megüresedett egy két és félszobás lakás. A kiadó ajánlatára, az így megürült Béke téri lakást nekem utalták ki. Ez 1964 tavaszán történt.

XII. fejezet. Lakás a Béke téren

Felejthetetlen az a nap, amikor kézbe kaptam a lakáskiutalásról szóló értesítést. Azonnal indultunk mind a hárman, hogy birtokba vegyük új otthonunkat. Átvágtunk a Főtéren a Mátyás szobor előtt, végimentünk a Jókai utcán és kiértünk a régi Szent György térre, melynek központi kis virágos szigetén eredetileg a kolozsvári testvérek híres sárkányölő Szent György szobrának másolata állott. A teret, mely a szocialista rendszerben egyik legforgalmasabb, legzajosabb helye lett városunknak, Béke térnek nevezték el. Most megint másképp hívják, egy sovíniszta román író-filozófus nevét viseli.

Ezen a téren épült fel az az új, állami tulajdonban lévő, ötemeletes lakóház, mely elfoglalta a tér egész déli oldalát, és amelynek második emeletén volt a számunkra kiutalt saroklakás. Benyitottunk és végigjártuk a szobákat. Kimentünk a Béke térre nyíló balkonra, a *mi lakásunk* nagy erkélyére...

„Előttem van észak, hátam megett dél, balra a nap nyugszik, jobbra pedig kél” – így tájoltam be magamat, ahogyan azt az iskolában tanultuk.

Nem messze tőlünk, északkeletre kezdődött a Petőfi utca, melynek a 10–12. szám alatti házában három éves koromtól 12 éven át, 1944 tavaszáig éltem a szüleimmel, kishúgommal és nagymamámmal. Valahogy úgy éreztem, hogy „visszajöttem, hazaérkeztem”. Egy nagy, tizennégy évig tartó körbejárás ezzel most bezárult.

Szerencsénkre festetni nem kellett, de szükséges volt egy alapos takarítás. Aztán berendezkedtünk. Most Gabi végre megmutathatta, hogy tud egy lakást otthonná varázsolni. Előkerültek az eddig féltve őrzött kézimunkák, dísz tárgyak. Felkerültek a falakra a kalotaszegi varrottasok, korondi cserepek, kerámiák. Gabi sok eredeti népművészeti darabot szerzett be csíkszeredai nyaralásaink alkalmával is. Nagy szeretettel és szakértelemmel kutatott és vásárolt a Széchenyi téri piacon is a korondi cserepesek áruí közül. A helyi képzőművészek és iparművészek munkáiból is beszerezett egy-egy szebb darabot. Minden alkalmat megragadott, hogy lakásunkat széppé, kedvessé, otthonossá tegye.

Volt néhány szőnyegünk is, amelyek szüleimtől megmaradtak: két kis szamosújvári perzsaszőnyeg és több más, melyeket édesanyám varrt. Ezek mind helyet kaptak a parketten.

A házunkban lift is volt, csak éppen nem lehetett tudni, hogy hova ér el vele az ember. Előfordult, hogy a második emelet helyett a pincében kötött ki, és onnan aztán nem mozdult. Két emelet megmászása akkor még nem volt sok nekünk; a liftet csak igen ritkán vettük igénybe.

Idővel sikerült „kifognunk” egy hazai gyártmányú Fram jég szekrényt, valamint egy orosz gyártmányú porszívógépet. Vettem egy cseh gyártmányú táskairógépet is, – de csak azután, miután hatálytalanították az írógépekre vonatkozó mindenfajta megszorítást és rendőrségi bejelentési kötelezettséget.

Úgy éreztük, hogy minden földi javunk megvan. A nehezebb házimunkákat Vilma, hűséges bejárónőnk végezte. Minden reggel az ajtónk előtt volt – ha nem lopták el – a liter pasztörizált tej, amire rendszeresen előfizettünk.

Mintegy tíz évet éltünk ebben a lakásban. Akkor még nem tudtuk, de később mindhárman egyetértettünk azzal, hogy az a tíz év a Béke téri lakásunkban volt egész életünk legfontosabb, legszebb, legértékesebb fejezete. Mondhatni talán: életünk magja.

Rendszeresen jártunk a Magyar Színházba. Gabi még diákkorában hallgatott egy tanévet a kolozsvári Színiakadémián. Sok színészt és színésznőt ismert meg így, és baráti viszonyba kerültünk néhány kolozsvári színésszel és színésznővel. Szoros barátság fűzött minket Balogh Évához, aki a temesvári magyar színháztól jött Kolozsvárra, és jóba voltunk T.

Katival, K. Paulával is. Köszönő viszonyban voltunk sok-sok színésszel, színésznővel, rendezővel. Előadások után gyakran mentünk velük vacsorázni és táncolni a Continentalba (a régi New York) vagy a Metropolba. Harag Gyurival is tartottam azt a barátságot, mely még az Antal Márk diákkantinban kezdődött. A szatmári és a marosvásárhelyi magyar színházak művészei közül is ismertünk néhányat, akik közül többen Gabi iskolatársai voltak. A vendégszerepléseiken mindig ott voltunk, előadás után találkoztunk.

Intenzív kultúréletet éltünk. A kolozsváriak mindig is műveltségre éhes nép volt. Gabi minden gyermekelőadásra elvitte fiúnkát, aki sohase felejtette el magával vinni Mici-Micit, az ő kis agyonmosott, eredetileg fehér játékmascskáját. Természetesen a bábszínház előadásait se mulasztották el. Gabi elvégzett egy bábmozgató tanfolyamot is, megismerkedett a bábosok technikájával és az ott dolgozó bábosokkal.

Rendszeresen jártunk a kolozsvári Filharmonikusok koncertjeire. Gabi érettségi találkozóján megismertem Ruha Istvánt, aki Gabi egyik osztálytársnőjét vette feleségül, és ott volt ő is a meghívottakkal férji minőségében (a hegedűjével). A sok, felejthetetlen Ruha-koncert közül csak azt az egyet említem meg, amelyik a múzeummá berendezett Bánffy-palota egyik termében volt. A kamarazenekar, Ruha Pista vezetése alatt Vivaldi *Négy évszak*-át játszotta. Azóta ez a darab egyik kedvenc zeneművem, amit akármikor szívesen meghallgatok. Különös érzéseket ébreszt bennem ez a kompozíció a feltörő emlékek miatt.

Nem volt olyan képzőművészeti tárlat, ahova ne látogattunk volna el. Főleg a Szentegyház utcai helyiségben, valamint a Bánffy-palotában rendezett időszakos kiállításokat látogattunk.

Nagy Albertet személyesen is megismertem egy bukaresti utam alkalmával, amikor véletlenül összefutottam vele egy családnál, ahol kolozsvári magyarok gyűltek össze egy este. M. Eriknél, a „szocializmus nagy propagálójánál” volt a vacsora. Ott volt Szilágyi Domokos is feleségével és kisfiúcskájukkal, Kobakkal, meg Bajor Bandi és még néhányan. Ezen az estén Nagy Albert meghívott, hogy látogassuk meg műtermében, otthon, Kolozsváron. El is mentünk hozzá Gabival. Egy régi kolozsvári házban, a Dohánygyár melletti kis utcában, a nőtestvérénél lakott. Műterme a padláson volt berendezve. Megmutatott néhány képet, melyek kifejező ereje elevenen hat ma is, csak éppen nem tudom kellőképpen visszaadni azt az érzést, amit akkor keltettek bennem. Ha megpróbálom, akkor csak egy önmagát féken tartó bivaly van előttem, melyből sugárzik az erő, a vadság és az önuralom. Vagy egy másik kép: jellegzetes kolozsvári, krumplikövekkel fedett udvaron, a hulló vakolatú fal előtt riadtan kapingáló fekete tyúk. Mit nem adtam volna egy Nagy Albert képért, de arra nekem pénzem nem volt. Meg aztán ő sem adott el szívesen semmit.

Fülöp Antal Andort, Andorka bácsit, a Mezőgazdasági Kiadóban ismertem meg. Oda járt ő is néha beszélgetni. Mindenhol, ahová bejáratos volt, ahol tisztelői, ismerősei dolgoztak, összegyűjtötték számára a használt levélbélyegeket. Azokat ő szépen leáztatta és eladta. Ettől ugyan meg nem gazdagodott, de egy kis készpénzt jelentett az arra nagyon is rászoruló Andorka bácsinak. Nagyon szelíd, szerény ember volt, rendkívülien megnyerő, kedves, lágy modorú. Nehezen tudtam betelni képei nézésével. Puha, sárga színei, csendéletei, napraforgói most is előttem vannak, csak éppen be kell hunynom a szememet.

Lőwith Márk Egont is ismertük. Egon útkereső volt a szobrászatban, de a képzőművészet szinte minden ágában dolgozott. Számomra legemlékezetesebb az 1907-es román parasztlázadás évfordulójára készített alkotása. A szobor egyetlen alakja egy csontra éhezett, hegyes szörkucsmáját mélyen fejébe húzó, elvakult, halálra szánt, mezítláb, rongyos oláh paraszt volt, kiegyenesített kaszával a vállán. A szobrot csillogó feketére patinázta. Természetesen nem tetszett a románoknak, akik szeretik magukat szépnek és hősöknek ábrázolni látni. Márpedig ez a szobor minden volt, csak nem „szép, izmos, román földműves, győzedelmes forradalmár.” A szobrot megvették ugyan, de száműzték azt a kolozsvári kultúrház előcsarnokába, ahol félreeső helyen, a lépcső alatt helyezték el. Csak az találhatott rá, aki tudott a szoborról, és tudta, hogy hol keresse.

Kolozsvár magas színvonalú műveltsége nagy hatással volt a mi szellemi fejlődésünkre is. Akaratlanul is beszívtuk magunkba a körülöttünk pezsgő kultúrát, ami élő és éltető valóság volt, minden ránk erőszakolt „szocialista realizmus” ellenére. Sok mindenből tevődött össze ez a jellegzetesen kolozsvári műveltség. Egyebek között Gy. Szabó Béla fametszetei, Nagy Imre képei, a Szervátiusz család alkotásai – meg sem említve a Mátyás szobrot, a szülőházát, a sárkányölő Szent Györgyöt, a Bethlen-bástyát, a várfal-maradványokat, épületeket, utcákat, tereket, parkokat, a Szamost, a Hóját, a Sétateret – hogy tudnám mindet elsorolni anélkül, hogy ne szökjön könny a szemembe! – mindezek együtt tettek minket azzá, amik vagyunk: erdélyi, kolozsvári magyarokká. Ezt az eltörölhetetlen tudatot vállaljuk, vittük és visszük tovább magunkkal mindenüvé, ahova sorsunk vezet. És ez a szellem él és lüktet most is Kolozsvárott, a mostani, XXI-ik századbeli, elnyomott városunkban, mindennek ellenére, ahol elnyomva, kisebbségben él a magyar...

Emlékszem, egyszer Nagy Imre elhívott magához, kolozsvári lakására, mert néhány, papírra festett akvarelljét valami apró rovarok támadták meg. Bámultam a sok eredeti alkotást, amit a nagy művész csak szórakozásból vázolt fel. A képzőművészeket is kényszerítették a kultúraktivisták, hogy a szocialista realizmus szabályai szerint alkossanak. Sokan meg is kísérelték. Akkoriban készült Nagy Imre „Békási Erőművek” című, rettenetes rózsaszínben pompázó képe. A fiatalabb Szervátiusz, Jenő fia, Tibor, aki egy ideig a Bábszínháznál kapott állást mint díszlettervező és -kivitelező, az akkori igazgató kérésére sámfákat készített. A fiatalabb festők „pannóztak”, vagyis hatalmas szocialista plakátok készítésével kerestek egy kis pénzt. Néhányan kirakatrendezésre adták a fejüket. Talán éppen ezért volt akkoriban Kolozsváron annyi feltűnően sok szép, ízléses kirakat. A szocialista realizmus erőszakos ránk kényszerítése sem tudta megtörni a kolozsváriak sajátos kultúra szeretetét, elpusztíthatatlan kultúrigényét, az igazi, lélekből fakadó széperzékét.

Gyakran fordultam meg a Mezőgazdasági Kiadó szerkesztőségében. Nemcsak az ott kiadott könyvecském miatt jártam oda, hanem azért is, mert ott a magamfajta magyar értelmiségieknek valamilyen központja alakult ki. Itt ismerkedtem meg, többek között, dr. Nagy Miklóssal, a neves agrármérnökkel és bivaly szakértővel, akivel később a *Falvak Dolgozó Népénél* is együtt dolgoztunk. Ezt a nagyszerű szakembert kitették az öt megillető állásából, mert az apja földbirtokos volt, és mert ő Hollandiában is tanult. Egy ideig egy technikumban tanította a vágóhídi inasokat. Amikor megkezdték az agrármérnökök kényszerű falura telepítését, ezt a családost, idős embert előbb a széki, majd pedig a györgyfalvai kollektív gazdaságba (kolhoz) helyezték.

Ifjú Cseh Gusztáv grafikussal, aki a kolorádó bogárról írott könyvecském borítóját készítette, a kiadóban beszéltek meg a részleteket. Gusztai nagy propagandát csinált, akaratlanul is a *Fiat* cégnek. Kis 600-as Fiatjával véletlenül behajtott a jeges Szamosba. Sem neki, sem pedig a kocsijának nem történt semmi baja. A szemtanúk szerint a kocsi motorja, miután kiemelték a jeges vízből a partra, minden további nélkül beindult. Azon a télen mindenki csak erről beszélt.

A mezőgazdasági kiadó főnöke Szalay András volt. Mozgékony, agilis ember; az erdélyi magyar nyelvű mezőgazdasági szakirodalom sokat köszönhet neki. Andris egy alkalommal terepre is elkísért azokban a boldog években, amikor szolgálati terepjáró autó és sofőr is rendelkezésemre állt. Beszterce környékén több faluban megfordultunk, s mindenütt bőséges vendéglátásban részesültünk. Velünk volt technikusom, Bódis János is. Visszafelé Besztercétől Kolozsvárig végigénekeltük az egész utat.

Dufek úr is velünk énekelt, repedtfazék hangján. Dufek úr volt a sofőröm, akinek alapmestersége kelmefestő és vegytisztító volt. A régi világban önálló kis üzemmel rendelkezett, ahol ugyan egyedül dolgozott, az új rendszerben mégis mint „kizsákmányolót, kapitalistát” kezelték. Nagy dumás és nagyevő, műkedvelő szakács, egyfajta gourmand volt Dufek úr. Egyszer valamilyen keletnémet kollégákkal volt dolgom, az apahidai fertőtlenítő

alagúthoz mentünk ki autóval, ahol a Kelet-Németországnak szánt exportalmát ciánoztuk a kaliforniai pajzstetű ellen. Útközben ételekről beszélgettünk. Dufek úr vitte volna a szót, meg akarta magyarázni a németeknek, hogy milyen finom is a puliszka tejfellel. Ő bizonyára azt hitte, hogy tud németül, mert egyre ismételte: „ó, mamaliga mit tajfel, das ist gut!” Csak néznek rám a németek, mit akar mondani, mi az a „mamaliga mit *Teufel*?” Mert azt nem tartották valószínűnek, hogy mi „ördöggel” esszük a puliszkát. Szerencsémre eszembe jutott, hogy a tejfelt németül *Sahne*-nak mondják, így aztán minden érthetővé vált.

Dufekkel sokat jártunk terepre, útjainkra néha Bódis János, a technikusom is elkísért. Ezek az utak külön fejezetet igényelnének. Majdnem egész Erdélyt bejártuk. Embereket, tájakat ismertem meg, növényvédelmi és egyéb ügyeket intéztem, barátokat, ismerősöket szereztem. Emlékek, felejtethetetlen élmények kapcsolódnak hozzám ebből az időből.

* * *

1960-ban Bukarestben tartották a X-ik nemzetközi növényvédelmi konferenciát. A nemzetközi összejövetel miatt lerendelték három hétre a fővárosba. Nemcsak szocialista, hanem „kapitalista” országok növényvédelmi szakértői és a FAO³⁴ szervei is képviseltették magukat. A román állam igyekezett kitenni magáért. A külföldieket, főleg a kapitalista országok küldötteit, elsőosztályú ellátásban részesítették. Szállásaikat a régi, királyi, Román Nemzeti Bank által épített személyzeti, a szocializmusban külföldieknek fenntartott luxuslakásokban jelölték ki. Mindegyik küldöttség teljesen felszerelt külön lakást kapott. A minisztériumi főigazgató kérésére nekem kellett ellenőriznem a lakásokat, hogy minden rendben van-e. A bukaresti személyzet kitett magáért, csak a cipőkanalakat kellett kivétessem velük a vitrinekből, azzal, hogy azok helye inkább az éjjeliszekrényekben lenne. A nagy épület földszintjén elsőrangú konyha és étkezőhelyiség gondoskodott a napi háromszori étkezésről. Mint tolmács és a román delegáció tagja, részt vettem a munkálatokon és az azt követő kirándulásokon. Voltunk a tengerparton és a hegyekben, igyekeztük bemutatni az ország szép helyeit. Egy éjszakát aludtam az egyik volt királyi kastélyban, így volt szerencsém abban a helyiségben is megfordulni, „ahova a király is gyalog jár”. A kilincsen rajta volt a királyi címer, de a „trón” nem aranyból, hanem közönséges fajanszból volt.

* * *

A szocialista rendszerben a hivatalos külföldi út – mivelhogy bizonyos előnyökkel járt – különleges privilégiumnak számított.

„Testvéri” országba még aránylag könnyebb volt küldetést kapni, de „nyugatra” már magasabb kapcsolatok kellettek. A két bulgáriai úton kívül, 1969 telén majdnem egy egész hetet tölthettem a Szovjetben, Moszkvában, és az akkor még Leningrádnak nevezett Péterváron. Tizenhat évvel azelőtt fejeztem ott be tanulmányaimat. Jól tudtam oroszul, és alig vártam, hogy lássam ifjúkorom egyik legszebb fejezetének színhelyét. Feladatom volt az ottani növényvédelmi zárszolgálat működését tanulmányozni. Ezen kívül, a kollégák tanácsára, női divatcikkeket (szvettert, fehérneműt stb.) vittem magammal, mert azoknak ott nagy keresete volt. Milocska, aki diákfeleségként jött Romániába, azt ajánlotta, hogy a Péterváron lakó anyjának vigyem el a holmikat, az majd rögtön mindent meg is vesz, és azonnal ki is fizeti. A ruheleken pedig vegyek elektromos cikkeket, meg olyan használati tárgyakat, amelyek nálunk, Romániában, nehezen kaphatók.

Megkaptam a szolgálati útlevelet, felültem a Bukarest–Moszkva vonatra, és menetrendszerűen megérkeztem Moszkvába. A követségtől nem várt ott senki, hiszen én csak

³⁴ Az ENSZ egyik szervezete: Food and Agriculture Organization

egy alacsony beosztású minisztériumi hivatalnok voltam, akire nem kötelező a „protokoll”. Felhívtam őket telefonon, és erre kijött egy követségi hivatalnok, elhozta az egész heti napidíjamat, valamint a gépelt programot az ottartózkodásom idejére. Moszkvában a „baráti” országokból odalátogató alacsonyabb beosztású vendégek számára fenntartott bentlakásszerű szállodában kaptam egy ágyat egy sokágyas teremben – de szerencsémre csak egyedül voltam benne. A kaffkai levegőjű, makulátlan tisztaságú folyosó végén egy sötétruhás, csontos, merevarcú börtönőr külsejű nő ült egy asztal mellett. Neki kellett leadnom a kulcsot. Két napom volt a fővárosban, ahol a mezőgazdasági minisztérium növényvédelmi osztályának dolgozóival volt megbeszélésem, majd pedig a Központi Karantén Laboratóriumban, valamint a Seremetyevo repülőtér karantén szolgálatánál töltöttem el jónéhány órát. Szakmailag a találkozók hasznosak voltak. A szegénység mindenütt nyilvánvaló volt. Az egyik minisztériumi megbeszélésen szódavízet, teát és cigarettát hoztak be tálcán. Én akkoriban nagy dohányos voltam, és volt a zsebemben hazai cigaretta, de a bőröndömben is volt egy egész hétre való hazai szívnivaló. Feltűnt nekem, hogy a behozott, kibontatlan, néhány doboz díszes csomagolású „*Druzba*” cigarettát milyen rámenősen kínálták, hogy csak vegyek belőle, vagy legalább bontsam meg az egyiket. Hamar rájöttem, hogy mi a „dörgés”. Megbontottam minden dobozt (volt vagy három, valóban szép, arany-piros csomagolásban), és rágyújtottam egy druzsbára. A beszélgetés alatt a cigaretták észrevétlenül „elfogytak”, eltűntek dobozostól. Csak azt lesték, hogy a vendég megkezdje a csomagot, és ők, a vendéglátók, mindent zsebre vágják.

A hivatalos és szakmai ügyek elintézése után sétálgattam, nézelődtem Moszkvában. Nagyon vigyáztam a pénzre, és valami olcsó „sztalovájá”-ba mentem ebédelni. A minden nyilvános helyen kötelező ruhatáros itt is egy a régi világból ittrekedt, előkelő külsejű öregúr volt, aki őszinte tisztelettel vette át „elegáns”, rámszabott télikabátomat. Bár ruha dolgában a romániai viszonyokhoz mérve közepes szinten álltam, Moszkvában feltűntem „nyugati” eleganciámmal, csináltatott ruhámmal, a „nem konfekciósan lötyögő” megjelenéssel.

Másnap Leningrádba kellett utaznom. Az éjjeli expressz vonatra volt jegyem, amely csak egy megállással rohant a Moszkva–Leningrád vonalon. A helyem egy úgynevezett „puha” hálófülkében volt, ami megfelel a mi első osztályunknak. Elutazás előtt az állomási restiben szerettem volna kényelmesen és jól megvacsorázni. Diákkoromban a vasútállomások vendéglői mindig nagyon jól voltak ellátva és „válogatott” közönségük volt. Most hosszú, cseppet sem válogatott népségből álló sor állt a vendéglő bejárata előtt. Csoportonként engedték ki azokat, akik már ettek, és ugyanannyian mehettek be a megürült helyekre. Végre én is bejutottam hatodmagammal. Természetesen egy asztalhoz ültettek mindannyiunkat. A pincér közölte velünk a menüt, vagyis azt, amit hozhat. Minden elfogyott, válogatás nincs, azt eszünk, amit hoz. Nem számítottam arra, hogy az életszínvonal olyan nagyot zuhant 1953 óta. Evés alatt, szokásom szerint hallgattam, míg asztaltársaim, az ő szokásuk szerint, beszéltek. Éppen azokban az időkben vetettek véget az oroszok a csehek szocializmus elleni lázadásának. Asztaltársaim közül néhányan részt vettek a „rendcsinálásban”. Kommentálták: „Hát mi a fene bajuk volt a cseheknek? Hiszen sokkal jobban éltek, mint mi! Bár csak itt is olyan jó mód lenne, mint ott volt!” Nem értették, hogy miért is lázadtak fel a csehek. Nem szóltam bele a beszélgetésbe, annál is inkább, mert a románok nem vettek részt a rendcsinálásban, ezért kellemetlen helyzet alakulhatott volna ki, ha felfedem kilétemet. Ez az éjjeli járat Moszkva és Leningrád között csupán három hálókocsiból állt. Minden kifogástalan volt. A vagon, amelybe a jegyem szólt, még a cári világban készülhetett és valószínűleg felújították. A rézkilincseken, falikarokon rajta volt a régi cári sasos címer. A két ágy egymás felett volt, én a felsőt foglaltam el. Az alattam levő ágyat egy magas állású állami hivatalnok bérelte, aki mindenáron el akarta volna cserélni, jó ráfizetéssel az én kolozsvári Dermata cipőmet az ő széttaposott szovjet gyártmányú lábbelijével! Valósággal könyörgött nekem, de nem álltam kötélnek. Csak ez az egy pár cipő volt velem, és nem akartam kitenni magamat

egy esetleges lábgomba fertőzésnek, még akkor sem, ha az egy magas rangú szovjet hivatalnoktól ered.

Korán reggel érkeztem meg a leningrádi „Moszkovszkájá” állomásra. A követség egy külvárosi szállodába foglalt nekem szobát, ahova villamossal kellett kiutazni. Persze a belvárosi *Europa* vagy *Astoria* túl drága lett volna, oda csak „fejesek” mehettek. Az én szállodámban az érdekesség az volt, hogy a szoba tévéjével csak egyetlen egy állomást lehetett fogni. Na meg az is, hogy csekély borraivaló ellenében a szálloda halljában levő kefékkel, subickokkal kipucolhattam-fényesíthettem saját kezűleg a cipőmet. A borraivalót nem a vendég, hanem egy láthatatlan szállodai alkalmazott kapta, aki egy kis perselyt tett oda erre a célra.

Másnap reggel becsomagoltam, kipucoltam a cipőmet, bedobtam a kopejkákat a perselybe, és elindultam bőröndömmel a zötyögő villamoson a városba, ahol ifjúkorom öt évét töltöttem el. Mindössze egy napom maradt Leningrádra. A bőröndömet leadtam a moszkvai vasútállomás csomagmegőrzőjébe, mert onnan indultam vissza Moszkvába az éjjeli gyorsal. Utána elvittem az eladásra szánt holmikat Milocska édesanyjához azzal, hogy késő este eljövök a pénzért.

A program szerint először is a Nyevszki proszpekten levő Tartományi Karantén Felügyelőségre mentem, ahol három óra alatt tájékoztam munkájuk felől. Majd az Össz-szovjet Növényvédelmi Intézetbe (VIZR) siettem, a Herzen utca 42. alá. Itt, ennek az intézetnek a könyvtárában írtam meg 1952 végén a diplomamunkámat. Itt dolgozott Tatjana Grigorevna Grigorjeva, akinek a vezetése alatt vettem részt a Volga-menti expedícióban. Az Intézet folyosóin és a laboratóriumokban találkoztam több volt tanárommal és Tatjana Grigorevnával is, de ezek a találkozások meglehetősen hűvös hangulatban zajlottak le. Tudtam már ennek az okát is: Románia ellenezte a szovjet intervenciót Csehszlovákiában, és emiatt a hangulat a két „testvéri ország” között elhidegült, mindenki óvatosan tartotta a politikai vonalat, és ehhez igazította a száját is. Hát ez engem különösebben nem zavart. Találkoztam több volt kollégámmal, akik nagy örömmel fogadtak. Gennadij Markelov, akinél otthon, Kubányban, az édesanyjánál is voltam, az intézetben olyan helyettes igazgatóféle lett. Meghívott magukhoz Puskinba vacsorára. Az intézetben tett látogatásom után a párttitkár elém tett egy nagy könyvet, hogy írnam bele kikkel találkoztam, és miről beszélgettünk. „Tulajdonképpen nekem kellene ennek utána járnom” – mondta a körülbelül velem egyidős párttitkár – de annyi jót hallott rólam volt kollégáimtól, hogy megbízott bennem. Hát megírtam a semmitmondó „jelentést”, szép, olvasható cirill betűkkel.

Hivatalos teendőim befejezése után kimentem a Vitebszki állomásra, ahonnan Puskinba vitt a helyi érdekű vasút. Furcsa volt annyi év után, végzett emberként utazni ezen a vonalon, ahol mint diák annyiszor megfordultam. A puskini diákszállásról hányszor, de hányszor vonatoztam be Leningrádba – most már ezentúl Pétervárnak fogom nevezni – Gabival találkozni, színházba, koncertre, múzeumba, könyvtárba járni...

A puskini állomás ugyanolyan barátságosan fogadott, mint egykor diákkoromban. A decemberi délutáni órákban szinte teljesen sötét volt, égtek az utcai lámpák, világítottak a lakások függöny nélküli ablakai. Szerettem volna szétnézni a gyönyörű parkban, megnézni a teljesen helyreállított Erzsébet-palotát, a híres porcelán gyűjteményt. De minderre már nem volt időm. Hoztam magammal valami kis ajándékokat a Markelov családnak: egy fél liter „román konyakot”, csokoládét, borotvapengét. (Diákkoromban mennyit átkoztuk a tompa szovjet pengéket!)

Mielőtt elmentem volna Gennadijékhoz, körülnéztem egy kicsit a városban. Betértem egy pár üzletbe is, hogy az otthoniaknak ajándékokat vegyek. Amit Gabinak Péterváron is kerestem, de nem találtam, itt Puskinban vettem meg: Matrjoska (orosz népi fababák, négy baba egymásba rakva).

Markelovék szeretettel fogadtak. Volt egy ügyes kis fiúk, az enyémmel kb. egyidős, értelmes barna gyerek. Egyéb híján, ajándék helyett neki adtam a zsebemben levő román lejeseket, banikat. A vacsora egyszerű volt: krumplipüré, virsli gárcsicával (valódi orosz mustárral), és kibontottuk a konyakot, amit hoztam. Gennadij felesége, Valja, növénykórtant tanított a főiskolán, szabadkozott a szerény vacsoráért. Bár mindketten jó fizetést húztak, de mint mondták, semmit se lehet kapni az üzletekben, mindent „szerezni” kell, és az sok időbe és „felülfizetésbe” kerül. Én teljesen váratlanul pottyantam be, nem volt idejük „felkészülni”. „Mikor diákok voltunk, nagy volt a bőség az üzletekben, de nem volt pénzünk. Most van pénzünk, jó fizetésünk, de alig lehet kapni valamit az üzletekben.” Jól kibeszéltük magunkat, felelevenítettük közös emlékeinket. Éjjel előtt búcsúztam el a családtól. Taxival mentünk be Pétervárra, Gennadij elkísért. Megálltunk az Egyiptomi Kapunál, elbúcsúztam Puskin szobrától – ott ült egy padon, mint régen. Megérkeztünk Gennadijjal Pétervárra. Nehezünkre esett a válás, húztuk az időt, sétáltunk le-fel a Nyevszkij Proszpekten, megkerültük a „Rézlovast”, bámultuk az esti fényben csillogó Névát. Közben beugrottam Milocska mamájához a pénzért, amit a holmikért kapott. Láttam, elég jó áron kelt el az „áru” – csak azt mondta, hogy lehetett volna néhány számmal nagyobb minden női holmi. Számolatlanul vágtam zsebre a rubeleket, azzal hogy majd Moszkvában elköltöm. Gennadij indult vissza a Vitebszki állomásra, hogy hazautazzon Puskinba és még aludjon egy-két óracskat. Jőmagam beszálltam a hálófülkémbe, melyet ezúttal egy Svédországból hazalátogató tekintélyes orosz emigráns tudóssal osztottam meg.

Frissen, pihenten érkeztem meg másnap Moszkvába. Kora reggel volt, látogatásom utolsó napjának reggele. Nem kellett szállás után nézmem, mert éjjel indult a vonatom hazafelé. Elvillamosoztam a kievi vasútállomásra, ahonnan a jászvárosi gőzös indul, és beadtam a bőröndömet az állomás csomagmegőrzőjébe. Magamhoz vettem egy üres táskát és elindultam várost nézni, vásárolni, időt tölteni, akárcsak egy turista.

A követségtől kapott pontos cím alatt megtaláltam azt az üzletet, ahol „még volt egy” hordozható villanyvarrógép. Megvettem. Elmentem Moszkva legnagyobb áruházába, a *Gumba*, szemben a Kremlin falával, a Lenin mauzóleummal. Vettem a fiamnak egy *Fed* fényképezőgépet, pár tekercs filmet és egy-két apróságot. Valami ennivalót is kellett vennem az útra. Hát beálltam én is a sorba felvágottakért, anélkül, hogy tudtam volna, hogy mit adnak. Kaptam is egy darab kolbászt, más nem volt, éppen azt osztottak. Vettem hozzá egy veknit is. Még mesélhetnék arról, hogy nem engedtek be a Nyilvános Könyvtárba, mert a ruhatáros, – aki ebben a nagy intézményben nem egy öreg arisztokrata volt, hanem egy „igazi elvtárs” – valószínűleg megjelenésem miatt nyugati kémnek nézett. Egyszerűen nem akarta bevenni a ruhatárba a kabátomat és a táskámat. Márpedig az előtérmen túl nem lehet kabátban, táskával menni. Bementem egy kávézóba, vettem egy csésze feketét, leültem egy asztalhoz, és az ott levő „cukortartóból” tettem a kávémba egy fél kiskanállal. Jól elkevertem, megízleltem. Hát kiderült, hogy sótartó volt az, nem cukortartó! Vettem egy másik kávé, és akkor megtudtam, hogy a cukrot a kasszánál kell kérni, ott adják. Az asztalokon nincs cukor, csak só. A cukor hiánycikk, ha kitennék az asztalokra, azonnal eltűnne mindenestől.

Megvacsoráztam egy jobb vendéglőben, ahol a pincér udvariasan megmutatta az étlapon, hogy mit rendelhetek, mert már későre járt, s választék már nem volt. Elköltöttem minden pénzemet, kisétáltam a vasúti állomáshoz, és ezzel véget is ért a moszkvai-leningrádi kaland.

* * *

Néhány kolozsvári ismerősről, barátról:

Sebesi Imrét, a kolozsvári magyar rádió munkatársát, akit jó barátomnak nevezhettem, a polgármester várótermében ismertem meg. Akkoriban ő is, én is lakásügyben kilincselünk az illetékes hivatalokban. Később sokat dolgoztunk együtt. Mezőgazdasági riportokat készített

velem. Növényvédelmi tanácsokat olvastam be a kolozsvári rádió magyar műsorába. Gyakran jártam Imrével terepre a Rádió kocsijával. Jól éreztem magam vele. Egyszer alaposan megnevettetett egy furcsa hangszalag lejátszásával. Azt hittem, hogy egy vénasszony beszél egy számomra idegen, de mégis valahogy ismerősnek tűnő nyelven. Aztán kiderült hogy egy papagáj magyarnyelvű káromkodását vették fel a hangszalagra. A Sebesi család a Széchenyi tér melletti toronyblokk egyik felső emeletén kapott lakást. Itt lakott Imi a családjával: szovjet-örmény, zongoraművész nő feleségével, Ninával és Karen Attila névre keresztelt kisfiúkkal. Többször is megfordultunk náluk, családotól. Természetesen jelen voltunk Nina minden zongoraestjén is.

Igen jó barátságban voltam a kolozsvári napilap, az *Igazság* mezőgazdasági rovatának belső munkatársaival. Bajka Pali rovatvezető, Kászoni Gazsi főmunkatárs, meg később Babsó Zsiga sokszor láthattak engem irodájukban. Gyakran mentem velük terepre. Emlékszem egy ízben B. Zsigával Szászlekcencén voltunk, megjártuk magunkat a szőlőhegyen, a gyümölcsösökben, a modern borpincében.

Kászoni Gazsival is többször voltam terepen. Emlékszem, Zilah környékén jártunk. Gazsi az autóban fogyasztotta el otthonról hozott egyszerű ebédjét, ami kenyérből és halvából állott. Nagy beosztással éltek. Gazsinak súlyos, krónikus reumája volt, érezte, tudta, hogy nem sok ideje van hátra, és állandóan az a gond gyötörte, hogy mi lesz a családjával, ha ő elmegy... Keservesen gyűjtötte a pénzt „autóra” – mert az volt akkor a divat –, de nekem megmondta, arra kell, hogy legyen, amit a családjára hagyjon. „Kell a fenének autó, de valahogy meg kell magyarázzam az embereknek, hogy miért eszem halvás kenyeret”...

Bajka Palival többször is voltam terepen, a kommunista párt fekete Volgájával, amit ő vezetett. Neki, mint a párt lapja rovatvezetőjének, minden hétfőn megmondták a megyei pártbizottságnál, hogy hova kell menni riport témáért, és mit kell megírni azon a héten. Pali vezette az autót, ketten voltunk, és oda is elmentünk, ahova mi akartunk. Palit és engem is mindenütt szívesen fogadtak, jól ismertek. De az autót, a megyei pártbizottság fekete Volgáját is ismerték, és tudták, hogy mi csak ritkán jutunk hozzá. Általában közutálatnak örvendő aktivisták használták ezeket az autókat. Így történt egy alkalommal, amikor lassan hajtottunk egy falun át, ahol nem ismertek minket, hogy néhány gyerek alaposan leköpte a kocsí szélvédő üvegét.

Az *Igazság* többi szerkesztőjével is ismeretségi viszonyban voltam. Reisz Katit, a főszerkesztőhelyettesét, akit mindenki „rézlinának” hívott, még bolyaista koromból ismertem. A főszerkesztő, Kovács András, egy decemberben megjelent cikkemnek, melyet a háztartásban, lakásban előforduló rovarkárttevők elleni védekezésről írtam, a következő bombasztikus címet adta: „*Mi vár a bő vacsorára összegyűlt vendégsereg?*” Mindenki – akár ismerte, akár nem Kovács főszerkesztő elvtársat – röhögött a címen.

Bukarestben is volt néhány jóbarátom. Ezek közül doktor Hamar Márton, röviden Hamarci, egyike volt a legszínesebb figuráknak, akit valaha ismertem. Fura keveréke volt ő a természetet szerető tudós zoológusnak és egy külvárosi, nevetlen csibésznek. Szerette megbotránoztatni a jó népet, a „pógárt”, ahogyan ő mondta. Nem érdekelte a társaság véleménye. Jó tollú író volt, barangolásairól írt könyveit szerették. Bukarestben sokszor találkoztunk. Néha Kolozsvár környékén is megfordult jól felszerelt mikrobuszával. Rágcsálókban szakosította magát, így még szakmai vonalon is együtt működünk olykor, amikor a mezei pockok túlszaporodtak Erdélyben, és ritkítani kellett azokat.

Kedves kollégám és barátom volt dr. Székely Jóska, a kolozsvári Palocsay-féle Kísérleti Állomás növényvédelmi kutatója. Marosvásárhely melletti faluból származott, gyakran ment haza szüleit és testvérét meglátogatni. Egy alkalommal én is elkísértem egy ilyen útjára. Az alatt a rövid idő alatt, ameddig náluk voltam, szorgalmas, összetartó családként ismertem meg őket. Tisztaságot, szeretetet, meleg biztonságot éreztem a házukban. Jóska fiútestvére,

egyszerű székely földműves, tökéletes hasonmása volt testvérének, csak éppen székely falusi ruha volt rajta.

Jóska rendkívül alapos, nyugodt, gyakran lassúnak tűnő ember volt. De ha motorbiciklijére ült, vagy később autóját vezette, valósággal megbolondult, a sebesség elragadta, volt is néhány balesete. Máskülönből nagytudású szakember volt.

Palocsay Zsiga, Palocsay Rudolfnak, a híres „román Micsurinnak” a fia is barátom volt. Nem voltunk ugyan sülve-főve együtt, de ha találkoztunk, nem mentünk el csak úgy, szó nélkül egymás mellett. Melankolikus, érzékeny lelke versírásban, valamint ivásban nyert enyhülést. Azonkívül nagyon szeretett halászni, szerette a természetet, nagyon jól érezte magát a Duna-deltában. Verseit is részben ez a táj ihlette.

Nevek bukkannak fel, kollégák, akikkel néha összejöttem, szakmai és egyéb alkalmakkal. Az agronómiáról: dr. Sebők Péter, rét- és legelő szakember, a takarmányozás tudora és felesége Klári, aki növénynemesítéssel foglalkozott, Nagy Zoltán talajművelési, Király Ernő szervezési, magyarnemeyei születésű szakember, Pállné dr. Papp Olga növénykórtan tanár a mezőgazdasági főiskolából. Két szakkutató a Palocsay-féle intézetből: a rózsaszakértő Wagner Pityu és Botár András főmérnök. Eszembe jut, hogy egyszer Botárral hosszabb beszélgetést folytattam valamilyen szakkérdésről. Feltűnt nekem, hogy Botár minduntalan a hangyákat emlegeti. Gondoltam, valami problémája lehet a hangyákkal, s nekem mint „rovarásznak” erről akar beszélni. Nézek körül, mert éppen egy raktárban voltunk, de semmi nyomát sem láttam hangyáknak. Ő is csak néz, hogy mit figyelek úgy a földön, a falakon – de csak beszél tovább, és egyre csak emlegeti: hangyák, hangyák. Akkor vettem észre, hogy azt mondja, ismételteti gyorsan: hogymondják, hogymondják. Egyszer hogymondjákot mondott, és akkor jöttem rá: nincs itt semmi hangya, csak egy töltelékszó, egy olyan „izé”, amit az ember gyakran ismételtet.

Márki Alpár, biológus, növénynemesítő, a neves dr. Lazányi Endre genetikus famulusa, az Akadémia növénynemesítési osztályán dolgozott. A Botanikus Kert melegházaiban az egzotikus növények osztályának vezetőjével, Micleaval, aki a nemzetközi növénymag cserét is intézte, gyakran találkoztam. Sűrűn kellett megfordulnom az üvegházban, hogy a külföldre kerülő anyagokat átvizsgáljam és kiállítsam a kellő növényegészségügyi bizonyítványokat. Olyankor hosszasan elbeszélgettünk, kis rádióján klasszikus zenét, főleg Vivaldit hallgattunk.

Bódis János, a technikusom is a Botanikus Kertből került hozzám. Éppen egy olyan „hátfájós napom” volt – ami azóta hál' Istennek elmúlt –, amikor először jött be az irodámba Bódis János, a Radnóti Kertészeti Technikum végzettje. Akkoriban kaptam engedélyt a minisztériumból, hogy felvehetek egy személyt, laboránsi-technikusi állandó munkára. Hozta a kérvényét, meg az ajánló levelét. Első tekintetre megnyerte tetszésemet tiszta, nyílt arca, férfias testtartása. Átvettem az iratait. Mindenhol mint János szerepelt a keresztnéve, hiszen 1941-ben született Sztánán, amikor magyarul vezették az anyakönyveket. Ismerve bukaresti főnökeimet, megmondtam neki, hogy a „János”-ból „Ioant” csinálunk. Megértette. Mondanom sem kell, hogy amikor megkaptam az engedélyt a minisztériumból, hogy felvehetek egy technikust/laboránst, a hír elterjedt a megyei mezőgazdasági igazgatóságon, és mindenki, akinek valamilyen nőismerőse, állásra vágyó felesége, húga, unokanővére vagy szeretője volt, mind nálam akarta azokat elhelyeztetni. Örültem, hogy ráakadtam Bódis Jánosra, még akkor is, ha meg kell játszani a „Bodiș Ioan” játékot. Jó munkatársam volt, és tekintettel a környező „szocialista realitásra”, néha cinkostársam is. Feleségemmel és fiammal meglátogattuk Sztánán a Bódis-kúrián, megismertük a szüleit, rokonait. Bejártuk a gyönyörű kalotaszegi vidéket. Sok szép helyi kézimunkát, hímzést, varrottast láttunk. Ettünk „eredeti” kürtöskalácsot, amit ott, előttünk sütöttek, ittunk finom sztánai sompálinkát. Láttuk és megcsodáltuk Kós Károly „Varjúvárát”. Mikor végleg eljöttünk Erdélyből, Bódisék megajándékoztak minket néhány sztánai, kalotaszegi kézimunkával, lakásunk legszebb díszével.

Az *Utunk* gárdájából is volt szerencsém ismerni néhány embert. Szilágyi András, aki orvosnak tanult, de írónak szerette volna elismertetni magát. Rettenetes riportokat írt, főleg falvakról, ahol (szerencséjére) nem olvasták az *Utunkat*. Mikó (Klein) Ervin szintén riporter volt, de ő a gyárakat vette célba, és csak nagyritkán a színházat. Egyesek szerint Mikó Ervin rossz lóra tett, inkább „román vonalon kellett volna futnia”. Földes Lacival jó viszonyban voltam, tetszett nekem könnyed, bohém viselkedése. Írásaival, melyek teljes egészükben a szocializmust dicsérték, nagy pénzeket vett fel, de sohasem volt egy vasa sem, kölcsönökből élt egész családjával. Még 1973-ban elvitte a tüdőrák. Eszembe jut a kis növésű, kövérek Bodor Pál, aki dicsőítő cikket írt Natasa Tyereskováról, a szovjet úrhajós elvtársnőről „Üdvözlégy, Natasa” címmel. Nem hiszem, hogy kényszerből tette. Rendkívül felháborított az ízléstelensége, pedig akkor én még nem voltam hívő katolikus.

Kikre is emlékszem meg?! A filozófusokra:

K. Miklós és R. Endre, a „szocialista boldogság” két nagy szaktudósa. Nem győzték eleget hangsúlyozni, érvelni és bizonyítani, hogy milyen boldogok is vagyunk mi a marxista paradicsomban. Brosúráikat mindenütt láthatta az ember. T. Sándor (Popper), aki szocialista érdemrenddel kitüntetett marxista volt, nem tetette magát, mint mások. Ő mindent át akart értékelni „marxista szempontból”. A fia osztálytársa volt az én fiamnak. Egyszer azt kérdeztem tőle, hogy mit tehetnénk azért, hogy gyermekeinkkel megismertessük az igazi magyar történelmet és irodalmat. Ő erre a célra a magyarországi marxista ifjúsági irodalmi kiadványokat ajánlotta nekem.

Steinberger János esztéta, aki Jánosi Jánosra változtatta nevét – talán azért, mert rettenetesen raccsolt, és meg akart szabadulni a nevében levő „errektől” – az irodalom és általában a művészetek marxista kiértékelője, tolmácsolója lett. Ő „jó lóra tett”, mert román nyelven írt, Bukarestben volt magas állásban.

H. Ervin, azaz baráti körben „Csincsó”: fernezelyi bányász családból származott, ahol a kommunista párttagság hagyomány volt. A szovjetben végzett egyetem után a központi pártegyetem egyik nagyfőnöke lett. Ő írta a külföldi fogyasztásra készülő, félrevezető statisztikai kiskönyveket, a „Román Szocialista Köztársaság átütő gazdasági sikereiről”. Máskülönben „jó fiú volt”, a harmadik deci konyak után már sírva emlegette, hogy ifjúsági síbajnok volt 1943-ban, de ne mondjam meg senkinek, mert az életrajzába azt se írta be, hogy levele is volt.

Viki bácsi a *Korunk*-nál dolgozott. Kolozsvár egyik „legelegánsabb” férfiúja volt. Mintha csak skatulyából húzták volna ki, csak a fürdőruhához nem viselt nyakkendőt és „Eden kalapot”. Mindig valami abszurd halálérzetről panaszkodott.

* * *

Nyaranta elutaztunk néhány hétre. Míg fiúnk óvodás és elemista volt, Gabi vitte őt a tengerpartra. Nagyon büszke volt kékszemű, aranyszőke fiacskájára, akit mindenki megcsodált. Többször vettek részt az egyetem és a mezőgazdasági intézet által szervezett tengerparti nyaralásokon. Egy alkalommal, amikor hazajött a társaság, a kollégák – akik szintén ott nyaraltak – mondták a fiamról, hogy milyen bátor és szókimondó legényke. Később, Gabi minden nyáron néhány hetet töltött fiúnkkal Kolozson. Mindig ugyanannál a kolozsi gazdánál szálltak meg, közel a híres sós fürdőhöz. Mikor Miklós nagyobb lett, gimnazista, akkor Gabi egyedül ment Kolozsra, néhány hét nyaralásra. Gabi gyerekkori emlékek is fűttek Kolozshoz. Az emlékezetes, háború végi amerikai bombázások miatt néhány kolozsvári gyerekkel együtt őt is kivitték Kolozsra, ahol apácák vigyáztak rájuk.

Az 1950-es évek végétől Kolozs igen „divatos” fürdőhelynek számított. Szállodája állandóan zsúfolt volt. A vendéglő közismert volt jó konyhájáról. Családom tagjai, akár csak a többi fürdővendég, ott ebédeltek minden nap, vasárnap kivételével, amikor túl nagy volt a

söröző tömeg. Néha meglátogattam őket, de hosszabb időt nem tölthettem ott elfoglaltságom miatt.

A csíkszeredai nyaralásainkról bővebben kell írnom.

Első alkalommal vonattal utaztunk Kolozsvárról Csíkszeredába. Fiúnk akkor alig lehetett hat éves. A vonatban nem volt zsúfoltság, s így nyugodtan jött-ment a vagonban. Egyszer csak nagy lelkendezve szalad be a fülkénkbe: „Itt van a Mikulás, velünk utazik egy vonaton... Ha nem hiszitek, gyertek, nézzétek meg” – és már szaladt is a szomszéd fülkébe, ahol egy fehér szakállú, kaftános zsidó bácsi ült. Talán a kolozsvári sakter lehetett. „Mikulás, Mikulás bácsi!” kiáltotta a fiúnk. A „Mikulás” bácsi „vette a lapot”, ölébe ültette, megsimogatta, és elmondta neki, hogy a nagy nyári meleg miatt Borszékfürdőre utazik, kipihenni fáradalmait. Örültem, hogy nem fedte fel „inkognitóját”.

A csíkszeredai állomáson a kísérleti állomás kétlovas kocsija várt minket. Megtudtuk, hogy majdnem minden délelőtt bejönnek a városba ügyeket intézni, vásárolni. Mára azt a feladatot is kapták, hogy jöjjenek el értünk a kolozsvári gyorsra, vegyenek fel minket is a kocsiba, és vigyenek ki a kísérleti állomásra, ahol volt pétervári kollégám, Minya, felesége, meg két fia vár minket.

A kísérleti állomás a kanyargó Olt felett, magasan a hegyoldalon épült. Impozáns képet nyújtott a többemeletes, sokablakos, szürke épület. Kocsink hamarosan kiért a városból. Átmentünk a vasúti síneken, majd az országúton haladva nemsokára odaértünk ahhoz az útelágazódáshoz, mely a kísérleti állomáshoz vezet. Még egy sorompónál kellett megállnunk: katonai lőszerraktár volt ott. Nem volt igazoltatás, ismerték a kocsit, a kocsist és az embereket, csak minket nem. Minya szólhatott a parancsnoknak, mert tudtak rólunk, minden további nélkül átengedtek, és az elkövetkező hetekben sem zavartak bennünket.

Az első nyáron a kísérleti állomás vendégszobájában helyeztek el minket. Ez egy takaros kis sarokszoza volt a legfelső emeleten, minden kényelemmel ellátva. A levegő olyan volt, ahogy mondani szokták: harapni lehetett. Az ablakból gyönyörű kilátás nyílt a ház előtt elterülő virágos parkra, alább az Oltra, majd pedig a városra. Az ablakok masszívak voltak, magasak, régimódiak. Ha a hatalmas fatáblákat becsuktuk, a szobában még a legnagyobb napfényben is vaksötét lett.

Ebédet az állomás kávéházában ettünk. A koszt egyszerű volt, de nagyon ízletes. Minden pénteken paszulyleves volt és egy-egy akkora lángos, hogy a maradékot, amit már nem tudtunk megenni ott helyben, alig tudtuk „elcipelni” a szállásunkra.

Csak borvizet ittunk. Az állomás kocsija minden nap bement a városba, ha nem egyébként, akkor borvízért. Hatalmas korsókban hozták a friss borvizet, egyenesen a forrásból. Két kisebb korsót adtak nekünk, azokat néha én töltöttem meg a városháza udvarán lévő forrásból. Olyan „erős” volt a borvíz, olyan magas természetes szénsavtartalma volt, hogy nem egyszer úgy kiverte a fadugót, hogy az a plafonig repült. Pedig az nagy szó, mert a szobák régimódiak voltak, a plafon nagyon magasan volt.

Úgy pihentünk, hogy mindennap csináltunk valamit. Fiúnk Minya fiaival játszott a fészerben, a szekereken, az istállókban, a parkban, a hatalmas udvaron. Gyakran mentünk sétálni a kísérleti állomás környékére, a Tekerő patak mentén. Családom tagjai megismerkedtek a „szovjet villanypásztorral”, vagyis azzal a combmagasságban kifeszített alacsony feszültségű áramot hordozó villanydróttal, mellyel a tehénlegelőt kerítették körül, hogy a tehenek ne legeljenek össze-vissza. Ha egy tehén – vagy jelen esetben az avatatlan városi nyaraló, azaz családom valamely tagja – megérintette a drótot, enyhe ütést érzett.

A környéken sok volt a mogoróbokor, annyi, hogy irtani kellett. Heverésztünk a derékig érő fűben, bámultuk a fölénk emelkedő hegyeket, rágtuk a frissen szedett mogoróbelet.

Felfedeztük a környéket. Rátaláltunk a „kicsibolt”-ra, ahol friss mézet vehettünk a termelőtől, a „kicsibolt” volt tulajdonosától, aki most a „boltfelelős” volt. Méhészete a

boltocska mögötti telken zümmögött, oda is elvitt minket. Frissen pergetett mézet adott el nekünk, és ráadásul lépes mézet is kaptunk.

Elszekereztünk a Tolvajos-tetőre, ahol a kísérleti állomásnak egy támaszpontja működött. Ott legelt a juhnyáj, ott volt az eszténa, a pásztor és a kutyák. A juhásznak számára is volt, ahogyan az dukál. Megkínált saját készítésű friss ordával. Egy kellemes napot töltöttünk a tolvajosi menedékházban, mely szintén az állomáshoz tartozott. Feljebb menve a Tolvajostól elértünk Hargitafüredre, mely akkor meglehetősen elhanyagolt volt. Kaolint bányásztak, de olyan gondatlanul, hogy a kis patak tejfehér volt a szennyezettségtől. Visszafelé az egyik éles kanyarnál megálltunk. Egy kis korcsma volt ott. „Ez a Don-kanyar” – magyarázták. Annak nevezték el a helybeliek, mert itt is sok székely lelte halálát – az ital és az éles kanyar miatt.

A városban többször megfordultunk. Rendszerint meglátogattuk a népművészeti boltot, ahol Gabi dánfalvi, korondi cserepeket, kézimunkákat, szötteket vásárolt. A többi üzletbe is be-benéztem, és az az érzés alakult ki bennünk, hogy bizonyos tekintetben Csíkszereda jobban van ellátva, mint Kolozsvár. Ez azért volt, mert mindenhova ugyanazt az árut küldték, ugyanolyan mennyiségben. A szocialista, teljesen bürokratizált kereskedelmi szervek nem vették figyelembe a helyi sajátosságokat, így aztán téliszállítást vehettünk Szeredában, mert az ott nem volt keresett árucikk. Zöld vadászkalapot állítólag csak Temesváron árultak, mert valamilyen okból az egész országból oda irányították az összes zöld vadászkalapot. Táskairógépet pedig főleg a bányavárosokban lehetett kapni, mert ott az senkinek sem kellett, de ugyanannyit kaptak, mint például Kolozsvár.

Ha csak tehettük, elmentünk a csíkszeredai strandra. Itt a modern medencékben tiszta, szénsavdús borvíz pezsgett. A borvíz állandóan csorgott a medencébe, csak a szánkat kellett odatartani és nyakalni a finom borvizet!

Gyakran jártunk a kétlovas kocsival, többedmagunkkal, vagy csak mi hárman. A lovak jól betanított erős állatok voltak, nagyon szépek, jól kezeltek. Csak akkor vadultak meg, ha a kocsin valaki énekelni kezdett. Egy alkalommal csak mi voltunk hárman utasok, a kocsihajtó megállította a lovakat, leszállt, hogy megnézzen valamit. Gabinak igen jó kedve kerekedett, és szokása ellenére rágyújtott egy nótára, mégpedig hangosan. Több se kellett a lovaknak, felhorkantak, kirúgtak, majdnem felfordították a kocsit. Szerencsénkre a kocsis odaugrott, lecsillapította a pacikat és tiszteletteljesen közölte Gabival, hogy a lovak nem szeretik, ha énekelnek nekik.

Egy alkalommal kimentünk Zsögödre. Elsétáltunk Nagy Imre festőművész háza előtt, majd kimentünk a fürdőbe és megfürödtünk a híres gyógyvízben. Visszafelé felkerekedtünk egy ökrök húzta, jól megrakott szénásszekérre. Onnan bámultuk Isten szép egét és a környező hegycsúcsokat. A két szép nagyszarvú ökör nyugodtan húzott be minket a város határáig.

Más alkalommal elkísértük az egész állomás személyzetét a gyimesi hágóra szénáért. Egy teherautónyi fiatalember vágott neki az útnak, kaszákkal, szénavillákkal, gereblyékkel felfegyverkezve. A kijelölt helyen megálltunk, a társaság szétszlott, a kaszálók nekiláttak a munkának. Az oldal olyan meredek volt, hogy szinte csodaszámba ment, hogy meg tudtak állni és kaszálni. Felmenni valahogy még tudtunk, de lefelé jövet nagyon kellett vigyáznunk, hogy „tartsuk a lépést”. Az ember rohanni szeretett volna, mert a meredek oldal valósággal húzott lefelé, de rohanni veszélyes volt a szénaboglyák és főleg a bennük lévő kiálló hegyes karók miatt.

Legszebb kirándulásunk Csíksomlyóra vezetett. Meglátogattuk a kegytemplomot. Egy kedves ferences atya volt a vezetőnk. Láthattuk a híres Mária-szobrot, melyen nem tudott nyomot hagyni a tatár fegyver. Megcsodáltuk a régi zászlókat. Felejthetetlen hatása volt ránk ennek a látogatásnak. Visszafelé megpihentünk a lankás domboldalon, a Szent Antal kápolna árnyékában.

Csikszeredai nyaralásaink nélkül sokkal szegényebbek maradtunk volna élményekben és lelkiekben. Felelevenítettük, hogy néhány évvel azelőtt hogyan fogadta Somlyó lakossága Márton Áron püspök urat.

* * *

Egy nyáron hosszabb kirándulást tettem a fiammal. Éppen Beszterce környékén volt dolgom, és utána Nagybányára kellett mennem a növényvédelmi felügyelőség országos megbeszélésére, melyet minden évben más és más inspektor működési területén tartottunk meg. A vendéglátó igyekezett mindig a lehető legjobb színben bemutatni „birodalmát”. Így ismertem meg a jászvárosi, konstancai, temesvári, szebeni, bákói, váradi, krajovai és más területeket. Most tehát a tapasztalatcserére Nagybányán került sor. Gondoltam, Besztercéről Naszódra át, gyalog és vasúton eljutunk Bányára, és közben kirándulunk egyet a fiammal.

Előzetesen térképen tanulmányoztam Beszterce környékét. Egy kis menedékházat kerestem, amely vasúttal és hosszabb, de nem túl nehéz gyaloglással elérhető számunkra. Egy ilyen kirándulással eltelve egy-két nap, és utána vonattal és átszállásokkal elérnénk Nagybányára.

A részletes turistatérkép és a helyi turista hivatal segítségével megállapodtam a Cormaia (az én fordításom szerint: Kormányos) csúcs felé haladó völgyben levő menedékházban, ahonnan fel lehet kapaszkodni a Cormaia csúcsra. Besztercéről Naszódra kellett utaznunk, onnan pedig Borberekre. Nem messze folyt a Kormányos patak, melynek gyönyörű környéke volt és a menedékházhoz vezetett. Végigsétáltunk a kanyargós patak által vágott völgyön át a menedékházig. Késő este lett, mire odaértünk. A menedékház híres volt pisztrángos medencéjéről, ahol a megrendelő előtt fogták ki a megkívánt halat. Éppen egy nagyobb társaság előzött meg minket, a pisztráng elfogyott, így hát a hátizsákunk tartalmára szorítkoztunk. Emlékszem, míg mi ettünk, néhány kis macskakölyök játszadozott a sarokban egy papírdarabbal. Vacsora után jót aludtunk a menedékház nagy hálótermében, senki sem zavart bennünket. Reggel sétáltunk a környéken, melynek leírására nem merek vállalkozni. Arra emlékszem, hogy olykor egy-egy helikopter húzott el felettünk, rönkfákat, egész fatörzs kötegeket hordtak a vágó terekről a rakodóállomásig, hogy azokat külföldre szállítsák. Másnap elballagtunk az állomásra, és onnan a vonattal Nagybányáig utaztunk. Itt én az inspektoroknak lefoglalt szállodában jelentkeztem. Fiam elment Jankó bácsihoz, majd onnan fel az Izvorára, hogy ott várjon meg engem. Szerettünk volna ott néhány napot tölteni. A gyűlés után, a bányai kolléga terepjárójával felmentem az Izvorára. A fiam ott várt a régi menedékháznál, ahol több ízben is voltunk együtt. Hátizsákja becsomagolva a lábánál. Kedvetlen volt. „Menjünk innen, a régi menedékház gondnoka és a fia nincsenek már itt, csupa lakkcipős paraszt «nyaralóvendég» és «beutalt szezonista» van mindenütt, ez a hely már nem nekünk való” – mondta. Ki se szálltam a kocsiból. „Ülj fel” – mondtam, és már fordultunk is vissza.

Már ezt is elidegenítették tőlünk, ezt a kedves kirándulóhelyet, ahonnan kimehettünk a Tatár-szorosba, megcsodálni a vízesést, a Rózsályra, ahonnan gyönyörű volt a kilátás, meg ahol áfonyát „legelhettünk”... Isten ments meg attól, de előbb-utóbb ez is olyanná válik, mint a többi közismert erdélyi nyaralóhely, amiket már előzőnlöttek a Kárpátokon túlról beszivárgó „lakkcipős szezonista parasztok”...

Misu a barátaival többször is ment hosszabb kirándulásokra a tengerpartra, a hegyekbe, a Vlegyászára. Néhányszor velem is volt az Izvorán, meg a tengerparton, a kolozsvári egyetem nyaralótelepén. Onnan bejártunk Mamaiara, ettünk „suberek”-et, megcsodáltuk az ottani épületeket, mecseteket, romokat. Mindenhol kolozsvári ismerősökkel, barátokkal voltunk körülvéve. Kellemes emberek, mint például Varga Kati és barátja, majd később férje, Dankanits Ádám. És mérsékeltlen kellemesek, mint például Cs. Gyula és N. Karcsi. Az

„egyenesen kellemetlen” embereket, – mert olyanok is voltak, mégpedig egyre többen – igyekeztünk észre se venni.

N. Karcsiról, akit egymás közt „vadkarcsinak” nevezünk, talán kicsit többet kellene beszélnem. Erős volt benne a harcos proletár szellem. Szinte kultiválta az „illegalitás hősi romantikáját”. Emlékszem, egy este a tengerparton üldögélt második feleségével, egy kedves, igazi proli lánnyal, amikor arrafelé sétáltam. Megszólított: „Nehogy azt hidd, hogy nem tudtam, hogy közeledsz, az illegalitásban megszoktuk, hogy nyitva tartuk szemünket-fülünket, nehogy meglephessenek minket a zsaruk.” Máskülönben szerette a cserkészromantikát is, de azt is valamilyen szovjet átfestéssel. Volt egy szép farkaskutyája, „akit” Lajkának nevezett el, a szovjet úrhajós kutya után. Apja, a proletárból lett író, a regényeiért kapott honoráriumokból a sétatéri elegáns Fürdő utcában építtetett magának egy szép családi villát, garázzsal, ahol a nagy 1500-as *Fiat*-ját tartotta. Az ajtón, a csengő mellett szerény névjegy volt, rajta a szöveg: „*Nagy István écrivain*”. Kérdésemre Karcsi megmagyarázta nekem, hogy az apja nem merte magyarul kiírni azt, hogy „író”, románul meg nem akarta kiírni, így hát a francia nyelv mellett döntött!

* * *

Egy éjjel találkoztam Nagy Istvánnal a bukaresti Északi pályaudvaron. Nagyon levert volt, talán kissé italos is. Valamilyen „magas rangú elvtársi” összejövetelről jöhetett, és ő is a kolozsvári vonatra várt, mint én. Megismert és szinte sírva mondta nekem: „nem szeretnek engem «ezek», mert magyar vagyok”. Ő szegény, azt hihette, akarta hinni, vagy remélte, hogy a román kommunista elvtársak talán jobbak lesznek a magyarokhoz, mint a „rég, polgári-földesúri rend” oláh urai. Hát keservesen csalatkozott ő is, akár csak a többi magyar elvtárs.

* * *

Meg kell emlékeznem Bajor Andorról, akit jó barátomnak nevezhettem. A Bolyai egyetemen ismerkedtünk meg, még 1946-ban. Amikor 1957-ben visszatértem Kolozsvárra, hallottam, hogy már elvált Sztripszki Jutkától, volt nagybányai osztálytársnőmtől. Bandi akkor már ismét nő volt, a Sáromberkéből való Makkfalvi Ellát vette feleségül. Eleinte ott laktak az Erzsébet út tetején, egy „úri” villában, társbérletben, a földszinten, egyetlen szobában, minden komfort nélkül. Kislányuk, Kati ott ringott a kocsiban. A túlszűfolt szobában, kifeszített spárgákon fityegtek a pelenkák. Ella ebben az egyetlen szobában mosott, vasalt, főzött, takarított, Bandi meg írta szatíráit. Szobájuknak volt egy hatalmas üveg ajtaja, mely egy valaha szép virágoskertre nyílt. Innen, ebből a szobából költöztek el a vágóhid melletti Mészáros utca 8. alatti házba, ahol magukban, társbérlek nélkül laktak. Itt már összkomfortos, kétszobás lakásuk volt, egy rendezett kert végében. Ebben a lakásban többször is megfordultunk Gabival. Néhányszor együtt ünnepeltük a Karácsonyt, az Újévet. Itt ismerkedtem meg Fodor Sanyival, Szócs Gézával, valamint az italt nem megvető Páll Árpival és Bálint Tibivel. Bajor Bandi is derekasan ivott, többször volt elvonókúrán. A vásárhelyi ideggyógyászatra járt, az ottani Csiki professzorhoz, akinek Csaba fia is pszichiáter volt és szintén szeretett inni. Valamiféle divat volt az ivás abban az időben. A román szocialista nyomás, ami ránk nehezedett, jó kifogás volt a gyengébb akaratú emberek számára, hogy ivásba fojtsák elkeseredésüket. Jómagam is alaposan beittam néhányszor, de Gabi hamar észre térített. Józan, okos szavai meggyőztek arról, hogy a „sírva vigad a magyar”, meg az „ital feloldja a sok keserűséget” sehova se vezet, legfeljebb a diliházba. Elrettentő, kijózanító példának ott volt Orosz Jancsi esete. Orosz János velem egykorú, Móricz-kollégista volt, magyart végzett nagyon jó eredménnyel a Bolyain. Hamar

„kiemelték” – elvitték Bukarestbe, magas beosztásba, a Román Kommunista Párt központi bizottságához, ahol a „legnagyobb koponyákkal” (Roller, Chisinevszki) került össze. Ott dolgozták ki azokat az ideológiai maszlagokat, melyeket nekünk tudnunk és hinnünk kellett. (Ezeknek a „nagy fejeknek” a továbbiakban aztán le kellett hullaniuk, hogy más, hasonló, de fajtiszta „román nagy koponyák” kerüljenek a helyükre.) Ebben a környezetben kezdett el Orosz Gyurka inni. Hamarosan „odáig vitte”, hogy kitették a központi bizottságból. De mivel túl magas pozícióban volt, Zilahon lett a kommunista párt rajoni bizottságának első titkára. Bár Zilahon kitűnő szilvapálinkát főznek, Jancsi mégis csak a konyakra „szakosította” magát és fékevesztetten ivott. Rendkívüli erejű, izmos ember volt, bírta az italt. Egy alkalommal, amikor a zilahi központi vendéglőben ivott, valamivel nem volt megelégedve, és egyszerűen kinyomta a főpincért a vendéglő vastag, nagy üvegablakán keresztül a Főtérre. Ebből nagy botrány lett. Gyurka bekerült a kolozsvári ideggyógyászatra, alkoholelvonó kúrára. Egy ilyen kúra után, tekintettel arra, hogy éppen arrafelé kellett mennem, hazavitem Gyurkát a „lepedős autóval” Zilahra a családjához.

Visszatérve Bajor Bandihoz, megszületett a második gyerekük, Antal. Hála annak, hogy a józan eszű Ella kezelte a pénzügyeket, Bandi honoráriumából sikerült összegyűjteniük egy öröklakásra valót. A régi Kétvízköz negyed helyén felépült nyárfasori szocialista bérházak egyikének harmadik emeletére, egy nagy, háromszobás lakásba költöztek. Bajor Bandi valamennyi 1974-ig írt könyve itt van a könyvtárunkban, az ő ajánlásaival.

A jobb sorsra érdemes Páll Árpai, talán egy normális polgári társadalomban rendes dolgozó ember lett volna. De így, egyrészt szülei „mozgalmi” múltja, másrészt az apjától örökölt iszákos hajlama miatt a szocializmus hullámvölgyeiben vergődött: hol magasba dobták, hol meg a földhöz verték. És ami maradt, az a butykos volt.

Volt osztálytársaim közül néhány Kolozsváron maradt. Krau Edgárral, – aki a lágerban „kápóm” is volt – nagyon ritkán találkoztam. Egy ideig Szamosújváron volt tanár, ott megnősült, elvett egy ugyanolyan sötét román lányt, mint amilyen ő volt. Azt hiszem, jó házasságot kötött. Kolozsváron a lélektani kutató intézetben dolgozott. Magyar tudása nem sokat fejlődött az eltelt idő alatt.

P. Sanyival szintén együtt voltam a kauferingi III-as lágerban. Miután elvégezte a Bolyain a matematika szakot, Szebenbe került, középiskolai tanárnak. Megnősült, kollegináját, egy szebeni szász lányt vette feleségül. Azt hiszem jól megértették egymást. Két gyerekük született, egy fiú és egy lány.

1973 nyarán néhány napot töltöttünk Szebenben. A város központjában lévő szállodában kaptunk egy remek szobát, egyenesen a főbejárat fölötti lakosztályt. A szállodát teljesen felújították, de megőrizte patináját és a régi finom bútorok egy részét. Meglátogattuk Sanyiékat, jól éreztük magunkat náluk. Sanyival hatalmas sétát tettünk Szebenben, megmutatott nekünk mindent, ami megnézni, megcsodálni való ebben a városban. A Bruckenthal Múzeumot, az ősi városfalat a céhek bástyaival, a temetőt, ahol a pestis járvány idején meghalt szebeni polgárokat eltemették, a nevezetesebb épületeket.

Lukács Hánzi, a kauferingi „ruharaktáros”, művezető lett Kolozsvár legnagyobb kötöttárú gyárában. Feleségül vette Orosz Lujza színművésznőt, boldog házasságban élnek. Két szép kislányuk született. Hánzival, ha találkoztunk, mindig hosszasan elbeszélgettünk a mindennapi életről, erről-arról, de sohasem a lágerről.

E. Lajos, vagy Laló, Vásárhelyen lakott, a régi szülői házban. Sikeres fényképész volt, az erdélyi magyar képes magazinoknak dolgozott, könyvillusztrációkat, önálló fényképalbumokat is készített. Ha Vásárhelyen jártam és volt egy szabad estém, meglátogattam otthonában. Emlékszem, egy este az egyik szobában a fehér fajansz kályhán Sütő András „*Anyám könnyű álmot ígér*” című könyve számára készített felvételt Sütő András édesanyjának remekbe sikerült kinagyított fényképét láttam kifeszítve. Laló realista volt. Tisztában volt vele, hogy nem érdemes külföldre mennie. „Nyugaton sokkal több és

jobb fényképész van, mint én. Itt mindenem megvan, minek kockáztassak.” Igaza volt. A szüleitől örökölt belvárosi háza udvarán műtermet épített. Mindene megvolt.

Még néhány név az ismerősök közül: dr. I. Samu, orvostörténész és nagyképű halandzsás, „nagy emberek jó barátja”. Dr. Salamon Ottó, tüdőszakorvos, furcsa, bolondos ember. Borghida Pista, nőcsábász, amatőr pszichológus és művészettörténész. Dr. Kiss Árpád, gyermekorvos, aki engem mint gyermeket, majd a fiamat is kezelte. Majd minden, velem egy nemzedékbeli kolozsvári ismerte Kiss Árpád csokornyakkendő alakját, amint fürgén szeli Kolozsvár utcáit. Senki se hitte, hogy ő, az örökké mosolygó, gyorsan járó ember is egy szép napon örök pihenőre tér.

Ladányi Laci, vegyész, aki saját megfogalmazása szerint „vámpír volt a vérközpontban”, és akit igen úrias, szokatlanul finom modora miatt „Mancikának” neveztünk egymás között, angolra tanította fiúkat. Felesége, a szintén vegyész Erna Németországba távozott, azóta valószínűleg Laci is csatlakozott hozzá, két kisgyerekükkel. Lakó Elemér szintén adott egynéhány angol nyelvórát Misunak. Lakó Elemér és Varró János az elsők között voltak, akiket az 1956-os magyar forradalom miatt lefoglalt Kolozsváron, és börtönbe kerültek. Varró Jánossal is jóban voltunk, amíg Balogh Éva színművésznő férje volt.

Dávid Gyulával együtt katonáskodtunk Caracalban. Őt is letartóztatták 1956 őszén. Nem tudom hány évet ült, de neki is, akár a többi ártatlanul üldözött magyarnak, a börtönbüntetés után „rehabilitációs perióduson” kellett átmennie. Vízszelőként dolgozott abban az időben, amikor például Varró János, az irodalomtudományok doktora is egy mezőgazdasági gép- és vegyszerelosztó vállalatnál volt alkalmazásban.

Novák Anna, vagyis a nagyváradi Harsányi Zimra, nagy karriert futott be, mint román színdarab író és éppen olyan nagyot bukott is. Eltávozott, Párizsban telepedett le. Láttam egy könyvét a holokausztról. Anna Franknak „játszotta meg magát”, aki életben maradt, és most az akkor elszenvedett élményeiből él.

Stroe Magda kolozsvári lány volt, apja cigányfekete román. Magda édesanyja és később mostohaanyja is magyar nők voltak, és őt is sikerült magyarnak nevelniük. Magda értelmes ember volt, de hiú, mint a legtöbb vénkisasszony, hiúságból nem viselte a szemüvegét még élete kockáztatása árán se. Bukarestben élt, ott volt állása a képzőművészeti főiskolán, de saját bevallása szerint utálta Bukarestet.

Talán túl sok kortársról emlékeztem meg, s még mindig mennyi kimaradt...

Fiam nagyon szépen haladt a középiskolában. Nem volt a „legjobb tanuló”, de jól megállta helyét. Matematikában pedig igen jó eredményeket ért el, több országos versenyen vett részt. Sikeresen leérettségizett 1974-ben, majd felvételt nyert a kolozsvári egyetem matematika szakára.

* * *

Meg kell emlékeznem egy kiszállásomról. A Duna-menti megyékben felütötte a fejét a gabonapoloska egyik veszélyes fajtája, a keleti gabonapoloska (*Eurygaster integriceps*). Tekintettel arra, hogy nekem már diákkoromban volt dolgom ezzel a nagyon veszélyes kártevővel, engem küldtek oda.

Azon a nyáron szokatlanul nagy esőzések voltak Erdélyben. Kiáradt a Szamos, a Maros és sok kisebb folyó, meg patak. Sok helyen a növényvédelmi szerek raktárait is elöntötte a víz. Engedélyt kaptam, hogy hazamehesek Erdélybe. A munkámat a gabonapoloskákkal – amivel szépen haladtam – átadtam egy helyi kollégának. Bukarestig vonattal, onnan pedig repülőgéppel utaztam tovább. Vásárhely felett láttam a vízbemerült városrészeket. Otthon nálunk minden rendben volt, bár nagy esőzések voltak. Gabi mesélte, egy este Balogh Éva nálunk volt, és nem tudott hazamenni a nagy eső miatt. Zuhogott, Gabi és Éva kinn álltak a balkonon, és csak csodálkoztak: egy nagy öntözőautó ontotta a vizet a zuhogó esőben a térre,

egy csapat utcaseprő oláh cigány a vezetőjükkel septe az aszfaltot. Vezetőjük hangosan és lelkesen vezényelt, románul: „Csak gyerünk, még egy kört, gyerünk csak még egyszer körbe!” Bolondok ezek, az eső zuhog, ők meg öntöznek a szakadó esőben? Valószínű, hogy a kiöntözött vízmennyiség után kapják a fizetésüket. Az árvíz Kolozsvárt sem kímélte, több helyen kiáradt a Szamos és a Malomárok, egyes házak pincéjébe is bezúdult a víz. Désen nagyobb bajok voltak, a törvényszék épülete „derékig” állt a vízben, egy növényvédő szerekkel teli raktárunkat elvitte az áradat. Szatmáron volt a legnagyobb a baj, oda maga a „Kárpátok gényusa” és az öt elemi végzett doktor, mérnök és akadémikus élete párja is elhelikoptereztek. Ott fogadta őket a nép, éljenzéssel, virágokkal, térdig feltúrt nadrággal – a vízben. A nagy, újonnan épített Szamos-hídon állt egy megtört öreg magyar mérnök: „Ez a híd biztonságos, ez állni fog bármilyen árvízben. Ezt a hidat én terveztem, és én voltam elítélve és ültem pazarlásért, szabotálásért, mert a bukaresti „szakemberek” szerint túl sok vasbetont használtam el. Hát ezért!”

A hetvenes évek elején a hangulat nagyon feszültté vált.

XIII. fejezet. A hetvenes évek

A hetvenes években egyre betegesebb jelenségek tűntek föl a román szocialista társadalom életében. Az állandó és mind nagyobb teret nyerő pszichopátiás magyarüldözés egyik kimagasló példája volt Kolozsvár hivatalos román neve, „*Cluj*” (ejtsd kluzs) mellé odabiggyeszteni kötőjellel a „*Napoca*” (ejtsd nápóká) nevet is. Ez mintegy bizonyítása lenne Kolozsvár római gyökereinek. A „Kárpátok gényusa”, Ceaușescu, a nagyfőnök a Bánffy-palota erkélyéről rekedtes hangján rikácsolta a hírt, miközben karjával, szokása szerint, a beszédével ellentétes ütemben hadonászott. Ezt is le kellett nyelnünk. Aztán jött a többi „okos” rendelkezés, ami mindenkit, magyart, román egyaránt érintett. Egy példa: a papírral való takarékoság. Bejelentették, hogy papírhány van, és ezért ezentúl a hivatalos iratokat a papírlap mindkét oldalára kell gépelni. Ha pedig csak egy oldalnyi az anyag, akkor fél lapokat kell használni, és annak mind a két oldalára írni. Éppen akkor küldtem be a minisztériumba negyedévi jelentésemet, mely felölelte háromhavi tevékenységemet, statisztikai adattáblázatokkal és fontos szakmai kimutatásokkal. Az egész mintegy 12 oldal volt, a papírlapoknak csupán az egyik oldalára gépelve. Hát nem visszaküldték azzal, hogy a legújabb rendelkezések szerint a lapok *mindkét* oldalára kell írni?! Mit tehettem mást, szemétkosárba dobtam az „inkriminált” beszámolómat a dossziében levő másolatával együtt (az tehát 24 ív papír összesen), és az egészet újra gépeltem a rendelkezéseknek megfelelően a papír mindkét oldalára, ami a másolattal együtt újabb 12 ív papírt jelentett.

Valami ügyes-bajos dolgom akadt a kolozsvári városházán, ahol egy rövid kérvényt kellett beadnom. Otthon megírtam a kérvényt egy egész ívnyi papírra úgy, ahogyan azt illik. Azonnal visszaadták, hogy írjam át az egészet egy fél lapra! Adtak is erre a célra egy egész ív papírt, amit szépen ketté téptem, az egyik felére ráírtam a kérvényemet, a másik felét meg az én „papírpazarló” kérvénnyel együtt összeszakítottam és a szemétkosárba dobtam. Hát így takarékoskodtunk a papírral Ceaușescu Romániájában. Az újságok terjedelmét, méretét a felére csökkentették, ugyancsak a papírral való takarékoság jegyében. Hogy a leközlendő anyag mennyisége ne csökkenjen, kisebb betűkkel szedték a szöveget. Mondta is apósom, hogy „most már a szemüveg mellé nagyító is kell, ha újságot akarok olvasni...” A nagy újságnymodákban a folyósokon tárolták a sok megtakarított papírt. Magam is tapasztaltam a bukaresti „*Scînteia*” házban, ahol többek között az „*Előre*”-t és a „*Falvak Dolgozó Népe*”-t szerkesztették és nyomták, hogy a folyósokon, mellékhelyiségekben alig lehetett járni a hatalmas papírbáláktól.

Más vonalon is bevezették a „racionalizálást”. Elhatározták „odafenn”, hogy a szakíróknak ne fizessenek a szacikkeikért, mert „kötelességük a szakmájukban dolgozni, munkájukba beletartozik a népszerűsítés, ezért pedig ezentúl nem jár külön honorárium”. P. Árpai, aki annak idején a „*Dolgozó Nő*” képes magazinnál riporterkeskedett, így humorizált: „Jancsi, add nekem a te növényvédelmi cikkeidet, én aláírom, te pedig az én színbírálataimat fogod aláírni. Így aztán mindketten jól járunk és a rendelkezést sem hágjuk át.”

A dilettantizmus, a hozzá-nem-értés diktatúrája egyre elviselhetlenebbé vált. Egy alkalommal a Kolozs megyei növényvédelmi mérnökkel együtt tértünk vissza késő szombat délután egy fárasztó kiszállásról. Alig hogy hazaértem, telefonáltak, azonnal induljak, autót vár, sürgősen Zilahra kell mennem. Ott vár valaki a párt Központi Bizottságától, sürgősen induljunk a megyei növényvédelmi mérnökkel. Egész úton Zilah felé együtt káromkodtunk és találgattuk, hogy vajon mi baja lehet annak a „központi bizottsági elvtársnak”. Öreg este lett, mire berobogtunk Zilahra. A „központi elvtárs” már aludt, majd „holnap fogad minket”. Hogy mi is nyugovóra térhessünk, betessékeltek a rajoni pártbizottság egyik hálótermébe, amely a „kevésbé fontos” elvtársak számára volt fenntartva. Ott találtuk a kolozsvári

Mezőgazdasági Intézet egész Rovartani Tanszékét, élükön M. Pál professzorral. Őket is sürgősen iderendelték. A professzor aztán elmondta, hogy a központi bizottsági elvtárs mezei gabonapoloskát talált egy búzatáblában. Bukarestben a párt Központi Bizottsága úgy tájékoztatta őket, hogy az ország déli részén felütötte fejét a gabonapoloska. „Az nagyon veszélyes kártevő, legyenek figyelemmel, hogy nem terjedt-e el az ország többi részeibe is” – kötötték a lelkükre. (Ez semmiképpen sem „pártfeladat” – de hát abban az országban, ahol az elemi is alig végzett „Doamna”, a diktátor-feleség mérnöki, doktori és akadémikusi címet kapott, minden megtörténhet!)

„Hát ez az igyekvő elvtárs – folytatta Mózes prof – talált az egyik búzatáblában néhány közönséges mezei poloskát, amiből mindenhol rengeteg van. Hiába magyaráztam neki, hogy sokfajta mezei poloska létezik, és csak egy fajta – az Eurygaster integriceps, vagyis a keleti gabonapoloska – káros. Hiába magyaráztam neki, nem tudtam megértetni vele, hogy nincs semmi baj. Hátha magának, János, több szerencséje lesz. Az instruktör elvtárs nem akar lemondani arról az érdeméről, hogy ott fedezte fel a «nagy és veszélyes kártevőt», ahol a szakértők nem találtak semmit. Mi holnap reggel indulunk vissza Kolozsvárra.” – fejezte be tájékoztatását a professzor.

Másnap, vasárnap, kora reggel elindultunk a terepre. Találtunk is a vetésekben gabonapoloskát eleget, de természetesen egy keleti gabonapoloskát sem. Összeszedtünk egy kis doboznyit a közönséges gabonapoloskákból, és felkerestük a „bukaresti elvtársat”. Mutatta ő is az ő „gyűjteményét” – de azok is csak ugyanolyan ártalmatlan gabonapoloska fajták voltak. Szóhoz se hagytam jutni az elvtársat, lehangoltam öklömöt azzal, hogy én a szovjetben tanultam a mesterséget, sőt ott, a szovjet Kubányban „repülőgéppel harcoltam is” a keleti gabonapoloska ellen. Éppen ezért itt Romániában, a Duna-menti megyékben fellépett keleti poloska ügyben is engem küldtek ki, mint szakértőt. Ismerem jól a kártevőt, és jól ismerem Zilah megye környékének növényegészségügyi helyzetét. Megmondtam neki, hogy nyugodtan leveheti a gondját erről az ügyről. Ma sem tudom, mi lett volna, ha nem rendelkezem a fent felsorolt érvekkel, talán még be is csukatott volna „szabotázsért”.

Ezek után, dülva-fülva visszaautóztunk Kolozsvárra. A Meszes tetején megálltunk, visszaneztünk Zilahra, erre e szép kis városkára, ahol Ady Endre járt gimnáziumba, amelynek Főterén a Fadrusz János készítette Wesselényi szobor áll, és ahol egyetlen heti pihenőnapunkat elrontotta egy hatalmaskodó, dilettáns, pártaktivista akarnok.

Más alkalommal a tordai rajoni párttitkárral akadt dolgom. Az egyik tordamelléki falu legelőjén felütötték fejüket a sáskák. A gondatlan legelőgazdálkodás miatt a marokkói sáska (*Stauronotus maroccanus*) annyira elszaporodott, hogy járni is alig lehetett a réten. Tekintettel arra, hogy nemcsak szökdeltek, de már röpködni is kezdtek a sáskák, és közeledett a peterakás ideje, siettem a vegyszeres védekezés megkezdésével. Meg kellett előzőlnöm a párosodást és a peterakást. Megszerveztem a munkálatokat és repülőgépet is kértem a központtól. A Mezőgazdasági Intézet Rovartani Tanszékének adjunktusa kérte, hogy diákjaival megnézhesse ezt a vidékünkön ritkán előforduló nagy rovarinváziót és a védekezést ellenük. Az intézet autóbuszával jöttek ki a diákok sáskanézőbe. Én éppen a vásárhelyi cukorgyár terepjárójával mozogva igyekeztem megszervezni a védekezést, tehát volt dolgom elég. Közben berobogott a tordai rajoni pártbizottság első titkára. Felbőszítette az autóbusznyi diáksereg, akiket turistáknak nézett. Meglátta a vásárhelyi cukorgyár autóján – amelyikkel én voltam – a Maros Magyar Autonóm Tartomány rendszám tábláját. Ez végleg feldühítette, mert valami magyar összeküvést vélt felfedezni. Hiába mutatkoztam be neki, mint minisztériumi megyeközi növényvédelmi főfelügyelő, ő csak piros-sárga-kéket látott vak dühében. Nem részletezem tovább, mert még most is felháborít az ügy, pedig már régen volt.

Egy másik eset. Kaliforniai pajzstetűfertőzés miatt meg kellett vonni ideiglenesen a csemeték eladási engedélyét az enyedi állami gazdaság faiskolájától. A gazdaság vezetősége

– ahelyett, hogy a jól ismert utasítások alapján járt volna el, hogy visszaadhassam nekik az engedélyt még a faültetési idény alatt –, „politikai megoldást” keresett. Bepanaszolt a hírhedt szekus Brebannál, aki eredetileg egy Braun nevű szigeti kommunista zsidó volt. Ez a könyörtelen vadember, aki akkor a megyei tanács elnöke tisztségét is betöltötte, hívatott és megfenyegetett, hogy szabotázs miatt bezárat, ha azonnal vissza nem adom az engedélyt az enyedi állami gazdaságnak.

Nem kis lélekjelenlétre volt szükségem ahhoz, hogy megmagyarázzam neki: én csak a kötelességemet teljesítem, zárasson be. Fertőzött csemetefákat nem szabad forgalmazni, ez a törvény. Az irodában még ott volt néhány szakember, mint például Veress Pista bácsi, közismert pomológus és egyetemi tanár. Ajánlkozott, hogy velem és több kollégával együtt a helyszínen megvizsgáljuk a tényállást. Úgy is lett, Brebanon kívül mindnyájan kiszálltunk Enyedre. Ott az állami gazdaság igazgatója megkövetett engem eljárásért, és azonnal nekifogtak a helyzetet rendbe tenni ajánlásaim szerint. Az egésznek Csávossy Gyurka adott méltó befejezést, aki mindnyájunkat meghívott borkóstolóra a csombordi szőlészeti iskola híres borpincéjébe. Ott, a Rusz Lívia falfestményeivel díszített pincehelyiségben, poharazás közben megegyeztünk abban, hogy mégis csak a Plébános a legjobb bor a csombordi pince borai közül, és ezt be is írtuk a borpince emlékkönyvébe.

Egy további takarékoskodási rendelkezéssel elvették a terepjárómat. Bódis János, a technikusom vett magának egy használt kis Renault-ot, azzal is eldöcögünk néha ide-oda. A benzinköltséget el tudtam számolni a minisztériummal. És ott volt a vonat, az autóbusz, a vidéki szállodák, az intézmények vendégszobái, étkezdéi, amelyeket igénybe vehettem kiszállásaim alkalmával.

Egy ízben valamilyen hosszabb kiszállásról tértem haza a napfényben fürdő Béke téri otthonunkba. Gabi azzal fogadott, hogy az izraeli unokanővérem Kolozsváron van látogatóban, és a bátyjánál, Lacinál szállt meg. Az egész család, az összes unokatestvérem ott van Lacinál, csak én hiányzom. Többször telefonáltak, hogy menjek én is. Ibit én csak egyszer láttam futólag, 1944-ben. Azóta semmit sem hallottam róla. Nekem nem volt semmi kedvem a találkozáshoz, de olyan sokszor telefonáltak, hogy végül is elmentem. Ibi nagyon örült nekem, nem győzte hangsúlyozni, mily nagy szükség lenne rám odaát Izraelben.

Aztán eljött hozzánk, egy rövid látogatásra, a Béke téri lakásunkba. Akkor nem tűnt fel nekem, hogy milyen csodálattal vegyes irigységgel nézett körül nálunk. Csak egy megjegyzése tűnt fel nekem. Egy gyümölcsöstálban lévő „golden delicious” és „red delicious” almákra nézve mondta, hogy „ilyen szép almák Izraelben is vannak”. Mondtam neki, hogy elmennék látogatóba Izraelbe, de ahhoz kellene egy meghívólevél. Különben az útlevélosztályon szóba se állnak az emberrel. Ibi erre azt mondta, hogy majd küldeni fog egy meghívólevelet, de azt ajánlja, hogy ne látogatóba menjek, hanem végleg.

Gabival alaposan megbeszéltük a dolgot. Ismerősöket, barátokat is megkérdeztünk. Mindenki azt tanácsolta, hogy menjek el látogatóba, és nézzek körül. Kettőnket, Gabival együtt semmiképpen sem engedtek volna. A végleges áttelepülésről még ráérünk gondolkozni.

Ibi elküldte a meghívólevelet, én pedig eljártam az „útlevéltáncot”. Több kérvény beadása és néhány keresztkérdéses kihallgatás után megkaptam az útlevelet. 1973 tavaszán, a látogatási útlevél birtokában elindultam a „felfedezőútra”. A másfél órás repülőút alatt azon gondolkodtam, hogy tulajdonképpen mi közöm van nekem Izraelhez. Abban az időben sokat beszéltek a „hatnapos háborúról”, meg Izrael gazdasági sikereiről. Mint mezőgazdasznak nem volt érdektelen számomra a „kibuc”-rendszer³⁵ megismerése, ami valamilyen keresztetése volt a kolhozoknak és a kapitalista szövetkezeteknek. Annak idején sok orosz zsidó vándorolt ki Izraelbe, közöttük elég sok kommunista vagy legalábbis baloldali szocialista

³⁵ Újonnan létesített, szocialista jellegű zsidó mezőgazdasági települések Izrael műveletlen területein

volt. Ezek alapították meg a föld közös megművelése céljából a cionista kommunákat, a „kibucokat”. Az araboktól „megvásárolt” földeken, a nemzetközi cionista zsidóság pénzén rendezték be ezeket, ahol a fiatal odavándorolt cionisták közösségben éltek, dolgoztak és „védték” a szegény, kisemmizett araboktól kiravaszkodott földet. Azt tudtam, hogy a nemzetközi cionista szervezet megvásárolt bizonyos földdarabokat gazdag arab földesuraktól, akik minden teketória nélkül eladták a földeket. Az ott élő arab lakosság így föld nélkül maradt, és bizony nem örült a bevándorlóknak. Innen ered a kölcsönös gyűlölet, mely az elmúlt évtizedek alatt csak fokozódott. Hallottam a magas színvonalú, tudományos mezőgazdasági kutatásról, ami Izraelben meghonosodott. Kíváncsisággal telve ültem fel a repülőgépre. Noteszemben volt néhány cím. Ismerősöké, akik áttelepültek, és már ott élnek néhány éve.

A Tel Aviv-i reptéren Ibi unokanővérem várt több ismerősével. Az egyik ismerősének volt egy kis személyautója, azzal vittek el Kirját Tivonba, ahol Ibi lakott a férjével. Mindketten fiatalon és lelkesen, még a háború előtt vándoroltak ki az akkor még Palesztinának nevezett brit protektorátusba, és egy kibucban dolgoztak. Egy idő után otthagyták a kibuc-életet, Ibi férje vett egy nagy teherautót, magánfuvarozó lett, épületanyagot szállított nagy építkezésekhez. Összegyűjtötték amit keresett, és vettek egy kis házat egy szakadék szélén Kirját Tivonban, egy csendes faluban, Haifától nem messze.

Két hétre terveztem tartózkodásomat. Már az első nap bementem Haifába, hogy találkozzam egy volt ismerőssel, aki a ZIM-nél, Izrael nagy nemzetközi hajózási vállalatánál kapott állást. Könnyű volt megtalálni a ZIM-et, hatalmas blokképület a tenger partján, óriási betűkkel hirdeti magát. Ismerősömmel az épület 12-ik emeletén volt az irodája. Lejött értem, nehogy eltévedjek abban a nagy betondzsungelben. Hogy legyen egy kis költőpénzem, vittem magammal négy liter finom kisüsti szilvapálinkát egy plasztik tartályban. Egy kis „hazait”. Az ő tanácsára a pálinkát bevittük eladni egy kocsmába, ahova főleg romániai zsidók jártak. A tulajdonos kifogásolta, hogy nincs címkém hozzá. Mondtam: „ez kisüsti, ehhez nem kell címke”. Mire ő: „Itt Izraelben a zsidók látni akarják a hazai címkét, a hazai szöveget”. Erre én megkérdeztem: „Hát *ez itt*, ahol vagyunk, *ez* nem az ő hazájuk?” Mire a tulaj: „Látszik, hogy maga csak turista, nem tudja mi a honvágy. Na de nem baj, vannak leáztatott címkéim, majd átöntöm üvegekbe, és feldíszítem azokkal.”

Ismerősömmel az irodájában beszélgettünk. Mondta, hogy eleinte nagyon nehezen ment nekik, valami diákotthonfélében laktak, ahol héberül tanultak, kaptak egy kis zsebpénzt, amit vissza kell majd fizetni a többi rájuk költött pénzzel együtt. Most, hogy már tud héberül, kapott állást a szakmájában, jobban állnak anyagilag. Vettek egy lakást, berendezték, vettek egy autót is, kihasználva a bevándorlóknak nyújtott előnyös, kedvezményes kölcsönöket. Ez azt jelenti, hogy tele vannak adóssággal, és amíg azokat nem fizetik vissza teljesen, addig nem kaphatnak útlevelet, még ideiglenesen sem hagyhatják el Izraelt. Az illető jó pénzügyi szakember volt, átlátta, hogy a „nyugati” életmód azt jelenti, hogy „előre elköltjük azt, ami nincs, aztán majd kamatostól kell visszaadnunk”. Meghívott magukhoz.

Itt jegyzem meg, hogy Izraelben nagy fontosságú az autóbusz-közlekedés. Vasúti közlekedés mintha nem is létezne. Mindenhová el lehet jutni busszal, jók a csatlakozások, nagyszerű utak vannak. Izrael egyik legjobban megszervezett társasága az autóbusz-vállalat, az *Egged*. Mondják is az autóbuszsofőrök: „ezt az országot mi, sofőrök építettük fel”. Később már magam egészítettem ki ezt a mondást: „Igen, és úgy is néz ki ez az ország.”

Elmentem hát hozzájuk. Tágas lakásuk volt, hatalmas ablakokkal, jó huzat lebegtette az áttetsző műanyag függönyöket. Izraelben nagyon fontos, hogy a lakás szellős legyen a száraz, forró levegő miatt. Akkor május volt, még nem volt nagy a forróság. A feleség, aki marosvásárhelyi születésű volt, nagyon el volt keseredve, sehogyan sem találta helyét Izraelben, az izraeli társadalomban. Azt mondta nekem, hogy állandóan Vásárhelyről álmodik és szorongással ébred. A lányai viszont jól érzik magukat.

Elvittek új autójukkal egy túrára. A libanoni határon kávéztunk, beugrottunk K. Tibiékhez, egy nagybányai ismerőshöz rövid vizitre. Tibi egy szállodában dolgozott mint menedzser. Elautóztunk Cezáreába is, ahol megnéztük a romokat és fürödtünk a Földközi-tengerben. Izrael keskeny, hosszúkas területen fekszik a Földközi-tenger partján. Autóval rövid idő alatt mindenhol el lehet jutni. Az autóutak nagyon jók, szélesek, stratégiai fontosságúak. Szükség esetén repülőtereknek is használhatók, sürgősségi le- és felszállásra. Jó szervezéssel egy nap alatt be lehet autózni az egész országot.

Este elvittek az autóbuszállomásra, ahonnan visszatértem Tivonba. Másnap unokanővérem városában, Tivonban sétáltam. Kis városka, az izraeliek építették egy arab falu helyén, miután az ottani arabokat kiutálták házaikból. Egy főutcája és néhány mellékutcája van. Mirjamék háza egy szobából állt, amihez ők hozzáépítettek egy konyhát, majd egy fürdőszobát. Ahogy gyarapodtak anyagilag, kibővítették lakásukat egy terasszal, amit később befedtek. Az egész ház a szakadék szélén állt, vasbeton lábakkal kapaszkodott annak oldalába. Most értettem csak meg, miért bámulta olyan szótlan irigységgel Ibi a mi kolozsvári, Béke téri lakásunkat. Csak amikor meglátta egy tányéron a Kolozsváron termett, hibátlan „golden delicious” almákat, akkor jegyezte meg: „Ilyen szép almák nálunk is vannak”.

Nekem a befedett teraszon vetettek ágyat. A legközelebbi utamat Tel-Avivba terveztem. A Tel-Aviv-i autóbuszállomáson legelőször is a „*Tulipán*” kávézó után érdeklődtem, hogy régi leányismerőssel, W. Katival találkozom. A cégtáblán valóban ott volt a felirat magyarul is: „*Tulipán*”. A helyiségbe az utcáról be lehetett sétálni, ajtó nem volt. A pult egy része is az utca felé nyitott volt, hogy a járókelőket könnyen ki lehessen szolgálni, anélkül hogy betérnének a helyiségbe. Néhány asztal és szék egészítette ki a szegényes, dísztelen berendezést. Amikor beléptem, csak a társulajdonos volt ott, egy goromba magyarországi zsidó. Ittam egy jó erős expresszó kávé. Aztán megtudtam, hogy Kati férje csak délután jön be. Megadta az otthoni telefonszámukat. Egy nyilvános telefonról hívtam fel őket. Kati jelentkezett. Mondta, hogy a férje már útban van az autóbusszal, nekik „még” nincs autójuk. Ő is autóbusszal jön be a városba, mert a kislányát kell vinnie balettórára. Várjam meg őket az üzletben.

Amíg vártam, sétáltam az autóbuszállomás környékén. Ami Haifában is feltűnt, és ami itt Tel-Aviv legforgalmasabb utcáin még szembetűnőbb volt, az az utcai szemetesládák teljes hiánya és a földön szerteszét heverő szemét, mindenféle hulladék volt. Csak később tudtam meg, hogy a nyilvános helyeken lévő szemetesládákat megszüntették. A cionista megszállás ellen protestáló arab „terroristák” többször házilag készített bombákat helyeztek el ezekben az utcai szemetesládákban. Így az izraeliek inkább vállalták a szemetes utcákat, mint a felfelrobbanó szemétládákat. A terrorakciók elleni félelem általános volt egész Izraelben. Ez már a „győztes” 1967-es, a híres „hatnapos háború” után volt. Minden nyilvános helyen fegyveres katonák teljesítettek szolgálatot. A bejáratnál megnézték az embert, ha táskát volt nála, belenéztek, ha ezen fölül is gyanús volt, akkor megmotozták. Az izraeliek megszokták ezt, akár csak az egész éjjel hallható rettenetes repülőgépzúgást, mert ezek „a mi biztonságunkat szolgálják” – mondták. Az autóbuszállomás közelében levő zöldségpiac jól el volt látva, narancs, banán, paprika, paradicsom volt bőven. Sok utcai árus is kuporgott a gyalogjárók szélén, hangosan kínálva portékájukat. Tel-Avivnak ez a negyede meglehetősen ázsiai volt a számomra.

Közben Kati és a kislánya megjöttek, a férj már az üzletben foglalatoskodott. Kati férje alacsony, jelentéktelen, kissé púpos ember volt, rendkívül szolgálatkész, udvariasan mosolygó szemekkel. Kati szegény alaposan el volt terebélyesedve, nyomát sem láttam benne a régi, nagyhangú, nagyokat kacagó leánynak. Röviden elmondta, hogy a szatmári színtársulatnál, ahol Koltói Katalin néven játszott, nem nagyon kapott szerepeket, beskatulyázták komikának (hát tulajdonképpen csakis arra volt alkalmas). Így aztán Pestre

disszidált, majd onnan 1956-ban Amerikába akart menni, ahol van egy nagynénje. Egy olaszországi táborban várta a meghívólevelet. De a nagynéni, mint általában az amerikai zsidók, „nagy cionista” volt, másképpen gondolkozott. Azt írta neki, hogy „menjen csak Izraelbe, ott van az ő helye, mint minden zsidónak, aki a kommunizmus elől elmenekült”. Kati próbált ezt-azt, hogy valahogy Európában maradhasson, de végülis ide kellett jönnie, Izraelbe. Az amerikai nagynéni küldött neki ajándékba egy használt jégszekrényt. Az olaszországi menekülttáborban megismerkedett a mostani férjével, aki nagyon rendes ember. Itt vannak, megvannak, van egy szép kislányuk. Egyelőre bérházban laknak Tel-Aviv Holon nevű elővárosában. Remélik, hogy meg tudják venni az üzletet a társtulajdonostól. Kati megmutatta nekem a Tel-Aviv-i nagypiacot, a *shukot*. Igazi keleti zsibvásár ez a „shuk-ha-kármel”. Az asztalokon mindenféle méter-, bazár-, rövidáru, kozmetikai cikkek, csillogó kacatok, műanyag holmik. Az árusok ordítva kínálják portékájukat, a vásárlók nem kevesebb temperamentummal alkudoznak. Egy mellékutcába tértünk be Katival, ahol egy mézsárszék is volt. Itt vett Kati vacsorára való húst. Engem meglepett a piszok, a bűz, ami a mézsárszékben fogadott. Itt bizonyára nincs állami egészségügyi ellenőrzés, annak semmi nyomát sem láttam. De minden „kóser” volt, az ki volt írva. Katitól megtudtam, hogy Izraelben nem jó élni, mindenki elmenne, ha lehetne. „*De itt legalább nem zsidóznak le.*” – hangsúlyozta többször is. Másnap Kati megmutatta nekem Tel-Avivot. Semmi vonzót sem találtam benne, kivéve az üzleteket, amelyek az én szocialista-romániai szememnek dús-gazdagon ellátottaknak tündek.

Végiglátogattam ismerőseimet. Általában elégedetlenek voltak, sokan szerettek volna elmenni. Megkísérlem összefoglalni és néhány példával érzékelteni azt, ami megmaradt bennem ebből a kéthetes látogatásból.

Az első a rettegés az arab őslakosságtól. Ez állandóan és mindenütt érezhető volt. Valahogy benne volt a levegőben a jogtalan megszállás bizonytalansága. Egy szombati napon a „megszállott területre”, Jerikóba látogattunk el. Ibiék egy jó barátja vitt el autójával. Az illető hivatásos katonatiszt volt. Kolozsvárról származott, még tudott néhány szót magyarul. Magával hozta a kézigépfegyverét, tölténytárát és a lábánál tartotta készenlétben. „Jerikó az elfoglalt területeken van, veszélyes, akármikor megtámadhatnak az arabok” – mondta. Egy romos épületnél szálltunk ki, melynek az udvarán még láthatóak voltak holmi mozaik maradványok, talán római emlékek. Itt letelepedtünk, hogy a velünk hozott elemőzsiából együnk. De a fegyver állandóan Cháim kezeügyében volt, és szüntelenül leste a környéket. Innen Jeruzsálembe mentünk. Cháim megjegyezte: „Itt is vigyázni kell, átmegyünk az „*Ezer kapu*” negyeden, ahol az ultraortodoxok laknak. Szombat lévén szerintük nem szabad autózni, ezért megdobálhatnak kövekkel”. Gondoltam magamban: milyen érdekes, autózni nem, de kövel dobálózni szabad szombaton.

A második észrevételem tehát ez a gyűlölet az ultraortodox és a „világi” zsidók, valamint a régiek és az újonnan jöttek között.

Különben a gyűlölködés egymás ellen, az irigység, ha valakinek jobban megy a dolga, általánosan érezhető volt. A régiek, akik még az állam kikiáltása előtt, vagy pedig kevéssel azután jöttek – mint például Ibiék –, eleinte sátrakban laktak, keményen kellett dolgozniuk, hogy megkeressék a mindennapi kenyeret. A későbbi bevándorlóknak már sokkal jobb dolguk volt, a nemzetközi zsidóság segítette őket. Ideiglenes lakást kaptak, héber nyelvtanfolyamon vettek részt és még zsebpénzük is volt. Sokszor hallottam az „öreg” cionistáktól –szemrehányóan –: „bezzeg, amikor mi jöttünk...” A régiek irigyelték a juttatásokat az újonnan jöttektől, az újonnan jöttek pedig a régiekre mondták: „ezek már jól megszédíték magukat”.

A harmadik észrevételem az volt, hogy nagyon sokan el akarnak menni Izraelből. Nem tudtam akkor ennek a magyarázatát. Saját eszemmel ezt az elvándorlási járványt azzal magyaráztam, hogy csak a nagyravágyók elégedetlenkednek. Azt hittem, hogy csak azok

akarnak elmenni, akik nem találtak megfelelő állást maguknak, főleg azért, mert nincs semmi mesterségük. Leginkább Németországban igyekeztek letelepedni, ahol a „zsidókkal kesztyűs kézzel bánnak”, ahol már sok zsidó nyitott vendéglőket, bárakat, lokálokat, mulatókat és más „üzleteket”.

Egyszer egy nagyszabású ipari kiállításra mentünk el. Az izraeli ipar termékeit mutatták be, valószínűleg külföldi megrendelőkre számítva. Néhány pavilonra emlékszem. Az egyikben különféle vízöblítéses vécémodelleket mutattak be. A legnagyobb érdeklődést annál a modellnél láttam, amelyiknél a vizet egy roppant egyszerű mozdulattal lehetett lehúzni. Olyan mozdulattal, amely a zsidó vallási törvények szerint „nem munka”, tehát az ultraortodoxok szombaton is lehúzzhatják a vizet dolguk végeztével, anélkül hogy megszegnék a „törvényt”. Egy másik pavilonban különböző fegyvereket mutattak be, melyek közül egy harci repülőgép tette rám a legnagyobb hatást. Rettenetes griffmadárhoz hasonlított a felül terepszínűre, alul égszínkére mázolt fém-szörnyeteg. Maga a gépmadár nem volt nagy, de tele volt tűzdelve fegyverekkel, rakétakilövő csövekkel, géppuskákkal, olyan volt, mint egy sündisznó. Félelmetes volt még nézni is. Akkoriban jelent meg a sokkötetes „Encyclopaedia Judaica”. Azt is kiállították az egyik pavilonban. Hazafelé Tivonban megeredt az eső. Mindenki meg volt lepődve, mert a májusi eső azon a vidéken nagy ritkaság. Ezt mindenki jó jelnek vette.

Egy reggel felhívtam telefonon régi nagybányai barátomat, D. Samukát, hogy találkozzunk. Értem akart jönni, de lebeszéltem. Magam akartam odatalálni és közben körülnézni. Samuka családjával együtt – felesége, egy fia és egy lánya volt – Petách Tikvában, egy ipari városban lakott, és egy citrusgyümölcsöt feldolgozó vállalatnál dolgozott mint technikus. Szorgalmas, dolgos természete vitte anyagilag előre a sok lusta ember között. Tágas öröklakása volt egy sokemeletes ház legfelső emeletén. Autóval elvitt a Holt-tenger környékére. Megfürödtem a Holt-tengerben, mely még a kolozsi strandnál is sósabb, ittam az Ejn Ghedi forrásból, megmásztam a Maszadát, és megcsodáltam azokat a sóbálványokat, amelyek a hagyomány szerint akkor keletkeztek, amikor Lót felesége visszanezett az Úr angyalának parancsa ellenére, a pusztuló Szodomára és Gomorára. Természetesen ez a nap is szombatra esett, mert az ott a vasárnap, akkor van a heti munkaszünet, akkor pihennek az emberek.

A következő napokon elmentem több hivatalba, intézetbe. Elsőnek az izraeli Mezőgazdasági Minisztérium növényvédelmi osztályát látogattam meg. Nagyon kedvesen fogadtak, bíztattak, hogy jöjje ki véglegesen, nagy szükség van olyan szakemberre, mint amilyen én vagyok. A „Vulkan” nevű mezőgazdasági tudományos intézetben is megfordultam, láttam a jól felszerelt növényvédelmi laboratóriumokat. Ezekben főleg amerikai zsidók dolgoztak. Minden tudományt és művelődést szolgáló intézményt az amerikaiak pénzelnek, akár csak a nagyobb építkezéseket, vállalkozásokat. Megértettem, hogy az angol nyelv tudása fontos, fontosabb a hébernél is a tudományos intézetekben. Itt is csak azt mondták: jöjje ki végleg, van itt munka számomra bőven. A bevándorlást intéző minisztérium egy magas rangú hivatalnokával is beszéltem. Feljegyezte nevemet, biztatott, hogy csak „iratkozzak fel” kivándorlási útlevelemért Izraelbe, mert meg fogom kapni. „Vannak nekünk lehetőségeink, tudunk mi a románok nyelvén beszélni”, és közben sokatmondóan dörzsölte össze hüvelykujját a mutatóujjával. Meglepett, hogy tudott keresztény, katolikus feleségemről, meg arról, hogy nem sok közöm van a zsidó közösséghez. Akkor még nem gondoltam arra, hogy unokanővérem, Ibi adhatott neki felvilágosítást rólam.

Élvezve a demokrácia adta szabadságot, amiben nekem felnőtt emberként még nem volt részem, elmentem a liberális párt egyik irodájába, valamint az „Új Kelet” szerkesztőségébe. Ez a lap Kolozsvárról „vándorolt ki”. Mindenhol tudtak magyarul, és mindenhol a legnagyobb odaadással érveltek, hogy ne sokat gondolkozzam, most bevándorlási konjunktúra van, a románok nem sokat teketóriáznak, kiengedik a zsidóikat Izraelbe. Azt is

megértettem, hogy nem ingyen ám! A zsidóság nemzetközi szervezetei nehéz dollárokat fizetnek minden egyes Izraelbe kiállított útlevéért a Román Szocialista Köztársaságnak.

Haifában még két ismerőshöz mentem el. Az egyik K. Iván, volt osztálytársam. A Kármel-hegyen laktak, aránylag kis lakásban. Iván és a mamája eldicsekedtek, hogy milyen jól megy a dolguk, és jöjjen ki én is. Iván főleg modern rádiójával „vágott fel”, a terebélyes mama pedig az ételekkel. Az öreg Jenő bácsi, aki apám jó barátja volt, csak hallgatott. A valamikori nagy kolozsvári női szabósága és divatszalonja egy kis előszobába szorult, ahol egyedül dolgozott – ha volt mit.

A másik ismerősöm W. Gyurikáék voltak – férj, feleség, két fiú. Lakásuk a Kármel-hegy oldalában épült, és autóval is rendelkeztek. A lakás azonban elhanyagolt és majdnem üres volt, illetve szedett-vedett kerti bútorokkal volt berendezve úgy-ahogy. Gyurika felesége gyermekorvos volt, Haifában kapott állást. Próbált ugyan áttelepülni Németországba, de nem sikerült. Azt mondták neki ott, hogy „Izrael szabad ország, onnan nem fogadnak be „menekülteket”. Szerezzen előbb állást magának Németországban. Nem sikerült, beletörődött a helyzetbe. De Gyurika, maga a családfő, aki vegyész volt, sehogy sem tudott beilleszkedni az izraeli viszonyokba. Vissza akart menni Romániába, vagy akárhova máshova, csak onnan el. Az egyik fia már katona volt, a másik még tanult. Remélte, hogy legalább a fiait „ki tudja majd spriccelni” Izraelből, ahol mindenki egész életében „katona”.

Végkövetkeztetésem az volt, hogy itt is lehet élni, ha az ember dolgoz és szorgalmas – és lecsökkenti kultúrigényeit. Izraeli útlevéllal lehet utazgatni, megismerni a világot. Az ország gazdasági színvonala összehasonlíthatatlanul magasabb, mint Romániáé. Mindenki arra biztat, hogy csak jöjünk. Itt nincs kommunista terror, hanem demokrácia van. Romániából „míg a világ és három nap” soha sehova el nem mehetünk. Az elnyomás csak nő, a nyomor egyre nagyobb lesz, fiúink meg mehet majd valahova egy oláh faluba tanítani, ha elvégzi az egyetemet, és ott a „butykos várna rá”, a részegeskedés. Ilyen gondolatokkal tértem vissza felfedező utamról. Ha mégis úgy határozunk, hogy elhagyjuk hazánkat, akkor Izraelbe jövünk (máshova amúgy sem lehetne menni). De erre alaposan fel kell készülni, lelkileg és anyagilag egyaránt. Otthon beszámoltam mindenről. Hosszasan beszélgettünk a dolgról. Mit tegyünk? Menjünk vagy ne menjünk? Hagyjuk itt a biztosat: a szocialista nyomort, a magyarüldözést, a román nacionalista terrort, az egyre romló gazdasági helyzetet – de egyúttal a szép lakásunkat, benne a sok összegyűjtött holmival? Hagyjuk itt barátainkat, szülőföldünket, és induljunk el a bizonytalanba?

XIV. fejezet. Indulás a bizonytalanba

Hosszas fontolgatás és mérlegelés után végülis úgy határoztunk, hogy kivándorlunk Izraelbe. Mint annyian mások, elhagyjuk hazánkat. Törvényes úton és hárman együtt csakis Izraelbe mehetünk, mégpedig a legrövidebb útvonalon, a román légitársaság (TAROM) Bukarest – Tel-Aviv járatán. Más útvonalon sokan leléptek, és nem érkeztek meg Izraelbe. Ezekért aztán Románia nem is kapta meg Izraeltől a kialakított összeget! Ebből tanultak a román hatóságok, és együttműködve az izraeli bevándorlási hivattal, megszervezték az egyenes úton való, a lelépés lehetőségét kizáró „direkt szállítást”.

Saját keserves elhatározásunk volt tehát, hogy kivándorlunk és Izraelbe megyünk. Minden információt, amelyhez hozzájutottunk, beleszámítva a saját, személyes tapasztalataimat, alaposan meghánytunk-vetettünk és arra a következtetésre jutottunk, hogy ellenérzéseinket legyőzve, jobb lesz, ha elmegyünk Izraelbe, mintha itt maradnánk „ebben az oláh szocialista paradicsomban”.

Egy orvosi vizsgálat valami rendellenességet fedezett fel a szívemben. Alapos vizsgálatok után kiderült, hogy csak egy jelentéktelen, velem született szívbillentyű elégtelenségről van szó. „Gyöngé szörtyögés” az egész, amit egyszerű sztetoszkóppal is lehet hallani, ha az ember ért hozzá. Egészséges, normális életmód mellett nyugodtan élhetek akár 100 évet is – mondta a szakorvos. Kétheti vizsgálat után megnyugodva hagytam el a klinikát. Lassanként meg is feledkeztem az egész szívbetegségről.

Első helyre kerültek a kivándorlással kapcsolatos tennivalók. Még mielőtt bármilyen hivatalos lépést tettünk volna, biztosítanom kellett az anyagiakat. Attól a pillanattól kezdve, hogy beadjuk a kérvényt az útlevéért, meg leszünk bélyegezve, törvényen kívüliek leszünk, míg az útlevelet meg nem kapjuk, és el nem megyünk. Megszűnik minden cselekvési lehetőségünk, veszélybe kerül egyedüli jövedelmi forrásunk: az állásom, a fizetésem. Anyagi tartalékunk nem volt, és a tapasztalat szerint az útlevéltre való várakozás évekig is eltarthat, és azt már tudtuk, hogy mindig a legrosszabbra kell felkészülni.

Minden „vagyonom” egy ingatlan volt, amiről eddig nem szívesen vettem tudomást, nem álltam a nyilvánosság elé. Grün Adolf nagybátyám – aki a deportálásból nem tért vissza – Eötvös utca 15. alatti kétemeletes, háromlakásos háza 1/4 részben telekkönyvileg az én nevemen volt. Egy öreg nyugdíjas, aki a házat kezelte, ott lakott az Eötvös utcai házban, a földszinti lakásban. Szedte a lakbéreket, fizette a házadót, rendben tartotta a házat, tisztán a ház előtti járdát. Hébe-hóba nekem is adott valami kis pénzt, ha maradt a házbérekéből, és ha anyagilag megszorulva hozzáfordultam. Sohasem számoltattam el, örültem, hogy van valaki, aki gondozza a házat, és nekem nincs vele gondom. Különben is én csak negyed részben voltam tulajdonos. Az érvényben levő rendelkezések szerint a Zsidó Népközösséget illette meg a többi rész. Az öreg bácsi jó gazdának bizonyult: fejlesztette a házat. A padlás és a pince egy részét átalakíttatta, lakhatóvá tette és kiadta. A földszinti lakást a bácsi foglalta el. Az első emeleten, a három szoba összkomfortot két család osztotta meg és elég békésen megvoltak egymással. A második emeleten azonban a két társbérlet között állandó volt a nézeteltérés. Ebben a lakásban az egyik utcai szobát egy fiatal magyar házaspár foglalta el, mindketten gyári munkások. Ezek a közös fürdőszobán át mehettek be „lakásukba”. A lakás többi részét egy faluról bebocskorolt oláh család: férj, feleség és a kislányuk foglalta el. Ezek mindent elkövettek azért, hogy a magyar családot valahogy kipiszkálják szobájukból. Meg akarták szerezni a harmadik szobát is, hogy az egész összkomfortos háromszobás lakást ők bérelhessék! Hosszas pereskedés, huzavona után, végülis beköltözhattünk jogos tulajdonunkba.

A lakás nagyon rossz állapotban volt. Takarítottunk, súroltunk, festettünk, javítottunk. Rendezgettük bútorainkat, tárgyainkat, könyveinket. De ez már nem az a boldog, reményteljes rendezkedés volt, mint 1964-ben, amikor a Béke téri lakásunkba költöztünk. Most tudtuk, éreztük, hogy ez itt csak ideiglenes megoldás, ugródeszka a bizonytalanba. Még annak sem tudtam örülni, hogy sokan, akik hasonló helyzetben voltak – lakáscserével akartak beköltözni saját házukba – az egekig magasztaltak, hogy precedenst teremtettem. Az én esetemre hivatkozva ők is be tudnak majd költözni tulajdonukba.

Nem is csomagoltunk ki mindent, nem is tettünk fel a falakra semmi dísz tárgyat, kézimumkát. „Menésben” voltunk, a kerekek megindultak, és nem volt megállás.

Itt meg kell említenem Acker Simon nevét, aki néhány évvel azután ment nyugdíjba, ahogy én megkezdtem a munkát. Simi bácsi erdélyi szász volt, és jól beszélt magyarul. Annak idején a magyaróvári Mezőgazdasági Főiskolát végezte, és ugyanabban az állásban volt már a „régimű világban” is, mint amelyikbe én kerültem a mezőgazdasági főiskolából való „eltávolításom” után: megyeközi területi növényvédelmi főfelügyelő volt. Az ő akkori működési területe egybeesett az enyémmel, így az ő volt irattára is hozzám került. Mint nyugdíjas, saját házában, Gyulafehérváron lakott a feleségével. Egyszer meg is látogattam őket. Simi bácsiék fia, szintén Simon, már évekkal azelőtt kivándorolt Nyugatnémetországba. Ott egy Frankfurt am Main melletti kisvárosban telepedtek le családotól, és házat építettek maguknak. Hozzájuk akartak csatlakozni az öreg Ackerék is. Nem sok idő múltán meg is kapták a kivándorlási engedélyt. Miután megérkeztek gyermekük és unokáik körébe, írtak nekünk, tartottuk a kapcsolatot. Küldtek nekünk német újságokat, képes magazinokat. Simi bácsi megkért, hogy szerezném be és küldeném el neki a romániai munkaviszonyát igazoló iratokat, mert nyugdíjat kaphat a német államtól a Romániában ledolgozott éveieért. Neki is fogtam és a Hivatalos Közlöny megfelelő számainak felkutatásával (az Egyetemi Könyvtárban dolgoztam ezen) minden fontos adatot, iratot, iktatószámot sikerült megszereznem. El is küldtem neki mindent, aminek alapján havi 3.000 márkás nyugdíjat kapott a Német Szövetségi kormánytól a leigazolt romániai szolgálati évek alapján. Ezzel aztán barátságunk megerősödött. A két öreg sokat utazgatott Európában, mindenhol írtak nekünk, képeslapokat küldtek magyarul, románul, németül. Alig hogy beköltöztünk az Eötvös utcai házba, Simi bácsi eljött látogatóba Kolozsvárra. Minket már az Eötvös utcai lakásunkban látogatott meg, amikor már „beadtuk az iratokat” a végleges távozásra. Bízott, bátorított, mondta, hogy továbbra is tartani fogjuk a kapcsolatot egymással. Elmondtam neki az én németországi élményeimet, megemlítettem Kauferinget, Landsberg am Lechet, Großkitzighofent, Schuster Peteréket, ahol menedéket kaptam. Simi bácsi minden adatot feljegyzett, amin akkor csodálkoztam.

A végleges, „barna”, kivándorlási útlevelünk ügye folyamatban volt. Fiúnk leérettségizett és sikeres felvételi vizsgát tett a kolozsvári Babeş-Bolyai Egyetem matematika szakára. Mikor már nyilvánvalóvá vált küszöbön álló kivándorlásunk, engem 1974. szeptember elsejével elbocsátottak növényvédelmi főfelügyelői állásomból, és kineveztek Bánffyhungyadra növényvédelmi mérnöknek. Ezt az állást már nem foglaltam el. Mint előbb említettem, tisztáztam az ingatlan-tulajdonom teljes jogi helyzetét, vevőt kerestem a házrészemre. A pénznek nagy részét, amit a házrészemért kaptunk, elvásároltuk. Olyan holmikat vettünk, melyekre szükségünk lehet *ott*, az első időkben. Azonkívül tekintélyes összegeket kellett félretennem a hatóságok megvesztegetésére is, ami Romániában mindig „nemzeti sport” volt.

Az izraeli bevándorlási hivatal ruhacsomagokat küldött számunkra, amire semmi szükségünk sem volt. Meglepett, amikor „a vak ember”, egy Kolozsváron közismert zsidó minden hívás nélkül egyszerre csak megjelent nálunk, és megvette a csomagok tartalmát. Ki is fizette azonnal, készpénzzel. Csak később döbbszünk meg azon, hogy a „vak ember”, aki fehér bottal botorkált, alaposan *megnézte* az árut.

A nyár azzal telt el, hogy rendezkedtünk, készülődünk, búcsúzkodtunk mindentől és mindenkitől. Nagyon fájdalmas visszaemlékezni életünknek erre a keserves fejezetére. A ház árából tellett mindenre. Rendbe szedettük a fogainkat, vásároltunk olyasmit, amire úgy gondoltuk, „odaát” szükségünk lehet. Vettünk hordozható fűtőtesteket, mert azt mondták, ott télen elég hideg van és nincs beépített kályha. Tanulmányoztuk, hogy mit vihetünk és mit nem. A hivatalos rendeletek ellentmondóak és megbízhatatlanok voltak. A hivatalos közegek szándékosan zavarták össze a kivándorlók fejét, hogy annál jobban meglophassák őket. Már akadtak olyan „szakemberek” is, természetesen zsidók, akik „ismerték a dörgést”, mindent tudtak, és nagyobb összegekért segítettek is jótanáccsal. A csomagolásnál is ott voltak, tudták, hogy mit „nem fognak átengedni” – és azokat a tárgyakat szívesen elfogadták tőlünk ajándékba. (Meg olykor el is emeltek ezt-azt). Az egész a gettózásra, a deportálásra emlékeztetett. Rémálmaim voltak, szerettem volna mindent visszafordítani.

Egyenként búcsúztam el barátaimtól. Mindegyikük sajnálta, hogy elmegyünk, de senki sem beszélt le. „Nektek van hova mennetek, de hova menjünk mi?” – kérdezték.

Bajor Bandi eljött hozzánk, az Eötvös utcai lakásba, elbúcsúzni. Egy délután, a *Cola*-ban, a volt Központi Szálló egyik emeleti termében működő „irodalmi kávéházban”, Fodor Sándorral találkoztam, hogy elbúcsúzzam tőle is. Ott látta el ajánlásával, „*Csipike az óriás törpe*” című könyve második kiadásának fiamnak szánt példányát. Ezt írta:

*„Miklósnak, akinek szívből kívánom, hogy legyen óriás – de igazi!
Szeretettel: Fodor Sanyi bácsi Kvár 74 VII 2”.*

Másoktól az utcán, véletlen találkozások alkalmával búcsúztam el: Pál Árpi, Beke György, Bajka Pali, Valackay Feri, Székely Jóska...

Úgy határoztunk, hogy visszük a zongorát is. Erre a célra külön engedélyt kellett szerezni, igazolni, hogy nem „műkincs”, hanem csak egy közönséges, bécsi mechanikájú „Wirth” zongora. Sok utánajárással megszereztem az engedélyt. A zongorának ládát csináltattam, hogy szállítani lehessen. A honvágy ellen – már előre sejtettük, hogy kínozni fog – azt hittük, hogy jó lesz egy néhány erdélyi festményt is magunkkal vinni. Felhasználva ismeretségeinket, kapcsolatainkat, barátaink segítségét, vettünk képeket Mohi Sándortól, Andorka bácsitól, Incze János Déstől... Vettünk egy égetett agyag szobrocskát, a „Vaddisznóvadászt” Benczédi Sándortól ...

Mohi bácsi saját kezűleg készített egy ládát a festmények számára. Löwith Egon adott két szép karcsú fafaragványt emlékebe. Hivatalos, pecsétes igazoló papírt is be kellett szerezni arról, hogy a festmények nem részei a román nemzeti műkincseknek, muzeális értékük nincs.

A rendelet szerint az engedélyezett holmik egy részét bőröndökbe csomagoltuk, hogy majd magunkkal visszük azokat a repülőgépen. A többi betyárbútort, a könyveink egy részét, textíliát, szőnyeget, edényeket, a ládákat a zongorával és a képekkel, teherautóval leviszi egy ismerős a bukaresti vámhoz, ahol mindent átvizsgálják, és bepakolnak olyan ládába, amelyeket „csak ott lehet megvenni”. Ez az „ismerős” mindent tudott, már profi volt a kivándorló zsidóknak az „útra való felkészítésében”, és szépen meg is élt ebből. Pontosan meg volt határozva, hogy mit vihetünk és mit nem, de ezek a rendeletek állandóan változtak. Az elutazás ideje közeledett, és ezzel egyidőben szaporodtak a rémálmaim. Úgy éreztem, hogy erőszakot követek el a sors rendelése ellen, amikor íthagyom szülőházamat. Egyre csak a deportálás emléke kínozott: akkor erőszakkal hurcoltak el minket, tehetetlenek voltunk, most meg magam, önként hurcolom el családomat innen, ahol mindnyájan születünk, felnőtünk, éltük életünket. Egyszer csak „váratlanul” megjött az értesítés, az útlevelek elkészültek. Felszólítottak, hogy azonnal utazzam Bukarestbe megvenni a repülőjegyeket, bejelenteni a vámnál, hogy mikor jövünk vámvizsgálatra a csomagjainkkal. Gabi arra kért, hogy halasszuk el az indulást. Én is legalább egy kis haladékot akartam kapni, mint kivégzés előtt egy

halálraítélt. Leutaztam Bukarestbe. Kértem haladékokat. Azonnal megkaptam a választ: Halasztás nincs. 1974. november 15-én indulnunk kell, vagy maradunk, és ha akarjuk, kezddhetjük az egészet előlről. Hát ennek semmi értelmét sem láttam.

Nehéz szívvel készültünk az indulásra. Már csak néhány napunk maradt hátra. Mi ketten Gabival előre mentünk Bukarestbe, ahol az előírt szabálynak megfelelően egy bizonyos szállodában kellett laknunk az elindulásig. Misu fiúnk még egy pár napot Kolozsváron maradt, hogy részt vehessen az érettségi bankettjén. Minket, Gabit meg engem, Bódis János, hűséges technikusom vitt ki a vonathoz kis Renault-ján. Megkértem, hogy az Eötvös utcából ne a legrövidebb úton vigyen ki minket az állomásra, hanem tegyen velünk egy kört a Főtéren, hogy még egyszer, búcsúképpen, láthassuk Mátyás királyt. (Akkor láttam utoljára, azóta csak álmaiban láthatom, meg olykor, ha behunyom a szememet és hazagondolok. És akkor könny önti el a szemeimet...)

Bukarestben sok dolgunk volt. Meg kellett venni a repülőjegyet. Legnagyobb csodálkozásomra nem engedték meg, hogy a három repülőjegyet kifizessem. „Már ki van fizetve” – mondták a jegyirodában. Akkor még nem tudtam, hogy attól a pillanattól kezdődött meg az adósságom Izrael bevándorlási bankjánál.

A megmaradt pénzünkön bútorokat akartam venni. Kolozsváron nem volt választék, viszont Bukarestben, a „külföldre távozók számára” külön bútorüzlet létezett. Ott kiválasztottuk a modellt, az árut pedig – mondták – majd megkapjuk a bukaresti vámnál, amikor ellenőrizni és csomagolni fogják a ládáinkat.

A bukaresti napokat maradék pénzünk elvásárlásával és ügyek intézésével töltöttük. A minisztériumból aláírást és pecsétet kellett szereznem a munka mezején eltöltött éveimet igazoló papírra. A minisztériumi belépő igazolványomat már nem használhattam, telefonon hívtam ki a portához volt főnökömet. Lejött, hozta magával a pecsétet, aláírta, láttamozta az iratot és megemlítette, hogy szeretné, ha a fiam elvenné feleségül az ő lányát, majd valamikor.

Amerikai cigarettákat is kellett szereznem, mert ajánlatos volt mindenhol mindenkit lefizetni, „baksist adni”, illetve a hivatalnokok jóindulatát megnyerni. A vámvizsgálatnál nagy segítséget reméltem a bukaresti növényvédelmi karantén vámszolgálat vezetőjétől, aki „kolléga” volt. Ez 10,000 lejembe került. Segített is, amit tudott. A közbejött rendeletek miatt, a hivatalos engedélyek ellenére, sem a festményeket, sem pedig a zongorát nem engedték elvinni. A szépen beládázott zongoránkat az az „ismerős”, aki Kolozsváron jó pénzért segített csomagolni, és aki feleségestől, már ott az Eötvös utcában megkezdte holmink „vámolását”, visszavitte teherautójával Kolozsvárra, ahonnan a megbeszélés szerint Jankó bátyámhoz juttatta. A ládát a festményekkel, a Benczédi kerámiával és L. Egon faragványaival egy kollégám vette magához, hogy majd „feketén” utánunk küldi egy ismerős pilótával. Erre sohasem került sor.

A holmink vámolása és becsomagolása egy teljes munkanapot vett igénybe. Minden kis darab átment a csomagoló „munkások” kezén, egy vámtisztviselő szeme előtt. Ami a vámosnak tetszett, azt el is vette. Kérdésemre, hogy miért vesz el, például egy üveg finom kölnivizet, azt felelte, hogy ott én vehetek majd másikat, de „mit csináljon ő, aki egész nap itt ül, soha ki nem léphet az országból?” A csomagoló munkások Bukarest melléki falvak oláh parasztjaiból kerültek ki. Egy-egy ilyen „munkás” 2-3 hónapig „dolgozott” a vámnál, aztán jött egy másik helyette, „hogy az is megszédhesse magát”. A ládákat és a hozzá való zárat és lakatokat tőlük kellett megvásárolni. Ezeket a ládákat gyalulatlan lécekből és selejtes furnérlemezekből tákolták össze. Áthozták a szomszédos áruraktárból az általunk kiválasztott, kifizetett bútorokat, azokat is becsomagolták. Kezembe adták a ládák lakatjainak a kulcsát és a szállítási papírokat, melyekkel majd kiválthatom a holminkat. Hullá fáradtan értünk vissza a szállodába. Egyikünk sem hunyta le a szemét egész éjjel.

Másnap, 1974. november hó 15-én, kis háromtagú családunk három nagy bőrönddel, három kis bőrönddel és egy irattáskával felszálltunk a légitársaság autóbuszára, amely kivitt minket a reptérre. Még egy vámvizsgálat várt ránk, ami gyors és udvarias volt. Erre ment rá a maradék cigarettám és román pénzem. Aztán fel a gépre, repülés az ismeretlenbe. Az úton kavarogtak a fejemben a gondolatok. Reméljük, nem lesz semmi baj. A szakmám keresett, szükséges egy olyan országban, ahol a gyümölcskivitel fontos szerepet játszik az állam gazdasági életében. Lehet, hogy az államnál fogok elhelyezkedni, mint növényvédelmi szakember. Meg kell tanuljak héberül, de angolul is, tökéletesítenem kell német nyelvtudásomat. Később talán el tudok majd helyezkedni a tudományos kutatásban vagy esetleg egy nagyobb növényvédelmi szerezet gyártó cégnél. Talán sikerül régi ötleteimet, az előrejelzés technikáját továbbfejleszteni. Ha lehetőség nyílik rá, a biológiai védekezéssel is lehetne foglalkozni... A fiúnk a jeruzsálemi egyetemen fogja folytatni tanulmányait. De mit keresünk mi pont Izraelben? Csak azért jövünk ide, mert máshova nem lehet menni? Hiszen a zsidósághoz való kötöttségem már régen megszűnt. A mély és végleges szakadás a zsidóságtól akkor következett be, amikor Weisz úr Auschwitzban kiravaszkodta hit- és sorstársaiból a testükben, lábbelijükben, nadrágszíjukban eldugott „kincseket”. Tette ezt azzal a szemenszedett hazugsággal, hogy „holnap mindenki át fog menni egy apparátuson, és akinél találunk valamit, azt azonnal föbe lövik”. A landsbergi Miasszonyunk templomban megláttam a számaron ülő Krisztust, amint áldólag, mintegy hívóan terjeszti felém kezét. Talán éppen ezen az úton kell mennem tovább? Igyekeztem meggyőzni magamat arról, hogy a jelenlegi Izrael modern, demokratikus, szabad állam. Befogadnak keresztény feleségemmel és fiammal, aki továbbtanulhat, munkát adnak nekem, és lehetőséget arra, hogy az életet újra kezdjük, miután sikerült megszabadulnunk a „szocialista paradicsomból”.

Egy óra és negyvenöt perc a repülőút Bukaresttől Tel-Avivig. A gép leszállt velünk a loddí repülőtéren. Sodródtunk a többi bevándorlóval együtt a bennünket fogadó hivatalnokok felé. Melegem volt, mert a romániai hűvös őszből a palesztinai melegbe kerültünk... Minden családnak adtak egy papirost, melyre számomra érthetetlen írással a jövőendő lakás címe volt felírva. Nekem is a kezembe nyomtak egy ilyen papírt, és a bőröndjeinket felrakták egy teherkocsira. Én a sofőr mellé ültem. Még mielőtt elindult volna a teherautó, találkoztunk a fogadásunkra kijött unokanővéremmel és egy barátjukkal. Autóval vártak minket a repülőtér kijáratánál. Gabi és Misu hozzájuk csatlakozott, és követték a teherautót, amelyen én voltam a csomagokkal.

Kíváncsi voltam, hogy milyen lakást utaltak ki hármunknak, de nem tudtam kiigazodni a papírosra írottakon. Odanyújtottam a sofőrnek, aki pár szót tudott románul. A hideg futott végig a hátamon, amikor megtudtam tőle, hogy szobákról, lakásról szó sincs, valami barakkokról („bitan”) szól az írás. Nemsokára elkanyarodtunk a főútról, latin és héber betűs, helységet jelző tábla tűnt fel előttem: *Kefar Gevirol*. Nemsokára megláttam a szeges drótkerítéssel körülvett területet, amelyen szabályos rendben elhelyezve, cirkuszi karaván kocsikhoz hasonlatos lakókocsik álltak. Szöges drót, barakkok szabályos rendben, fényszórók a kerítés tetején, csak az őrtornyok hiányoztak... Auschwitz jutott eszembe, meg a kauferingi lágerok. Nem tudom most leírni, amit akkor éreztem. A bejárat előtt sorompó volt. Fegyveres félcivil lépett hozzánk, átvette a sofőrtől a papírost, felemelte a sorompót – intett a sofőrnek, hogy mehet. Közben megérkezett a másik autó Gabival, Misuval és Ibi unokanővéremmel – akit most már Mirjámnak kellett szólítanunk – valamit barátjával, aki a kocsit vezette. A kapu melletti barakkból előjött egy hivatalnok, átvette tőlem a lakásról intézkedő papírost, átadott egy kulcsot, és egy lakókocsi felé irányított minket. Közös erővel odacipeltük a bőröndjeinket. A barakk ajtajához néhány vaslépcső vezetett fel. Kinyitottam az ajtót. Vadonatúj, olasz gyártmányú, költöztethető, összkomfortos, modern hétvégi lakás tárult elém. Minden bőröndünk elfért a helyiségben. Volt benne egy nappali szoba pirinyó konyhával, hálószoba ruhásszekrénnel, tusoló vécével. Minden vadonatúj. Jégszekrény,

főzőkályha. Víz, villany, gáz bevezetve. Jobb szükséglakást nem is lehetett volna kívánni egy földönfutó árvízkárosultnak. De a mi otthoni lakásunk után ez a helyzet hidegvizes zuhanyként hatott rám, ami meg is látszott rajtam. Mirjám észre is vette, mondta is, hogy „bizony, amikor mi jöttünk, sátorban laktunk, vederrel hoztuk a vizet, szabad ég alatt rakott tűzön főztünk... Hát ahhoz képest ez királyi helyzet...” Igaz, ők akkor 18–20 éves lelkes cionisták voltak, menekültek az antiszemitizmus elől. Mindenre el voltak készülve, hogy hazát építsenek maguknak – ezt elfejtette hozzátenni. De nem hagytak minket sokat keseregni, felpakoltak bennünket, és irány Kirijáth Tivon, a Mirjámék lakása, ahol ünnepélyes fogadtatásban lesz részünk. Szőke fiúkon egy svédmintás pulóver volt. Mirjám megjegyezte: „Hát egyelőre úgy néz ki, mint egy svéd turista, aztán majd meglátjuk...”

A fogadtatás után, ami egy bőséges vacsorából és bátorító szavakból állott, ott aludtunk Mirjáméknál. Másnap visszahoztak minket az „ulpán”-ba, a Kefar Gevirol-i táborba. Berendezkedtünk a barakkunkba.

Nyilvánvaló, hogy ez a barakk ideiglenes lakásként szolgált. Néhány hónapig kell majd itt laknunk, amíg megtanulunk héberül, dolgozni fogunk és kiveszünk egy megfelelő lakást. Fiúnk Jeruzsálembe indult, hogy ott az egyetemen helyezkedjen el. Kapott helyet az egyik diákokthonban a Scopus hegyen, és beiratkozott egy előkészítő tanfolyamra, hogy megkezdhesse a tanulást a jeruzsálemi egyetem matematikai fakultásán. Minket, Gabit és engem, beosztottak tanulmányi csoportokba, héberül tanultunk naponta 4-5 órát. Kaptunk valamennyi pénzt, hogy élelmet vehessünk magunknak, és apróbb költségeinket fedezhessünk. Most már tudtuk, hogy az *Idud* nevű bevándorlást finanszírozó banknak tartozunk, ott van számlánk, és *minden*, amit ránk költöttek, oda be van vezetve. Később azt is megtudtuk, hogy addig útlevelet nem kaphatunk, Izraelt el nem hagyhatjuk, míg teljesen ki nem fizetjük az egyre növekvő adósságunkat, a kamatokkal együtt. Szabályos időközönként megjelent az ulpán irodájában egy románul beszélő, sapkás, köpcös könyvelő az Idud banktól, és kifizette „járandóságunkat”. Egy alkalommal fel is rőtt nekem, hogy: „miféle zsidó maga, se héberül, se jiddisül nem tud, és még a zsidó ünnepeket, szokásokat sem ismeri”.

A tábortól nem messze volt egy furcsa új település, ahova Afrikából bevándorolt (egyesekek szerint „elhozott”) fekete zsidó családokat telepítettek frissen épített sokemeletes blokkházakba. Az épületek, az utcák valamint az a postahivatal, mely minket is szolgált, kopottak, gondozatlanok és piszkosak voltak. Kissé odébb, egy aránylag tiszta épületben volt az orvosi rendelő és egy patika, ahol nekünk, mint újonnan jötteknek, egyelőre ingyenes volt a szolgáltatás. Élelmiszert egy kis barakkban rögtönzött és aránylag jól ellátott krájlérájban (héberül „makolet”) vehettünk. Volt a táborban néhány könyvből álló orosznyelvű könyvtár, ahol az eddig számunkra elérhetetlen könyveket is megtalálhattuk, mint például Szolzsenyicin írásait.

A beilleszkedési tábort, mint említettem, szöges drótkerítés övezte, éjjel erős lámpák világították meg és fegyveres őrök őrizték. Ezúttal azonban a kerítés nem arra szolgált, hogy a mi szökésünket akadályozza meg, mint a német koncentrációs táborokban, hanem hogy – amint magyarázták – bennünket védjen az „arab terroristák” támadásaitól.

A néhány hét alatt, amíg az ulpánban laktunk, semmiféle „arab terroristát” nem láttam. Az egész 15 hónapig tartó izraeli tartózkodásunk alatt viszonylagos nyugalom uralkodott Izraelben. Ennek ellenére a félelem az „arab terroristáktól” állandóan napirenden volt. A középületeket, a mozikat, az autóbuszállomásokat, a piacokat, a szupermarketeket és más bevásárló helyeket, ahol sokan megfordultak, fegyveres, egyenruhás katonák őrizték. Mindenkit alaposan szemügyre vettek, és mindenkinek alaposan megnézték a táskáját, retiküljét hogy nincs-e benne fegyver vagy bomba. Azonkívül, minden éjjel rettentő sivitással, zúgással gyakorlatoztak a fejünk felett az izraeli „védelmi hadsereg” (Czahal) harci pilótái. Nagyon nehezen tudtuk ezt a rettenetes zajt valamennyire is megszokni, és egy

keveset is aludni éjjelente. Talán ez is hozzájárult ahhoz, hogy Izraelben mindenki ideges, ingerült volt. Lehet, hogy kissé túlzok, amikor azt állítom, hogy rejtett paranoiában szenved majdnem minden izraeli zsidó. Valahogy benne volt (van? mindig is benne lesz?) a levegőben a félelem az araboktól, akiktől a földet elragadták, az örökös készenlét a támadásra, védekezésre. Jeruzsálemben láttam olyan kézzel írt feliratot a falakon, amely így szólt: „*Tudod-e ki a jó arab? – A halott arab!*”

Míg az „ulpán”-ban laktunk, részt vettünk több autóbuszos kiránduláson, ahol fegyveres őrség mellett megnézhattuk Izrael nevezetességeit: voltunk a Holokauszt múzeumban (Yad Vashem), a Holt-tengernél, az Ein Ghedi forrásnál, megmásztuk a Masszadát, levittek a híres rehovoti borpincébe, elvittek Izrael északi részébe, voltunk Názáretben, a Tibériás tónál. Ez mind arra szolgált, hogy felkeltsék bennünk a lelkesedést, ami bizony szemmel láthatóan hiányzott a legtöbb újonnan érkezettől. Minden idegen volt, nem éreztük otthon magunkat. Az emberek, a szokások, az épületek, utcák: mind nagyon idegenek, néha meg egyenesen ellenszenvesek voltak. Emlékszem, egy alkalommal kolozsvári ismerőssémmel, R. Ottó színházi rendezővel ballagtunk a Tel-Aviv-i központi autóbuszállomás környékén, amikor ez a lelkes cionista (volt rabbiszemináriumi hallgató), de mégis csak művelt európai felkiáltott: „Hogy kerültünk mi ide, mit követtünk el, hogy itt vagyunk, mit fogunk itt mi csinálni?”

Mind régi, mind új ismerőseink – szinte kivétel nélkül – egyaránt rosszul érezték magukat Izraelben. Mint említettem, majdnem mindenki megkísérelte legalább egyszer, hogy lelépjen. Meglátogattuk egyik nagybányai ismerősünket. Tibi, aki egy jónevű szállodában dolgozott, keserű cikkeket írt az „Új Kelet”-be az izraeli társadalmi helyzetről. Felesége, Ilonka pedig sírva zokogta: „Még a csontjaim sem fognak megnyugodni ennek az országnak a földjében”. Nekik is volt egy fiúk, aki felett – mind minden izraeli fiatal felett – ott lebegett a katonai szolgálat Damoklesz-kardja.

Fiúnk már a jeruzsálemi egyetemen volt, előkészítő tanfolyamon. Reméltük, hogy felveszik mint rendes egyetemi hallgatót, és nem fogják egyelőre behívni katonának. Az „igazi” izraeliek ezzel szemben azt tanácsolták, hogy „hagyja el a tanulást, menjen előbb katonának, kapja meg a kiképzést, és majd aztán menjen az egyetemre, akkor lesz igazi izraeli belőle”. Ez gyökeresen ellenkezett a mi felfogásunkkal. Az egyetemi tanulmányok elvégzését mindennél előbbrevalónak tartottuk. Mi ketten Gabival ott laktunk a Kefar Gevirol-i ulpán 52-es számú barakkjában, „a karavánban”, ahogy mi neveztük, és jártunk a héber nyelvkurzusra. Körül kellett néznem a környéken, egyrészt munka után, ismerősök után, meg aztán azt is meg kellett, hogy tudjam, hol is vagyunk tulajdonképpen... A közelben állt meg az autóbusz, amely bevitt a nem messze levő Rehovot városkába. Azt tudtam már, hogy itt van a Mezőgazdasági Főiskola, több kutató intézet, egy nagy borpince. Első utam a Mezőgazdasági Főiskolára vezetett. A rovaratan professzora, Dr. Harpaz, akinek nevét a szakirodalomból ismertem, barátságosan fogadott. Azt tanácsolta, járjam körül az intézet növényvédelmi (rovar-tani, növénykórtani) részlegeit, nézzek körül. Egyáltalán nem bátorított, azt mondta, hogy az intézet tele van amerikai szakemberekkel, rám nincs szükség. Ajánlotta, hogy vegyem meg az ő angol nyelvű szakkönyvét Izrael rovar-kártevőiről. Adott egy jeruzsálemi címet, ahol olcsóbban megkaphatom.

A növényvédelmi tanszékeken, laboratóriumokban valóban többnyire amerikai zsidók dolgoztak. Ügyet sem vetettek rám. A fényképészeti laboratóriumban viszont találkoztam egy erdélyi, marosvásárhelyi asszonnyal, aki ideiglenesen dolgozott ott. Mesélte, hogy néhány éve vannak itt, Rehovotban laknak, a férje orvos. Volt egy fiúk, aki meghalt a hatnapos háborúban. Van egy lányuk, aki „katona”. Hívott, hogy látogassuk meg őket, megadta a címüket. Erdélyiek után érdeklődtem nála, és akkor megemlítette, hogy itt, Rehovotban lakik és a Weissmann Intézetben dolgozik H. Gyurka, vegyész, az ő címét is megadta. Gyurkát Kolozsvárról, a Bolyai Egyetemről ismertem. Egy más alkalommal egy egész napot töltöttem Tel-Avivban, hogy a Mezőgazdasági Minisztérium növényvédelmi osztályát és más

intézményeket felkeressem. A járást már tudtam, mert egyszer turistaként már meglátogattam őket. Azonban most a fogadtatás más volt, mint akkor, amikor turistaként jártam itt. Küldözgettek egyik helyről a másikra, egyik hivatalnoktól a másikig. Mutogattam papírjaimat, elég jól törtem a hébert, de alkalmazás, állás ügyben semmi eredményt sem értem el. Szerettem volna a tudományos kutatásban elhelyezkedni. Elmentem a Vulkán Kutató Intézetbe, ahol megismerkedtem egy magyar nevű entomológussal, aki „tanácsot adott, de kalácsot, azt nem.” Végül is megismerkedtem egy Rubinstein nevű illetővel, aki az izraeli Mezőgazdasági Minisztérium növényvédelmi zárszolgálatát vezette. Rubinsteinnek szinte semmi szakképzettsége sem volt, de jó kapcsolatai miatt ott tartották.

Később tudtam meg, hogy a „rossz nyelvek” szerint a krakkói Mezőgazdasági Főiskola az ő kérvényére azt a választ adta, hogy „Rubinstein nevű diák a mi intézetünkben nem kapott kiképzést”. Rubinstein a „nem” szócskát kitörölte, és így nevezték ki őt főnöknek.

Már idősebb volt, talán úgy gondolta, hogy kinevel engem utódjául. Egyelőre kinevezett az ashdodi kikötő növényvédelmi karantén kirendeltségére, beosztott felügyelőnek. Kértem, hogy tegyen inkább a haifai kikötőhöz, vagy a loddí repülőtérre, közelebb a „civilizációhoz”. Nem tehette, mert ott „befolyásos emberek” vannak, akiket nem lehet elmozdítani – bár képzettségük nincs, de tapasztalatuk van.

Közben, még a Kefar Gevirol-i barakkban laktunk, amikor jelentkezett „Rózsika tánti”, édesanyám egyik unokatestvére. Rózsika tántit csak azért említem meg, mert ő és a férje voltak az elsők, akik nyíltan megmondták nekünk, hogy jól és hamar gondoljuk meg, hogy akarunk-e Izraelben maradni vagy sem, mert ha nem, akkor *azonnal* fogjunk hozzá és „húzzuk el a csíkot”. Annak ellenére, hogy a fiúk megnősült és volt egy kis fiú unokájuk is, a két öreg nem érezte igazán otthon magát. Bár izraeli kifejezéssel élve „berázkódtak” – a lakásukat megvették és kifizették, volt egy autójuk, aránylag jól álltak anyagilag –, de azt azonnal megértették, hogy Izrael nem nekünk való. Nagyon sajnálták, hogy azonnal, ahogy megérkeztek, nem mentek ők is tovább, egy békésebb, kulturáltabb helyre. Pedig egyszerű emberek voltak, az átlagnál kissé szerényebb műveltségi igényekkel. A környezetet, a folytonos ideges hangulatot kifogásolták. De most már késő. A fiúk részt vett a háborúban, állandóan be kell vonuljon katonai szolgálatra. Ők már öregek, és ide vannak kötve családi kapcsolatokkal a menyük és unokájuk révén, akik már Izraelben születtek.

Alig van Izraelben olyan személy, vagy valamely európai országból bevándorolt család, amely ne próbált volna elmenni, elmenekülni, kivándorolni innen, ebből az ideges, állandóan ingerült emberekkel teli országból. Sok izraeli zsidó volt már akkor, akik Európában, főleg Nyugat-Németországban bujkáltak, üzleteltek, feketén dolgoztak. Főleg a „szórakoztató iparban” helyezkedtek el, bárokat szerveztek, éjjeli mulatókat tartottak fenn, illegálisan. Mások Amerikát vették célba, de annak ellenére, hogy ott nagy befolyású zsidó egyének és szervezetek vannak, ott is csak ideiglenesen tudtak elhelyezkedni. Az amerikai zsidóságnak *kell* Izrael, kellene az izraeli zsidók, hogy legyen, ahol ők nyugodtan nyaralhatnak, ahol valóban otthon érezhetik magukat, ahová adómentességet élvező „fölsőleges” pénzüket elhelyezhetik. Amerika, az amerikai zsidók által, sok pénzt ad Izraelnek, a legkülönbözőbb célokra. Épületeket, társadalmi létesítményeket, sőt: intézményeket, parkokat, erdőtelepítéseket lehet látni szerte Izraelben, emléktáblákkal ellátva, amelyeken fel van tüntetve az adakozó neve és az összeg, amit adott. Rózsika tántiék arról is felvilágosítottak minket, hogy ezeket a „márványtáblákat” gyakran cserélik, attól függően, hogy kik a látogatók. Így aztán mindegyik odalátogató amerikai adományozó „láthatja”, hogy mire használták fel a pénzét...

Még nem fejeződött be a héber nyelvkurzus, még mindig ott laktunk a „karavánban”, amikor elhatároztuk, hogy innen el kell mennünk. Ez az elhatározásunk idővel még szilárdabb lett. Ha már elhagytuk szülőföldünket, a helyet, ahol otthon voltunk, akkor legalább olyan helyre menjünk, ahol hozzánk hasonló emberek élnek, ahol nem élünk állandó

félelemben, gyűlölködő népek között. Ahol dolgozhatom a szakmámban, ahol a fiúnk is emberré fejlődhet. Még mielőtt elrendeztem az ashdodi állásomat, néhány napig egy grapefruitot exportáló vállalatnál dolgoztam mint csomagoló munkás. Kemény munka volt, de szívesen csináltam. Kerestem egy kis pénzt, és közben nem kellett odafigyelni, az agyamat üresjáratban pihentettem.

Az állásom az ashdodi kikötő növényvédelmi karantén szolgálatánál biztosítva volt. A karavánt elhagytuk, kivettünk egy lakást Rehovotban, egy modern lakóház harmadik emeletén. Az egész ház dél-amerikai zsidók tulajdona volt, pénzbefektetés volt részükről. Egy rehovoti ügyvéd kezelte a házat, vele kötöttük meg a háromhavonként megújítandó bérleti szerződést, neki fizettük háromhavonként a házbért. A fizetésem elegendő volt arra, hogy a napi költségeket fedezzük, és a házbért fizessük. Félre tenni semmit sem tudtunk. Közben megjöttek a ládáink is. Kicsomagoltunk, valamennyire elrendezkedtünk, de tudva tudtuk, hogy ez az elrendezés megint csak ideiglenes lesz. Azt már tudtuk, csak úgy kaphatunk engedélyt az elutazásra, ha előbb minden adósságunkat kifizetjük – az utolsó fillérig. Bankszámlánk meg volt terhelve a repülőjegyek árával, a juttatásokkal, valamint azoknak a csomagoknak az árával is, amiket a bevándorlási ügynökség küldött nekünk, míg az útlevelekre vártunk odahaza Kolozsváron.

Fiúnk a jeruzsálemi egyetemen végezte a kötelező előkészítő tanfolyamot. Én minden nap bejártam Ashdodba, a kikötői karantén szolgálat irodájába. Gabi otthon volt, néha kiment a városba vásárolni. Rendkívül egyszerűen éltünk, nem ettünk, hanem csak éppen táplálékot vettünk magunkhoz. Egyetlen szórakozásunk egy kis tenyérnyi rádió volt, azon is a híreket vadásztuk. Néha bementünk Tel-Avivba, ahol főleg a *Hadash*, a magyar könyveket forgalmazó üzletben kötöttünk ki. Az üzlet sokkal jobban volt ellátva magyar könyvekkel, mint a kolozsvári könyvesboltok. Szenvedélyes könyvbarátok lévén minden olyan könyvet megvettünk, amely megnyerte tetszésünket. Többek között ott szereztük be az Ország-halász-féle négykötetes angol-magyar magyar-angol nagyszótárt.

Munkahelyemen, az ashdodi kikötőben megismerkedtem egy idős bukaresti állatorvossal, aki már több mint egy évtizede Izraelben élt. W. doktor a kikötői állategészségi karantén szolgálatot látta el. A bécsi állatorvosi akadémiát végezte, Bukarestben kisállatokkal (háziállatokkal) foglalkozott. Jól menő rendelője volt, ahol, mint mesélte, „a bukaresti dámák ölebeit kezelgette”. Amikor a kommunisták átvették a hatalmat, rendelőjét bezárták, és ő a Mezőgazdasági Minisztérium állategészségügyi zárszolgálatánál kapott állást. Felesége nagy cionista volt, és az ő rábeszélésére, ahogy csak lehetett, beadták kivándorlási kérvényüket Izraelbe. Akkor még megengedték a vonattal való utazást, és ők Bécsben kiszálltak. Mikor a doktor meglátta diákkora városát – ahol, mint mesélte, még párbajozott is – ott akart maradni. Sok régi ismerőssel találkozott (az öregnek kedvenc beszédtemája volt a bécsi diákélete), és kapott is volna valamilyen állást. De felesége hallani sem akart arról, hogy ott maradjanak.

„Hallgattam rá, most itt vagyunk, ő is sajnálja, de mit tehetünk? Lányunk most ment férjhez egy romániai mérnökhöz, aki nemrég jött Izraelbe. Öregek vagyunk, hova menjünk? De ha elalszom, mindig Bukarestbe álmodom magam” – mondogatta nem egyszer a keserű öreg.

Tanácsolta, ne sokat várjunk, menjünk „minél messzebb innen, messze ebből az átkozott országból”. „Menjünk Újzélandba – mondta – ott mindig tavasz van”.

W. doktor volt az egyedüli ember, akinek megmondtam, hogy ne csodálkozzon, ha egy szép napon eltűnök a láthatárról.

Közvetlen főnököm Ashdodban egy izraeli születésű „szabre”, Náthán Sz. oroszországi származású egyszerű ember volt. A karantén szolgálatot csak mellékfoglalkozásként csinálta, Ashdodtól nem messze pulykafarmja volt. Szakképzettsége, ami a növényvédelmi karantén iránti, egyenlő volt a semmivel. Hamar beletanultam a munkába: kijártam a kikötői raktárakba, megvizsgáltam az árut, elvégeztem a papírmunkát. Szaktudásomra nem nagyon

volt szükség. Ha bármi szakmai probléma adódott, a Növényvédelmi Kutatóintézetet kellett értesíteni. Nekünk ott semmiféle laboratóriumi felszerelésünk sem volt, csak az én saját kis zsebnagyítóm. Szerencsére volt néhány angol nyelvű szakkönyv az irodánkban, azokat olvastam, jegyzeteltem. És készültem a távozásra.

Ha kiléptem abból a barakkból, ahol a karantén irodák voltak, közvetlenül az épület északi oldalánál már sivatagi homok terült el. Néhány tucat lépés után már nem láthattam sem a barakkomat, sem pedig a kikötőt. Egyedül voltam a homokbuckák közepette, sehol egy teremtet lélek. Homoktenger vett körül. Pár lépés nyugat felé, és akkor megláthattam a Földközi-tengert.

Eszembe jutott a vers:

*„Egyedül hallgatom tenger mormolását,
Tenger habja felett futó szél zúgását...”*

Az eltávozással kapcsolatos ügyeket nem a szolgálati telefonommal intéztem, hanem nyilvános telefont vettem igénybe erre a célra – féltem, hogy lehallgatnak. Gyanúm nem volt teljesen alaptalan, hiszen mint olyan új bevándorlót, aki nincs bekapcsolódva az izraeli életbe, keresztény feleséggel, bizony ferde szemekkel néztek.

A fiamat nem akarták felvenni a jeruzsálemi egyetemre, azt akarták, hogy menjen először katonának. Közben beadta a kérvényét a Cambridge-i egyetemre, választ is kapott, hogy utazzon oda, nincs semmi akadályja annak, hogy „izraeli állampolgárként” ott tanulhasson. Mi pedig éppen azt akartuk elkerülni, hogy izraeli állampolgárok legyünk! A legnagyobb feszültségben vártuk, hogy mi lesz?

Közben megtudtuk, hogy van egy keresztény szervezet, azt mondták, hogy *Caritas* a neve, amelyik segít azokon, akik el akarnak menni Izraelből. Sok olyan keresztény volt, aki valamilyen okból Izraelbe jött, majd hamarosan megbánta lépését, és el szeretett volna innen menni. Haifában sok volt a keresztény arab. Tudtuk, hogy a Kármel-hegyen karmelita női és férfi kolostor, valamint egy szép nagy templom van, a Stella Maris. Gabiról elmondhatom, hogy szívvel-lélekkel helyeselte eltávozásunkat Izraelből. Együtt indultunk el Haifába, hogy megtaláljuk ezt a szervezetet. Bekopogtattunk a kolostorba. Ott egy karmelita nővér a templomba irányított minket, hogy Paul testvért keressük meg, neki mondjuk el, hogy miben járunk. A Stella Maris egyik oldalkápolnájában megtaláltam Paul testvért. Gabi bement a templomba imádkozni, a Szűzanya segítségéért könyörögni. Paul testvért rettenetesen akadozva elmondtam, mégpedig franciául, pedig franciául tudok a legkevésbé, hogy erdélyi magyarok vagyunk, a feleségem katolikus és ... Nem sokat kellett beszélnem, Paul testvér igen hamar megértett és mondta: várjak, mindjárt hívja Bernardino atyát, aki magyar. Gabi is kijött a templomból. Betessékeltek minket egy nagy, nehéz bútorokkal berendezett hatalmas terembe. Kisvártatva jött is Bernardino atya. Barna durvaszövésű csuhában, szandálban jött be a terembe. Leültünk a nagy asztal mellé, és kezdetét vette az a beszélgetés, mely megváltoztatta egész addigi életünket.

Gabival ketten, egymást kiegészítve, szép sorjában elmondtuk Bernardino testvért, akit ezután az ő kérésére Molnár atyának szólítottunk, hogyan kerültünk ide és mi a vágyunk. Molnár atya magyarországi volt, de már rég elkerült falujából. Természetesen nem magáról beszélt, hanem magától értetődő közvetlenséggel világosított fel minket saját helyzetünkről. Azt mondta, hogy a helyes úton járunk, amikor a katolikus templomba tértünk be. Lelkünkhez és értelmünkhez szóló beszéde számomra egy új világot, új kezdetet jelentett. Befejezésképpen Molnár atya adott nekünk egy jeruzsálemi címet. Ez a cím a város központjában, egy csendes mellékutcában a Ratisbonne férfikolostor címe volt. Ott találjuk majd Stjásznyai atyát, aki győri magyar. Ő intézi azoknak a dolgát, akik Izraelen keresztül menekültek el a kommunista blokk országaiból, és nem akarnak a zsidó államban maradni.

Felvillanyozva, lélekben megerősödve, bizakodóan jöttünk el a karmelita kolostorból. Fiúkat, aki akkor Jeruzsálemben, az egyetemi előkészítő tanfolyamra járt és diákokthonban lakott, megkértük, hogy keresse fel Stjásznai atyát. Ez 1975 tavaszán volt.

Ettől kezdve mind a hárman gyakran látogattunk el a haifai karmelita kolostorba. Molnár atyával sokat beszélgettünk, aki nemcsak biztató, bátorító szóval, hanem magyar nyelvű imakönyvvel és katekizmussal is megajándékozott minket. Ugyancsak sűrűn látogattuk Stjásznai atyát, aki ellátott bennünket okos tanácsokkal és megszervezte az elutazásunkat. Stjásznai atya, aki a Ratisbonne rend tagja volt, annak a katolikus világszervezetnek a szolgálatában állt, amely a nemzetközi vöröskereszttel karöltve a kommunista országokból elmenekült személyeknek segített új hazát találni – vallásra és nemzetiségre való tekintet nélkül. Azt tanácsolta, minél hamarabb adjuk el minden ingóságunkat, fizessük ki az adósságunkat az Idud banknak, és azután jelentkezünk nála. Fiúkkal kapcsolatban pedig azt ajánlotta, hogy azonnal kérjen utazási engedélyt, azon a címen, hogy Romániába akar utazni, mielőtt megkezdéné az egyetemi tanévet Izraelben. Ehhez az kell, hogy vegyék fel az egyetemre.

Hosszas utánajárás, kilincselés után, Misut felvették a jeruzsálemi egyetemre. Tehát nem kellett katonának mennie! Világosan emlékszem, milyen kétségbeesve rohagáltunk Jeruzsálem utcáin egyik hivatalból a másikba, félhangosan mormolva a Miatyánkot. Akkor tanultam meg szívből imádkozni, akkor éreztem először, hogy milyen nagy erőt ad az őszinte, forró ima.

Amint megbizonyosodtunk afelől, hogy Misut felvették az egyetemre, beadtuk papírjait, ideiglenes elutazási engedélyt (*Laissez-passer*) kérve számára az izraeli hatóságoktól. Hosszas izgalom és huzavona után megkaptuk a kért iratot. Jelentkeztünk Sztjásznai atyánál, aki megrendelte, és kifizette Misu repülőjegyét. 1975. december 22-én kísértem ki a fiamat a loddai repülőtérre. Egész éjjel ott ültem vele a nagy váróteremben. Ott remegtem, míg átment a vámvizsgálaton.

Sztjásznai atya utasítása úgy szólt, hogy Athénben szálljon ki a hátizsákjával a gépből és induljon el a kijárat felé. Ott várni fogják a szervezettől.

Mi, Gabival kettesben maradtunk. Minden holminkat eladtuk, csak a személyes holmikat csomagoltuk bőröndökbe.

Az eladás szörnyű nehezen ment. Az érvényben levő rendelkezések szerint új bevándorlótól nem volt szabad *semmit sem megvenni*, míg le nem gyűrt három évet Izraelben. Ezt azzal indokolták, hogy vámmentesen hoztunk be mindent, ezért tehát három évig nem szabad semmit sem eladni, rendes piaci áron. Nem is találtam senkit, egyetlen kereskedelmi vállalatot sem, amelyik megvette volna megfelelő áron a vadonatúj, soha nem használt holmikat. Kénytelen voltam zsaroló, pénzéhes, fekete piaci „kereskedők”-höz fordulni, és mindenünket nevetséges áron elkótyavetyélni. Ráadásul arra is rá kellett jönnöm, hogy az Idud bankban a mi számlánkat „véletlenül és tévedésből” megterhelték egy soktagú, Oroszországból menekült, nagyon vallásos család számlájával. Már annyit ellestem az izraeli szokásokból, hogy kinyitottam a számat. Nem hagytam a dolgot annyiban, igazi „izraeli” cirkuszt csináltam a bank vezetőségével, magyarul mondván: „kivertem a balhét”. Meg is lett az eredménye, helyesbítették a tévedést.

Stjásznai atya az mondta, hogy a menekültnek csak az a csomagja legyen, amit maga tud cipelni. Minden, amit lehetett, eladtunk. Most bizonyosodott be, hogy igenis, jól tettük, hogy annyi mindent beszereztünk elindulásunk előtt. A szamosújvári örmény perzsaszőnyegek, a szép export-bútorok, kristály és finom porcelánedények, ágynemű és egyebek mind arra szolgáltak, hogy a szabadságunkat visszanyerhessük. Mind új holmik voltak, nem fűzött ezekhez semmi emlék minket, nem volt nehéz megválni ezekről a tárgyaktól. Hiába mondta Stjásznai atya, hogy a menekültnek csak egy kis batyuja legyen, mi nem tudtunk lemondani azonban a több száz kötetnyi könyvtárunkról és szerény népművészeti gyűjteményünkéről.

Felvettem a kapcsolatot egy nemzetközi szállítási vállalattal, hogy egy konténernyi holmit akarok küldeni Görögországba. Találtam is egy haifai szállítási vállalatot, amely vállalta a szállítást.

Közben leveleztünk a fiúkkal, akit egy athéni szállodába helyezett el a szervezet, a többi hasonló menekülttel együtt. Az ő címére adtam fel a küldeményt: Hotel Arkadia, Marni st. 46. A szállítási vállalat két keresztény arab munkást küldött ki hozzánk, akik kereszt helyett halat viseltek a nyakukban. Mondták, a hal nem tűnik fel annyira, mint a kereszt, azért viselik azt. A munkások mindent egy hatalmas ládába pakoltak be. Az arabok teherkocsijukon elszállították a ládánkat Haifába, ahonnan az első teherhajóval viszik majd Pireusba. Misunak megírtam, hogy rövidesen fog kapni egy értesítést (szállítólevelet) a *Hermes* cégtől. Ha mi még nem leszünk ott, intézkedjen, hogy a ládát helyezték el egy áruraktárba, míg ki nem váltjuk.

A most már pusztai lakásban még hosszú ideig kellett várnunk, míg megkaptuk a kiutazási engedélyt. Engem többször behívtak a bevándorlási hivatalba, ahol felelősségre vontak, hogy miért akarom elhagyni Izraelt. Próbáltam megmagyarázni, hogy „csak munkát akarok keresni”, aztán „majd visszatérünk Izraelbe”. Félttem, hogy a hivatalnok megakadályozza elutazásunkat, ezért beszéltem így. De ő bizony már tudta, hogy a katolikus szervezet segítségével megyünk, hogy a fiúk már el is ment, és nincs szándékunkban valaha is visszatérni. Azt hiszem, nem mi voltunk az egyedüli eset. Biztosan megakadályozta volna tervünket, ha lett volna rá lehetősége. De Izrael demokratikus országnak vallotta magát – legalábbis nyugat felé –, és nem tehetett semmit elutazásunk ellen. Igaz, mindent vissza kellett fizetnünk, Izraelt anyagi kár nem érte, így legalább a demokratikus szabadságok létezésének illúzióját megőrizte. Úgy rendelkeztek, hogy a régi, román, „barna” útlevelünkbe üssenek be egy kiutazási vízumot, és ne adjanak nekünk izraeli útlevelet. Ennek aztán szívből örültünk, semmiképpen sem akartunk izraeli állampolgárok lenni, izraeli útlevéllel utazni!

1974. november 15-én érkeztünk Izraelbe. 1975-ben, kora tavasszal rájöttünk, hogy nekünk nem itt van a helyünk. Egy év, négy hónap és 20 nap izraeli tartózkodás után, 1976. április 5-én szállt fel velünk a repülőgép Athén felé. Rhodos felett Gabi így szólt: „Hic Rhodos, hic salta”.

XV. fejezet. Hic Rhodos, hic salta

Az indulás előtti nap nehéz és fáradtságos volt: csomagoltunk, izgultunk. Búcsúztunk Jeruzsálemtől. Imádkoztunk a Szent Sírnál. Egy nyilvános telefonról felhívtuk a fiunkat és közöltük vele, hogy másnap indulunk. Isten segítségével, végre együtt leszünk. Több mint négy hosszú, kínos hónapot töltöttünk el távol egymástól. Ezt az időt imádkozás, feszült várakozás, izgalom, valamint az elutazás megszervezése és lázas levélváltások töltötték ki.

Mondanom sem kell, hogy sokkal nagyobb örömmel hagytuk el Izraelt, mint amilyenrel megérkeztünk oda. Alig vártuk, hogy beszálljunk a gépbe, végleg magunk mögött hagyjuk a loddí repülőteret és azt az egész zavaros életformát, ami Izraelben uralkodik. Sok tapasztalatot szereztünk Izraelről és a zsidóságról. Naivitásunkat, hiszékenységenket ledörzsölte rólunk a sivatag homokja, az izraeli utcák, boltok, hivatalok valósága, az emberek viselkedése.

Ingóságaink eladásából megmaradt pénzünkön megvásároltuk a kötelező USA dollárokat, melyek nélkül az érvényben lévő rendelkezések szerint nem volt szabad elhagyni Izraelt.

Elutazásunk előtti napokban, egy ójeruzsálemi arab ékszerboltban vettem Gabinak egy kis keresztet nyakláncsal. A repülőgépen boldogan vette elő, megcsókolta, keresztet vetett és feltette a nyakába. Izraelben ezt nyilvánosan nem tehetett volna meg. Hogy mit érzett ebben a pillanatban, azt csak az értheti meg igazán, aki átment azokon a megpróbáltatásokon, amelyeken ő. Hatalmas volt a megkönnyebbülés, hogy végre kikerülünk a mindenféle megkülönböztetés, gyűlölködés és félelem fojtogató szorításából. Megszabadultunk mind az átkos kommunizmustól, mind pedig a képmutató, agresszív cionizmustól. A katolikus segélyszervezet (*International Catholic Migration Commision*, röviden ICMC) jóvoltából új életet kezdhettünk.

Negyvennégy éves koromra már elegendő élettapasztalatom volt ahhoz, hogy nyugodtan állíthassam: végre a helyes útra tértem. A harminc évvel azelőtt, a landsbergi templomban megismert Krisztust láttam lelki szemeimmel, amint számárháton vonul be Jeruzsálembe, kezét áldóan emelve fel az üdvözlésére felsorakozott, pálmaágakat lengető tömeg felé... Megadatott nekem, hogy a Szentföldön jöjjenek rá arra, hogy ha nem is tudatosan, de lélekben mindig is keresztény voltam. A zsidóság, amibe beleszülettem, csupán furcsa, érthetetlen és néha ellenszenves szokások sorozatát jelentette számomra. A tízparancsolat erkölcsi vonatkozásait minden fenntartás nélkül elfogadtam. Természetesen nagy szerepe volt ebben a felismerésben Gabinak, amiért is örök hálával tartozom neki. Gabi nélkül sokkal tekervényesebb lett volna az az út, mely engem a kereszténységhez elvezetett. Most már tudok őszintén imádkozni. Nem az eszemmel, nem az értelmemmel, hanem a lelkemmel fogtam fel a katekizmus szellemét. Szabadnak és erősnek érzem magam, és mélységesen kötődöm a katolikus egyházhoz. A haifai karmelita Molnár (Bernardino) atya által nekünk ajándékozott kis magyar imakönyv, amit 1952-ben Rómában adtak ki, valamint a katekizmus egy példánya, amit szintén ő adott nekünk – és amelyben Gabi felismerte azt a katekizmust, amiből ő is tanult annak idején – felbecsülhetetlen segítség volt abban, hogy felkészüljek az új életre. Most már csak az maradt hátra, hogy formálisan is megkereszteljenek, felvegyenek az Anyaszentegyház tagjai közé, hogy feleségemmel és fiammal annak rendje és módja szerint egy hiten legyek.

A gépünk leszállt az athéni repülőtéren. Csomagjainkkal lassacskán sodródtunk a kijárat felé. Egy szemközti épület tetőteraszán megpillantottam a fiunkat, piros pulóverében. Ő még nem ismerhetett fel minket, szemeivel kutatta a gépből kiözönlő tömeget, minket keresve. A kijáratnál, papírlappal a kezében várt minket az ICMC megbízottja. Tört angolsággal bemutatkozott és miután meggyőződött személyazonosságunkról, egy várakozó autóba terelt

minket. Fiúnk mellénk ült a kocsiában. A hosszú úton a reptértől a Marni utcai szállodáig alig váltottunk szót. Itt, az Arkadia szállóban szállásolta el a szervezet az újonnan jötteket. Akiknek a helyzete valamilyen oknál fogva zavaros vagy „bizonytalan” volt – kalandorok, büntetett előéletűek, többszörösen visszautasítottak, családnélküli lézengők – azok Lavrionban, ebbe a valamikor jelentős, de most lerobbant kikötővárosba kerültek.

Misunak egyágyas szobácskája volt a szállodában. Oda cipeltük be bőröndjeinket, míg kijelöltek számunkra egy háromágyas szobát. Mindhármunkból ömlött a szó. Fiúnk tájékoztatott minket a helyzetről. A szállodában kaptunk reggelit. A katolikus szervezet naponta 75 drachmát adott minden személynek, a mindennapi költségek fedezésére. Hármunk napi 225 drachmája, gondos beosztással, elegendő volt kosztra, cigarettára és egyebekre, sőt valamennyit még félre is tudtunk tenni. Orvosi ellátásról a szervezet gondoskodott, a gyógyszereszámláinkkal elszámoltunk. Rendszeres vevői voltunk a közeli, Omonia téri Prizunik „szupermarketnek”, valamint a Mignon áruház alagsorában működő jól ellátott élelmiszerüzletnek.

Nyilvános római katolikus templom Athénban nem volt, mi a Szent Dénes görög katolikus templomba jártunk szentmisére. Római katolikus templom csak a „Notre Dame” leánynevelő intézetben volt. Húsvétkor, karácsonykor ott vettünk részt a francia nyelvű szentmisén. Nagyszerű orgonáját élvezettel és áhítattal hallgattuk. A nagy kápolna falait gyönyörű faburkolat és faragványok díszítették. Igen jó jelnek tartottuk, hogy a szentmise szövegét tartalmazó, francia nyelven írt könyvet, amit ott kaptunk, Quebecben, Kanadában szerkesztették és nyomtatták.

Abban az időben, ebből a táborból egyetlen európai ország sem fogadott be menekülteket. Így aztán nem volt nehéz a döntés: Kanadát választottuk a letelepedésre és az új élet kezdésére.

Megérkezésünk estéjén már „saját” szállodai szobánkban aludtunk. Másnap reggelre kelve rengeteg tennivalónk volt. A Hermes szállító vállalattal szerződést kötöttünk a közben megérkezett ládánk raktározására és továbbszállítására. Közben jelentkezniünk kellett a rendőrségen, hogy megkapjuk a politikai menekült státust igazoló, görög nyelvű fényképes igazolványt. Új fényképeket kellett csináltatnunk. Ez alkalommal jókedvűen vágtam le a szakállamat, amit még Romániából „hoztam magammal”. A rendőrtiszt, aki átvizsgálta iratainkat és összehasonlította a frissen borotvált képemet a régi útlevelemben levő szakállas arcommal, felhívta az ICMC-t, hogy személyi adataim alapján igazoljanak engem. Megkaptuk a politikai menekülteket megillető igazolványt.

A következő lépés a kanadai követséghez vezetett, ahová beadtuk bevándorlási kérvényünket.

Az ICMC közvetítésével beadtunk minden szükséges iratot LeBane követségi titkárnak, aki velünk foglalkozott. A követség könyvtárában olvashattunk kanadai újságokat, hozzájuthattunk fontos információs anyagokhoz. Megtudtuk, hogy létezik egy Amerikai Ház Athénban, ahol egy jól felszerelt könyvtár is működik, és ahol előadásokat, szórakoztató műsoros délutánokat is tartanak, melyeken díjtalanul lehet részt venni.

A szervezet jóvoltából angol nyelvtanfolyamon vettünk részt. Misu fiúnk, hála a gimnáziumi oktatásnak, elég jól beszélt és írt angolul. Ennek tudható be, hogy még ott Görögországban levelezés útján sikeresen letette az angol TEOFL³⁶ nyelvvizsgát. Mi ketten Gabival szorgalmasan jártunk a nyelvtanfolyamra. Meg kell mondanom, hogy Gabi sokkal jobban haladt az angol nyelv elsajátításában, mint én.

Minden reggel átvettük a fejenkénti napi 75 drachma juttatást, gyorsan megreggeliztünk, és rohantunk az aznapi postánkat számba venni. Elég sok levelet kaptunk, de a legfontosabb a szinte naponta érkező könyvcsomagok átvétele volt, amiket B. János küldött.

---

³⁶ Test of English as a Foreign Language (angol vizsga idegen ajkúak számára)

Leveleztünk Gabi édesapjával, barátainkkal, ismerőseinkkel, volt kollégáimmal. Tartottuk a kapcsolatot a haifai magyar karmelita baráttal, Bernardino (Molnár) atyával. Írtunk Ackeréknek Németországba, folytatva évekkal azelőtt megkezdett levélbeli kapcsolatunkat.

Az információk alapján álláskeresés céljából több kanadai címre jelentkeztem. Ezek válaszaikban udvariasan tudatták velem, hogy majd ha ott leszek, jelentkezsek újólag kéresemmel.

Május első vasárnapján bejártuk az Akropolisz környékét. Megelevenedtek előttünk ókori történelemlényeink, Lyka Károly művészettörténetének egyes lapjai. Egyszer megmáztuk a Lykavitosz-dombot, ahonnan nagyszerű kilátás nyílik a városra.

Kanada elvben elfogadta letelepedési kérelmünket.

Aznap este belázasodtam. Súlyos, vírusos náthát szereztem be valahol. A szállodai szobánkban feküdtem magas lázzal, betegen. A szervezet egy kiváló szakorvost küldött ki hozzám. Akkor láttam, hosszú évek után először egy igazi, elegáns urat közről. A kiváló kezelésnek, a jó gyógyszereknek és az enyéim gondos ápolásának köszönhetem, hogy napokon belül talpra álltam. Ez alatt a „lábadozási” idő alatt kielemeztem a helyzetünket, viszonyunkat Izraelhez és úgy általában kiértékeltem az élményeinket.

Elindulásunkkor krónikus információhiányban szenvedtem, mint mindannyian a vasfüggöny mögött. Valóságos szivacsként szívtam be magamba mindazt, amit minden szabad ember tud, és ami most már nekem is rendelkezésemre állt.

Könnyűszerrel megállapítottam, hogy mi kétszeres politikai menekültek vagyunk – ellentmondásos helyzetben. Tulajdonképpen mi Izraelből menekültünk, rövid izraeli tartózkodás után, de mégis romániai menekültekként vagyunk nyilvántartva. Mi – hivatalosan, az izraeliek szerint – Romániából „visszatértünk a saját hazánkba”, „őseink földjére”. Izraelből nincs „menekülés”. Tehát vissza kellett állítani romániai politikai menekült státusunkat, mert ott elnyomó rendszer van, ahonnan „menekül” az ember. Hiszen Izrael hivatalosan a „szabad világhoz” tartozik, ahonnan „nincs miért menekülni”.

Vajon nincs miért „menekülni” Izraelből? Demokratikus-e, szabad-e egy olyan ország, ahol az őslakó palesztinok tömegei menekülteként tengetik életüket, adományokból élnek, nyomorúságos, zsúfolt menekülttáborokban tengnek-lengenek saját hazájuk területén?

A palesztinok sorsát önkéntelenül is a magunkéhoz, erdélyi magyarokéhoz hasonlítom, hiszen minket is saját hazánkban nyomnak el. Az erdélyi magyarság nem „költözött el”, szülőföldjén maradt, és ennek ellenére nincs otthon a hazájában!

Megtudtuk, hogy a hozzánk hasonló „idegeneket”, akik nem tudnak ebben a helyzetben Izraelben élni, az ICMC menti ki a gyűlöletnek, az összeférhetetlenségnek eme országából. Ennek azonban meg kell történnie még mielőtt „megkapnánk” az izraeli állampolgárságot. Ezt ugyanis minden külön kérés nélkül, automatikusan, egy év után megadják annak, aki zsidó. Most tudtuk csak meg, hogy izraeli állampolgárokat, izraeli útlevéllal sehol sem fogadnak be menekülteként. Az izraeli hatóságok az ICMC munkáját nagy örömmel megakadályoznák, ha tehetnék. Nemzetközi „tekintélyük” megóvása érdekében, fogcsikorgatva bár, de elnézik az ICMC tevékenységét. A szabad választás jogát, azt, hogy az ember ott élhessen, ahol szabadnak érzi magát, még Izrael állam sem söpörheti a „szőnyeg alá”.

Gondolataimat rendszerezve rájöttem: vannak olyan szabad országok, melyeknek polgárai szülőföldjükön élik le egész életüket, ott dolgoznak, jól-rosszul élnek, de nem akarnak elvándorolni onnan. Például az Egyesült Államok, Kanada, Svájc, Franciaország, Svédország, Dánia, Belgium, a volt Nyugat-Németország stb. polgárai. Kivételt képeznek ezen államok zsidói, akik többségükben mindig úton vannak, mindig „valami jobbat keresnek”, és Izraelben kötnek ki, gyakran az igazságszolgáltatás elől menekülve.

Természetesen vannak olyanok, akik önkaratukból, a világ szabad országaiból indulnak el, csak egy bizonyos időre hagyják el hazájukat, kalandvágy, ismeretszerzés vagy esetleg

gazdasági, üzleti, szakmai okok miatt. Mindenképpen megtartják állampolgárságukat. Munkaengedéllyel, hivatalos ideiglenes tartózkodási papírokkal rendelkeznek. Tapasztalatokat szereznek, dolgoznak, gyűjtenek pénzt, és aztán visszatérnek hazájukba. Ezek nem menekültek.

Külön kategóriát képeznek a törökök, kurdok és más muzulmánok, akik már régen megkezdték a gazdag Európa előzölését. A jelek szerint nagyon jól érzik magukat a „hitetlen gyaurok” között. Így váltak a tiszta keresztény európai országok a harmadik évezred elejére „keresztény többségű” államokká. – Egyelőre!

Az igazi menekültek tulajdonképpen földönfutók, akik oda kell menjenek, ahol befogadják őket. Szököttek, lelépett turisták, politikai üldözöttek, kisebbségben élő elnyomottak, reményeikben keservesen csalódott egyének, családok, csoportok. Ezek közé tartozunk mi is. Ezt az utóbbi kategóriát karolja fel néhány nemzetközi szervezet, mint például az ICMC. Ezt az államok és földrészek között végbemenő példátlan migrációt az ENSZ szervezeteinek a keretén belül bonyolítják le, a Nemzetközi Vöröskereszt és egyes egyházak közreműködésével. Anyagilag segítik a menekülteket, tárgyalnak a befogadó államok követségeivel, megszervezik az utazást, segítséget nyújtanak a befogadási folyamat ideje alatt a menekülteknek.

Hogy Izrael „szabad állam” mítoszát meg ne sértsék, román állampolgári mivoltunkat vették figyelembe, onnan menekültünk el, a kommunizmus elől, egyenesen Görögországba. Azért foglalkozom olyan részletesen Izrael helyzetével a szabad államok sorában, mert kemény lecke volt számunkra az információ hiánya, melyben minden, a szovjet blokkhoz tartozó ország polgárai szenvedtek. A nemzetközi jog értelmében Izrael demokratikus állam ugyan, de a valóságban nacionalista és az országban vallásos diktatúra uralkodik. Nyílt vagy álcázott módon terrorizálnak egyes csoportokat. A terrorizált csoportok közül a legszámosabbak a palesztinok. Ezek őslakosok, nem hajlandók elmenekülni ősök hazájából, és nem akarják átadni földjeiket az odaköltözött zsidó „telepéseknek”. A palesztinok inkább választják azt, hogy saját földjükön rabokként éljenek, minthogy elhagyják, feladják hazájukat. És terroristákká válnak, amit vallásuk elfogad.

Izraelben vallási terror alatt élnek a másvallásúak, sőt még a nem eléggé vallásos vagy éppen vallástalan zsidók is. Ezt még „turista” koromban tapasztaltam, de akkor nem értettem meg az összefüggéseket, a dolgok lényegét.

Vannak – bár kevesen – olyan izraeli állampolgárok is, akik csak egy meghatározott időre mennek el Izraelből. Ezek tanulni mennek, vagy üzleti ügyeiket intézni és utána visszatérnek.

A legtöbb izraeli azonban végleg hagyná el a Szentföldet.

Ezek aztán illegálisan húzódnak meg imitt-amott nyugaton, hitsorsosaik támogatásával. Ilyen bujkáló izraeliek majdnem minden gazdagabb nyugati országban találhatók.

Az izraeli zsidó lakosok elvándorlási óhajának egyik oka a katonai szolgálat előli menekülés. A szolgálat kemény, hosszú ideig tart, veszélyes, és lélektanilag erősen igénybe veszi a fiatal embereket. Egyre többen látják, hogy embertelenül, igazságtalanul bánnak a bennszülött palesztinokkal, akikkel pedig fajilag „unokatestvérek”. Megszegik a hadviselés nemzetközi szabályait, háborús bűnöket követnek el sorozatosan a védtelen, fegyvertelen emberek ellen (beleértve a gyerekeket és asszonyokat is). Izrael nehéz problémával küzd, amikor meg akarja óvni a hadsereg becsületét.

A mi családjunk minél előbb és végleg el akarta hagyni Izraelt.

Elviselhetetlen volt számunkra a vallásos terror. Terhes volt az örökös, állandóan felszínen tartott gyanakvás és félelem a palesztin őslakóktól – ahogy Izraelben mondják – a „terroristáktól”. Nem tudtunk nyugodtan aludni a fejünk felett minden éjjel szüntelenül vijjogó vadászgépek zaja miatt. Ezekhez járult még a sajátságos zsidó sekélyes szellemiség, ami körülvelt bennünket, valamint az a vak elfogultság mindennel szemben, ami a zsidóságot érinti.

Görögországi jegyzeteim tele vannak lelkemből feltörő imákkal. Személyes gyötrődéseimet, kétségeimet, félelmeimet is leírtam, így keresve enyhülést a sajgó lelki fájdalomtól. Súlyos volt az a felelősség, ami rám nehezedett a családomért. Hiszen miattam történt mindez, én voltam „a zsidó” a családban. Aggódtam fiúnkért, akinek egyetemi tanulmányai megszakadtak, jövője bizonytalanná vált. Feleségemért, aki minden kényelmet, nyugalmat nélkülözött, elvesztette aprólékos, gondos munkával és sok szeretettel felépített kolozsvári, Béke téri otthonát, ismerős környezetét.

A család fontossága ebben az időben kristályosodott ki bennem. A „kis” család, a két szülő és a gyermekek, a túlélés kulcsa, a megmaradás záloga. Sziget, ahova erőt gyűjteni, vereséget, kiábrándulást kiheverni menekülünk. Ahonnan mindig biztatást kapunk az újrakezdéshez.

Megtanultam, hogy mindent alaposan vizsgáljak meg. Álmodozni szabad és kell is, de az álmoknak valós gyökerei kell, hogy legyenek. A csalódásokra fel kell készülni, mert meglepetések mindenkor érhetnek. Istenbe vetett szilárd hit kell ahhoz, hogy a csapásokat kiheverjük, a ránk eső szenvedést elviselhessük.

Pillanatnyilag, területileg, a „családi fészünk” a kis, szűk, kétágyas és egy pótágyas szállodai szobánk lett. Igyekeznünk kellett egymást nem zavarni, hanem segíteni. Mindennapi életünket olymódon megszervezni, hogy mindenki jól érezze magát. Amolyan kollégiumszerű életrend alakult ki kis szobánkban. Gondoskodtunk arról is, hogy mindenki a családban megtalálja azt, ami érdekli, szórakoztatja, segíti abban, hogy kapcsolódhasson a mindennapi „menekült” élet nyomasztó gondolataiból. Minden vasárnap délelőtt részt vettünk a Szent Dénes katedrálisban a szentmisén. Gyakran mentünk vasárnaponként a múzeumokba (vasárnap nem kellett fizetni). Sokat sétáltunk Athén parkjaiban, hallgattuk a kertvendéglőkből kiáradó görög zenét. Gyakran vettük észre, hogy „turistaként” viselkedünk. Igaz, pénzünk és fényképezőgépünk nem volt, de azért lelkesen mi is megbámultunk mindent, amit a német, japán, amerikai turisták.

Legfontosabb mindennapi tevékenységünk a napi élelem biztosítása volt. A szállodában elfogyasztott egyszerű reggeli után elindultunk, a fiam és én, fölfedezni az athéni élelmiszervásárlási lehetőségeket. Kimentünk a piacra. Ott megtaláltunk mindent, ami kellett. Megcsodáltuk a híres athéni hús- és halpiacot. A fedett csarnokokat, a nyüzsgés zaját, a sajátságos szagokat, „illatokat” semmiképpen sem tudnám visszaadni, érzékeltetni, azt meg kell tapasztalni.

Emlékezetesek maradtak számomra az athéni vasárnapi barangolásaim. Szentmise után sokat sétáltam csak úgy, cél nélkül. Egy szempontom volt: elkerülni a turistákat. Oda mentem, ahol csend volt. Egy udvaron kopácsoló valaki, javított egy széket. Macskák szaladgáltak a kis házak, kertcskék közötti kerítéseken, mesterien kerülve ki az útjukba kerülő virágcserepeket. Kis „kafeneion” előtt kerek vagy négyzet alakú bádogasztaloknál pipáztak, apró fehér csuprokból kávéztak ősz hajú görög férfiak. Golyócskából összefűzött olvasószerű gyöngysort morzsolgattak ujjuk között. A sárga ortodox templomok zsúfolva voltak emberekkel, énekhang és tömjénfüst tódult ki az utcára az emberek feje fölött.

Hétköznapiakon is szerettem „elvegyülni” Athén utcáin. Olykor járókelők, igazi görögök fordultak hozzám kérdésekkel, hogy merre van ez vagy az az utca, intézmény, annyira otthonosan mozogtam már az utcákon, tereken. Gyatra angolsággal tudattam velük, hogy nem tudom, nem értem mit kérdeznek. Emlékszem, hogy egyszer a Szofoklész utcában egy hatalmas fokhagyma nagykereskedésre bukkantam. Az egész utca erős fűszerszagot árasztott. Különböző fűszerek raktárai, nagykereskedelmi lerakatok, kis műhelyek sorakoztak ott egymás mellett. Többek között egy állatkitömő műhely is volt ott, amit nem győztem csodálni.

Megbámultam a híres őrsváltást a Parlament épülete előtt. Sokan leírták ezt a lassú néptáncnak is beillő ceremóniát. A belvárosban sok, a Verne regények hangulatát árasztó

nagy épületet láttam, oszlopokkal, márvány- és gránit díszekkel, széles lépcsőkkel, díszes kapubejáratokkal.

Athén bejáratánál egy nagy téren hatalmas márvány „fogaskerek” heverték a földön. Mintegy másfél-két méter átmérőjű és kb. 1 méter széles volt egy-egy darab. Ledőlt ion oszlopok heverték ott, néhány magányosan álló oszlop között.

Telt az idő. Már egy egész hónapja, hogy beadtuk iratainkat, és megtörtént az „első” kihallgatás a kanadai követségen. Néha fáradtak és idegesek voltunk, türelmetlenek egymással. Hiába, a bizonytalanság, a kényszerű tétlenség nem lehetett jó hatással ránk. Reméljük, hogy az év végére már Kanadában leszünk és nekifoghatunk valamilyen normális életet kezdeni. Csöpp kis táskairógépemen írom az álláskereső leveleket, „ajánlom magamat”, küldözgetem az életrajzomat.

Richter, orosz zongoraművész hangversenyt fog adni Athénben. Sokáig álltam sorban a jegyekért. A koncertre szeptember 14-én este került sor a gyönyörű, ókori, szabadtéri amfiteátrumban. A sok gond, feszültség ellenére sem hagyjuk magunkat! Igyekszünk minden jobb filmet megnézni. Így láttuk többek között a Doktor Zsivágót. Megtudtuk, hogy a görög Nemzeti Színházban vendégszerepel a Moszkvai Nagyszínház, két Csehov darabbal. A Sirályt és a Három nővért fogják játszani. A jegyek a mi zsebünknek nagyon drágák voltak. Azt határoztuk, hogy bár mindkét előadásra veszünk jegyet, de csak kettőt-kettőt. Gabi mindkét darabot megnézi, a két „férfi” pedig csak egyet-egyet.

Várjuk az úgynevezett „második interjút”, amely után hamarosan következik az utazás. Úgy terveztük, hogy az interjú után, az eseményt megünnepelendő, egy előre kiszemelt kis vendéglőbe megyünk ebédelni, oda, ahol a kirakatban mindig egy malac sült nyáron. El is neveztük magunk között ezt a vendéglőt „Malacos”-nak.

A „második interjú” egy keddi napra esett. Ezt a napot soha el nem felejtjük. A követségi titkár, LeBane legnagyobb meglepetésére a kanadai biztonsági szolgálat ügynöke – aki kihallgatott minket – felfüggesztette bevándorlási kérvényünket. Megtudtuk, hogy a visszautasítás nem végleges, az ügynök valamiféle választ vár Izraelből.

Ekkor tanultam meg azt az angol szót, hogy *pending* (függőben). Felfüggesztésünket látva maga LeBane is nagyon csodálkozott. Mondanom sem kell, hogy mennyire lesújtott bennünket ez a helyzet. Némán csoszogtunk végig Athén utcáin a követségtől a szállodáig, mint a megvert kutyák. Mi visszahúzódva éltünk az „Arkadia”-ban, nem barátkoztunk a többi, Izraelből menekült családdal, akik többnyire igazi zsidók voltak és maradtak. Ezek remekül érezték magukat Izraelben, csak éppen többre vágytak, ami az anyagiakat illeti, és kihasználták keresztény rokonaikat és a katolikus szervezetet.

Ez a felfüggesztés azt jelentette, hogy az elutazásunk ideje eltolódik. Szerencsénkre a „pending” időszak csak mintegy másfél hónapig tartott. Megkaptuk a közös, családi, menekült, nemzetközi útlevelünket, görög és francia nyelven. Mindhármunk fényképe és ujjlenyomata díszítette a régóta várt iratot. Ez az útlevel fontos darabja „családi levéltárunknak”.

A szinte naponta érkező levelek és könyvcsomagok továbbra is nagy örömet szereztek nekünk. Karácsonyra–újévre Bódis János küldött egy kis csomagot, benne alma, pálinka, sütemény és egy 1977-es naptár.

A Notre Dame intézet kápolnájában vettünk részt a karácsonyi szentmisén. Szállodai szobánkban kis karácsonyfát állítottunk. A szállodában megvolt az ortodox szokás szerinti újévi felszentelés, kaláccsal, pogácsával. Január elsején a Szent Dénes katedrálisban voltunk szentmisén.

Az Amerikai Ház könyvtárát minden nap látogattam. Igyekeztem minél jobban tájékozódni. Kanadáról sokat olvastam, ismerkedtem a tartományokkal, a klímával, az élet egyes jelenségeivel. Megismertem Trudeau nevét, a liberális párt politikáját. Megtudtam,

hogy akit nálunk „mérnök”-nek neveznek, az ott nem létezik, az „engineer” mozdonyvezetőt jelent. Hát egy egész sor fogalommal kell majd tisztába jönnöm.

A követségen megtudtuk, hogy az Ontario tartományban levő *London* városába fognak küldeni. Most már többet tudtunk, olvastuk az enciklopédiákat, lexikonokat, tájékoztató irodalmat. Hátra volt még az alapos orvosi vizsgálat. Miután ezen is túlestünk, készülhettünk az útra. Lezártuk aládánkat, és megadtuk a kanadai, londoni bevándorlási hivatal címét a Hermes nemzetközi szállítási vállalatnak. Február harmadikán megtudtuk, hogy 15-én repülünk! A még hátralevő napokban rengeteg tennivalónk volt. Levelet vagy lapot írtunk mindenkinek, akikkel kapcsolatot tartottunk. Vásároltunk ezt-azt, amire úgy gondoltuk, hogy majd szükségünk lehet. Főzőedényeinket, étkezési kellékeinket egy lengyel menekült fiúnak adtuk oda. Elbúcsúztunk a szervezet dolgozóitól. 1977. február 15-én, egy keddi napon, athéni idő szerint 12:30-kor szállt fel velünk az Olympos repülőársaság gépe: irány a New York-i repülőtér. Tíz és fél órai repülés után, helyi idő szerint 16:00 órakor érkeztünk meg az Újvilágba. Először történt meg velünk, hogy „visszafelé repültünk az időben, ahhoz, hogy előbbre jussunk”. Itt a vámvizsgálat alatt a vám növényvédelmi karantén dolgozói elvették tőlünk a narancsokat, amit jó jelnek vettem, hiszen a dolog a szakmámba vágott. A New York-i repülőtér egy hatalmas, óriási üvegablakos termében vártunk jó néhány órát, míg felszállhattunk a kanadai gépre. Még aznap este megérkeztünk Montrealba. Itt a bevándorlási hivatal tisztviselői foglalkoztak velünk. Átvizsgálták papírjainkat és lepecsételték azokat.

XVI. fejezet. Megérkezünk Kanadába

Késő éjjel szállt le velünk a kanadai gép a montreali Dorval repülőtérre. A bevándorlási hivatal fáradt, éjjeli szolgálatos tisztviselői álmosan ugyan, de annál több szeretettel, mosolyogva ütötték be pecsétjüket útlevelünkbe: „*Immigrant 'Landed' – Immigrant 'Reçu' – Immigration Canada Dorval*”.

Kora hajnal lett, mire végeztünk a megérkezési ceremóniákkal. Mindenki fáradt és törődött volt a hosszú utazástól. Autóbuszba tereltek minket, és elvittek egy közeli szállóba. Éhesek voltunk – adtak egy nagy tálcányi szendvicset és valami innivalót. Akkor láttam életemben először háromszögletű szendvicseket!

Első éjszakánk Kanadában Montrealban, észrevétlenül, eseménytelenül, mély álomban telt el. Korán ébresztettek, reggel 7-kor indult a repülőgép Torontóba. Felrakodtunk egy kis minibuszra, kivittek minket a reptérre, beszálltunk a gépbe, és hamarosan landoltunk a torontói repülőtérre. Itt aztán teljesen magunkra maradtunk, kezünkben a papírral, ami a londoni bevándorlási hivatalnak szólt. Az új benyomásoktól szédülten csámborogtunk össze-vissza a számunkra szokatlanul nagy torontói reptéren. Idejében megtaláltuk a Londonba induló kétmotoros utasszállító gépet. A rövid repülés alatt valami könnyű reggelit is kaptunk, beszélgettünk – angolul! – az utasokkal. Nagy meglepetés és öröm ért bennünket a londoni repülőtérre: a földön vékonyka réteg, de valódi, hamisítatlan hó volt! Bizony nem láttunk havat az 1973/74-es tél óta, amely utolsó télünk volt hazánkban, Erdélyben, Kolozsváron! Nagyon meghatott a látvány, markoltuk, ettük a havat.

A londoni repülőtér előtt várt bennünket a Department of Manpower and Immigration³⁷ hivatal küldötte, aki bevitt hármunkat és azt a rengeteg bőröndöt a London belvárosában lévő hivatalba. Az a kedves hivatalnoknő, aki aztán a továbbiakban velünk foglalkozott, kéresemre beírta a nevét a naptárom megfelelő lapjára.

Alig tudtunk beszélni a fáradtságtól. Ideiglenesen elszállásoltak bennünket az Esquire szállodában, mely egy szerény kis szállodácska London főutcáján, a Dundas Streeten, nem messze a hivataltól. Első emeleti szobánk ablakából megfigyelhettem a londoni főutcán jövőmenő embereket. Feltűnt nekem, hogy majdnem mindenki sieléshez, korcsolyázáshoz, téli sporthoz van öltözve, sokan hordanak hátizsákot. Nem tudtam mire vélni a dolgot, hiszen tudtommal London nem turistaváros, itt nincsenek hegyek. Különben senkinél sem láttam sílécet vagy korcsolyát. A szobánkban televízió is volt. Bekapcsoltuk, és néztük, hallgattuk elsősorban a nyelv gyakorlása miatt. Megcsodáltuk a kerek „vasalókkal” való dobálózást, meg azt az igyekvő „seprést”, amit ketten is véghezvittek a valószínűleg jégén csúszó „vasaló” előtt... Ekkor láttunk először „curlingot” – de nem tudtuk, mi légyen az... Csak jóval később tudtuk meg nagyszerű kézisjátékunk segítségével, hogy „curling” nem csak bodorítást, göndörítést jelent, hanem „fogantyús gránitkorongokkal, jégén játszott skót eredetű csapatjáték”-ot is. Másnap rengeteg tennivalónk volt. A Manpower and Immigration irodájában elmondtuk, hogy római katolikus magyarok vagyunk, bár Romániából jöttünk, és itteni magyarokkal szeretnénk felvenni a kapcsolatot. Sok információval szolgáltak, ami akkor nagyon fontos volt számunkra. Elláttak mindenféle nyomtatványokkal. Segítettek kitölteni azokat, és elküldeni a Social Insurance Number³⁸ megszerzéséhez. Tudatták velünk, hogy minden második héten kapunk két, 97 dollárra szóló csekket. A következő hétfőtől kezdve angol nyelvkurzusra kell járnom, amit nekünk kell fizetnünk. Az iskola elég messze van, oda csak autóbusszal mehetek. Lakást is kell keresnünk. Bankszámlát kell nyitni, mert itt

³⁷ Munkaközvetítési és Bevándorlási Hivatal

³⁸ Egyfajta személyi azonosítószám

minden pénz csak bankon keresztül vehető fel. Nem adnak készpénzt, hanem névre szóló csekket. Lakás után kell néznünk, és minél hamarabb odaköltöznünk, berendezkednünk.

Meglátogatott minket egy magyar hölgy: Mrs. Péter, vagyis Péter Ernőné, Erzsébet (Csöpi). Nagyon barátságos volt, autójával elvitt a Szent István parókiaira, ahol megismerkedtünk a katolikus pappal. Molnár Miklós S.J. volt a plébános, akit azután csak „fázer”-nek³⁹ szólítottunk, az itteni szokás szerint. Egy épületben volt a kis, rögtönzött katolikus templom, a parókia és egy kis nyomdavállalat, amely az egész intézmény gazdasági alapját volt hivatva biztosítani. Másnap vasárnap volt. Egy házaspár meghívott minket ebédre. Szép házban laktak, rendesen berendezve szőnyegekkel, bútorokkal. Porcelán edényekből ettünk az elegánsan megterített asztalnál az ebédlőben. Mindez szokatlan volt számunkra, akik évek óta barakkokban, szállodákban, ideiglenes lakásokban laktunk, nélkülözve minden polgári kényelmet. Cs. Pali az autógyárban volt munkás, de a részlege ideiglenesen bezárt, valamilyen számomra akkor érthetetlen ok miatt. Ezt az időt arra használta fel, hogy angol nyelvtudását tökéletesítse. Ő is éppen oda jár, ahova nekem kellett másnap mennem, a Fanshawe College-be, az Adelaide utcába. Felajánlotta, hogy autójával majd értem jön a szállodába és visz-hoz. A felesége a londoni egyetemen dolgozott. Olyan magabiztosan, jól értesülten beszélt az egyetemi életéről, hogy egy kis idő után megkérdeztem, melyik katedrán dolgozik, mit tanít? Akkor mondta, hogy takarítónő az egyetemen. De segítségemre volt, mert megmutatta nekem az egyetem évkönyvét, ahonnan sok fontos információt szereztem be.

Másnap a Fanshawe College egy kezdő csoportjában kezdtem a nyelvtanfolyamot. Nagyon sok kezdő volt itt, főleg kis-ázsiaiak, akik közül sokan a latin betűs ábécét sem ismerték. Volt néhány műveltebb is, ezek a nagybetűket úgy-ahogy felismerték. Rövid beszélgetés után engem áttettek egy haladóbb csoportba, ahol már több hozzám hasonló, európai tanuló is volt. Emlékszem, volt ott egy lengyel gépészmérnök, egy cseh és egy német technikus, arab taxisofőr.... Az arab sofőr tudott franciául, és ezért nehezen fogta fel az angol szórendet. Minduntalan azt mondta, hogy az ő foglalkozása „driver taxi”.⁴⁰

Végre kaptunk egy megfelelő lakást a Hamilton utcában. A háztulajdonosnak több lerobbant háza volt Londonban, és abból élt, hogy azokat tessék-lássék rendbe hozatta, és kiadta az arra rászorulóknak, a lehető legmagasabb áron. Amikor az irodájukban a szerződést aláírtam, ott volt egy Izraelből frissen érkezett rokonuk is, aki Kanadában szeretett volna maradni.

A Hamilton utcai lakás emeleten volt, ahova egy rozoga, madárürülék illatú, fedett falépcsőn kellett felkapaszkodni az udvarról. A bejárati ajtót, mely a lépcső tetején volt – többszöri kérésemre – annyira megjavították, hogy be lehessen zárni.

A lakásnak két kis hálószobája volt. Piciny konyha, kis fürdőszoba vécével és egy elég tágas nappaliszoba beépített ruhásszekrénnel. A nagy ládánk a sok holmival még nem érkezett meg Görögországból. Annak a tartalmát hova tesszük majd? Ruhák, cipők, féltve őrzött népi kerámiák és az a sok könyv?

Rengeteg tennivalónk volt. Mindhárman szorgalmasan igyekeztünk „beilleszkedni” az itteni életbe. Ismerkedtünk a környezettel, az utcákkal, az üzletekkel, megtanultunk közlekedni. Eljártunk bevásárolni. Lassan megismertük az árukat, az árakat, azt, hogy miként és hol lehet olcsón és jól vásárolni.

Vasárnaponként részt vettünk a magyar Szent István katolikus templom miséjén, ahol további ismeretségeket kötöttünk londoni magyarokkal. Megtudtuk, hogy március 4-éről 5-ére, péntekről szombatra virradó éjjel nagy földrengés volt Romániában. Nyugtalanok lettünk, aggódtunk ismerőseinkért. Vajon Erdélyt mennyire érintette a földrengés?

³⁹ A father (atya) kiejtett alakja

⁴⁰ Sofőr taxi

Megtudtuk, hogy a földrengés főleg Bukarestet érintette, és hogy a Richter skálán 7,2-es fokúnak mérték. A sajtó, a televízió nagy károkról számolt be.

Minden nap történt valami velünk. A magyar közösség gyűjtést rendezett számunkra. A szervezők 235 dollárt hoztak nekünk ajándékba. Másnap egy tyúkot és krumplit hozott valaki, Kati néni meg házi laskával kedveskedett. A meghívások egymást érték, mindenki meg akart ismerni, vendégelni minket, és segítettek új életünk megkezdésében. Egyre-másra csak csengett a telefonunk: „jövünk és felpikkolunk”, és már tudtunk annyit „angolul” hogy megértsük: autóval jönnek értünk, felvesznek és visznek-hoznak.

Misu megtudta: ahhoz, hogy ösztöndíjat kaphasson az egyetemen, igazolnia kell, hogy dolgozott valamennyi ideig (egy évig?) Kanadában. Állás után nézett. Ideiglenes munkás lesz, ez itt így szokás. A „summer job”⁴¹ minden diák számára itt „sine qua non”. Nem mint akkor, amikor én otthon gimnazista koromban dolgoztam nyaranta néhány hétig egy kis zsebpénzért, ami rendkívül szokatlan volt abban az időben.

Értesítettek, hogy a ládánk megérkezett. A „fázer” elvitt a vámhoz, kifizettem az illetéket és elintézttem, hogy küldjék el guelphi lacímünkre. Az egész ügy rendkívül simán, gyorsan ment.

Két nap múlva megérkezett a ládánk. A teherautó lerakta az udvarra, a mi „tyúk-létránk” mellé. Kaptam néhány szerszámot kölcsön és felbontottam a ládát. Mindent felcipeltünk a meredek lépcsőkön. Minden kartondobozokba volt rakva. Nem is pakoltunk ki azokból semmit, hanem szorosan a fal mellett egymásra rakva „építettük” fel és az egészet letakartuk egy nagy terítővel. A dobozok elé szorosan egy heverőt tettünk. Semmiképpen sem fért volna el más elrendezésben a sok könyv és egyebek.

Most következett a munkahelykeresés. Még Görögországban megkezdtem a levelezést, kérvényeim eljuttatását több olyan vállalatához, ahol reméltem munkát kapni. Mindenhol azt válaszolták, hogy ha majd Kanadában leszek, keressem fel őket, és akkor majd meglátjuk, hogy milyen lehetőségek vannak alkalmazásomra. Erre készülve, hivatalosan lefordítottam a diplomámat és a munkaigazolványokat, amelyeket Romániából hoztam magammal. Elkészítettem szakkönyvecskéim listáját. Ugyancsak megírtam a lehető legjobb angol nyelven a „szí-ví”-t, azaz a curriculum vitae-t, vagyis a munkahelyeimet és tanulmányaimat felsoroló önéletrajzot. Hála kis táskairógépemnek, mindent szépen, több példányban legépeltem. 100 kérvényt küldtem el a megfelelő címekre. Ugyanakkor, egy önkéntes magyar kíséretében, aki jól beszélt angolul, eljártam a Londonban lévő helyekre, ahol véleményem szerint a képzettségem alapján állást kaphattam volna. Voltam a londoni egyetemen, a London körzeti mezőgazdasági hivatal növényvédelmi osztályán, a londoni növényvédelmi tudományos kutató állomáson. Ezeken a helyeken többször is megfordultam. Már kezdtem elég jól beszélni a helyi nyelvet, hiszen rendszeresen jártam az Fenshawe College kurzusára. A felsorolt intézményekben még ismeretségeket is kötöttem, sokszor beszélgettem szakemberekkel szakmai kérdésekről, de állást sehol sem kaptam. A kérvényeimet, a „CV”-met felújítottam, hogy a kifejezések, a szavak ne legyenek szokatlanok, ügyetlenek, zavarosak azok számára, akik elolvassák, elbírálják azt.

* * *

Most már rendbe tehetem lelki életemet. Végre megkeresztelkedhetek. Athénben nem térhettem át, mert ott csak görög katolikus egyház volt. Megtudtam, hogy van egy előkészítő tanfolyam a „Christian Renewal Centre”⁴² keretén belül, amit Father Williams vezet.

⁴¹ Nyári munka

⁴² Keresztény Megújulási Központ

Rendszeresen jártam az előkészítőre. Érdekes volt, hogy sokan akartak áttérni, más keresztény egyházak hívei is, a római katolikus vallásra.

Másik mindennapi tennivalóm az álláskeresés maradt. Most lett számomra világos, hogy miért íraták alá velem a kanadai követségen Athénben azt, hogy:

”I am prepared to accept any other employment which might be found for me by the officials of the Department of Manpower and Immigration.”⁴³

Elsősorban azt szerettem volna, ha azonnal bekapcsolódhatnék a kanadai állam növényvédelmi szervezetébe. Az illetékesek nagyon kedvesek voltak velem, de nem vettek fel semmiféle állásba. Próbáltam az egyetemre vagy más alacsonyabb fokú oktatási intézménybe bekerülni, sikertelenül. Kérvényeztem a kutató állomásokon megüresedésben levő szerényebb állásokat, eredmény nélkül.

Nagypénteken eljött Londonba Horváth Tibor jezsuita atya. Az első, szabad, római katolikus magyar húsvétot Horváth atyával ünnepeltük. Sokat beszélgettünk akkor vele, és azóta is tartjuk a kapcsolatot.

Ezen a húsvéton mutatták először a tévében a „Názáreti Jézus” című nagyszerű Zefirelli filmet. Ezt a filmet azóta is többször láttuk, és azóta is mindig megnézzük, ha alkalom nyílik rá.

Bár Nagypénteken reggel fagyott (–3 fokot mutatott a hőmérő), négy nap múlva már azt írtam a naplómbe, hogy „fene nagy meleg van”. Ez volt az első ízelítő a kanadai időjárásból.

Egy hétfői napon találkoztam egy nálam sokkal fiatalabb magyarországi agrármérnökkel, aki odahaza állattenyésztéssel foglalkozott. Mondta, hogy egy éve és két hónapja van itt, szobafestőként dolgozik.

Megtudtam tőle, hogy a guelphi egyetemen mezőgazdasági szakembereket képeznek, és dolgozik ott egy magyar: R. Béla. Felhívtam ezt a kollégát, aki nagyon megértő volt, és hívott, hogy látogassam meg. Megadta a címét és még azt is mondta, hogy „most üvegeztük be a porcsot”, arról könnyebben megismerhetjük a házát. Csak mikor a háza elé érkeztünk azzal a londoni magyarral, aki autóján elvitt oda, akkor tudtam meg, hogy mi az a „porcs”: veranda, tornác – üveggel fedett előszobaféle, angolul: porch.

R. Béla nem nagyon biztatott állás ügyben. Ajánlotta, hogy vegyem fel a kapcsolatot MacNeill növénykórtan professzorral. Megtettem, a prof kedves volt, de elutasított. Mindennek ellenére nem hagytam abba az álláskeresést. Valahogy nagyon reménykedtem abban, hogy a guelphi egyetemen el fogok majd tudni helyezkedni.

Május 7-én került sor a híres londoni magyar „Gyöngyvirág bál”-ra. Mi is részt vettünk rajta. Jelen volt majd' minden londoni magyar, és ott voltak a helyi potenták, valamint díszvendégként egy Andrási (Andrássy?) nevű képviselő, aki „tudott magyarul”.

1977. május 19-én, 48-ik születésnapomon, a londoni magyar Szent István plébánia templomában, Molnár Miklós SJ plébános megáldotta házasságunkat. 26 évi házasság után, a római katolikus egyház szabályai szerint egyházi házasságot kötöttünk.

* * *

A nyár a munkakeresés jegyében folyt tovább.

A Manpower egy új „counselor”-t⁴⁴ adott mellém, Gansky „Lacikát”, aki egy keveset tudott, illetve inkább mint egy kisgyerek „csacsogott” magyarul. Apja Szatmárról vándorolt ki 1927-ben, anyja is magyar, ő már itt született. Édesanyja magyarul beszélt hozzá és Lacikának szólította. Ő is ezen a néven mutatkozott be nekem: Gansky Lacika. Gansky minden tőle telhetőt megtett, hogy engem valamilyen állásba juttasson, de siker nélkül.

⁴³ Kész vagyok elfogadni bármilyen más alkalmazást, melyet a Munkaközvetítési és Bevándorlási Hivatal talál számomra.

⁴⁴ Ügyintéző, tanácsadó

Fő tevékenységem az álláskeresés volt. R. Béla tanácsára kérvényeztem, hogy doktorátusra vegyenek fel a guelphi egyetem biológiai fakultására. A beszélgetések, levélváltások, valamint a tanulmányi irataim tüzetes átvizsgálása után közölték velem, hogy doktorátusra nem vesznek fel, de beiratkozhatok rendes diáknak a „graduate study” program keretében.

Semmi kedvem sem volt ahhoz, hogy ismét, immár 48 éves fejjel diák legyek. El kellene végeznem egy néhány évet, hogy megkaphassam a „master” címet⁴⁵, és akkor álláshoz is juthatok. De miből élünk meg addig? Sajnos, akkor még nem tudtam, hogy mint „graduate student” lakást és olyan ösztöndíjat kaphatok, amiből ketten szerényen megélhetnénk. Senki se mondta ezt meg nekem, én pedig nem is mertem ilyesmire gondolni, örültem annak, hogy legalább a fiam kapott lakást és ösztöndíjat a torontói egyetemen.

Az újság apróhirdetéseit böngésztem: Minden lehető címre elmentem személyesen, de semmi sem sikerült. Gondoltam: a megjelenésem, a korom, a ruházatom lehet ellenszenves. Telefonon is jelentkeztem egy helyen, ahol azért utasítottak el, mert a meghirdetett munkára csak fiatal nőket vesznek fel. A hirdetésben *topless attendants*-okat kerestek egy „jobb” vendéglő számára. Az én Ország-féle négykötetes nagyszótáramban a „topless” szó „tetőnélküli, mérhetetlen, tetejezett” szót jelentett, az „attendant” pedig „kiszolgáló, kísérő”-ként szerepelt. Csak később tudtam meg, hogy az itteni angol nyelv szerint a *topless* meztelen felsőtestet „is” jelent, *topless attendant* pedig olyan pincér(nőt), aki meztelen felsőtesttel, blúz nélkül szolgálja ki a kedves vendégeket.

Amikor a Swiss Chalet egy éttermébe mentem be egy meghirdetett mosogatói állásért, minden áron le akartak ültetni, hogy rendeljek valamit. Az üzletvezető nem vette komolyan, hogy mosogatni szeretnék 2,50 dolláros órabérért.

Meg tudtunk ugyan élni valahogy abból, amit segélyként kaptunk, de lelkiileg ez nagyon lesújtó volt. Nincs számomra sehol képzettségemnek megfelelő állás, de még kétkezi munkát sem sikerül szereznem! Egy reggel fél hatkor ott voltam az alkalmi munkásokat közvetítő hivatalban. A székekkel berendezett várószobában erős fiatalemberek és egy néhány lerobbant öregebb ember várta, hogy hívják őket „valahova, valamilyen munkára”. A legtöbben a Salvation Army-nál⁴⁶ töltötték az éjszakát vagy éppen hajléktalanok voltak. Lassan fogytak a várakozók. Először a fiatalabbak, izmosabbak kaptak munkát. Végre engem is elvittek, gyeptégla lerakáshoz. Ilyet még sohasem csináltam. Gyeptéglát vágtam ugyan boldogult Häftling koromban, de azok téglá nagyságúak voltak. Ezeket nem kellett kivágni, mert gép vágta ki tenyészített gyeptéglából. Nagy tekercsekben voltak felrakva egy teherautóra, és onnan kellett elvinni a kijelölt helyre, és ott szépen lerakni. Csakhogy ezek a „gyeptéglák” több mint négyszer akkorák voltak, mint egy szokványos téglá és nagyon súlyosak. Felvettem, cipeltem és helyére raktam az iszonyatosan nehéz gyeptéglát, de egyre lassabban ment a dolog. Ebédszünet után éreztem, hogy muszáj lassítanom az ütemet, nem bírom az iramot úgy, mint a többiek. A vállalkozó fia, aki felügyelt a munka menetére, ezt észrevette, hátam mögé állt és egy jó adag rosszindulattal többször rám kiáltott: *Move faster!*⁴⁷ Ez ment egy darabig, de aztán éreztem, hogy mindjárt összeesem. Letettem az éppen nálam levő gyeptéglát, odamentem a vállalkozóhoz és bejelentettem, hogy nem tudok tovább dolgozni. Becsületes volt, mert a ledolgozott időt kifizette: a hét végén hozott a postás egy 16,10 dolláros csekket.

Tovább folytattam a munkakeresést. Gansky Lacika vitt mindenfelé, de sehol sem kellett.

* * *

⁴⁵ „Mester” fokozat (magister), a baccalaureatus utáni végzettségi fokozat

⁴⁶ Üdvhadsereg

⁴⁷ Mozogj gyorsabban!

1977. december 4-én a St. Mary templomban megkereszteltek és megbérmálkoztam. Nagy családi ünnep volt, méghozzá kétszeres, mert egybeesett fiúnk születésnapjával, aki akkorra már egyetemi hallgató lett.

Ez a nap emlékezetes marad számomra. Minden egyéb rossznak ellenére hittel és bizalommal néztem a jövő elébe.

Közben Acker Simon, volt romániai kollégám a növényvédelmi munkában, aki már régebben Nyugat-Németországba költözött a fiához, meglátogatta Schuster Peteréket Großkitzighofenben, azt a bajor családot, ahol a láger után néhány hetet töltöttem. Ezek után Peter írt is nekem, küldött a borítékban 20 márkát. A pénzt eltettem, megköszöntem, a levelezést folytattuk.

Decemberben hatalmas, viharokkal egybekötött hóesés tette érdekesebbé az életet. A postaládánk az „északi sarkon”, a ház észak felé néző sarkán volt, oda kellett kimennem minden reggel a postánkért, olykor ágyéig érő hóban.

Megvolt az első „kultúrélményünk” is az új hazánkban. A londoni filharmonikusok Händel Messiását adták elő. Kissé meglepett, hogy ezt a húsvéti, feltámadási misét most, Karácsony előtt adják elő, de mindenesetre nagyon örültünk az eseménynek. Csodálkozásunk akkor érte el a tetőpontját, amikor az énekkar az Allelujába kezdett. Az egész hallgatóság felállt és énekelt, ki hogyan tudott. Becze bácsi, aki velünk volt a magyar közösségből, szép halkan megmagyarázta, hogy „ez itt így szokás”.

Kezdtem magam már jobban kiismerni új környezetemben. Rendszeresen látogattam a londoni városi könyvtárat, ahol örömmel fedeztem fel a magyar nyelvű könyveket.

Igen nagy örömet jelentett számomra az, hogy ott a könyvtárban elég jó klasszikus zenei lemezgyűjtemény volt. A lemezeket ott, helyben meg lehetett hallgatni, fülhallgatóval. Természetesen elsősorban kedvenc zenedarabomat, Vivaldi *Négy évszakát* hallgattam meg többször is.

Egyszer csak felmerült egy név: Multiplex Chemicals. Ott kaphatnék munkát, a bérem egy részét az állam fizetné. Az ügyet a bevándorlási hivatal közvetítette. Egy szép napon Gansky Lacika közölte velem, hogy 1978. január 4-től felvettek a „Multiplex Chemicals”-hoz \$3,75-ös órabérrel. Hát ez már valami, ennek örülni kell. Ez mégis valahogy „szakmunka” – nem tányérmosás vagy gyeplerakás. És rendes fizetéssel jár, amiből már vonják a munkanélküli segélyhez való havi hozzájárulást, a nyugdíjra való befizetést, valamint az adót. A főnök és egyben a gyár tulajdonosa egy magyar vegyész-mérnök, „56-os”. Még karácsony előtt elmentem hozzá. Adott egy húszdolláros bankjegyet, hogy „legyen nekem is karácsonyom”, amit szépen megköszöntem, és 1978. január 4-én, szerdán reggel 7-kor végre munkába álltam.

Gyakran jöttem össze Father Williamsszal, aki előkészített a keresztelezésre. Az ő révén ismertük meg Marcell Gervais atyát, aki a Divine World Center⁴⁸ vezetője volt. Father Gervais nagyon kedves volt hozzánk, sokszor voltunk nála az intézetében, ahol egy nagyszerű könyvtár is volt. Gervais atya nagyon művelt volt, jól zongorázott, külföldön is tanult, a Szentföldön és Rómában is töltött néhány évet. Közben püspök lett, és most, mikor ezeket a sorokat írom, már néhány éve ő az ottawai érsek. Nagyon barátságos, közvetlen ember volt, sokat beszélgettünk vele, sokat tanultunk tőle. Úgy segített rajtunk, ahogyan csak tudott. Elmondtuk neki, hogy amikor eljöttünk Athénból, a katolikus szervezet, mely utunkat pénzelte, meghagyta, hogy mihelyt pénzhez jutunk, fizessünk vissza 1.000 dollárt, hogy másokat is tudjanak majd segíteni. Csak megemlítettük ezt Gervais atyának és mindjárt intézkedett – valaki kifizette helyettünk az egész összeget. Kértük, mondaná meg, ki volt az illető, hogy legalább megköszönhessük – azt felelte, szóra sem érdemes az egész, van itt éppen elég dúsgazdag katolikus, aki örömmel segít, és különben is levonják az adójukból.

---

⁴⁸ Katolikus Tanulmányi Központ

(Ezt az utóbbi kijelentését nem nagyon értettük, de nem tartottuk illendőnek firtatni.) Közel laktunk egymáshoz, gyakran voltunk nála vendégségben. Bár volt egy gazdasszonya, de Father Gervais szeretett főzni. Egyszer én is készítettem nála egy jó „magyaros” ebédet és előételnek az Erdélyben meghonosodott és kedvelt balkáni vineta (kékparadicsom, padlizsán) salátát. Gervais atyával többször is voltunk színházban. Elvitt minket a londoni egyetem színpadán előadott Becket *Godot-ra várva* c. darabját megnézni. A színdarab számunkra nem volt ismeretlen, olvastuk a „Nagyvilág”-ban és még Kolozsváron láttuk annak idején, amikor rendszeresen jártunk színházba. Gervais atya elvitt minket Stradfordba is, ahol megcsodáltuk a látnivalókat, és láttunk egy Shakespeare darabot.

Gervais atya hozott össze egy Mátyás nevű magyar származású újságíróval, aki már nem beszélt magyarul. Joe Mátyás a helyi London Free Press-nél dolgozott, mint riporter. Ennek a kedves fiúnak a hatására írtam egy ismertető cikket a növényvédelmi karanténról, ezúttal angolul. Annak ellenére, hogy Joe alaposan átnézte és kijavította cikkemet, a szerkesztőség nem „vette meg” azt. Megértettem és belenyugodtam a visszautasításba, mert megírták nekem, hogy a lap profilja nem engedi meg az ilyenszerű írások leközlését, próbálkozzak máshol. Mátyással továbbra is tartottuk a barátságot.

Ugyancsak Gervais atya révén ismeretséget kötöttem egy Glenn McLeod nevű szakmabeli tudományos kutatóval. Szakmai beszélgetéseket folytattam vele, meghívott egy családi meg egy csoportos összejövetelre. Azt tanácsolta, hogy iratkozzunk át a Szent Péter plébániára, vegyünk részt inkább a helybeli életben, ne horgonyozzunk le a magyar közösségben. Ugyanezen a véleményen volt Jámbor Marianne is, aki, bár tartotta a kapcsolatot a londoni magyarsággal, de a helybeli angol katolikus közösséget sem hanyagolta el.

Eltelt az első szabad Karácsonyunk, és az Újév is. Volt minek örülni, hiszen kis családuknak együtt volt, hitéletünket gyakoroltuk, volt már egy kis lakásunk, fiúnk a torontói egyetemen tanult, nekem lesz állásom az új évben... – hát kell ennél több?

Tehát 1978. január 4-én, reggel 7-kor ott voltam a gyárban. Elég messze volt a lakásunktól. Autóbusszal mentem és gyalogolnom is kellett. A gyárban rajtam kívül volt még egy cingár Fülöp-szigeti bevándorló, állítása szerint vegyészmérnök. Ő volt az „előmunkás”. A tulajdonost már régebből ismerte – és „Szultán”-nak nevezte Zoltánt, jó Fülöp-szigeti kiejtéssel. Én egyszerűen „Fülöp”-nek hívtam őkelmét. Ez a Fülöp Toronto valamelyik elővárosában lakott. Minden hétfőn beautózott Londonba és péntek este hazament. Az éjszakákat a gyárban aludta át, ott is evett, a magával hozott rizsből különböző ételeket készített. Napközben dolgozott és a „kocsiját” javította. A gyárban én voltam az *erős ember*. Minden nehéz munkát én végeztem. Nem is várhattam el attól a kis cingár Fülöp-től, hogy helyettem emeljen, cipeljen, kezelje a nehéz szerszámokat, gurítsa a hordókat. Jól megvoltunk egymással. Ő már régi motoros volt, ismerte a rutinmunkákat, és hamarosan én is beletanultam. Festékeken kívül, amiket csak rendelésre, frissen készítettünk, állandó munkánk volt egy bizonyos ragasztószernak a legyártása, valamint egy „no name”⁴⁹ konyhai mosogatásra való oldószer előállítás. A recepteket hamar megjegyeztem magamnak, és ment minden, mint a karikacsapás. Az oldószerek azonban kikezdték az amúgy is száraz és érzékeny bőrömet a csupasz kezemen, egészen a könyökömig. Kértem Zoltántól kesztyűt, azt mondta, vegyek magamnak, ha kell. Vettem is, de azzal csak rosszabbul jártam, mert az üzletekben kapható gumikesztyűk azonnal elmállottak, ahogy az erős oldószerezrel érintkezésbe kerültek. Házi orvosunk egy kenőcsöt írt fel nekem, az valamennyire segített a bajon. A gyárban egyedül éreztem magam, Fülöp mindig valahol bujkált. Ezért aztán énekeltem egész nap, főleg ha zajos munkát kellett végezni.

Volt néhány olyan „állandó munka”, amit akkor kellett végezni, amikor éppen nem volt semmi más fontosabb dolgom. Az egyik az volt, hogy be kellett ereszkednem egy kis

⁴⁹ Márka nélküli

„lappancs” ajtón egy hatalmas festék keverő tartály gyomrába. Ezt a nagy tartályt, akár csak a gyár többi berendezését, Zoltán használtan vette valahol, valamilyen árverésen. A tartály belső falán, valamint a keverő lapátokon vastagon állt az odaszáradt festék. Ezt a vastag festékréteget kellett nekem vésővel és kalapáccsal levernem. Hogy a keletkező port ne lélegezzem be, kartonból és egy átlátszó celluloid lapból maszkot rögtönöztem az arcomra, a fejemet jól bekötöttem egy kendővel, a ruházatom ujját is leszorítottam gumival és bemásztam a tartályba. Itt aztán azt az ütemet vertem ki a vésővel-kalapáccsal a tartály vastag acélfalán, ami éppen eszembe jutott, és ennek megfelelően „énekeltem” mindenféle operamag operett-áriákat. Hallgatóságom tudtommal nem volt. (Valószínűleg ez az oka annak, hogy nem szerződtetett a milánói Scala dobosnak, szólistának vagy akár jegyszédőnek.) A másik állandó munka kellemesebb volt. A gyár tágas udvara tele volt vashordókkal, amelyekben még volt valamilyen vegyszer- vagy festék maradék. Ezek szorosan álltak egymás mellett, hóval félig betakarva és a földhöz fagyva. Hát nekem ezeket a hordókat kellett onnan kirángatnom és tartalmuk szerint valamilyen rendbe raknom. Január, február és március hideg, szeles, havas hónapok voltak. Nem fáztam, mert egyrészt sok rongyot vettem magamra, másrészt pedig a munka igen nehéz volt. De azért néha sütött a nap, és én olyankor behunytam a szememet, nekitámaszkodtam egy-egy hordónak, szembefordultam a nappal, és azt képzeltem, hogy Garmisch-Partenkirchenben vagyok sítúrán, lesiklás után pihenek és napozom... Az 1978-as tél valóban nagyon szeles, havas, viharos volt. Több ízben leálltak az autóbuszok, zárva tartottak az üzletek. Egy kora délután olyan szélroham sepett át a gyár felett, hogy levitte a hatalmas pléh cégtáblánkat, odacsapta a bejárat ajtóhoz, hogy csak a teherkapun át lehetett kimenni az épületből. Aztán áramszünet lett, nem lehetett dolgozni, a világítás megszűnt és minden gép leállt. Olyan vihar volt, hogy ember legyen a talpán, aki meg tud állni a lábán odakint. A munkaidő is a vége felé járt, Fülöp is lemosdott, nekiállt vacsorát készíteni magának. Nekem nem volt maradásom a sötét, bűdös gyárban, és elhatároztam, hogy hazamegyek. Tudtam, hogy autóbuszra nem számíthatok, tehát gyalog kell hazamennem, mégpedig egy sokkal rövidebb úton. Elindultam. Az út egy részét hátrafelé tettem meg, vagyis háttal mentem előre, mert különben az erős, szembefújó szél miatt nem tudtam volna rendesen lélegzeni. Már talán megtettem az utam felét, amikor egy autó megállt mellettem, és a vezető megkérdezte, hogy hova igyekszem. Megmondtam a címemet. Mondta, hogy ő is arra megy, hazavisz. Már nagyon fáradt voltam, megköszöntem, beszálltam. Utközben keveset beszélhettünk, nehéz volt vezetni a nagy hótól. A ház előtt megállt, kiszálltam, megköszöntem a szívésségét és elment.

Arra gondoltam, hogy igenis, van őrangyalom!

Május közepéig dolgoztam heti 150 dollár fizetéssel, amiből lejött az adó, az OHIP,⁵⁰ a nyugdíjhozzájárulás és a munkanélküliségi biztosítás. Ez volt az első állásom Kanadában és máig hálás vagyok érte. Május idusán történt az, ami miatt abba kellett hagynom a gyári munkát. Mint említettem, Zoltán aukciókon, árveréseken, „garage sale”-eken⁵¹ vásárolt felszereléseket a gyár számára. Már sütött a jó tavaszi nap, amikor úgy dél felé jött egy teherautó megrakva mindenféle szerszámokkal, kisebb gépekkel, ezzel-azzal. Nekem kellett leraknom az árut, darabonként egy kb. 50 méternyi távolságra levő szilárd állványhoz cipelnem, és ott valamelyik polcra feltennem. Voltak könnyebb és nehezebb tárgyak. Nem volt kellő tapasztalatom az ilyen munkában, hordtam a darabokat, válogatás nélkül, ahogy jött. Egyszer csak egy olyan nehéz mérleg került a kezembe, hogy két ember is kellett volna hozzá. Elvittem az állványig és ott letettem. Visszafele már alig tudtam jönni, a bal lábam hirtelen elzsibbadt és a keresztcsontomban éles fájdalmat éreztem. Zoltán, aki látta az egészet, azonnal szólt, hogy pihenjek egy kicsit, és sörrel kínált. Semmi kedvem sem volt a

⁵⁰ Ontario Health Insurance Program, az Ontario Provincia Egészségügyi Biztosítási Programjának illetéke

⁵¹ Szó szerint „garázs kiárúsítás”, elterjedt szokás Kanadában és az Egyesült Államokban. A családi házak garázsát kinyitják, és ott a nem szükséges ingóságokat árulják az arrajáróknak.

sörhöz, ülni is alig tudtam, a bal lábam mintha nem is lett volna az enyém, csak fájt. Zoltán feltűnően kínálgatott, hogy csak igyak, jó ilyenkor egy kis hideg sör. Eszembe se jutott, hogy le akarna itatni, hogy ha esetleg panaszt teszek a hatóságoknál, akkor felhossa, hogy „ittam munkaidő alatt”. Csak később mondta valaki, hogy kártérítést kell követeljek a gyártól. Ezt nem akartam, mert megtudtam, hogy akkor mindenféle orvosi vizsgálatnak kellene magamat alávetni, és esetleg operációra is sor kerülhet. Inkább hallgattam a házi orvosunk tanácsára, aki azt mondta, hogy a sérült idegszál idővel regenerálódik, míg egy operáció kockázatos, a lábam részleges vagy teljes bénulása is bekövetkezhet. Ajánlotta, hogy kezeltessem magam a Hyland Clinic-en, mely egy magyar vezetése alatt működik. A fürdők és kezelések meg is tették a hatásukat, kezdtem jobban lenni, könnyebben ment már a járás. Hivatalos „státusom” – szabadságon levő munkás volt, kaptam az ezzel járó fizetést. Nem nyilvánítottam magam hivatalosan munkabaleset áldozatának, hanem a törvényeknek megfelelően munkanélküli segélyért folyamodtam.

* * *

Megindítottam a névváltoztatási eljárást is. Zsidóságom ezen utolsó jelét örömmel számoltam fel, mégpedig az egész család érdekében. Pénzem ügyvédre nem volt, ezért a londoni Legal Clinic ingyenes szolgáltatását vettem igénybe. A törvényes eljárás befejezéseként 1978. július 31-én, hétfőn, a *The London Free Press* C13 oldalán megjelent a hivatalos közlemény a névváltoztatásról. Ezentúl *Martin* a családnevünk és keresztnévünket is „megangolosítottuk”. Azonnal minden iratot kicseréltünk az új nevünkre. Mikor ezeket a sorokat írom, már annyira megszoktuk a Martin nevet, mintha ezzel születünk volna.

Gabi is eljárt az angol nyelvtanfolyamra, amiért ösztöndíjat kapott, és ezért külön bankszámlát nyitott magának.

Május 19-én megünnepeltük a házasságunk római katolikus hit szerinti megkötésének első évfordulóját, a 49-ik születésnapomat, valamint a Multiplex Chemicals-szal való munkaviszonyom megszűnését.

A munkanélküli állapot nem nyugtathatott meg. A gondok, hogy „mi lesz azután”, miután lejár a munkanélküli segély, a „welfare”-re⁵² való kényszerülés lehetősége rettenettel töltötték el.

Közben megvettük részletre az Encyclopedia Britannica-t. Egy ügynök keresett fel szerény lakásunkban, és teljes erőbevetéssel ajánlotta áruját, úgy mint aki teljesen tudatlan de jóindulatú polgároknak akarja „elsózni” a holmit. Emlékszem, hogy a nála levő mintakötetet felnyitotta, és egyetlen lapjánál fogva felemelte és rázta a nehéz könyvet. Ezzel akarta bizonyítani nekünk, hogy milyen jó minőségű árut kínál megvételre. A vásárlási feltételeket elfogadhatónak találtuk, a havi részleteket pontosan fizettük, és nagyon büszkéek voltunk – és vagyunk most is – szerzeményünkre. Bár később, amikor alkalmam nyílt összehasonlítani a Britannica korábbi kiadásával, rájöttem, hogy bizonyos politikai szempontok szerint, a kiadások éveiben változnak az enciklopédia egyes állításai. Nem minden van úgy, ahogyan ez a kiadás állítja. *Nyilvánvaló lett számunkra, hogy a „politikai korrektség” ide is behatolt, hogy a szabadkőművesség ide is befűrta magát.*

Közben a fiúnk keményen dolgozott egy gyárban, többször vállalt túlórákat. Emberien megállta a helyét! A nyáron szépen keresett, minket is segített anyagilag. Hál' Istennek, a jövő tanévre biztosította magát: kis készpénz tartalékja van, ösztöndíjat kap, és még dolgozni is fog, tutor⁵³ lesz a torontói egyetemen! Ha nekem is lenne állásom, akkor már nagyon jó dolgunk lenne.

⁵² Társadalmi segély, ami a nyomorgóknak jár

⁵³ Fizetett tanulmányvezető diák

Tudom, hogy bűneimért bűnhődnöm kell, és a büntetés igen méltányos, bűneimnél aránytalanul enyhébb. Ami nagyon fáj, az a családom lelki és testi szenvedései, amelyeket miattam kell elszenvedniük. Ezekben a napokban sokat segítettek rajtam a Gervais atyával meg Horváth Tibor atyával folytatott beszélgetések. Gervais atya kissé furcsállotta, hogy elhagyom régi nevemet. Én megértettem Gervais atya álláspontját, hiszen itt Kanadában minden „másképp van”. Nagy a tolerancia, legalábbis a felszínen a „név nem számít”. Itt a legtöbb értelmes ember, beleértve a papokat is, társadalmi kérdésekben a bal-középhez húznak, viszont valláserkölcsi viszonylatban konzervatívok, jobboldaliak. Ezzel szemben nem állnak ki elveikért. Akkor még nem tudtam úgy megfogalmazni ezt, mint most: igyekeznek politikailag korrektek lenni.

Meg vagyok győződve: igenis jól tettem, hogy hallgattam a belső hangra, megváltoztattam a nevemet, és hogy áttértem a katolikus hitre. Ez a családtagjaimmal szembeni kötelességem is, mind a jelenre gondolva, mind pedig a jövőt tervezve. Új életet kezdünk, új országban, új névvel. Horváth atya ezt jobban megértette, mint Father Gervais.

Ebben az időben munkanélküli segélyből éltünk. Az álláskeresés nem foglalta le minden időmet, hát elkezdtem önkéntesként dolgozni a Cross Cultural Learner Center⁵⁴ nevű intézményben. Ide Joe Mátyás ajánlott be. A Center vezetője, egy Jack Sterken nevű holland bevándorló volt, Joe jó barátja. A szervezet a londoni egyetemhez tartozott, és a népek közötti barátságot volt hivatva előmozdítani. Jack Sterken megértéssel és baráti szeretettel fogadott. Azonnal munkát is adott: rendezném el a könyvtárat, ami elég elhanyagolt állapotban volt. Később a diapozitívok, majd pedig az újságcikk gyűjtemény rendszerezésével is foglalkoztam. Segítettem az irodai munkában, levelezés, boríték címzés, a másológép kezelése és hasonló munkák tették színessé az életemet. Egyszer csak hívnak a munkanélküliek hivatalába, hogy számoljak be hogyan állok a munkakereséssel. Volt mit mondanom, megmutattam az elutasító leveleket, és nagy naivul megmondtam, hogy nem töltöm szabad időmet hiába, önkéntesként dolgozom a Cross Cultural Learner Centerben. Erre aztán közölték velem, hogy a munkanélküli segélyt azért kapom, hogy naponta 24 órán át munka után járjak, nem pedig azért, hogy önkénteskedjek. Hogy rövid legyek, azonnali hatállyal megvonták a munkanélküli segélyt. Mikor másnap, lógó orral elmondtam Jacknek hogyan jártam, egyáltalán nem volt meglepve. Jack elmesélte nekem, hogy mi minden ment keresztül, amíg idáig eljutott: volt Afrikában mint önkéntes, taxisofőr Guelphben és sok más mindent megpróbált. Szerencsére éppen megürült nála egy állás, és felvett engem azonnal, heti 150 dollár fizetéssel.

Az 1978-as évet csendben, nyugodtan és reménykedve fejeztük be. Sokat olvastunk, alaposan kihasználtuk a televízió adta minimális lehetőségeket klasszikus zene hallgatására. Filmeket csak nagyon megválogatva néztünk. Letettük Gabival a TOEFEL vizsgát. Olvasni kezdtünk angolul, megismerkedtünk kanadai szerzők néhány könyvével. Rájöttem arra, hogy fizikai munkára nem vagyok elég edzett, tehát csak szellemi munka után érdemes járnom. Jack Sterken tanácsára beadtam a kérvényemet a guelphi egyetem biológiai szakára, a „master” program elvégzésére.

Kérvényemnek, kétszeri személyes látogatásomnak dr. McEwen professzornál, – aki az Environmental Biology⁵⁵ fakultás dékánja volt – valamint a megfelelő ajánlásoknak köszönhetően, felvettek „graduate student”-nek. Erről levélben értesítettek. „Full time, regular, M. Sc. student” lettem, és „financial assistance”-ot⁵⁶ fogok kapni.

Lakásügyben: a guelphi egyetem keretében létezik egy „Married Students Townhouses”⁵⁷ nevű intézmény, ahol 140 hozzám hasonló diák kaphat lakást, elfogadható házbérrel.

⁵⁴ Különféle nemzetiségek (főleg az indiánok) hagyományaira épült művelődési központ

⁵⁵ Környezeti Biológia – Természettudomány

⁵⁶ A mester fokozat (magister) nappali diákja pénzügyi támogatással

⁵⁷ Családos diákok lakóháza

A lakás, amit kibéreltünk, a remélnél sokkal jobbnak bizonyult. Tágas pincével, mosó- és szárítógéppel ellátva állt rendelkezésünkre. Konyha ebédlősarokkal, a nappaliban egy beépített nagy könyvespolc. Az emeleten két hálósoba, fürdőszoba. És egy kis *dolgozószoba* udvarra nyíló ablakkal!

Ezzel kezdetét vette „igazi” kanadai életünk! Nagyon, de nagyon boldogok voltunk, lelkünk tele reménységgel és hálával.

XVII. fejezet. Diák vagyok a Guelphi Egyetemen

Megkaptam az első fizetést, vagyis az ösztöndíj első havi részletét. Berendezkedtünk új otthonunkban, ismerkedünk szomszédainkkal, kollégáinkkal.

Meghatároztuk a dékánnal a disszertációm témáját: a hagymalégy elleni biológiai védekezés tanulmányozása. Egyelőre a hagymatermesztés kérdéseivel kell tisztába jönnöm. Ide nem messze van egy tőzezes, mocsaras vidék, amelyet hollandiai hagymatermesztő bevándorlók népesítettek be. Ez a Holland Marsh. A vidék híres a hagymatermesztéséről, ők uralják az ontariói hagymapiacot. Van ott egy kutatóállomás, ahol a tőzezes talajon folytatott zöldségtermesztés kérdéseivel foglalkoznak, különös tekintettel a hagymatermesztésre. Közvetlen tanácsadóm Gwenn R. asszisztensnő, tipikus angol vénkisasszony volt. Dolgos, szigorú, de kedves hölgy, a biológiai kar dékánjának, F. L. McEwennek – az én tudományos vezetőmnek – az asszisztensnője. Többször is kiutaztunk a Holland Marsh-ra, ahol megismerkedtem az ottani hagymatermesztés sajátosságaival, néhány holland „hagymással”, valamint a hagymalégynek, mint főkártvőnek a sajátosságaival.

Elmentünk a guelphi parókiára, beiratkoztunk ahogy az itt szokás. A plébános ellátott bennünket jótanácsokkal, hasznos címekkel.

A vasárnapi szentmisére mindig szombat este mentünk. Vasárnap nem járt az autóbusz, és innen a campustól⁵⁸ a templom bizony elég messze volt.

A guelphi katolikus templom a mexikói Miksa (Maximilian) Habsburg császár kezdeményezésére épült. Nagyméretű bazilikaszerű építményt terveztek a várost uraló domb tetejére. A templom előtti terület a város szintje felé meredeken lejt. A lejtő pázsittal fedett, kétoldalt lépcsőfeljárattal ellátott, melyet helyenként pihenők szakítanak meg. A tetőről nagyszerű kilátás nyílik a városra. Bár a kép itt egészen más, de önkéntelenül is a kolozsvári Fellegvár jutott eszembe, az ottani nagyszerű rálátás a városra. A guelphi templom és a parókia az Our Lady Immaculate (Szeplőtelen Miaszonyunk) nevet viseli.

Augusztusban Gervais atya eljött hozzánk Londonból. Ez a látogatás mindannyiunknak nagy öröme szolgált. Megáldott minket, azt mondta, jó úton járunk.

Egy szép őszi hétfőn, a Wellington Woods, vagyis a családos diákok lakótelepének közvetlen szomszédságában lakó növénykörtan professzor party-t rendezett háza hatalmas udvarán. Ott volt a biológiai fakultás minden tagja. Volt ott minden, ami „szem-szájnak ingere”: nyílt lángon sült fasírt és virsli, főtt kukorica, sör, limonádé, nyárson pirított marshmallow. Ez utóbbi számomra nagyon furcsa volt, mert mi szalonnát szoktunk pirítani nyárson, ez meg itt, a szótár szerint: „pingponglabda alakú és nagyságú könnyű édesség”.

Az év a végéhez közeledik. Megvolt az első igazi WASP⁵⁹ karácsonyi party-nk, a Cutten Clubban, az egyetemiekkel, ahol jól éreztük magunkat.

Karácsony alkalmából átgondoltam a Guelphben eltöltött nyolc hónapot. Diákélet, a „legeim” kísérleti megfigyelése, eredmények jegyzetelése, vizsgák. Jó eredménnyel végeztem el a mester (magister) fokozat elnyeréséhez szükséges, számomra előírt kurzusokat.

Megállapíthattam, hogy az év nem telt el hiába. Az elkövetkező évben be kell fejeznem a kísérleteket. Sok dolgom volt. Néha elkeseredtem, bántott, hogy öreg fejjel diáknak kellett beállnom. Az imádság segített rajtam. Rájöttem újból és újból, hogy oda kell figyelnem, hogy meghalljam bennem, lelkemben a szenvedő Krisztust. Meg kell hallanom, hogy mit sugall, és át kell ültetnem mindazt a gyakorlatba. Mindenekelőtt a disszertációmra kell összpontosítanom, a szakmai fejlődésre, hisz ez a kulcsa a jövőnknek.

⁵⁸ Az egyetem területe

⁵⁹ A White Anglo-Saxon Protestant az eredeti amerikai elitet, annak szokásait, kultúráját, hagyományát jelentő kifejezés (fehér, angol-szász protestáns)

Nagy örömünkre Gervais atyát püspökké szentelték a londoni katedrálisban. Meghívott minket is, így ott voltunk az ünnepélyes szertartáson.

1980. augusztus 5-én mind a hárman Kitchenerbe utaztunk, hogy letegyük az esküt, és megkapjuk a *kanadai állampolgárságot*! Nagy dolog volt ez számunkra, akik közel hat éve állampolgárság nélküli menekültekként tengünk-lengünk a világban. Most már állampolgárok vagyunk, van útlevelelünk, mégpedig *kanadai*!

Isten segítsen bennünket e hányatott életben, hogy jók lehessünk, és el ne tévelyegjünk az egyenes útról. Úgy tekintjük állampolgárságunkat, mint egy szimbólumot, mely éppen annyit fog jelenteni számunkra, mint amennyivel mi megtöltjük azt.

Mostantól aztán minden erőmet a témám elkészítésére összpontosítom. Minden adat megvan, most már csak statisztikai feldolgozásuk van hátra. Ezután jön magának a dolgozatnak a megírása, a szemléltető anyagok elkészítése, valamint a „védelem”-nek pontos, szcenáriumszerű kidolgozása.

Az 1980-as év eredményesnek bizonyult. Jól vizsgáztam, a dolgozatom kész, állampolgárok vagyunk.

1981. január elsején nyugodt, kiegyensúlyozott ebéd utáni álomból ébredtem. Még néhány rövid hónap, és befejeződik ez a kényszerű diákélet, most, amikor közeledem az 50-ik életévemhez. Mi lesz, ha „végeztem”? Miféle új gondok, feladatok várnak rám? Bízom Istenben, és remélem, hogy ezután is mellettünk lesz, mint eddig. A magam részéről megteszek mindent, amit csak tudok. Gyakran jut eszembe: „Úgy fohászkodj Istenhez, hogy minden imádtól függ, és úgy dolgozz, hogy minden a munkádtól függ.”

Közben Misu is befejezte a matematika első grádusát a torontói egyetemen. Az Egyesült Államokban, az indianai Bloomington Egyetemen folytatta tovább tanulmányait magasabb szinten.

Dolgozatom megvédése után, nagy örömömre, felvettek technikusként a „légyházba”. Ez az új, különálló, földszintes épület a biológiai fakultás központja, a Graham Hall mögött épült az 1980/81-es tanévben. Rendeltetése az éppen soron lévő kísérletek eredményeinek a gyakorlatba való átültetése. Azért nevezték légyháznak, mert itt szaporítjuk a hagymalegyeket, hogy kidolgozzuk a hagymalegy elleni biológiai védekezés új módszerét. Szorosan beletartozik ebbe az én dolgozatom eredménye is.

Ez a technikus állás a légyházban csak addig tart, ameddig az erre előírányzott pénzalap el nem fogy. Hogy mi lesz azután? Erre gondolva sorozatban küldöm az álláskereső leveleket, és szép sorjában kapom az udvarias, de visszautasító válaszokat.

Váratlanul meghívtak a Mezőgazdasági Minisztérium növényvédelmi osztályára interjúra. Megürült egy állás, jelentkezzek, hátha megfelelek. Az éjjeli vonattal utaztam el Ottawába. Okulva eddigi tapasztalataimból, nem tápláltam hiú reményeket. Az interjú simán folyt le, de éreztem, hogy nem nyertem el a bizottság tetszését. A késő esti vonattal indultam vissza Guelphbe. Néhány nap múltán megkaptam az udvarias elutasító választ.

Volt még néhány interjú, egyik sem sikerült. Viszont az állásom az Egyetemen, a „légyházban”, még megvolt. Ha az egyik „project” befejeződött, kezdődött egy másik. Kezdték megszokni a technikus helyzetemet, öreg, megbízható bútor lettem. Számíthattam arra, hogy ha a profok közül valamelyiknek van pénze kísérletei számára, akkor engem vesz fel elsőnek, vezető technikusként. A fizetésem valamivel javult, de még mindig alacsony volt, mert egy-egy „project” után mindig megszűnt a folyamatosság az alkalmazásomban. De már nem voltam diák. Ennek egyik következménye az volt, hogy ki kellett költöznünk az olcsó diáktothonból. 1982 tavaszán költöztünk be mostani lakásunkba, egy kilenc emeletes ház második emeletére.

A költözködést a fakultás fiataljai, technikus kollégáim, sok jóakaróm, mondhatnám azt is, hogy az összes egyetemi barátom segítségével néhány óra leforgása alatt nyélbe ütöttük. Utána sörrel, pizzával ünnepeltük meg az eseményt.

Az új lakásban végre kirakhattuk az eddig kartonládákban őrzött kincseinket, az erdélyi népművészeti tárgyakat, kerámiákat, textíliákat, könyveket. Megszoktuk a kanadai specialitásokat: a „closet”-et szekrény helyett, azt, hogy a villanylámpa nem a mennyezet közepéről lóg le, hanem csak egy sarkot világít meg, és ezért számtalan lámpát kell használnunk. Megszoktuk az ablaktalan fürdőszobát, a világítóudvar hiányát is. Hogy a pince után jön az első emelet – ami nálunk földszint volt. Kedves meglepetés volt számunkra, hogy az első emeleten (vagyis a földszinten) egy szépen bebútorozott „community room” (közösségi szoba), valamint egy kis medencével, zuhanyozóval és szaunával ellátott fürdő is állt a lakók rendelkezésére.

Gabi nekifogott, hogy ezt a lakást is otthonná varázsolja.

1991. májusáig dolgoztam az Egyetemen. Rövid ideig munkanélküli is voltam, a segélyből éltünk, de dörzsölt fickóvá lettem, azt is kibírtam. Azt is ki kellett bírnom, hogy a rovartenyészetben parazita atkák szaporodtak el, mégpedig egy olyan atkafajta, mely az ember bőrén súlyos viszketést és fertőzést okoz. Miután erre rájöttem, bevezettem a magas hőmérséklettel való fertőtlenítést. Ennek következtében az atka roham elmúlt, én pedig meggyógyultam. Nagyobb baj volt a levegő szennyezettsége. A sok millió gabonamoly, melyek tojásain tenyésztettem a hasznos parazita fürkészdarazsakat, a levegőt elárasztották a szárnyaikon levő hímporral. A finom, rendkívül apró szemű pikkelyeket megfelelő védőálcák híján belélegeztem. Ennek súlyos köhögés, majd pedig krónikus asztmás megbetegedés lett a vége. 1985. november 30-án, szombaton abbahagytam a dohányzást, ami 16 éves koromban vált erős szenvedélyemmé. Azóta naponta kell használnom az asztmaellenes befűjást. Viszont kitanultam a tömeges rovartenyésztés minden csínját-bínját.

Nagyon sokat olvastam az egyetem könyvtárában. Politikai, vallásos írásokat (köztük a Horváth atya szerkesztésében megjelenő *Uram* havi folyóiratot), a napi sajtót és természetesen a szakmámba vágó közleményeket, tanulmányokat, cikkeket. Ebben az időben leveleztem nyugdíjas kollégámmal, Acker Simi bácsival is, aki gondtalanul élt feleségével egy városkában Mainz mellett, közel fia családjához.

A rendszeres fizetés meghozta azt is, hogy nagyobb „befektetésekre” is futotta. Vettünk egy új lemezjátszót, néhány bútordarabot, ruhákat.

1987. február 15-én, vasárnap tortával ünnepeltük meg Kanadába való érkezésünk 10-ik évfordulóját. Fiunk, aki néhányszor ellátogatott Európába, Magyarországra, könyvcsomagokkal örvendeztetett meg bennünket.

Összegyűjtöttünk egy kis pénzt, és elhatároztuk, hogy ellátogatunk Európába, Bécsbe. Közben meghalt szegény Acker Simi bácsi. A levelezést folytattuk a fiával, akit a családi hagyomány szerint elsőszülött fiúként szintén Simonnak hívtak. Általános agrármérnökként dolgozott, nem a növényvédelemben, mint az apja. Ifjabb Acker Simon meghívott minket hozzájuk, Wiesbadenbe. Bécsbe tervezett utunkat így összekötöttük az Ackerék meghívásával. 1987. szeptember 24-én indultunk a Lufthansával Torontóból. A frankfurti reptéren ifjabb Acker Simon felesége és egyik leánya vártak minket.

Gabi nagyon fáradt volt az egész éjjeli repüléstől és lepihent, de én azonnal bekapcsolódtam a család programjába. Az Acker házaspár – mindketten agrármérnökök – tevékenyen vettek részt az éppen zajló országos szántóverseny szervezésében. Simon kint volt a helyszínen, a felesége is oda igyekezett, hívott engem, és én örömmel mentem vele. Ott a mezőn találkoztam Acker Simon bácsi fiával, ifjabb Simonnal, aki kb. egyidős volt velem. Kábult voltam a sok traktorféle és eketípus látványától. Jól esett leülni egy nagy sátorban, ahol habzó sörrel enyhítettem szomjamat. Este műsoros, vacsorával és bállal egybekötött estélyre voltunk hivatalosak, ahova mindnyájunknak el kellett menni. Hulla fáradtan dőltünk ágyba. Másnap reggel az Acker házaspár repülőre ült, és Kanadába, kitcheneri ismerőseikhez utazott. Mi ott maradtunk Gertrud (Trudi) nevű lányukkal és Klausszal, Trudi ott lakó barátjával. Elautóztunk velük Wiesbaden egy mellékvárosába, Nordenstadtba, Simi bácsi

özvegyéhez. Az özvegyel elmentünk Simi bácsi sírjához. E látogatás után beautóztunk a közeli Mainz városába. Meglátogattuk a híres mainzi katedrális. Szétnéztünk egy kissé a városban, ittunk egy feketét egy téren, ahol a házak falait gyönyörű falfestmények díszítették. A téren éppen vásár volt, nagy volt a forgalom. Másnap megint zsúfolt program várt ránk.

Néhai idős Acker Simon unokája, ifjabb Acker Simon egyetlen fia, a legifjabb Acker Simon és fiatal felesége vitt bennünket egy nagyobb autótúrára. Bejártuk a Rajna borvidékének egy részét, és egy kolostort is meglátogattunk. Kóstoltunk finom rajnai borokat, fölmentünk egy sziklára, ahol a „birodalmi sas” fészkel, és megcsodáltuk az ott magasló Germánia szobrot, valamint az alattunk csendesen kanyargó Rajnát.

Tervünknek megfelelően másnap indultunk Bécsbe, azzal, hogy visszafele jövet még benézünk hozzájuk.

Bécsben, mint minden turista, mi is megcsodáltuk a Naschmarktot, végigsétáltunk a Kärtner Strassen, körbejártuk a „Steffl”, vagyis a Stephansdomot, és fényképeket készítettünk. Könnyekig meghatódva hallgattuk a térzenét, az ismerős dallamokat, amiben igen-igen rég nem volt részünk. Nem mulasztottuk el a bécsi magyar könyvesboltot sem. Horváth atya megadta nekünk a Canisius ház címét, ahol egy magyar jezsuita baráttal beszélgettünk. Mikor megtudta, hogy Guelphból jövünk, mondta hogy ő a guelphi jezsuita otthonban is élt egy ideig. Együtt elmentünk a közelben levő Pázmáneumba, ami maradandó élmény lett számunkra.

Tervünk szerint Budapestre szerettünk volna utazni. Igen kellemetlen volt az IBUSZ bécsi kirendeltségén szembetalálkozni a szocialista valósággal. A tisztviselőnő gazdag kanadaiaknak nézhetett minket, és nem titkolta el megvetését, amikor valami olcsó szállás után érdeklődtünk. Szavaiból megértettük, hogy akinek nincs pénze, az ne akarjon Pestre menni. Nekünk igazán kevés volt a pénzünk. Fájó szívvel lemondunk a pesti útról.

Nálunk volt dr. András Imre S.J. címe. Felkerestük az erdélyi származású atyát, akivel beszélgetés közben több közös ismerőst fedeztünk fel. Beszéltünk bécsi élményeinkről, és elmondtuk neki többek között azt is, hogy s mint jártunk az IBUSZ irodájában, és ezért aztán el is ment a kedvünk a pesti látogatástól. Nevetett, majd azt mondta, hogy csak menjünk nyugodtan, ő maga is gyakran jár Pestre. Ha megérkeztünk, menjünk el a Szent Rita plébániára. Az ottani sekrestyés majd szerez nekünk szállást. Hát így is tettünk.

Pest felé menet a vonatban nagyon feszült idegállapotba kerültem. Megcsapott a szocializmus szele. Kiábrándító volt az átkelés a határon, a két magyar határőr szegényes, kopott egyenruhájukban... A Nyugati pályaudvaron minden szürke, repedezett, poros és kopott volt, a levegőben lógott a szomorúság, a kilátástalanság. Pest térképét szerettem volna megvenni, nem találtam. Taxi után néztem; a taxikat egy csoport cigány irányította. Azoknak a vajdája hányavetien megkérdezte, honnan jöttünk, és hogy hova akarunk menni? Mondtam, hogy Kanadából, és az utca nevét, ami a közelben lehetett. Kijelölt egy kopott autót, egy sovány vezetővel. Elindultunk. A sofőr egész úton valuta után érdeklődött: dollár, márka, schilling – bármi – csak váltsunk nála pénzt. Mintha attól félt volna, hogy a vajda elveszi, ha nem ad neki semmit abból, amit a „külföldiektől” kap. Volt egy kevés forintom, amivel ki tudtam fizetni a viteldíjat. Nem váltottam nála pénzt. Kérdezte, hogy hol álljon meg, de nem akartam ennek az embernek megadni a címet. Tudtam, hogy a Szent Rita Plébánia valahol az utca elején lehet, hát megállítottam az autót, kifizettem a viteldíjat, és kiszálltunk.

Megvártam, míg az autó eltűnik a láthatárról, és csak akkor néztünk a plébánia után. Hamar odataláltunk, bementünk az irodába. Mondták, hogy várnunk kell, a sekrestyés mindjárt jön. Betessékeltek a kis templom előszobájába. Ott leültünk és vártunk. És akkor ott hatalmas erővel kitört belőlem a zokogás. Feloldódott a feszültség bennem, éreztem, hogy itt már biztonságban vagyunk. Segített rajtam a zokogás, ott a Szent Rita templom előcsarnokában.

Nemsokára megjött a sekrestyés, aki saját kis Trabantjával egyúttal a plébánia sofőrének a szerepét is ellátta. Nagyon kedves, szorgalmas, jól tájékozott embert ismertünk meg benne.

Ahogy megemlégettük András atya nevét, rögtön meghívott magához, lakjunk nála, van egy külön kis szobája. Egy hétig meglehetünk náluk.

Pesti tartózkodásunk a turizmus jegyében zajlott le, de a magunk szerény módján. Főleg emlékműveket, épületeket néztünk meg, könyvesboltokat látogattunk, könyveket vásároltunk. Vettünk két doboz libamájat, az egyik címkéje ma is jégszekrényünk ajtaját díszíti, a hivalkodó „Rex ciborum”⁶⁰ feliratával. Nem maradtak ki a cukrászdák (Gerbeaud, Lukács), valamint a kiskocsmák külsejű étkezőhelyek sem. Egy délelőtti sétámon betértem egy ilyen kocsmába, ittam egy féldeci pálinkát, és megkérdeztem, hogy lehet-e itt ebédelni? Lehet – mondták –, de csak délidőben. Hát odamentünk ebédre, és ettünk egy-egy akkora adag bablevest tejfölösen, füstölt disznócsülökkel, hogy alig fért belénk még egy vagy két lekváros palacsinta. Aznap este házigazdánk nagy adag finom paradicsomos, füstölt húsos bablevessel várt, mert „tudta, hogy a messziről jött magyar ember azt szereti a legjobban”. Hát az is jól esett.

Kedves házigazdánk Trabantjával elvitt minket a leányfalui jezsuita lelkigyakorlatos házba, ahol igen jólesett beszélgetni az atyákkal. De jó lenne hosszabb időt itt tölteni! Ezután az esztergomi koronázási templomba és a Keresztény Múzeumba látogattunk el. Mindkét helyen életre szóló emlékek maradtak meg bennünk. A Pokol csárdába tértünk be ebédelni, ahol egy nagy csoport amerikai turistát ördögfejű pincérek szolgáltak ki valami lángokat vető ínycsikéssel.

Másnap kettesben Szentendrére utaztunk, néhány múzeumot néztünk meg. Megcsodáltuk Kovács Margit kerámiáit. Egy másik múzeumban a nagybányai festőiskola művészeinek néhány képét láthattuk. Vettünk néhány könyvet.

Hétfő reggel visszaindultunk Bécsbe. Vettünk nekem egy vadászkalapot, néhány apró ajándéktárgyat kollégák, ismerősök, barátok számára és némi ennivalót az útra. A nap fennmaradó részét a Mariahilfer Strassen sétálgatva töltöttük el. A „Róka”-ban⁶¹ aludtunk, majd kedden felültünk a vonatra Mainz felé. Élményekkel és csomagokkal megpakolva érkezünk a mainzi állomásra. Trudi és Klaus bevitték Wiesbadenbe, ahol a legifjabb Acker Simon és a felesége, valamint Acker nagymama terített asztallal vártak. A búcsúvacsora remekül sikerült. Megtudtuk, hogy pénteken, a Kanadában tartózkodó Ackerék meglátogatnak minket szerény guelphi otthonunkban.

Másnap repültünk haza. Este már otthon aludtunk, saját ágyunkban. Hétfőn bementem a légyházba dolgozni, ahol sokat meséltem az európai útról.

A következő néhány év sok munkával, kevés szórakozással, valamint könyvtárunk gyarapításával telt el. Még leveleztünk a hazaiakkal, Ackerékkal is váltottunk néhány levelet, és Schuster Peteréssel is tartottuk a kapcsolatot. Peter időközben megnősült, fényképet is küldött Großkitzighofenből, magukról.

A nagy nyári meleg miatt, melyet a magas páratartalom valósággal elviselhetetlenné tett, be kellett szerezniünk egy légkondicionáló berendezést, melyet azóta is (1988 nyara óta) minden forró, nedves nyári napon használunk.

Rendkívül takarékosan élünk. Fizetésemből rendszeresen tettünk félre „öreg napjainkra”. Meggondoltan étkeztünk, jól, de takarékosan.

1989-ben fiúnk doktorált, és május 18-án közölte velünk telefonon, hogy tanári állást kapott West Virginiában, a Shepherdstown College-ban. Ez nagy hír, nagy öröm volt számunkra.

Néha elautóbuszoztunk a közeli Kitchenerbe, ami kellemes szórakozás, és egy kis változatosság volt számunkra. Egy-egy napra Torontóba is ellátogattunk, ahol a magyar

⁶⁰ Ételek királya

⁶¹ Hotel Fuchs Bécsben, a Mariahilfer Strassén (megszűnt azóta)

üzleteket, a könyvesboltot, és főleg Tibor atyát látogattuk meg a Regis College-i dolgozószobájában.

Az év utolsó hónapjában Romániában is megtörtént a „rendszerelváltás”. Iliescu, a „Kárpátok gényuszának” egyik sikeres vetélytársa – felhasználva a forradalmi hangulatot – kivégeztette riválisát, Ceauşescut és a Kommunista Párt Központi Bizottsági pozíciója helyett az államelnök tisztségét szerezte meg magának.

A „rendszerelváltás” jóval az események után sem fejeződött be. Sőt értesüléseink szerint egyes demokratikus szabadságjogoktól eltekintve, a helyzet gazdaságilag és társadalmilag sokkal rosszabb, mint azelőtt.

Az 1991-es év fordulópontot jelentett életemben. A sikeres kísérletek következtében intézményünk, a „Légyház”, híres lett. Az ontariói kormány és a Ciba-Geigy svájci vegyi konszern kanadai kirendeltségének támogatásával pénzt kaptunk, hogy egy kis gyárat hozzunk létre. Az általunk kidolgozott biológiai növényvédelmi eljárást, a fűrészfűrészek tömeges szaporítását és kibocsátását átültethettük a gyakorlatba. Guelph határában egy megfelelő épületet alakítottunk át céljainkra. Egy fiatal kollégánk Svájcba utazott, ahol egy éven át tanulmányozta az Európában ezen a téren elért eredményeket. 1991. május elsején megkezdtük a Trichogramma (fűrészfűrész) fajták szaporítását gabonamolyok petéin. Két nagy rovartenyésztő részlegünk volt. Az egyikben folyt a gabonamoly tenyésztése és petéik begyűjtése, a másik részlegben pedig a Trichogramma fűrészfűrész fajták szaporításával foglalkoztunk. Ezt a részleget én láttam el. Május elsején, egy szerdai napon kezdtem meg a munkát ebben a modern gyárban, és nyugdíjazásomig, sőt azután is egy ideig ott dolgoztam. Rendes fizetést kaptam, nekem volt a legtöbb szabadságom a gyárban, mert elismerték szakképzettségemet és a szakmunkában eltöltött éveimet. Jól éreztem magam a „rovargyárban”, eredményeket mutattam fel, és azokat el is ismerték. 1994 márciusában a fűrészfűrészek tömeges tenyésztéséről egy 145 oldalas, tudományos értékű, a gyakorlati eredményeinket tartalmazó munkát tettünk közzé.

A gyárban eltöltött idő hasznosnak bizonyult. Azalatt a néhány év alatt nyugodtan teltek napjaink. Anyagilag is gyarapodtunk, luxuscikket is vásárolhattunk, de – ami fontosabb volt – félre is tehetünk egy kis pénzt.

1994. májusában, 65-ik születésnapomon nyugdíjaztak. Néhány hónappal később a CIBA eladta a gyárat egy amerikai cégnek. Én még be-bejártam, segítettem az átadásnál.

A gyár alkalmazottaival együtt ünnepeltük meg nyugdíjazásomat. A CIBA is kitett magáért, kaptam egy külön prémiumot, az „elválás” alkalmából. Előzőleg megtudtam, hogy az összegyűjtött tartalék pénzünk nem lesz elég a kanadai értelemben vett „retirement lifestyle”-ra (nyugdíjas életmódra), de nem fogunk nyomorogni sem. Jó beosztással jut is, marad is mindenre, ami nekünk kell.

XVIII. fejezet. Nyugdíjas vagyok

A nyugdíjas élet első hónapjai mindenféle bürokratikus teendőkkel teltek el. Közös bankszámlát nyitottunk párommal. Megírtam és elküldtem a kért iratokat a nyugdíjhivatalnak. Napirendünk megváltozott: elmaradt a korai felkelés, az ébresztőóra csörgése, a „lunch” (uzsonna) csomag elkészítése...

Vége az utazásnak és a gyaloglásnak úttalan utakon, mezőn át, sárban, porban vagy derékig érő hóban! Majd csak akkor megyek be a gyárba, ha szükségük lesz rám és hívnak – és akkor is várjanak kocsival a végállomásnál!

Az év végére nagyszülők lettünk: 1994. december 13-án megszületett Martin Kristóf Bendegúz!

Barátainkkal, ismerőseinkkel való levelezésünk „hervadásnak indult”, csupán üdvözlőlapokat kaptunk-küldtünk, azokat is ritkán. Tavasz felé sokat zavart az asztmám, míg végre sikerült rendbe jönnöm, hála az előírt kezeléseknak. Az orvos kezdődő cukorbeteg is felfedezett nálam, amit napi 4 tablettával és az étrendem megfelelő változtatásával sikerült legyűrnöm. Továbbra is voltak légzési nehézségeim, amit én az asztma számlájára írtam. Az orvosnőnk azonban gyanút fogott és mindenféle szívvizsgálatokat rendelt el. Néha légszomjtól szenvedtem. Meg-megálltam, pihegtem egy kicsit.

Előfizettünk a *Kanadai Magyarság* című torontói hetilapra. Még 1993. januárjában beküldtem ennek a lapnak egy cikket az abortusztörvénnyel kapcsolatban. A cikk megjelent, aláírás nélkül.

Nyugdíjasként több időm lett, és a kedvem is megjött a rendszeres íráshoz. 1995. szeptemberétől 2005 közepéig mintegy 125 cikkem jelent meg a „Kékújságban”. Így nevezzük a Kanadai Magyarságot egymás között – mivel kékszínű a fejléce. Naponta órákat töltök a guelphi városi könyvtárban. Átnézem a lapokat, 45 percig használhatok egy „internet terminált”. „E-mail”-ezek főleg a fiammal, utána „szörfölök a weben”, ha még futja a 45 percből, aztán leülök a szokott helyemre, és dolgozom az éppen soron levő cikkemen.

Este, ha nincs más programunk, leülök az írógépemhez és írok: vagy cikket, vagy a naplómát.

A vasárnapi szentmisére most is szombaton este megyünk, ez nekünk jobban megfelel – és a résztvevők számából ítélve, még sokan másoknak is.

A nyugdíjat figyelmesen beosztjuk, és így mindenre jut, még félre is tudunk tenni. Igaz, igénybe vesszük a kedvezményeket adó üzleteket, és nem járunk vendéglőbe, hanem magunk készítjük ételeinket.

* * *

Még „graduate student” koromban, tehát nem is olyan régen, alaposabban megismertem Viktor Frankl bécsi pszichiáter munkáit. Serdülőkoromban Freud, Adler, Jung és Ferenczy híve voltam. Élményeim alapján azonban, felhasználva élettapasztalatomat és újabb olvasmányaimat, rájöttem arra, hogy a lelki élet kiegyensúlyozottsága szempontjából legfontosabb felismerni, tudatosítani az élet célját. Azt, hogy mivégre vagyok én ezen a világon. Hivatásom, meghívásom, kötelességem van embertársaimmal és Istennel szemben. Fel kell ismernem tennivalóimat, és át kell magam adnom azok megvalósítására. Ezt pedig csak Isten segítségével lehet véghezvinni! Ez a felismerés nagy segítségemre volt és van a mindennapi életemben. Eddig valahogy ösztönösen cselekedtem céltudatosan, hallgattam a „belső hangra”. Most már tudatosan követem a felismert életcélom felé vezető utat. Megtanultam imádkozni, felismertem az ima erejét.

* * *

Március közepe felé kezdtem rosszul érezni magam. Vánszorogtam, gyengének éreztem magam, légzési nehézségeim voltak. (Még otthon megállapítottak nálam valamilyen szívbillentyű elégtelenséget, csak én megfedkeztem róla.) Március 22-én délelőtt rosszul lettem, a nyitott ablaknál álltam, és alig kaptam levegőt. Telefonáltunk a házi orvosunknak. Doktor B. Berry azonnal kijött, és rövid beszélgetés után saját kocsiján bevitt a Guelphi General Hospital sürgősségi osztályára. Ágyba fektettek, csillapítót és oxigént kaptam. Alaposan megvizsgáltak, és megállapították, hogy szívműtetre lesz szükség, amit azonban Guelphben nem tudnak elvégezni. Néhány napon át itt fognak felkészíteni az operációra, elvégeznek minden elvégezhető vizsgálatot, beadnak minden szükséges orvosságot.

A házi orvosunk elintézte, hogy a londoni egyetemi kórházba vigyenek műteni. Mentőautóval átvittek Londonba, és ott újabb teszteket végeztek rajtam. Megtudtam, hogy valószínűleg április elsején, hétfőn fognak operálni. A tesztek közül a legérdekesebb volt a szívkatóterezés. Az ágyékom táján levő véreret megnyitották, és egy katótert vezettek el a szívemig, amit láthattam a fejem felett levő képernyőn. A diagnózis: súlyos aorta-szűkület. Pénteken délelőtt bejött hozzám doktor Menkis, aki majd műteni fog. Szimpatikus, halk szavú orvos volt. Egy újfajta „porcine” szívbillentyűt kapok az „eredeti” helyett – mondta. Ez tulajdonképpen egy átalakított disznó-szívbillentyű. Előnye, hogy állati szövet, nincs benne semmi műanyag vagy fém. Eleinte félévenként, majd évente, később pedig csak kétfévenként kell majd jönnöm doktor Menkishez felülvizsgálatra.

Father Leslie, az egyetemi kórház papja is bejött hozzám, megáldoztatott, és megkent a szentelt olajjal (ez az, amit mindennapi nyelven utolsó kenetnek neveznek). Utána elbeszélgettünk, és kiderült, hogy van egy közös ismerősünk, Marcell Gervais püspök úr. Father Leslie fel is hívta Gervais atyát Ottawában. Gervais atya visszahívott, mondta, hogy a másnapi szentmiséjében imádkozni fog értem. Ez a másnap Virágvasárnap volt. A rózsafüzérem velem volt.

Hétfőn reggel fél hétkor készen álltam testileg is a műtetre. A többi Istenre, az Úr Jézusra, a Szűzanyára bízam. Még kába voltam az álomtól, amikor kora reggel kiemelték az ágyból, rátettek egy guruló asztalra és vittek...

Az operáció után egy héttel visszavittek a Guelphi kórházba. Néhány napot pihentem a kórházban, s a hét végén, pénteken, tizenegy nappal a műtét után, újra otthon voltam. Naplómban huszonnégy oldal a szívműtétem története.

* * *

Megjavított szívemmel lassan kezdtem visszatérni a régi, megszokott életmódra. 67-ik születésnapomra eljött a fiúnk egy rövid látogatásra. Örömet megkeserítette, hogy Miklós fiam 60 órát utazott azért, hogy 30 órát lehessünk együtt.

Újra rátértem a régi rutinra. Naponta néhány óra a városi könyvtárban (alig öt percnyi járásra van a lakásunktól). Cikkeim tematikája továbbra is: Erdély és a kapcsolódó problémák, híres erdélyi emberek, városok, épületek, emlékművek, a nemzetiségi kérdés. Foglalkoztatnak azonkívül általános emberi témák, erkölcs, abortusz, nemi ferdeségek, a szabadság értelmezése, az ifjúság helyzete és az oktatás, nevelés. Főleg a magyarság és Erdély, illetve a Romániában végbemenő változások érdekelnek.

Augusztus vége felé egyszer csak észrevettem, hogy duplán látok. Az emberek kettesével jönnek felém, és ahogy közelednek, összeállnak egy képpé. A jobbszemem és a balszemem önállósították magukat, külön-külön látnak. A szemorvos azt mondta, hogy a cukorbetegség miatt

van, majd elmúlik. Az ideg orvos meg is magyarázta, hogy egy ideiglenes ideggyengülés miatt vesztettem el a két szem összehangoló képességét.

Karinthy Frigyesre gondoltam, akinél szintén dupla látással kezdődött el az „Utazás a koponyám körül”. Hál' Istennek számomra nem lett semmi az „utazás”-ból.

Az írást-olvasást átmeneti látászavaraim ellenére nem hagytam abba. Isten velem volt, én is elmondhatom a római századossal: „Domine non sum dignus ut intres sub tectum meum sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea!”⁶² Milyen jó, hogy tudok imádkozni, és mennyire örülök annak, hogy azt a kevés latint még nem felejtettem el!

1997. január 15-én megszületett második unokánk, egy kislány: Virág Anna, 3 kiló 300 gramm súllyal és 28 cm hosszal. Két unokánk van már, kell-e ennél nagyobb öröm?

Február végén váratlanul és hirtelen, éppen úgy, mint ahogy jött, kettős látásom elmúlt, megint teljesen jól láttam. Az egész mindössze hat hónapig tartott.

Egészségileg teljesen egyenesbe jöttem. Kedvünk kerekedett egy második, hosszabb, két hónapos európai útra. Ha megfelelően megtervezzük és okosan gazdálkodunk a pénzzel, akkor megengedhetjük magunknak ezt a luxust. Ez idő alatt pedig a lakást is kitakarítottuk, rendbe tettük.

Hónapokon át készülődtünk erre az útra: útlevel, útiterv, szállásfoglalás stb. Első utunk Landsbergbe vezet, ahol egy hónapot töltenénk, majd pedig egy hónapot Bécsben. Kapcsolatot teremtettem a landsbergi turistahivatallal. Großkitzighofenbe is írtam, hogy rövidesen találkozni fogunk. A család válaszolt, hogy szívesen látnak, de sajnos, kedves barátom, Schuster Peter meghalt, csak a sírját látogathatom meg. Őriztem egy húszmárkást, amit ő küldött azzal, hogy majd együtt elmulatjuk, emlékezve a régi időkre – sajnos ebből már nem lesz semmi.

Keddi napon indultunk útnak, mert ez feleségem választott védőszentjének, Szent Antalnak a napja.

„Legyen velünk utunkon a Jóisten áldása és a Szentlélek kegyelme.”

* * *

A piros tutu (így nevezzük egymás között a Red Car vállalat mikrobuszát) jött értünk, és kivitt a torontói Pearson repülőtérre. Kiderült, hogy a gépünk (KLM) a tervezettnél később indult. Ez azt jelenti, hogy Münchenbe legjobb esetben is 6 órai késéssel érkezünk. Meghúzódtunk hát a reptér egy csöndesebb zugában. Nejem kedvesen megjegyezte: „mintha most lennénk nászutasok, 46 évi házasság után”. Az „alkalomhoz illően” vett is nekem a vámmentes boltban egy Paisley-mintás selyem nyakkendőt.

Még éjfél előtt elindult a gépünk, és másnap reggel már az amszterdami repülőtéren csetlettünk-botlottunk, vándorogtunk hullá fáradtan. Útlevelünk ellenőrzését holland vámőri egyenruhába öltözött vigyorgó vietnámi legényke végezte. Amszterdamból minden késés nélkül Münchenbe repítettek minket. Itt már otthonosabban éreztem magam. Még elindulás előtt tanulmányoztam térképen a terepet. A német turistahivatal jól ellátott információkkal, tudtam, hogyan kell átmennünk a reptérről a müncheni vasútállomásra, ahol aztán a Kauferingen átbogó, de egy rövid percre ott megálló München–Augsburg gyorsvonatra kell felszállnunk. A kauferingi állomásról, ahol annyiszor megfordultam rabkoromban – mikor ide-oda vittek bennünket munkára – vicinális visz majd be Landsbergbe.

Minden simán ment. Német nyelvtudásom elég volt ahhoz, hogy kérdéseimet megértsék azok, akikhez információért fordultam. Az augsburgi gyors vonaton feszülten figyeltem a tájat. Egyszerre csak ismerős lett a vidék, a meredek töltés mentén feltűnt a kauferingi III-as láger

---

⁶² Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak egy szóval mondd, és meggyógyul az én lelkem (a szentmise szövege áldozáskor). A szentírási eredetiben (Mt 8,8) az utolsó két szó: puer meus (szolgám).

volt helye! Virágokkal, lombos fákkal és bokrokkal, apró kis kertecskékkel övezett csinos hétvégi házak álltak ott, ahol 50 évvel ezelőtt a kauferingi III-as láger volt. Akkor drótkerítés, őrtornyok és zöldre mázolt barakkok éktelenkedtek ott. Az állomáson semmi sem változott azóta. Ugyanaz a két karikán lengő fekete betűs fehér tábla hirdette: Kaufering. Csak a háborús propagandafeliratok tűntek el.

Az augsburgi gyorsan megismerkedtünk egy kedves landsbergi fiatalasszonnyal, aki megjegyezte, hogy 16 DM-ért taxival is bemehetnénk a kauferingi vasútállomásra Landsbergbe, de nem érdemes, mert jó a vonatcsatlakozás – és nem kerül semmibe, mert a jegy ára benne van a Münchenben vett jegyünkben. A vonat bevisz bennünket a landsbergi állomásra, mely a város közepén van. Bemutakoztunk Lüßmann Trudenak, aki megadta landsbergi telefonszámát is. Amikor pedig megérkeztünk a landsbergi állomásra, ő telefonált taxiért, mert nekem még nem volt német aprópénzem. Búcsúzáskor azt mondta, hogy Münchenbe jár dolgozni naponta, innen még egy kicsit bicikliznie kell, hogy hazaérjen. Azzal odalépett a kerékpárállványhoz, kiválasztotta a magáét, és búcsút intve elkarikázott. Megjött a taxi, elvitt minket a Landsberger Hofba, ahol foglalt szobánk volt. A szálloda a város feletti dombon, egy régi, de ízlésesen korszerűsített épületben volt. Megtudtuk, hogy a szobánk száma 205! Na, ezt nem lesz nehéz megjegyezni, a guelphi lakásunk száma is 205!

Estére már a szobánkban voltunk, holtfáradtan és farkaséhesen. A szálloda ára napi 140 DM volt – sokalltam. Messze van a központtól, gyakran kellene autóbust, taxit igénybe venni. Jó lenne valami alkalmasabb és olcsóbb helyet találni.

Másnap lementem a városba, nejem pihenni akart. Én viszont alig vártam, hogy lemehessek a városba, amelyet oly rég láttam utoljára. Kértem a városka Főterére, két ódon kapubástyát összekötő boltozat alatt. Elsőnek természetesen azt a helyet kerestem fel, ahol megláttam Krisztus Urunkat 52 évvel ezelőtt. Izgalommal léptem be a katedrális méretű, Miasszonyunk Mennymbemenetele templomba. Vártam a viszontlátást, azt, hogy újra megláthassam Krisztus szerény, diadalmas alakját. A *Palmeset* nem volt ott, helyesebben nem azon a helyen volt, ahol először, annak idején megláttam! Nem kis izgalomban került, míg végre felfedeztem a templom másik hajójában. Odamentem és letérdeltem Előtte. Rendkívüli meghatódomtság vett erőt rajtam, hangtalanul imádkoztam, könnyeim nem tudtam visszafojtani: hálát adtam azért a nagy ajándékért, amit Jézus alakja nekem adott akkor, amikor először megláttam és elesettségemből felemelt. Csak lassan nyugodtam meg.

A város turistahivatala a barokk stílusú városháza földszintjén volt. A vezető tisztviselő, Ulla Kurz, úgy fogadott, mint egy kedves, régi ismerőst, hiszen leveleztünk, tudta nevemet. Schusterék is felkeresték, ismerte a történetemet. Elmondtam neki, hogy néhány hetet szeretnénk itt tölteni a városban, és kissé körülnézni a vidéken is. A Landsberger Hof szálloda nagyon messze van a központtól és túl sokba is kerül. Ulla megkért, jöjjenek vissza később, addigra talál valami megoldást számunkra.

A főtéri cukrászdában ittam egy feketét, bementem néhány üzletbe, bámultam a szép, régi épületeket. Kimentem a Lech partjára. A híd, mely egykor romokban hevert, teljesen újjá épült, a Lech város felőli partja szépen ki volt kövezve. Csak a híd végénél állt ugyanaz a „bombabiztos” illemhely, melyet személyesen is volt szerencsém használni 1945 nyarán.

Visszatértem a városházába. Ulla Kurz örömmel fogadott: a főutcán levő Goggle szállodában kapott számunkra egy kétágyas szobát, fürdőszobával, napi 120 DM-ért.

Ulla telefonált Großkitzighofenbe, Schusterékhez. Franziska, Peter özvegye megígérte, hogy valaki a családból értünk jön vasárnap délután két órára és a városháza előtt találkozunk.

Ugyancsak Ullától tudtuk meg a fontosabb landsbergi információkat: a miserendet, a piacok időpontját. Van jó városi könyvtár, néhány használaton kívüli templom, múzeumok, sok egyéb látnivaló. Máskülönben az egész kisváros: élő múzeum. A kis üzletek, falatozók, a domboldalon sorakozó házak, a régi városkapu, szinte minden egyes ház – és nem csak a

főutcán – olyan, hogy meg kell állni előttük és megcsodálni őket. Vasárnap, a déli mise után „haraptunk valamit” egy Beislben, és vártunk a városháza előtt. A megbeszélés szerint értünk jött a Schuster családból a Schuster fiú felesége. Elhagyva a várost, rövidnek tűnő út után – mely nagyipari mezőgazdálkodásról tanúskodó földek között vezetett – megérkeztünk Großkitzighofen határába. „Itt minden a banké” – mondta kísérőnk, mikor megjegyeztem, hogy 1945-ben apróbbak voltak a parcellák. Modern, földszintes, jellegtelen lakóház előtt állt meg az autó. Kis virágoskert vette körül a házat, mely bármelyik szerényebb városi villanegyedben is megállta volna a helyét. De Großkitzighofenben? Hát erre nem voltam felkészülve, ez semmiképpen sem a régi ház, ahova olyan nagyon vágytam. Franciska, Peter özvegye szeretettel üdvözölt minket. Mondta, hogy Peter néha mesélt rólam, az együtt töltött időről. Érdeklődtem a régi családi ház felől, ahol laktunk. Ezt az új házat Peter építtette. A régi házból ki kellett költözniök, mert a hadifogságból hazatért testvérbátyja pert indított a tulajdonjogért. „Das Haus” per alatt van, a falu hontalanjai laknak benne, majd elmegyünk oda is – magyarázta Franziska. Megkínáltak hagyományos „Brotzeit”-tal, volt kenyér, felvágott, sajt, sütemény, kávé.

„Itt ült naphosszat szegény Peter, ezen a díványon, már nagyon nehezen járt a régi sebesülése miatt” – mesélte az özvegy. Felismertem néhány öreg bútordarabot, ami még a régi nagyszobában állt. Megmutatták a családi fényképalbumot, több amatőr felvételt Peterről. Aztán felkerekedtünk, Peter fia elvitt minket a falu központjába, ahol felismertem a dombon levő kis templomot, ahova vasárnaponként misére jártunk. A temető a templomkertben volt. Peter sírjánál megálltunk. Rá gondoltam, kerékpáros kirándulásainkra, mikor néha meg kellett állnunk, Peter lefeküdt a földre, maláriás hidegrázás érte utol. Most békében nyugodott, nem bántotta már sem a sebesülése, sem pedig a maláriája. Imádkoztunk, a fia megöntözte apja sírján a virágokat. Ezután lementünk a „központba”, ahol emlékezetem szerint a „Mölkerei”, a „Bäkerei” meg egy kis vegyeskereskedés is volt. Most semmi. Peter magyarázattal szolgált: „A falu nem termel már tejet, megszűnt a Mölkerei és a Käserei is. A városból jön hetenként kétszer egy mozgóbolt, hogy megvehessük azt az élelmiszert, ami föltétlenül kell. Minden másért a városba kell menni”. Az ifjabb Peter elmondta, hogy ő és a felesége a hadseregnek dolgoznak, abban a hatalmas épületben, amit a Häftlinge építettek annak idején (és ahol én is dolgoztam). Nagyon büszkék a hatalmas földalatti bunkerre. A környéken szép számmal vannak volt KZ foglyok temetői, emlékművei, melyeket kegyelettel gondoznak. Ahogy lassan hajtottunk a falu főutcáján, azonnal felismertem a Schuster család régi házat. Amint a mindig kitárt kapun behajtottunk az udvarra, mérges csaholással ugrottak neki a kutyák az autónak. Előjött a szálmalmasan kinéző lakók egyike, egy szomorú, sovány agglegény. Megkötötte a kutyákat. Elmondtuk neki, miáratban vagyunk. Egyedül mentem be a házba. Naplóból idézek: „Láttam a szobát, ahol Peterrel laktam, az ágyat, amelyben aludtam, ahol kihevertem a rühöt, ahol utolért a flekktífusz... A ház áll ugyan, de rettenetesen lerobbant állapotban; a falu kivetettjei, három nőtlen férfi lakik benne. Piszok, rendetlenség mindenütt, nem úgy, mint annak idején. A falu nem falu már, hanem „Bett und Frühstück”-szerű⁶³ hétvégi pihenőhely. A mezőgazdálkodást és az állattenyésztést, tejgazdaságot, szakvállalatok intézik. A bank pénzeli, minden tudományosan megalapozott és profit-orientált.”

A Großkitzighofeni látogatás után Schusterék visszahoztak Landsbergbe. Kérésemre behajtottunk a régi tüzérkaszárnya területére is, ahol 1945 nyarán én is laktam. „Most is idegenek lakják, mindenféle bevándorlók, átutazók, nem ajánlatos itt megállani, kiszállni” – mondta ifjabb Schuster Peter. Azt az épületcsoportot, ahol az amerikai katonai konyha volt, és ahol mint „mindenes” dolgoztam, nem tudtam felismerni.

⁶³ Az amerikai „bed and breakfast” mintájára éjjeli szállást és reggelit adó

Másnap elmentünk a Nagytemplomba, és csináltunk ott néhány fényképet. Benéztünk egy-két üzletbe, és a templom közelében levő görög vendéglőben ebédeltünk vinetasalátát, szuvlakit, sültet. Óhazai, európai ízeket kerestünk, és részben meg is találtuk. A napból még hátralevő időben fényképeztünk a városban, szép lassan bejártuk a Landsberget átszelő Lech folyó mindkét partját. Megcsodáltuk a *Mutter Turm*-ot, amit 1888-ban építtetett Sir Hubert von Herkomer, egy Landsberg környékéről elszármazott brit festőművész, aki az édesanyja emlékére emelte ezt az érdekes, szépen berendezett tornyot. Herkomer néhány festményét is megnéztük a városházán, a Rathausban.

Csak ajánlani tudjuk bárkinek, aki csendesen, a régi Európát idéző környezetben akar eltölteni néhány nyugodt, felejthetetlen napot, hogy keresse fel ezt a bajor városkát, mely annyi évszázad elteltével is megőrizte eredeti jellegét.

Egy pénteki napon Ulla elvitt minket a közeli Waalba, ahol 1945 májusában a flekktífusz hevertem ki. Időközben a kórházát öregek otthonává alakították át. Az utca felőli főbejáratot befalazták. A régi padlószobának, ahol feküdtem, csak az utcára nyíló ablakát láthattam, a padlósteret lezárták, oda nem tudtam bemenni. Máskülönben a városka vajmi keveset változott az eltelt idő alatt. Jólesett látni a kórházat, ahol mint 16 éves srácot, a flekktífusz után, ölben vittek a kedvesnővérek fürdetni!

Szombaton este, míg feleségem lepihent, elmentem megnézni, hogyan mulat a landsbergi polgárság az Altstadtfesten. Szólt a zene, a rezesbanda, fogyott a finom bajor sör, működtek a lacikonyhák. Késő este még javában folyt a mulatás. A zene szállodai szobánkig is elhallatszott, de azért nyugodtan elaludtunk.

Ellátogattunk Münchenbe is, de csak egyetlenegy napra. Megnéztük a Pinakothek gyűjteményét. Természetesen jó lett volna még néhány napot tölteni Münchenben, de a pénzre vigyázni kellett, mert még Bécsbe is akartunk menni és ott egy egész hónapot tölteni!

Meg kell jegyezni, hogy a müncheni U-Bahnban úgy éreztem magam, mint ahogyan Jónás érezhette magát a cethal gyomrában. Az ilyesmit meg kell szokni, egy nap a metropolisban csak megrémíti az embert.

A hátralevő napokban sokat barangoltam Landsbergben. Felmentem azon a dombon, melyen 146 lépcsőfok vezet a jezsuita templomig és a régi rendházig. A rendházat most ugyan noviciátusnak nevezik, de senki se lakja, elhagyatottnak tűnt. Bejárata nyitva volt, felmentem az első emeletre. Az emeleti folyosó végén egy hatalmas fészület állt, mintha csak rám várt volna. Nem volt ott senki, csak a nagy, méltóságteljes csönd az öreg falak között. Olyan nyugodt, biztonságos légkör uralkodott ott, szinte marasztalt. Nagyon jól éreztem magam. Letérdeltem a fészület előtt, és hálát adtam mindazért, amit kaptam eddigi életem alatt. Kértem az Urat, hogy továbbra is mutasson utat, vezesse lépteimet ebben a buktatókkal teli világban.

*A landsbergi jezsuita rendház folyosójának feszülete
„Hálát adok Neked, Uram, és vezess életem hátrelevő részében is...”*

Egy nap ellátogattunk a kauferingi hármás és négyes lágerok helyére. Mindkét láger emlékét egy-egy vasráccsal kerített emlékkert őrzi. Emlékoszlopok, kőbe vésett feliratok, üveg alatt védett fényképek tájékoztatják a látogatót arról, ami ott történt 1944 nyaratól 1945 tavaszáig. A négyes láger emlékkertje afölött a tömegsír fölött terül el, amelyben az én édesapám is, több száz rabtársával együtt alussza örök álmát. Mindkét emlékhelyen látszott, hogy rendszeresen ápolják, kegyelettel vigyáznak rájuk. Nagy megkönnyebbülést éreztem: bezárult a kör, visszajöttem a szenvedéseim színhelyére, imádkozhattam apám és a többi volt rabtársam lelki üdvéért, akik örökre itt maradtak.

Az utolsó landsbergi napok fényképezéssel, sétával teltek el. Telefonáltunk Bécsbe, elintéztük a Goggle szálloda irodájából a bécsi szállást a Kaffemühle penzióban.

Ameddig itt laktunk, kérésünkre minden reggel a friss, gőzölgő kávét az ajtónk elé hozták. Kávézás után lementünk az ebédlőbe, ahol rendkívül gazdag reggeli büfé várt minden szállodai vendéget. Nem „continental breakfast”, amit az amerikai földrészen adnak a szállodákban, hanem bőséges választék mindenből, ami szem-szájnak ingere. Reggeli után búcsúzni akartam Landsbergtől. Elindultam a szemerkélő esőben, feladtam néhány lapot a postán, csináltam néhány képet a Lech gátjánál, átmentem a kis gyaloghídon, és még egyszer megbámultam a Mutter Turmot. Onnan fel a Bajor Toronyba, ahonnan szép időben a Zugspitzet, Garmisch-Partenkirchent is lehet látni. Sajnos aznap éppen köd volt, úgyhogy semmit sem láthattam. A felső városkapu egyik bolthajtásában van egy régi fészület, ahol Krisztus tenyerében fecskék raktak fészket, azt lefényképeztem.

A landsbergi felső városkapu egyik bolthajtásának régi fészülete

Nagyon sok ház falán láttam Szent Kristóf témájú falfestményt, egyszerű iparosok kivitelezésében. A domboldalon rábukkantam egy kis templomra.

A „Das Brunnenkircherl am Hofgraben”⁶⁴ fából készült, 1755-ben egy régebbi fatemplom helyébe építették. Ilyen meghitt, csöndes helyet igen ritkán találni rohanó világunkban.

Vasárnap a délelőtti, fél tizenegy órás misén voltunk. Emlékszem a prédikációra. „Isten bankja mindig nyitva van, nemcsak vasárnap” – mondta a pap.

Délután 3-kor értünk jött Ulla, hogy elvigyen hozzá haza egy kis búcsúbeszélgetésre és uzsonnára. Szép kertes házban lakott édesanyjával és Stefan nevű fiával. Ulla édesanyja elmondta, hogy ő a férjével Landsbergben laktak abban az időben, amikor „én is ott lehettem”. A beszélgetés nagyon érdekes volt.

⁶⁴ Kis fatemplom Landsbergben egy félreeső kút mellett

Elmondta, hogy a háború vége után következő hónapokban rettenetessé vált az élet a városban. Valóságos terror kezdődött a volt deportáltak és más „dípik” miatt. Éjjel-nappal randalíroztak, kiabáltak. Az emberek nem mertek az utcára, a parkokba kimenni még nappal sem. Sötétedéskor pedig egyenesen félelmetes volt a kijárás. A landsbergi tüzerkaszárnnyába összezsúfolódtak mindenféle nemzetiségű volt foglyok nem fértek el egymástól. Agresszívek lettek, belekötöttek egymásba is, de főleg a békés német lakosságba. Lakást követeltek maguknak a városban, mégpedig azonnal és teljes berendezéssel. Az amerikai hatóságok engedtek a követeléseknek. Megkezdődött az őshonos német lakosság kilakoltatása házukból, hogy helyet adjanak a menekülteknek, akiket az amerikai hatóságok Displaced Persons (D.P., vagyis dípi)⁶⁵ néven neveztek.

Kiderült a beszélgetésből, hogy én azért nem tudok erről a rettenetes helyzetről, mert az egy jó hónappal a mi magyar csoportunk elindulása után kezdődött. Milyen szerencsém volt, hogy annak idején azonnal haza akartam menni, és azokhoz csatlakoztam, akik szintén haza igyekeztek. Akkor mi is tapasztaltuk a randalírozó dípi jelenlétét, a müncheni utcákon, villamosokon, ahol egy szál fürdőnadrágban, de szélesszájú tüzercsizmában, német tiszti tányérsapkákkal a fejükön ordították: „Hajte nix árbájen, állesz dajcsland kaputt”⁶⁶. Többnyire balkáni népség volt.

„A landsbergi tüzerkaszárnnyát jöttment, helyüket nem találó, gyűlölködő csőcselék szállta meg” – mesélte Ulla édesanyja. Sokan nem akartak hazamenni a szovjetek által megszállt vidékekre. Olyanok is voltak, akik éppen onnan menekültek el az oroszok elől. Voltak ott szovjet állampolgárok, hadifogságba esett szovjet katonák, akik bujkáltak a rájuk vadászó szovjet tábori csendőrség elől. Nem akartak visszamenni a „paradicsomba”, inkább hontalankodtak a német lágerokban.

Mások jöttek-mentek, többször is megfordultak régi hazájukban és újra visszajöttek, fekete kereskedelemmel foglalkoztak. Zsidó tömegek, cionisták várták Landsbergben a zsidó nemzeti állam megszületését, hogy majd ott, Palesztinában telepedjenek le, kezdjenek új életet.

Ulla értünk jött a Goggleba és elvitt bennünket autójával Kauferingbe, ahol felszálltunk a müncheni gyorsra. Münchenben az átszállásnál a kalauz rossz vágányra irányított minket. Az utolsó percben ugrottunk fel a „Bartók Béla” expresszre. Délelőtt 10-kor már békésen ültünk a vonaton, és gyönyörködtünk a tájban. Menetrendszerűen érkeztünk meg Bécsbe. Minden ment, mint a karikacsapás. A Kaffemühle panzió a közelben volt, de azért taxit fogadtunk. Meglepetésünkre a tulajdonos, valamint a személyzet arabok és törökök voltak mindahányan – annyi baj legyen. Innen könnyen elköltözhetünk, ha akarunk, Bécsben nagy a választék. Ha rendes a kiszolgálás – maradunk. A környék megfelelő, villamossal, földalattal innen mindenhol könnyen eljutunk. A szobánkkal meg voltunk elégedve. Jégszekrény, tévé, tágas fürdőszoba, és egy nagy ventillátor szolgálja kényelmünket. A sarkon lévő Meinl – mindenféle áruval bőven ellátott – fűszer és csemege üzletet szerbek vezetik. Van itt közelben tisztító, mosoda, mészárszék (Fleischer bácsi), vendéglő (Frédi bácsi), bank, suszter, dohánybolt, postaláda és minden más, ami kell a mindennapi élethez. Előző ittlétünkéből sok mindent ismerünk már: a Naschmarktot, a Stefflt, a Mariahilferstrasset, a múzeumokat, parkokat, palotákat, vagyis általában az egész várost. Bécs nem nagy, könnyű benne tájékozódni. Nagyon jó térképek, útmutatók vannak, kitűnő a városi közlekedés.

Hogy páromat a felesleges járásoktól megkíméljem, úgy terveztem, hogy én előbb minden programpontot végigjárok, kitapasztalom az utat oda-vissza, a villamos-, földalatti- vagy autóbuszvonalat, az átszállási helyeket, a nyitvatartási időpontokat stb. Vettem egy egész hónapra szóló bérletet mindkettőnknek, ami minden közlekedési eszközre érvényes.

⁶⁵ A háború utáni hontalan személyek angol neve. A „dípi” elnevezés a kezdbetűk angolos kiejtése.

⁶⁶ A Lily Marleen dallamára, rossz láger-németséggel: Ma nem dolgozunk, egész Németországnak vége.

A zsibvásáron (Flohmarkt) annyi volt a nép, mint fűszál a réten, vagy inkább, mint homokszem a tengerparton. Vásárlók és eladók, mindenféle színű, nyelvű és szagú emberek, fiatalok és öregek, nők, férfiak. Menni nem lehetett, csak sodródni a tömeggel. Ilyen lehet a Brown-mozgás, amiről a fizikaórán hallottunk a gimnáziumban. Vettünk néhány „antik” darabot, és ott találtuk magunkat a Naschmarkt szélén. A hely ismerős volt, itt vettünk tíz évvel ezelőtt libacombot, kovászosuborkát, fekete kenyeret (Keule, Sauergurken, Bauerbrot). Most is ugyanazon a helyen, ugyanazoktól az árusoktól, ugyanazokat vettük ebédre, becsomagoltattuk, és indultunk vissza a Kaiserstrassera, a panziónkba.

Egyik nap meglátogattuk András Imre S. J. atyát, akit még előző bécsi utunk alkalmával ismertünk meg. Igen sok információt kaptunk tőle a bécsi magyarok életéről, az eljövendő Szent István nap megünnepléséről.

A Kärtnerstrassen nincs külön járda és úttest, kora délelőtti emberek, kisautók, nagy teherkocsik és az ezzel járó kipufogógáz egyvelege szédíti az embert. (Mi jut eszembe? Szerb hús, öt cseh, öt török, öt görög hány ember? – egy bécsi osztrák. Ez a helyzet Bécsben, nemcsak a Kärtneren, hanem máshol is.) Sokan értenek magyarul, vigyázni kell hogyan beszélünk egymással, mert rögtön megkérdik, hogy „sprehnen zi ungáris?”.

Meglátogattuk a magyar pálos rend templomát, a fehér csuhásokét. (Martinuzzi Fráter György pálos szerzetes volt.)

Nagyboldogasszony napján a ferencesek templomába mentünk misére, majd a városi parkba, ahol sok török mamát láttunk gyerekkocsival és nagy csapat hancúrozó gyerekkel, akik nagyon otthonosan, szemmel láthatóan jól érezték magukat Bécsben. Mindenhol látni muzulmánokat, könnyű felismerni őket öltözetükről, valamint a gyerekkocsikat körülrohangáló hangos kis törökökről. Csak a múzeumokban nem látni őket, mert vallásuk tiltja a keresztény tárgyú képek, szobrok nézését.

* * *

Ha már a törököknél tartunk, a Löwel straße 20 számú ház falán láttam egy márványtáblát, melyen az 1683. évi török ostrom visszaveréséről emlékeznek meg. A táblát 1933-ban állította Ausztria Kézműves Ifjúsága. Egy másik, sokkal nagyobb és feltűnő bőbeszédűséggel fogalmazott, német és angol mondatokkal tarkított márványtábla látható a Kaiserstraße egyik bemélyedésében, a Chinesische Kaiser⁶⁷ vendéglő kerthelyisége melletti falon. Ezt a Bécsi Iszlám Központ (Vienna Islamic Centre) állította, annak emlékére, hogy 1979. november 20-án felavattak egy 32 méter magas minarettet és egy 16 méter magas muzulmán imahelyiséget Bécsben.

Amit nem tudtak elérni 1683-ban, majd elértek napjainkban békés, „multikulturális” módszerekkel, az Európai Unió segítségével.

* * *

Vasárnap, augusztus 17-én elmentünk a Singer Str. 7. alatti magyar templomba szentmisére. Száznál kevesebben voltak a szép gótikus templomban. A templom falait lovagkori díszítések, szobrok, címerpajzsok díszítették. A templom eredetileg a Teuton-lovagoké (Templáriusok) volt. Az előtérben magyar könyveket, újságokat, kegytárgyakat árultak. Örömmel fedeztem fel a kanadai Kékújság egyes számait is. A Minoriten Platz közepén lévő hatalmas kör alakú templom egyik belső falán az Utolsó Vacsora eredeti nagyságú másolatát láttuk. A templom neve Schottenkirche. Még egy csodálatos kápolna is nyílik a templomból.

⁶⁷ „A kínai császárhoz” vendéglő

Bejártuk a Volksgartent, ahol rengeteg gyönyörű rózsát láttunk, meg Erzsébet királynő (Sisi) szobrát. Sétáltunk, bámészkodtunk, fényképeztünk. Schönbrunnba is ellátogattunk, melynek szépségét mások már sokkal szebben leírták előttem.

Augusztus 23-án Szent István ünnepség volt a Stephansdomban. Megható volt a nagy magyar tömeg, sokan jöttek át Magyarországról. A szó szoros értelmében végigsírtuk-sóhajtoztuk mindannyian az egész ünnepi szentmisét, akik a hatalmas katedrálisba befértünk. Szentmise után a téren rögtönzött magyar műsor volt, különböző magyarországi kultúr csoportok léptek fel énekekkel, néptáncokkal, szavalatokkal.

Augusztus 25-én, hétfőn Szent Kristóf, az utazók (turisták) védőszentjének napján néztük meg a Burgban a császári lakosztályt, valamint az odatartozó konyhai főzőedényeket, szakács- és cukrász eszközöket, tálalóedényeket. Vásároltunk egy porcelán tálát, ami a felirat szerint Klausenburgban készült, valószínűleg az Iris porcelángyárban. Még volt három hét időnk Bécsben, hát sorra vettük a múzeumokat, templomokat, nevezetes utcákat és helyszíneket.

Augusztus 31-én hallottuk Diana hercegnő halálhírét. Néhány nap múlva értesültünk, hogy meghalt Viktor Frankl, a logoterápia elindítója. Aztán jött a hír: meghalt Teréz anya, majd Sir George Solti halálhíre következett. Mindez 1997 nyarán, mialatt Bécsben tartózkodtunk.

Szeptember elejére megteltünk olyan élményekkel, emlékekkel, melyeket itt leírni képtelenség. Gemäldegalerie, Kunsthistorisches Museum, Albertina, Glassmuseum, Sammlung Religiöse Volksart, Schatzkammer, Votivkirche stb.

Részvéltáogatásra indultam a Viktor Frankl intézetbe, amely, mint megtapasztalhattam, Frankl lányának és férjének, dr. Veselynek magánvillájában van. A villa garázsát átalakították irodává, mely elektronikus kapcsolatban áll az egész világon elterjedt Frankl-intézetekkel. Dr. Veselyvel angollal kevert német nyelven értekeztem. Kiderült, hogy a világ valóban kicsi. Apósa, dr. Frankl a kauferingi III-as lágerban szabadult fel, és részt vett a Landsbergben tartott nagy megemlékezésen, ahova családja is elkísérte. Itt ismerte meg dr. Vesely a landsbergi Ulla Kurzot, aki már akkor a városka idegenforgalmát adminisztrálta.

Vasárnap a Ziegler utcai templomban voltunk misén, nem messze a panzióntól. Búcsúebéd Fredi bácsinál, utána az Aida cukrászdában a szokásos kávé, sütemény.

1997. szeptember 15., hétfő – a repülés napja: Bécs–Amszterdam–Toronto.

Kedden már otthon voltunk, Guelphben, otthonunkban.

XIX. fejezet. Befejezés

A kéthavi távollét után mindennapi életünk visszatért rendes medrébe. Írom cikkeimet a *Kanadai Magyarorságnak*. Továbbra sem hiányoznak ehhez az ötletek, témák. Ezenkívül mind gyakrabban kísért a gondolat, hogy megírjam életem történetét. Szeretek írni, időm van, számítógéppel könnyű az írás. Gondolataimat könnyebben tudom leírni, mint az írógépen – és ami a legfontosabb – könnyűszerrel tudok visszatérni, újraolvasni, javítani, mondataimat alakíttatni, írásomat csiszolgtatni, vagyis a „minőséget” emelni.

Idős ember lévén gondolataimat letisztultnak érzem. Szeretek tisztázni fogalmakat csak úgy, a magam számára, egyenesbe jönni kényes, ellentmondásos dolgokkal. Ez vezetett arra, hogy elgondolkozzam az antiszemitizmusról, hiszen személyiségem és életem alakulásában az antiszemitizmus döntő szerepet játszott. Gondolataim az antiszemitizmusról saját élményeimben, tapasztalataimban és olvasmányaimban gyökereznek.

* * *

Az antiszemitizmus okát sokan abban látják, hogy a zsidók Krisztust elfogták és a római hatóságnál kierőszakolták megfeszítését. A Krisztus-gyilkosság történelmi tény, de az antiszemitizmus nem innen ered. A Krisztus-követők vallása a megbocsátást hirdeti a bosszúállás helyett: „Uram, bocsáss meg nekik, mert nem tudják, hogy mit cselekszenek”, nem pedig a „szemet szemért, fogat fogért” álláspontot. Krisztus megfeszítése, kereszthalála és feltámadása a keresztény vallás alaptétele, és semmi köze az antiszemitizmushoz. Zsidóellenes megnyilvánulások jóval Krisztus születése előtt is léteztek már. Gondoljunk csak a zsidók egyiptomi rabságára. Maga a „héber” szó az óegyiptomi „hiberu”-ból ered, ami idegent jelent. Az idegen, bevándorolt zsidók meggazdagodtak, és magas pozíciókba kerültek Egyiptomban. A fáraó, tanácsosai javaslatára, zsidóellenes (idegen-ellenes) intézkedéseket hozott. Rabszolgamunkát végeztetett velük, dolgoztatták őket a piramisok építésénél. Nehéz életükben Istenhez fordultak. Mózes kérésére Isten a Bibliából ismert tíz csapást mérte az egyiptomiakra. A csapások eredményeképpen végül is Ábrahám, Izsák és Jákob utódai elmenekülhettek Egyiptomból.

Az Ótestamentum szerint a felszabadult nép Mózes és Áron vezetése alatt a pusztában vándorolt az Ígéret Földje felé. Mózes felment a Sinai hegyre, ahol az Úr megadta neki a Tízparancsolatot, az első kőtáblákat. Ez nem ment elég hamar, úgy hogy az izgága nép elvesztette türelmét, éheztek és visszavágytak a rabszolgaságba, a „húsos fazekak mellé”, ahol, bár rabszolgák voltak, de volt mit enniük. Isten helyett bálványt, aranyborjút készítettek maguknak. Áron, a főpap, a nép követelésének engedve, oltárt emelt az új istennek, és a nép, az Aranyborjút imádva körültáncolta azt. Isten látva nyakas népe hitehagyását, első haragjában azonnal el akarta őket pusztítani. Mózes közbenjárására az Úr elhalasztotta a büntetést. Mózes, amikor lejött a Sinai hegyről és meglátta az aranyborjút imádó népét, felháborodásában földhöz vágta a kőtáblákat. A bűnös népet részben dögvész pusztította el, részben pedig a papok hű szolgálai, a leviták mészárolták le őket. Mózes új kőtáblákat kapott, melyek számára díszes „frigyládát” készítettek és azokat külön sátorban vitték tovább magukkal.

Az aranyborjú esete annyira kellemetlen volt számukra, hogy a nagy zsidó történetíró, Josephus Flavius (Joseph ben Matthias, élt Kr. u. 37–100) nem is említi meg *Antiquitates Judaicae* című munkájában.

Az Egyiptomból kimenekült zsidóknak, az aranyborjú imádása miatt, büntetésből 40 évig kellett a pusztában vándorolni, míg a bűnös nemzedék ki nem halt. Miután bűnüket

levezekelték, szabad népként telepedhettek le a Földközi-tenger és a Jordán közötti földsávon.

Jóval később megszűnt az önálló zsidó állam, és megkezdődött a zsidók szétszóródása az egész világban – a „diaszpóra”.

„Szétvándorlásuk” azonban nem jelentette eltűnésüket, beolvadásukat a gazdanépek közé. A bölcs rabbik kidolgoztak egy egész sor szabályt, mely hivatott volt Izrael szétszóródott népét megóvni a felszívódástól, biztosítani megmaradásukat az idegenek között is. Ezek az intézkedések a zsidó vallás alaptörvényeivé váltak. Magukba foglalták a mindennapi élet szabályait, melyek lényege a zsidóság önkéntes és következetes elkülönülése a környező népektől. Ezekre a szabályokra elsősorban az anyagi, a materiális hozzáállás jellemző. A hit és az ima magában véve még nem elegendő. Anyagi, kézzelfogható tárgyak jelenléte és használata a döntő. Imaköpeny, imakellékek, konyha- és tálaló edények nélkül nincs vallásos zsidó élet.

Ezeknek a különös szokásoknak szigorú gyakorlása, valamint elzárkózásuk a befogadó népektől, elkülönülő zsidó szigetek, gettók kialakulásához vezetett. A gettókon kívül élő zsidók is, bár nem oly szigorúan, de megtartották a megkülönböztető szokásaikat. A bevándorolt, mindenáron érvényesülni akaró idegen ambíciója hajtotta őket előre a társadalmi létrán, akár csak az ókori Egyiptomban, gazdasági sikerek felé.

Aránytalanul nagyszámú jelenlétük bizonyos foglalkozási ágakban, valamint gazdasági sikereik ellenszenvet váltottak ki az őslakosokban, akik saját hagyományaiknak megfelelő módon éltek és dolgoztak. Feszültség keletkezett, ami még fokozta a zsidók igyekezetét anyagi gyarapodásuk érdekében. Esetleges menekülésre számítva vagyonuk egy részét trezorizálták, könnyen hordozható értékekbe fektették. Nemesfémekkel, drágakövekkel foglalkozó iparágak felé orientálódtak. Bár még az antiszemitizmus, mint kifejezés, nem létezett, de már a középkorban feltűntek a gazdasági, társadalmi, faji és vallási ellentétek jelei zsidók és nemzsidók között. Egyes zsidó közösségek, hogy az üldöztetésektől megszabaduljanak, áttértek a keresztény hitre, de titokban tovább „zsidóztak”. Ezekre a „marannusokra”, ahogy Spanyolországban nevezték őket, az inkvizíció kegyetlenül lecsapott. Megjegyzendő, hogy az egyik legkegyetlenebb inkvizítor, Torquemada is eredetileg zsidó volt.

A XVII-ik században kialakult egy nyelvjárás, melyet a zsidók csak egymás között használtak, és amely érthetetlen volt a nemzsidók számára. Elferdített német, héber és egy-egy a helyi nemzeti nyelvből átvett szó keverékéből alakult ki a jiddis nyelv és irodalom. Egyre gyakrabban jelentek meg jiddis újságok, könyvek, színjátszó csoportok.

A zsidók kis- és nagykereskedelemmel foglalkoztak, fiaikat pedig taníttatták. A tanultabbak aztán a szabadfoglalkozások felé orientálódtak: pénzügyi szakemberek, ügyvédek, orvosok lettek. Ezek megtanulták a gazdanép nyelvét. Bekapcsolódtak a gazdasági, politikai és kulturális élet minden megnyilvánulásába. Tekintettel arra, hogy se történelmileg, se fajilag, se vallásilag sem pedig társadalmilag nem voltak az őslakossághoz kötve, nyitottak voltak mindenféle újítás, mindenfajta változtatás felé. A forradalmi eszmék tevékeny és lelkes hívei, előmozdítói lettek. Forradalmi megmozdulások, rendbontó radikális mozgalmak vonzották a zsidó értelmiségieket, annyira, hogy a barikádok mindkét oldalán jelen voltak. Nagy szerepet játszottak a kommunista ideológia kidolgozásában és terjesztésében, a nemzetközi baloldali, szocialista mozgalmak megszervezésében.

Az „antiszemitizmus” mint szó és fogalom csupán a XIX-ik század utolsó évtizedeiben jelent meg. A helyzet feszültté vált Európában a század végére. A forradalmi baloldal ellensúlyozására megjelentek jobboldali nacionalista, radikális mozgalmak, és megszületett a nacionalizmus mint politikai irányzat. Ekkor jelent meg az „antiszemitizmus” fogalma mint politikai állásfoglalás a zsidósággal szemben.

A cári Oroszországban egy radikális csoport, melyben sok zsidó vett részt, több sikertelen kísérlet után végül is megölte II. Sándor orosz cárt. Ez a tett váltotta ki az első zsidóellenes pogromot Oroszországban (1881-ben), melyet aztán több vérengzés követett.

A pogrom orosz szó, szabadon „ledorongolás”-nak lehetne fordítani. Eredetileg tatárok, örmények, valamint egyes társadalmi csoportok (értelmiségiek, földbirtokosok) ellen követtek el pogromokat Oroszországban.

* * *

A XX-ik századra jellemzőek a nagy népi sorstragédiák. A sokat emlegetett 6 milliós zsidó holokauszton kívül ebben a században zajlott le Törökországban a keresztény örmények lemészárlása a muzulmánok által – eredménye mintegy kétmillió halott és menekült; a Szovjetunióban 5–10 millió ukrán paraszt halálra éheztetése a kollektivizálás alatt; a szovjet *Gulag-rendszer*, melynek sokkal több mint 20 millió emberáldozata volt; az afrikai tömeges népirtások vallási és faji alapon, hogy csak a legtragikusabbakat említsük.

Ezek közül a népirtások közül éppen a zsidóság holokausztja lett a legismertebb. A II. világháború befejezése után világsszerte feltűntek a testileg és lelkileg sérült, anyagilag tönkretett túlélő zsidók. Ekkor derült ki, hogy a deportálás és a náci koncentrációs lágerokban való sínylődés a gazdag, főleg a szabadkőműves zsidókat elkerülte. Ezeket a „kivételezetteket” fizetség ellenében a náci nem bántották. Elősegítették, hogy a semleges Svájcban meghúzódjanak a háború végéig. A holokauszt borzalmait a zsidóság egyszerűbb, szegényebb, de számbelileg nagyobb részét érintette. Ma azonban a vezető zsidók úgy tartják, hogy minden zsidó, az is, aki még a világon sem volt akkor, a holokauszt túlélő áldozatnak számíthatja magát! A zsidók ellen elkövetett bűnök üldözése, beismerése, a nyilvános bocsánatkérések, valamint a bűnösök elítélése hosszú évtizedekig tartott és tart még ma is – hatvan évvel az események befejezése után!

Létrehozták a zsidó nemzeti otthont: Izrael államát. Ezzel újabb problémák elé állították a civilizált világot: felélesztették a közel-keleti antiszemitizmust, ami nem más, mint két régi semita törzs életre-halálra szóló vetélkedése ugyanazért területért, a „szemet szemért, fogat fogért” elv alapján.

A kommunista uralom alatt sínylődő országokból, annak ellenére, hogy ott aránytalanul sok zsidó volt magas vezető pozíciókban, megindult a „visszatérés” Izraelbe. Tömegesen hagyták el a zsidók a Szovjetuniót, azzal, hogy „oda soha be nem teszik a lábukat”. 1980-tól az 1990-es évek elejéig közel egy millió szovjet zsidó vándorolt ki Izraelbe. A szovjet birodalom gazdaságilag a tönk szélén állott, megerősödött az antiszemitizmus. Az átrendeződés után, ahogyan az orosz gazdasági élet kezdett javulni, az Izraelbe kimenekült zsidók is kezdtek visszavándorolni „az átkosba”. A *Forbes* magazin szerint Oroszországban 2003-ban 17 olyan személy él, akiknek vagyona meghaladja az egymilliárd dollárt. Ezek közül hatan Izraelből visszavándorolt orosz zsidók, akiknek összvagya 22,6 milliárd, míg a többi 11 nem zsidó milliomosnak a vagyona összesen „csak” 14 milliárdot tesz ki. Az ilyen tények nem segítik elő a filozemita érzelmeket, hanem az antiszemitizmust fokozzák.

* * *

Az 1900-as években az amerikai zsidók egy válogatott csoportja tárgyalásokat kezdeményezett a holokauszt okozta szenvedések anyagi kárpótlásáért. A tárgyalások sikerrel zárultak. Azok a német nagyvállalatok, amelyeknek amerikai IBM lyukkártyákkal működő gépeik tették lehetővé a sokmillió rab nyilvántartását, és jelentős anyagi hasznot húztak a náci munkalágerokban sínylődve dolgozó rabok munkájából, elfogadták a jóvátételi feltételeket. A

zsidó ügyvédek, pénzemberek, politikusokból álló bizottság több milliárd dollárnyi tőkét szedett be az érintett német ipari nagyvállalatoktól.

Egy nagyarányú bürokrata gépezet (Jewish Claims Conference) mozgatja az egész „jótételési üzletet”. Hatalmas fizetéseket húzó hivatalnokok serege diszponál az összegyűlt tőke és a kamatok felett. A cionista beállítottágú szervezet úgy tartja, hogy a jótételési összeg az egész zsidóságot illeti meg, nemcsak a volt koncentrációs lágerok túlélőit!

Mire használják a jótételésre adott összegeket? Fenntartják a „vállalkozást”, fedezik az ezzel járó költségeket. A túlélőknek fejenként 15,000 DM összegben kártérítést adtak és egyeseknek életük végéig havonta 500 DM-ot juttatnak. A fennmaradó hatalmas összeggel és annak jelentős kamataival elsősorban a cionista államot, Izraelt támogatják. Finanszírozzák a nemzetközi sajtó, könyvkiadás, film, képzőművészet, tévé, rádió által napirenden tartott holokausz témákat. Elárasztják a közvéleményt holokausz anyagokkal. Múzeumokat, emlékházakat létesítenek mindenhol, ahol csak lehetőség nyílik rá. A közoktatás minden fokán bevezették a „holokausz tudományt”, mint tantárgyat. Ingyenes tanfolyamokat tartanak a holokausz tant előadó tanároknak. Tették, teszik és tenni fogják ezt abban a reményben, hogy a sok propaganda a holokauszról majd hozzájárul az antiszemitizmus csökkenéséhez. Azonban az tapasztalható, hogy világszerte bizonyos fáradtság lépett fel a kérdéssel kapcsolatban. Szerintem a holokausz „népszerűsítésének” ily agresszív módon való folytatása az antiszemitizmus fokozódásához vezet.

A fentiekben saját véleményemet foglaltam össze az antiszemitizmusról.

Még csak annyit tennék hozzá, hogy a zsidóság egymás között korántsem ért egyet a zsidókérdésben. A vallásos, ortodox zsidók többsége ellenzi a cionizmust, ellene van Izrael államának, mert szerintük csakis a Messiás eljövetele oldhatja fel a diaszpórát, egyedül Ő állíthatja vissza a jeruzsálemi templomot és támaszthatja fel Izraelt mint népet. Igen sok zsidó publicista, filozófus, politikus ellenzi a „holokausz ipart”, mégpedig azért, mert ez tovább táplálja az antiszemitizmust. Egyik ilyen jeles közíró az amerikai Norman G. Finkelstein, akit kritikus írásai miatt a cionisták kiutáltak szülővárosából, New Yorkból!⁶⁸

A zsidókérdés megoldása? Az antiszemitizmus megszűnése? Nálam sokkal hivatottabb emberek törték ezen a fejükön, de hiába. A gyűlöletkeltés („hate crime”) fogalmának bevezetése semmiképpen sem fogja megszüntetni a kérdést.

Mindaddig, míg a zsidók kisajátítják maguk számára a népirtás, a genocidium, a holokausz fogalmát, zavar marad ebben az ügyben. Feltehető a kérdés: mi a különbség a több mint 20 millió szovjet polgár között, akiket Sztálin (és a környezetében levő zsidó vezető kommunisták: Bucharin, Zinoviev, Kamenev stb.) végeztetett ki a szovjet lágerokban és a 6 millió zsidó holokausz-áldozat között? Míg a 6 millió zsidó áldozatról állandóan hallani, addig a szovjet lágerok áldozatai a teljes feledésbe merülnek.

Mindaddig, míg a zsidók vakon hiszik azt, hogy a nem zsidók örökösen, ösztönösen zsidógyűlölők, addig megmarad a feszültség, a parázs a hamu alatt. A jelek szerint a zsidók az ellenük érzett gyűlöletet kiolthatatlannak tartják, és ebből kiindulva állandóan beszélnek és beszéltetnek magukról, a mérhetetlen és a világon egyedülálló szenvedéseikről. Néha beteges üldözési mánia formájában nyilvánul meg félelmük.

Tudatosítaniuk kellene magukban azt, hogy az antiszemitizmus oka nem a zsidók pusztá léte, hanem az a légkör, amit maguk körül újra és újra teremtenek.

* * *

⁶⁸ Norman G. Finkelstein legjelentősebb művét, *A holokausz-ipar – Gondolatok a zsidó szenvedés tökéltetéséről* címűt, 2003-ban jelentette meg magyarul a Kairosz Kiadó.

Az antiszemitizmussal foglalkozó „eszme-futtatásom” talán a szükségesnél hosszabbra nyúlt.

1998 végén tudtam meg, hogy én is kaphatok valamilyen pénzbeli juttatást azért a közel egy évig tartó rabszolgamunkáért, amit a németországi munkalágerban végeztem. Gondoltam megpróbálom, hátha sikerül, az időből kitelik. Kisnyugdíjasként pedig, mint aki a kanadai államtól havonta kis összegnyi *Guaranteed Income Supplement*-et kap nyugdíjkiegészítésként, nem árt egy kis plusz pénz. Első lépésként ahhoz a németországi szervezethez fordultam, amely nyilvántartja a deportáltak adatait: The International Tracing Service (ITS, Grosse Allee 5-9, D-34454, Arolsen, Deutschland).

1998 decemberében írtam nekik. Azonnal válaszoltak, nyugtázták kérésem vételét és közölték, hogy el vannak halmozva munkával, ahogy lehet, válaszolnak. Türelemmel vártam. 1999 augusztusában válaszoltak, közölték velem a címet, ahova adataimat elküldték (Conference on Jewish Material Claims against Germany Inc., 15 East 26th Street, Suite 906, New York, NY, 10010 USA) és azt ajánlottak, hogy írjak nekik. Még augusztusban írtam a megadott címre. Levelemre válaszként kérvény-ürlapokat küldtek. Ezeket kitöltöttem és az utasításoknak megfelelően közjegyzőileg hitelesített aláírással ellátva visszaküldtem. Október havában értesítettek, hogy irataimat megkapták. 2000 márciusában kezdődött meg a levelezés ezzel a szervezettel az én ügyemben és októberben fejeződött be. Közben kérték az eredeti kolozsvári születési bizonyítványomat. Azonkívül még volt néhány kérdésük a nősüléssel kapcsolatban, meg az is érdekelte őket, hogy mikor tértem át a római katolikus vallásra. Nem értettem, hogy mi köze a 15/16 éves koromban végzett kényszermunkának, amit zsidóként végeztem át, ahhoz, hogy mikor nősültem, és hogy mikor tértem át a római katolikus vallásra?

De megfeleltem ezekre a kérdésekre is. Beszereztem és elküldtem nekik az eredeti, kolozsvári születési bizonyítványomat, valamint a házasságunkat igazoló iratot. De most jött az, amire nem számíthattam: 2000. július 20-án levelet kaptam, melyben közölték velem, hogy a Yad Vashem⁶⁹ adatai szerint az az illető, akinek a nevében kártérítésért folyamodtam (Johann Stern, fogolyszám 72200), meghalt Dachauban, 1945. március 24-én. Mellékelték a Yad Vashem hivatalos iratát, ellátva iktatási számokkal és bélyegzővel. Biztos voltam abban, hogy legjobb esetben tévedésről lehet szó. A hivatalnok, aki az én ügyemet intézte, a következő két és fél sornyi kommentárt írta levelében erről:

„It is my opinion that the information from the Yad Vashem is incorrect, and I ask you to help me proceed with your claim (since I cannot ignore that information).”

Szóval az ügynökség hivatalnokának a véleménye is az volt, hogy a Yad Vashem adatai tévesek, de kéri, hogy „segítsem őt” ebben az ügyben, mert az információt nem hagyhatja figyelmen kívül.

Az én szerény véleményem szerint a Yad Vashem igyekezett minél több egyént halottá nyilvánítani, hogy kijöjjön az a szép kerek 6 milliós holokauszt-áldozat szám. Ezért is fogadta olyan nyugodtan az információt a hivatalnok. Biztosan nem én voltam az első, akiről siettek időnek előtte halotti bizonyítványt kiállítani.

---

⁶⁹ Intézmény/múzeum Jeruzsálemben a zsidó holokauszt emlékére

Häftl.No.72200 Sch.Jude U.	
Name: S T E R N, Johann	
BD: - -	BP: - -
Rel.jüdisch	
Nat: ungarisch	
Verstorben am 24.3.45 im A.L. Fp.No.21159	Fotokopie des Original Tote- buches vom KL Dachau. 22.3.45-27.4.-5 Az.:GCC 3/176 III A/3
<p>יד ושם רשות הזיכרון לשואה ולגבורה ארכיון YAD VASHEM The Holocaust Martyrs' and Heroes' Remembrance Authority Archives</p>	
S-410 T.T.S. Master Index	

Date	22.3.50/FE	GCC3/124/IIIE/3
Name	S T E R N, Johann	File
BD	19.5.27	BP Kolozswar
		Nat Hung, Jew
Next of Kin		
Source of Information	USFET G-5 Div., Dachau Death Lists of Jews	
Last kn. Location		Date
CC: ~~Bismar~~ Dachau	Arr.	lib.
Transf. on	to	
Died on	24.3.45	in Dachau
Cause of death		
Buried on	in	
Grave	D. C. No.	
Remarks	Page No.590	
S-420 T.T.S., Master Index		

A Yad Vashem „halotti bizonyítványa” Johann Stern (72200-es számú fogoly)
1945. március 24-én, Dachauban történt haláláról

2000 novemberében értesítettek, hogy jóváhagyták kérvényemet és egy fix összeget, valamint havi nyugdíjat fogok kapni a végzett rabszolgamunkámért.

* * *

Részemről a zsidóságom ügyét lezárt múltbeli élményemnek tekintem. *Római katolikus magyar vagyok.* Azzal is tisztában vagyok, hogy zsidó származásomat nem tehetem nemlétezővé. Gyermekkori és ifjúkori élményeim is hozzájárultak személyiségem kialakulásához. Annak is tudatában vagyok, hogy egyes született keresztények szemében én csak „rizskeresztény” vagyok. Nincs semmi kétségem afelől sem, hogy zsidó részről ellenszenvre, vagy éppen gyűlöletre számíthatok. Ez a sorsom és ezt vállalom. Másképpen nem tudnék élni. Nem öntudatosan, meggondolásból vagy éppen számításból lettem keresztény. Azt sem állítom, hogy váratlanul, csoda folytán kaptam a meghívást, hogy térjek meg Krisztus hívei közé. Az biztos, hogy a lágerből való felszabadulásom utáni látogatásom a landsbergi Miasszonyunk templomában felejthetetlen élményem volt. A „Palmesel” felismerése lényeges szerepet játszott megtérésemben. Kereszténnyé válásomat hosszú, egyenes folyamatnak tekintem, melynek kezdete a gyermekkoromban gyökerezik, és életem minden állomásán végigvonulva mind a mai napig tart. Mint aki nem kapott rendszeres keresztény nevelést gyermekkorától kezdve, nem élte meg az elsőáldozás, a bérmlás szentségének élményeit, mint aki nem ministrált, nem vett részt iskolatársaival lelkigyakorlatokon, hittanórákon – nekem még most is élmény a Miatyánk, a Hiszekegy, az Üdvözlégy, a Szentolvasó, a Keresztút, mondhatnám minden egyes szentmise, amin részt veszek.

Az elsődlegesen anyagi szimbólumok, amik a zsidó vallást uralják, annak idején elzárták előlem a vallás lelki oldalát, a hitet. Márpedig hit nélkül nem létezik vallás, és én nem tudtam hinni a sok furcsa tennivalóban, amely együtt jár a zsidó vallással. Hiába magyarázták nekem, hogy a kicsi sapkában való evés, az alsó és a felső ing közötti, sarkain különlegesen megkötött rojtozattal ellátott mellény állandó viselése, és a rojtok imádkozás alatti csókolgatása mennyire fontos egy zsidó számára. Azt láttam, hogy édesapám sohasem eszik sapkában, hogy nem visel az inge alatt semmiféle fölösleges holmit, de azért csak zsidó vallású magyarnak tartja magát. A két legnagyobb zsidó ünnepet: a Hosszúnapot és a zsidó Újévet mindig betartotta. Mikor meghalt a nagyapám, apám zsidó szokás szerint gyászolta meg apját: harminc napig nem borotválkozott, harisnyában járt, egy hétig a földön aludt. Ebben nem láttam semmi különöset, hiszen nagyon sírt, amikor telefonon értesítették apja haláláról.

Édesanyám igazi kóser háztartást vezetett, disznóhúst nem főzött, péntek este gyertyát gyújtott, de az imakönyve magyar nyelvű volt, akár csak a nagymamámé, aki megözvegyülése után hozzánk költözött. Én mindezt nemzeti tradíciónak tartottam, szokásoknak, hogy mi zsidók ezt így csináljuk. Istenben hittem, de nem láttam az utat, amely hozzá vezetne. Viszont azt tudtam, hogy magyar vagyok. Hogy lehetek akkor zsidó is? Hogy zsidó vallású magyar? Hol itt a vallás? Nemzeti szokások, jelek, tárgyak, amelyek idővel, ahogy növekedtem, szaporodtak és egyre érthetlenebbekké lettek. Semmiképpen sem tudtam ezeket elfogadni Istenhez vezető útnak. Ezek szerintem nemzeti hovatartozás jelei... Én pedig magyarnak éreztem magam. Magyarul beszéltem, gondolkoztam, álmodtam. Csak az úgynevezett vallásom, az volt zsidó...

Panaszkodtam is édesanyámnak, hogy ez a sok érthetetlen szokás, ami már a babonával határos, engem egyáltalán nem hat meg, semmiféle vallásos érzést sem vált ki belőlem. Nagyon jól emlékszem arra az évenként egyszeri ceremóniára, amikor a család minden egyes tagja, nemének megfelelően, egy élő szárnyast kellett, hogy megáldjon és imádkoznia kellett

azért, hogy bűnei szálljanak át tőlünk ezekbe az állatokba. A jércéket, tyúkokat, kakasokat a sakter levágta, otthon elkészítették, és vagy a szegényeknek adták, vagy pedig a család fogyasztotta el. Nekem egy kiskakast kellett volna a fejem felett forgatnom és közben mondanom a megfelelő, számomra érthetetlen szöveget. Erre semmiképpen sem lehetett engem rávenni. Nemcsak azért, mert undorodtam mindig az élő háziszárnyasoktól, hanem mert pogány, istentelen dolognak tartottam. Hallottam a pusztába kergetett bakkecskéről, amelyik magával vitte a bűnöket (bűnbak), nem találtam ebben a szertartásban semmi vallásos tartalmat.

A középiskolában, a zsidlicben, minden nap, tanítás előtt és után a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendeletét követve három imát mondtunk: elsőnek azt, ami benne volt az ellenőrző könyvünkben, és amit minden magyarországi középiskolában, tekintet nélkül a vallásfelekezetre elmondtak. Reggel kértük Istent, hogy segítsen tanulmányainkban, tanítás után pedig hálát adtunk Neki, hogy „előbbre jutottunk magunknak és világodnak megismerésében”. Második imának az iskola felekezeti jellegének megfelelő imát mondtunk (mi egy zsidó imádságot), majd pedig a Magyar Hiszekegyet. Ez utóbbit, ha latin- vagy németóránk volt, latinul illetve németül mondtuk el. De nálunk, zsidóknál, a tizenhárom éven felüli „férfiaknak” egy félórával korábban kellett bemenni, hogy teljes imafelszereléssel (tálesszel és tefilinnel) elmondhassuk a zsidó reggeli imát, ami kb. félórát vesz igénybe. Részemről ezt úgy oldottam meg, hogy otthon, édesanyámnak azt hazudtam, hogy majd az iskolában elmondom az imákat a többiekkel, az iskolában pedig azt, hogy „otthon már elmondtam”. Ehelyett félrevonultam, és megettem a tízórai uzsonnám felét. Később aztán bevallottam édesanyámnak hazugságomat. Belátta, hogy nincs mit tegyen, én már ilyen vagyok.

Különben nagyon hálás vagyok neki a megértésért, amit ezekben a vallási ügyekben tanúsított. Még 13 éves korom előtt mondogattam édesanyámnak, hogy nem tudok hinni vallásunk szertartásaiban, nem látom benne a hitet. Erre ő azt mondta, hogy majd ha betöltöm a 13-ik évemet és „férfit” avatnak a templomban, akkor fogadni fog a főrabbi, Dr. Weinberger Mózes. Akkor majd ő megmagyaráz mindent, amit én nem értek, és rávezet a helyes útra. Alig vártam ezt a találkozást. A főrabbi tekintélyes, civilizált, ápolt szakállú úriember volt. A budapesti Ferenc József rabbiszemináriumot végezte, modern, neológ zsidó volt. Nős volt, de gyerekei nem voltak. Ez egy kissé zavart engem, mert az tudtam, hogy a házasság célja a család és gyerekek, és mondták, hogy „ha nincs gyerek, akkor nincs Isten áldása azon a házasságon”.

A főrabbi-val való beszélgetésem a lehető legnagyobb űrt hagyta bennem. Isten parancsairól beszélt, hogy azokat be kell tartani, és úgy lesz az emberből igazi zsidó. Semmivel sem hozott közelebb a zsidó vallás elfogadásához, mint amennyire azelőtt voltam. A gimnáziumban a hittant nem ő tanította, hanem egy ambiciózus fiatal rabbi, aki rámenősségével ellenszenvet váltott ki belőlem. A főrabbi csak ünnepélyes alkalmakkor jelent meg az iskolában, hosszú beszédeket tartott az egész gimnázium előtt. A diákság „főúr”-nak meg „főmufti”-nak nevezte. Ez a fülébe juthatott, mert egy alkalommal végigjárt minden osztályt és nagy felháborodással közölte, hogy a fülébe jutott, miszerint mi őt főúrnak meg főmuftinak nevezzük. „Vegyétek tudomásul, hogy én nem vagyok se főúr sem pedig főmufti, hanem *Doktor Weinberger Mózes főrabbi!* Ehhez tartsátok magatokat!” – mondta felháborodott hangon.

Mondanom se kell, hogy ezzel a kirohanásával népszerűsége nemcsak az én szememben csökkent. Emlékszem, hogy mikor már tudtuk, hogy gettóba visznek bennünket, a neológ templomban istentiszteletet tartottak, ahol Doktor Weinberger Mózes főrabbi úr nagy beszédet mondott. Bátorította a „népét”, és azt mondta, hogy ő, „a jó pásztor, nem hagyja el a nyáját, velünk lesz a megpróbáltatás alatt”. Sokként ért bennünket a hír, amikor megtudtuk, hogy röviddel a gettózás előtt, ortodox román pópának öltözve, kereszttel a nyakában

átszökött Romániába, ahonnan Konstantinápolyba menekült. A háború befejeztével tudtam meg, hogy New Yorkban telepedett le, és néhány könyvet írt a kolozsvári zsidóság szenvedéseiről, több nyelven és több változatban, Carmilly Weinberger Moses néven.

A gettóban, Auschwitzban, majd pedig a lágerban tanúja lehettem, hogy a zsidó vallásnak semmiféle összetartó ereje nem mutatkozott meg. Egyesek, akik valamilyen pozícióba kerültek, gonoszak, kegyetlenek voltak rabtársaikkal, versenyezve a rabtartóinkkal. Szabadulásom után nagy lelki megkönnyebbülés volt a großkitzighofeni római katolikus Schuster család körében lenni.

Akkor történt az, hogy a landsbergi Miasszonyunk templomban megláttam a Palmeselt, a Krisztus jeruzsálemi bevonulását ábrázoló szobrot.

* * *

A lágerből való hazatérésem után már csak a formális „megkeresztelkedés” maradt hátra. De a körülmények úgy hozták, hogy hazajöttem Erdélybe, és engem is elkapott az új, demokratikus élet felépítésének a láza, egy másik „izmus”. Tanulnom kellett, hogy hasznos tagja lehessen a társadalomnak. Láttam, ahogy született katolikusok hitüket elhagyják. Olyan osztálytársaim, akik köztudottan vallásosak voltak, nem jártak többé templomba. Amikor érdeklődni kezdtem Nagybányán az áttérés lehetősége felől, azt a feleletet kaptam: „Meg vagy te bolondulva? Inkább lépj be a kommunista pártba, ha jót akarsz!”. Tizenhat éves múltam, egyedül voltam, tanácsadó, lelki támasz nélkül. Amihez ragaszkodtam, az a magyarságom és a továbbtanulás volt. Leérettségiztem a nagybányai magyar tannyelvű gimnáziumban, és beiratkoztam a kolozsvári Bolyai Egyetem biológiai fakultására. Itt összekerültem több falusi származású magyar fiúval, akikkel együtt a kolozsvári magyar nyelvű Mezőgazdasági Főiskola létrehozásáért kezdtünk tevékenykedni. Beléptünk a kommunista pártba. A magyar tannyelvű agrármérnöki főiskola megvalósult. Száz „válogatott” romániai diákkal együtt kiküldtek a Szovjetunióba tanulni. Számomra ez kiváló megoldásnak tűnt, mintegy elégtételnek az elszenvedett igazságtalanságokért. Anyagilag független lettem. A tanulást komolyan vettem, jó eredményeket értem el az akkor Leningrádnak nevezett Szentpéterváron, a Mezőgazdasági Főiskola Növényvédelmi Fakultásán. Egy vakációm alkalmával megismerkedtem egy kolozsvári lánnyal. Az ismeretségből szerelem, majd házasság lett. A lány római katolikus volt, de akkor erről, hitről, vallásról, nem beszéltünk. Házasságunkat Isten egy kisfiúcskával áldotta meg. Akkor Bukarestben dolgoztam, feleségem a neves Polizu szülészeten adott életet fiúnknak. Miután hazajött a kis csecsemővel, egy sakter keresett fel, hogy vétessem fel fiamat Ábrahám szövetségébe. Mondtam neki, hogy a fiam nem zsidó. Mire ő azt mondta, hogy hát a neve szerint az lenne. Elküldtem azzal, hogy szolgálataira nincs szükség nálunk. Egy évvel fiánk megszületése után Kolozsvárra költöztünk, állást kaptam a Mezőgazdasági Intézet Rovartani Tanszékén. Feleségem ekkor gondoskodott fiunk megkereszteléséről. Jellemző azokra az időkre, hogy barátnői, ismerősei közül senki sem vállalta a keresztszülői tiszteletet. A plébános úr tanácsára anyósom lett a fiam keresztanyja. Abban az időben még a templomba járás se volt ajánlatos. Így aztán engem be sem avattak, hanem a fiamtól tudtam meg a megkeresztelését. Akkoriban ez nagy dolog volt. Sok „valódi” keresztény gyerek maradt megkeresztetlen.

Mikor már elegünk lett a „szocialista paradicsomból”, az egyetlen kivezető utat választottuk – a kivándorlást Izraelbe. A nemzetközi zsidóság szép pénzeket fizetett a román államnak minden elengedett zsidóért, így értünk is.

Izraeli élményeimről beszámoltam a megfelelő fejezetben. Azt nem írtam meg, hogy már akkor és ott szerettem volna hivatalossá tenni áttérésemet, de Molnár atya azt mondta, hogy Izraelben ez nagyon nehezen menne, jobb ha minél előbb eljövünk onnan. Így is lett.

Görögországi tartozkodásunk alatt sem lehetett megvalósítani az áttérést (csak a görög katolikus hitre lehetett volna). Szentmisére a görög katolikus templomba jártunk. Római katolikus templom csak az egyetlen athéni francia zárdában volt, ahova csak a karácsonyi szentmisére sikerült elmennünk.

Kanadába érkezve londoni lakosok lettünk. Itt volt egy kis magyar közösség, azonnal felvettük a kapcsolatot velük. Néhány hónappal a megérkezésünk után, pontosabban 1977. május 19-én, a 48-ik születésnapomon, a londoni Szent István parókia templomában a római katolikus egyház szertartása szerint Molnár Miklós S. J. összedott minket. Talán jobb lett volna, ha várunk a házasságkötéssel az én megkeresztelésem utánig, de Molnár atya azt mondta, hogy „a tartozást meg kell adni mihelyt arra lehetőség van”, és ezzel egyetértettem.

Hogy a megkeresztelésre megfelelően felkészülhessek, és egyúttal megfeleljek a helyi szokásoknak, beiratkoztam a londoni püspökség által szervezett tanfolyamra, melyen azok vettek részt, akik felnőtt korban akartak áttérni a római katolikus vallásra. Lelkemben már rég kereszténynek éreztem magamat, de mivel nem kaphattam rendes katolikus nevelést, mint azok, akik katolikus gyermekként nőttek fel, sok mindent nem tudtam. Az az imakönyv és katekizmus, amit Bernardino atya adott nekünk a Kármel-hegyen, még a II. Vatikáni Zsinat előtti kiadású volt. Azonkívül pedig meg akartam ismerkedni hozzám hasonló korú személyekkel, akik át akartak térni. Olyanokat ismertem meg, akik a nagy szabadelvűség miatt pogányokként, istentagadókként nőttek fel, és most jöttek rá, hogy milyen üres az életük. Néhányan, anglikánok, presbiteriánusok, vagy más keresztény vallásúak, római katolikus házastársukkal akartak egy hiten lenni.

Ebben a periódusban sokat beszélgettem Gervais atyával, aki akkor a londoni Christian Renewal Center vezetője volt. Ugyancsak ebben az időben ismerkedtem meg Horváth Tibor S. J. atyával is. Tibor atyával azóta is baráti viszonyban vagyok. Igen sokat köszönhetek neki. Bízgatást és bátorítást, tanácsokat kapok tőle, ami bizony nagyon is rám fér. Azt hiszem, ezzel ugyanígy van minden olyan személy, aki nem részesült igazi keresztény, katolikus nevelésben, és csak felnőtt korban tért meg.

1977. december 4-én, a londoni St. Mary templomban több más személlyel együtt megkereszteltek és megbérmálkoztam is. A szertartás egyszerű volt, féltucat felnőtt kapta meg a szentségeket. Végre tagja lettem én is a keresztény egyháznak. Lélekben megbékélve magammal és a világgal, most már könnyebben viselhetem az újrakezdés nehézségeit. Tulajdonképpen nem történt semmi nagyobb változás a mindennapi életemben, hiszen már rég katolikusnak tartottam és éreztem magam, de mégis határtalan örömmel vettem magamhoz az Oltáriszentséget.

Természetesen ezzel nem szűnt meg a vágyam, hogy teljességgel csatlakozzam a katolikus élethez, hogy jobban megismerjem a vallást, az imákat, a hagyományokat. Ebben nagy segítségemre van a feleségem, akivel most már egy hiten vagyunk és együtt maradunk mindig.

* * *

Betöltöttem hetvenhetedik életévemet. Vállaltam olykor bizony nehéz sorsomat. Végigjártam Isten segítségével azt az utat, amelyet itt leírtam. Amikor 1998-ban hozzákezdtem életem megírásához, a kéziratnak „Anamnézis” címet adtam. Az évek folyamán azonban rájöttem, hogy bár a cím megfelel a valóságnak – hiszen azt írom meg, amit „nem felejtettem el”, vagyis azt, amire emlékszem –, mégis ez az orvosi kifejezés nem találó egy életrajzhoz. A „Sorsvállalás” címet adtam neki. Vállaltam először zsidó sorsomat, majd keresztény életemet. Születésemtől halálomig pedig magyarságomat.

Addenda

„...habent sua fata libelli”
(Terentianus Maurus: „De letteris,
syllabis et metris”, kb. Kr. u. 200)

„...a könyveknek is megvan a sorsuk”

Egy éve annak hogy adventben bemutatták Kolozsvárott könyvem, a *Sorsvállalás*. Könyvemben megírtam mindazt, amit átéltem, és röviden azt is, amit tapasztalataimból leszármaztam. A *Sorsvállalás* angol fordításban is megjelent, sőt az első öt fejezetet németre is lefordították. Magyarul a *Sorsvállalás* 1,000 példányban látott napvilágot, a kolozsvári *Verbum Kiadó* gondozásában. Jelenleg, 2008 adventjében, az 1.000 példányból még 842 van raktáron. Az angol kiadásból, a *Shouldering Fate*-ből tudtommal eddig 46 példány kelt el. Ez a szám korántsem végleges. A kiadást rendező *Volumes Nyomdavidallalat* csak annyi példányt nyomtat, ahányra rendelést kap, tehát raktáron nem marad semmi. A német fordítás – könyvem első öt fejezete – *Sein Schicksal auf sich Nehmen* címmel mindössze 100 példányban jelent meg. Ennek a fordításnak érdekes története van, amire majd később visszatérek. Könyvemnek a *Sorsvállalás* címet adtam. Ebből következik, hogy a könyvem sorsát is vállalom. Sokféleképpen magyarázzák egy könyvnek a sorsát. A szerző mondanivalóját az olvasó saját felfogása szerint értelmezi. És ez dönti el egy könyv sorsát.

Hogyan lehet felbecsülni egy könyv hatását, értékét? Leggyakrabban az eladott példányok számával mérik fel azt, hogy sikeres-e a könyv vagy sem. De nem mindig van ez így. Az olvasótábor meglehetősen szűk. Egy részük kitörő lelkesedéssel fogadja és vásárolja az új könyvet, más részük pedig máglyára küldeni a könyvet szerzőjével együtt. E két véglet között pedig ott van a semleges, kiegyensúlyozott olvasók kisebb-nagyobb csoportja. Ezért az eladott könyvek száma nem mindig mérvadó.

Befolyásolják a sikert a kritikák, recenziók. A mai világban, ahol a „politikai korrektség” uralkodik a médiában (talán közéleti megnyilvánulásnak lehetne nevezni a „médiát” magyarul), a dicsérő, bírálat nélküli langyos fogadtatás mellett az elhallgatás a leggyakoribb. Jelszó: senkit meg nem bántani! (Kivételt képeznek azok, akiket éppen a politikai korrektség miatt *kell* bántani!)

Sokan azt állítják, hogy egy könyv sorsa már kézirat korában, a kinyomtatás előtt eldőlt. Mások pedig (Schiller, 1794) azt állítják, hogy egy könyv elterjesztése komoly munka, majdnem olyan fontos és nehéz, mint a könyv megírása.

Talán azoknak van igazuk, akik azt mondják, hogy egy könyv sorsát majd az *idő múlása* dönti el. Egy évi tapasztalatom szerint az én könyvem is kétféle fogadtatásra talált, mégpedig elfogadásra és elhallgatásra.

Mint említettem, a magyar nyelven írt *Sorsvállalás* kiadását a kolozsvári *Verbum* katolikus kiadóvállalat intézte. A terjesztés dolga is az övék volt, meg is tették mindazt, amit saját hatáskörükben megtehettek. Azonban a könyvet a világi sajtó, a „médiá”, elhallgatta. A fáma szerint „bizonyos” szervezetek, személyek, amelyeknek valami nem tetszhetett a könyvből, befolyásolták a közvéleményt, de tartózkodtak a könyv nyilvános bírálatától. Egyesek a sokat emlegetett politikai korrektség miatt, mások pedig azért, mert érintve érezték magukat. De sehol, semmiféle nyilvános bírálat, kritika vagy kifogás a *Sorsvállalással* kapcsolatban nem jelent meg!

Mi lehet egy emlékiratban, egy önéletrajzban, mely a XX-ik század eseményeit tükrözi hiteles, személyes élmények alapján, elhallgatni való?

Erre csak azt felelhetem: talán az, hogy könyvem záró fejezetében (XIX. fejezet: Befejezés) néhány következtetést vontam le, tapasztalataimra és megcáfolhatatlan történelmi tényekre alapozva. Hogy politikai korrektséggel fejezzem ki magamat, „egyes csoportoknak” nincs ínyére a mondanivalóm. Persze ezt én nem tudom bebizonyítani, de hát „nem zörög a haraszt, ha nem fú a szél”.

Hacsak nem lenne bizonyíték a következő – és itt engedtessek meg nekem, hogy a neveket elhallgassam. Felajánlottam a könyvemet egy bizonyos lap szerkesztőségének, mint volt deportált és holokauszt túlélő, recenzálás végett, amit el is vállaltak, érdeklődést jelezve. De miután megtudták a *Vasárnapban* (kolozsvári katolikus hetilapban) megjelent cikkekből – amiket én küldtem el nekik – könyvem nekik nem tetsző mondanivalóját, minden válasz nélkül elhallgattak.

Nem így az angol nyelvű kiadás esetében. Számtalan cikk, ismertető jelent meg a helyi sajtóban könyvemről. Igaz, *The New York Times*től – ahova elküldtem egy példányt recenzálás végett – azt felelték, hogy nagyon sok könyvet kapnak, és nem győzik azokat mind feldolgozni.

Mint helyi szerzőt, ebben a városban, ahol élek, többször is megünnepeltek, könyvem ott van a nyilvános könyvtárak polcain. Ismerősök, ismeretlenek, levélben gratuláltak, tetszett nekik a *Shouldering Fate*!

Legérdekesebb azonban a német fordítás története, mely összefügg az egész könyv keletkezésével.

Ezért vissza kell térnem a kezdet kezdetéhez...

* * *

1997 nyarán, a sikeres szívoperációm után, miután anyagilag is összeszedtük egy kicsit magunkat, elhatároztuk, hogy július második felét és augusztust Európában, pontosabban Landsbergben és Bécsben töltjük. Mint akinek kevés pénze van, de jól ki akarja használni a lehetőségeket, alaposan előkészítettük az utat. Tervet készítettünk, mindent előre leleveleztünk – hála az internetes szolgáltatásnak. A landsbergi városháza idegenforgalmi osztályának vezetőjével, Ulla Kurz asszonnyal már akkor, az interneten keresztül, barátságot kötöttünk. Végül is elindultunk, és szerencsésen megérkeztünk, Ulla várt minket és mindenben a segítségünkre volt. Idézek a naplóból:

„1997. július 18, péntek, egész éjjel esett, dörgött és villámlott. Hát itt vagyok Landsbergben, 68-évesen, 52 év után, 16 évesen «jártam itt» utoljára...”

Akkor még eszembe se jutott, hogy megírom életem történetét.

Csak most ébredek rá, hogy ez a landsbergi látogatás indította el bennem a vágyat, hogy mindent leírjak, ami történt velem. A beszámolót a 1997-es landsbergi nyaralásról a *Sorsvállalás* 300–309 oldalain találhatja az olvasó.

Nagy hatással volt rám minden, amit láttam, illetve viszontláttam annyi év után. Erősen éreztem, hogy mennyire megváltoztam én is az eltelt évek alatt. Miután hazajöttünk, egyre gyakrabban jutott eszembe, hogy bővítem ki naplószerű jegyzeteimet, és írjak egy részletes „önanalízist”.

Az első mondat, melyből végül is több mint 400 gépelt oldal lett, így hangzott:

„Ma, 1998. február 14-én kezdem meg visszaemlékezéseim írását. Valaki egyszer talán elolvassa ezt az írásomat...”

Nyilvánvaló, hogy nem a nyilvánosság elé teregetés céljából fogtam hozzá emlékirataim megírásához. Inkább olyan gyónásszerű kibeszélés, „önanalízis” volt. Ösztönösen arra gondolhattam, hogy elmondom, leírom élményeimet, tapasztalataimat és ettől megkönnyebbülök. Írtam a kiszélesített naplómát és közben rendszeresen küldtem cikkeimet a *Kanadai Magyarság* számára.

2004 februárjában befejeztem a „naplót” és eljuttattam az egész anyagot lelki atyámhoz és kedves barátomhoz, Horváth Tibor jezsuita atyához (nyugodjék békében). Ő a válaszában már „könyvről” beszélt.

– János, mindenképpen szeretném, hogy könyved megjelenjen. – És felajánlotta segítségét, támogatását az üggyhez.

Az eredeti kéziratot többen átnézték. Általában tetszett, de mindenkinek az volt a véleménye, hogy helyenként túl részletes, és csak egy kis ismeretségi kör számára lehet érdekes. Így aztán a több mint 400 oldalas kéziratot, néhány nekifutással „lekarcsúsítottam” 267 oldalnyira. Ezt a kéziratot az év végén, Tibor atya ajánlatára elküldtem Felsővályi Ákosnak, a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár vezetőjének. Ettől kezdve ő dolgozott rajta, és kemény munkával, mely 2007 tavaszán fejeződött be, a 201 oldalas kézirat nyomdakész állapotban várta a kiadót. Kiadvóvállalatot kerestünk. Magyarországi kiadók elzárkóztak, nem sikerült egyikkel sem megegyeznünk. Végül is hosszas keresés, több próbálkozás után, a kolozsvári *Verbum* katolikus kiadó vállalta el és jelentette meg a *Sorsvállalást*.

Még a végleges, nyomdakész kézirat befejezése előtt, nekifogtam az angol fordítás megszervezésének. Először a fiam dolgozott az angolra való átültetésén, el is készítette az első öt fejezetet. Azonban nagyon sok idejét vette igénybe ez a munka, így hát más megoldáshoz kellett folyamodnom. Megint csak Tibor atyának köszönhetően rátaláltam a vancouveri Vitalis Esterre, hivatásos magyar-angol fordítóra. Áadtam neki a kéziratot, megkötöttük a szerződést. 2006 nyaratól 2007 közepéig dolgozott rajta, míg kész lett az angol nyersfordítás. Szerencsémre egy guelphi nyugdíjas angol tanárnő, Nancy Anderson elvállalta, hogy a nyersfordítást átnézi és nyomdakész állapotba hozza. Megint kiadó után kellett néznem, ezúttal helybeli, angol vállalatokkal tárgyaltam. A legmegfelelőbbnek a kitcheneri *Volumes* vállalat bizonyult. Ez a vállalat kinyomtatja a könyvet, megfelelő propagandát csinál neki, de csak annyi példányt ad ki egyszerre, ahányra rendelés van.

Ahogy az első *Shouldering Fate* című könyvem kijött a nyomdából, azonnal küldtem egy példányt Landsbergbe, Ulla Kurznak. És itt kezdődik a német fordítás története.

Meg kell jegyeznem, hogy a mai Németországban nagy divat az angol nyelv. Nagyon sokan törik az angolt, és igen sokan beszélnek jól angolul. Ottlétünk alatt német nyelvtudásomat csakis angollal keverve tudtam felhasználni.

Természetesen megkülönböztetett érdeklődéssel fogadták könyvemnek azon fejezeteit, amelyekben a Landsberg határában levő III-as és IV-es munkalágerekről, a grosskitzighofeni Schuster családról, a waali kórházról, valamint a landsbergi Saarbürg Kaserne kaszárnnyában létesített D. P. (Displaced Persons) menekülttáborról szóltak. A németek általában nagyon komolyan veszik azt, ami a hitleri uralom alatt történt hazájukban – és különösen áll ez a landsbergiekre. Ott van az a börtön, ahol Hitler hatalomra jutása előtt büntetését töltötte, és ahol a híres *Mein Kampf* című könyvét írta. És Landsberg városa környékén létesült a háború utolsó évében az a 12 munkatábor, melynek rabjai a híres *Bunkert*, a Messerschmidt repülőgépgyár nagy szerelőcsarnokát építették fel. Így hát valakinek a landsbergiek közül az ötlete támadt, hogy jó lenne ezeket a fejezeteket német nyelvre is lefordítani. Kapóra jött az, hogy a német középiskolákban az angol nyelv kötelező tantárgy. Az angol nyelv nagyon népszerű és a történelmet is angolul tanítják az angol szakos felső osztályos gimnazistáknak. Így aztán elhatározták, hogy az *Ignaz Kögler Gimnázium* tanulói Ferdinand Höng tanáruk vezetésével lefordítják a könyvem első öt fejezetét angolról németre. Így is történt. A 2007–2008-as tanévben az angolszakos osztályoknak sikerült a fordítást elvégezni. A landsbergi városháza költségén 100 példányban ki is nyomtatták *Sein Schicksal auf sich Nehmen* címmel, 115 oldalon. Ebben a 115 oldalban benne van egy 10 oldalas magyarító szöveg is, lehetővé téve az olvasó számára, hogy a kevésbé ismert körülményekkel, kifejezésekkel,

helységekkel, amik a szövegben előfordulnak, megismerkedhessen. Sajnos, kimaradt a kötetből Thomas Rauch plébános előszava, amit a könyvecskéhez írt.

De ezzel még nem fejeződött be a német fordítás története.

A kis könyvecskét sokan olvasták Landsbergben. Így a *Landsberg Városának és Környékének Történelmi Egyesülete*, alapított 1856-ban (Historische Verein für Stadt und Kreis Landsberg am Lech. Gegründet 1856) felfigyelt a fordításra. A 2007-es évi, 106-ik, 2000 példányban kinyomtatott nagyformátumú évkönyvének 74–90-ik oldalain leközölték a fordítás nagyobbik részét (a Kauferingbe érkezésünktől a hazaindulásig). Ugyancsak itt közölték le Thomas Rauch plébános bevezetőjének egy részét is.

Ami a legjelentősebb: a nagy érdeklődésre való tekintettel Landsberg városának és környékének vezetősége meghívott bennünket, engem és a feleségemet, a saját költségükön egy egyhetes ottartózkodásra!

* * *

Az alábbiakban részletesen beszámolok erről a landsbergi utunkról.

Nyilvánvaló, hogy a meghívást a könyvem német nyelvű fordítása váltotta ki. A landsbergieket nagyon is érdekelte az, ami ott, az ő környékükön, a háború utolsó évében létesített munkatáborokban történt. Sokan olvasták a fordítást, még többen hallotak róla. Hallani akarták egy „túlélő” szájából, hogy mi is volt ott valójában. Tudni akartak minden kis részletet, és látni, megismerni azt a túlélőt, aki *nem gyűlöli őket!*

2008. október 7-én, egy keddi este 22:20-kor indult velünk a Transat társaság zsúfolt gépe a torontói reptérről. A nem valami kellemes hétórás utazás után másnap, helyi idő szerint délben landoltunk a müncheni Franz Josef Strauss repülőtéren. A megérkezés igen kellemes volt, a német személyzet udvariasan vezetett el minket a találkozóhelyre, ahol az előzetes e-mailes megegyezés szerint Hõng tanár úr várt ránk. Szívélyes ismerkedés, kölcsönös üdvözlések után elballagtunk a tanár kocsijához, majd a Landsbergbe vezető új műúton robogtunk. A város főutcáján, annak is a kellős közepén levő patinás szállodánál, a Hotel Goggnál álltunk meg. A hely nem volt ismeretlen számunkra, hiszen itt szálltunk volt meg 11 évvel ezelőtt is. A szállodát közben felújították. Goggl ónémet nyelven kakast jelent, de tulajdonképpen Goggl volt a szálloda első tulajdonosának (1661!) a neve. Ez az épület, kisebb megszakításokkal, azóta is szállodaként működik. Jelenleg mindenhol kakas látható a falakon, egyes bútordarabokon, dísz tárgyakon. Mikor 1997-ben itt voltunk, a szálloda nem volt ennyire „kikakaszva”.

Alig hogy letettük a csomagjainkat, és egy kicsit kifűjtük magunkat, már jöttek is értünk. Régi ismerősként üdvözöltük Ulla Kurz asszonyt, aki hivatalába, Landsberg régi városházába vezetett minket, ahol a fogadásunkra összegyűlt helyi hivatalosságokkal találkoztunk, ismerkedtünk, beszélgettünk.

Estefelé mindannyian elmentünk a szomszédban levő bajor vendéglőbe, a *Szerecsenhez*, ahol együttesen megvacsoráztunk. Ulla a tudunkra adta, hogy ebben a vendéglőben számlát nyitottak számunkra, és bármikor itt étkezhetünk. Az étkezésre a továbbiakban sem volt semmi gondunk, mert a szálloda hihetetlenül bő reggelit ad.

Már az első nap megtudtuk, hogy a *Palmeselt* nem láthatjuk meg, mert a *Miasszonyunk mennybemenetele* városi plébániatemplomot nagyjavításnak vetették alá. Minden elmozdítható műtárgyat onnan el kellett vinni, és biztos helyen elraktározni, hogy majd azokat is, visszahelyezésük előtt átvizsgálják, és az esetleges szükséges javításokat elvégezzék rajtuk. Ez a nagy munkálat, mely valóban szükséges volt, kb. három évig is eltarthat.

Be kell vallanom, hogy fájdalmasan hatott rám, hogy nem láthatom azt a szobrot, mely oly nagy hatással volt – és van – az egész életemre. Fájó szívvel, de bele kellett nyugodnom...

Másnap, október 9-én, csütörtökön, reggel negyed tízkor értem jött Ulla. Gabi a szállodában maradt még egy kicsit pihenni, hogy aztán szétnézzen majd a városban. Mi Ullával elmentünk az ő irodájába, hogy megbeszéljük a következő napokra a programot. Majd elkísértek az *Ignaz Kögler Gimnáziumba*, ahol a könyvemet fordították, és ahol az angol szakos diákokkal fogok találkozni. Először az igazgatói szobában ismerkedtem meg néhány tanárral – az angol nyelv és a történelem tanáraival – akik érdekelve voltak könyvem fordításában. Ott volt még Thomas Rauch plébanos úr is.

Pontosan 11 órakor mindnyájan átvonultunk egy terembe, ahol a legidősebb korosztályú, érettségi utáni tanfolyamokon résztvevő diákok vártak minket. Jelen volt még a helyi lap tudósítója is, aki fényképes riportot készített az „eseményről”.

Az iskola igazgatónője vezette be és indította el a beszélgetést, átadva a szót nekem. Igyekeztem angolul beszélni, tekintettel arra, hogy a teremben mindenki tudott angolul, de akaratomon kívül, német szavakat is kevertem a beszédembe. Észrevettem, hogy mindenki mosolyog. Höng tanár úr azonnal megnyugtatóan, hogy mindenki érti kevert beszédemet. A továbbiakban is ezen a kevert „denglisch” vagyis „némgol” nyelven beszéltem, és valóban *megértettek!*

Ez volt az első találkozásom a landsbergi gimnazistákkal, ez volt a legidősebb korosztály. Miután röviden ismertettem könyvem első öt fejezetét, számítva arra, hogy a hallgatóság előtt nem volt ismeretlen a téma, átfutottam a könyv többi részein is, eljutva a mai napig. Ezután a diákok tettek fel kérdéseket, angolul. A tanterv szerint a történelmet angolul tanulták, tehát ennek megfelelően érdekelte őket a történelmi háttér.

Egymás után hangoztak el a kérdések. Csak esetenként kellett igénybe venni Höng tanár úr tolmácsolását. Minden kérdésre külön feleltem. Érdekelte őket, hogy vészeltem át a lágert, mi adott erőt nekem arra, hogy életbe maradjak, akkor, amikor olyan sokan – az édesapám is – meghaltak. Szemtanútól akarták hallani, mi is történt ott tulajdonképpen. A közelmúlt történelme érdekelte őket. Az is, hogy milyen kép maradt bennem a német népről, azok után, amiken keresztülmentem. Nem látok-e minden németben ellenséget?

Válaszaiban rámutattam arra a rettenetes helyzetre, amelyben a német nép volt az első világháború után. Szinte minden európai férfi megjárta a háború poklát. Nagy volt az anyagi nyomor – és akkor forrongásban volt az egész német társadalom. Jobb- és baloldal között kellett választani – és a jobboldali Nemzeti Szocialista Német Munkáspárt (Nazional Sozialistische Deutsche Arbeits Partei, vagyis röviden NSDAP) került uralomra. A katonás fegyelemre amúgy is hajlamos német nép nagy részét elkábították ennek a pártnak a hangzatos jelszavai – a munkanélküliség megszűnt a fegyvergyárak beindulásával, készültek a háborúra, mégpedig a nyugati nagyhatalmak és a nyugati tőke elnézésével, hallgatolagos támogatásával. Ugyanakkor Keleten a kommunista forradalom tartotta feszültségben a világot. Hitler Adolf mozgalma éppen kapóra jött, hogy a Szovjetuniót sakkban tartsák. Ezért hagyták a nyugati hatalmak, hogy fejlődjön, erősödjön a fasiszta Németország. Jó lesz a német nép ágyutölteléknek a kommunista Oroszország ellen!

Elmondtam nekik, hogy Auschwitzban más volt a helyzet, mint itt, Landsberg környékén. Ott csupa elkeseredett SS katona volt, mégpedig megszállt területen. Abban az időben már Sztalingrád után voltunk, közeledett a győzelmes szovjet hadsereg... és ők ott kell majd tartsák a vonalat...

De itt, Kauferingben, öreg, részben kiábrándult Wehrmacht katonák őriztek bennünket, akik emberségesebbek voltak. Sokan kaptak rossz híreket hazulról, megkezdődtek a városok bombázása.

Amint azt a könyvemben is leírtam, ritka kapcsolataink a lakossággal is a német nép tulajdonképpeni emberségéről tanúskodtak. Ahogy alkalom nyílt, kenyeret, krumplit adtak...

Kérdéseikre elmondtam, hogy ha az ember különlegesen nehéz helyzetbe kerül, csak úgy maradhat életben, ha látja, érzi azt, hogy mindennek ellenére neki élnie kell, valakiért vagy

valami cél érdekében. Engem a középiskola befejezésének a vágya, a tanulmányaim folytatásának az álma tartott életben. Azonkívül édesapám miatti aggodalmam serkentett, amikor láttam, hogy az ő ellenálló ereje csökken, nekem kellett helyette és érte helytállnom. És ez erőt adott nekem a továbbélésre, hogy őt támogathassam. Szegény, ő állandóan a feleségére és kislányára gondolt, és nem látta értelmét a továbbélésnek. Vannak olyan helyzetek egy ember életében, amikor a lelki erő fontosabb, mint a testi, fizikai erő. Szegény apám fizikai erejével együtt elvesztette lelki erejét is.

Aztán én tettem fel kérdéseket a diákoknak. Van-e valamilyen céljuk az életben, amiért érdemes élni, harcolni, dolgozni? Le tudtak vonni valamilyen tanulságot azokból, amiket a könyvemből megtudtak?

A feleletekkel nemcsak én, de a tanáraik is meg voltak elégedve. Úgy találtam, hogy ezeket a diákokat alaposan felkészítették az életre.

Az idő hamar eltelt. A jelenlevő tanárokkal elmentünk a *Hexenturm* (Boszorkánytorony) vendéglőbe ebédelni. Gabit is oda kalauzolták sétájából.

Alig pihentünk le az ebéd után, már jöttek is értünk: a program szerint Waalba mentünk, az ottani kórházba, ahol a flekktífuszt hevertem ki 1945 májusában. A kis városka sokat változott azóta. A kórházat öregek otthonává alakították át, de a régi szárnyban megmaradt a kis padlásszoba, melynek ajtaján akkor az „Eintritt Streng Verboten.” (Belépni szigorúan tilos.) felirat állt. És megtalálták a kórház akkori nyilvántartási naplóját, ahol 340-es sorszámmal be vagyok jegyezve gót betűkkel: „a nevem, a diagnózis flekktífusz, felvéve május 18., gyógyultan elbocsátva május 30. 1945”. Megtudtam azt is, hogy a kezelőorvosom – akire nem emlékszem – neve doktor Spiegel, a kedves nővér pedig – akire emlékszem, hogy az ölében vitt le fürösztetni – Bibiana nevű, Orsolya-rendi (Ursulinen) apáca volt. A waali látogatásról fényképes riport is készült, ami megjelent a helyi lapban.

Este kettesben, Landsbergben, a *Szerecsenben* vacsoráztunk. És ezzel véget ért a második napnak.

A következő napra (október 10., péntek) nem terveztünk előre semmit. De mivel nagyon bántott, hogy nem láthatom a *Palmeselt*, Ulla elintézte, hogy legalább a helyét lássuk. A város építészmérnökének kíséretében bementünk a nagyjavítás alatt álló, kívül-belül beállványozott *Miasszonyunk mennybemenetele* templomba, ahol nagyban folyt a munka. Az egész nagy épületnek mind a külső, mind pedig a belső felülete teljes felújítás alatt van – bizony nem maradhatott itt semmi mozdítható tárgy.

Ezután átmentünk a szomszédban levő *Johanneskirche* kis templomot megnézni. Ezt a templomot még a XVI-ik században építették, de 1742–1752 között átalakították rokokó stílusba. Itt jegyzem meg, hogy Landsbergben több templom is van, amit érdemes megnézni, de ehhez külön tanulmány kellene, amire nem vállalkozhatom.

Ezen a tulajdonképpen szabadnapon más semmi sem szerepelt a programban, Gabival kettesben sétáltunk a belvárosban, fényképeztünk, ittunk egy cukrászda teraszán egy eszpresszót és ettünk egy szelet Sacher tortát.

A napot a *Hexenturm* vendéglőben fejeztük be a kedves Höng házaspár, Rosie és Ferdinand társaságában.

Másnap, október 11-én, szombaton, látogatásunk negyedik napján, csak egyetlen program volt: találkozás R. Gerhardt hadtörténésszel. Beültünk az autójába és elindultunk végiglátogatni a környék volt munkatáborainak a helyét, többek között azokat is, ahol én is fogoly voltam. Ezeken a helyeken, melyekhez világosan látható útjelzések vezettek, mindenhol példásan rendben tartott emlékoszlopok, körülöttük örökzöld és színes virágos kertek voltak. A tömegsírokból egy szép nagy parknak is beillő hatalmas temetőkertbe vitték át a holttesteket. Gerhardt kocsijának csomagtartójában egy néhány mécses volt tartalékolva. Egy nagyobb temetőkertnél megálltunk, kiszálltunk, és Gerhardt egy imát mondott, keresztet vetett, és mécses helyezett az erre előkészített helyre. „Itt ez a szokás” – mondta, mikor látta,

hogy mennyire csodálkozom. Engem meglepett a temetőkertek csodálatos elrendezése: örökzöld fák, bokrok, szakszerűen nyírva, kezelve, tisztára gereblyélt, kavicssal beszórt ösvények, rendszeresen karbantartott kifogástalan pázsit, alacsony kökerítés, díszesen elkészített kovácsoltvas kapu veszi körül az emlékhelyeket. Csodálkozó arckifejezésemet látva, Gerhard megmagyarázta, hogy a Német Szövetségi Köztársaság megfelelő hivatala, mely a műemlékeknek nyilvánított kastélyokat és parkokat gondozza, felelős ezeknek a temetőkerteknek a karbantartásáért is.

Kettesben voltunk, sokat beszélgettünk Gerharddal. Megkérdeztem tőle, hogy mit jelent az a hat plakátnagyságú fénykép, melyeket kifüggesztve láttam Landsberg központjában? Kérdésemre elmagyarázta, hogy azok a fényképek muzulmán vallásra áttért német fiatalembereket ábrázolnak, akik egy ideig egy pakisztáni terrorista kiképzőtáborban voltak. Mostanában tértek vissza onnan, feltételezhető, hogy fel vannak fegyverkezve, terrorista akciókat követhetnek el. A plakátok felhívják a lakosság figyelmét, hogy jelentsék a megfelelő hatóságnál, ha észreveszik valamelyiket.

Arról is szó esett közöttünk, hogy mi is történt volna, ha Hitler annak idején az antiszemitizmust kihagyta volna a Nemzeti Szocialista Munkáspárt programjából? Bizony arra a bizzar következtetésre jutottunk, hogy a vesztt háború utáni elkeseredett hangulatban, amikor egész Németország anyagi és erkölcsi nyomorban élt, egy ilyen „felvillanyozó”, sokat ígérő fanatikus, mint Hitler, talán lelkes hívei közé számíthatta volna a német zsidóság nagy részét. Érdekes és elgondokoztató következtetés.

Beszélgettünk az áldozatok és a bűntettek végrehajtóinak utódairól. Az életüket vesztt áldozatok tetemei német földben nyugosznak, emléküket a legnagyobb tisztelettel őrzik. Az eltelt több mint hatvan év alatt a bűnösnek találtak elnyerték büntetésüket, utódaik szégyenkezve emlékeznek rájuk. Az utódok, mármint a lágereket túlélők unokái és a „nácik” unokái új életet kell teremtsenek. Mindannyian le kell vonjuk a tanulságot abból, ami történt.

Az áldozatok unokái, déd- és ükunokái be kellene szüntessék az állandó felemlgetést, szemrehányást, a „holokauszt” állandó napirenden való tartását. A tettesek utódainak vigyázniuk kell, hogy ne kerüljenek ismét olyan helyzetbe, hogy egy szemfényvesztő fanatikus elkábíthassa őket.

Gerhardt, mint hadtörténész, a II világháború utolsó fázisait tanulmányozza, különös tekintettel a légi hadviselésre. Ilyen módon érdeklődéssel olvasta könyvemben a Messerschmidt gyár szerelőcsarnokának felépítését, mely a Landsberg környéki munkalágerek főfeladata volt. Több ezer ember pusztult itt el a nagy, embertelen sietség miatt, de a szerelőcsarnok megvan, és ma is használják. A németek rendkívül precízek mindenben, mindent írásba foglalnak. Így hát nyílvántartásba vették az elpusztult rabok nevét is. Gerhardt fénymásolatban ideadta nekem azt a névsort, amelyikben fel van tüntetve édesapám halála is – a 8-ik lapon, 1945. április elsején, a 18-ik halott a 71.960-as számú 40 éves Stern volt. A bejegyzés csak annyiban téves, hogy édesapám március 31-én halt meg, és a tömegsírba való temetés volt április elsején.

Gerhardtól még azt is megtudtam, hogy Landsberg bevétele nem ment áldozatok nélkül. Több amerikai katona megsebesült, néhány német halott is volt a landsbergi Lech híd aláaknázása és felrobbantása miatt, ami mindenféle szempontból esztelenség volt.

Jó késő délután lett, mire Gerhardt visszavitt a szállodába. Gabival elmentünk egy nagyot sétálni, majd a *Szerecsenben* elköltött estebéd után pihenésre tértünk a Gogglban.

Másnap, október 12-én, vasárnap, a megbeszélés szerint Ulla és a férje autóval jöttek értünk és elvittek minket a szentmisére. Tekintettel arra, hogy a városi plébániatemplom nagyjavítás miatt zárva volt, felmentünk a dombra, a négyszáz éves jezsuita templomba, mely a *Heilige Kreuz*, a Szent kereszt nevet viseli. Erről a templomról, valamint a korabeli épületsoportról, ahol 1576-tól jezsuita kollégium, konviktus és noviciátus működött, egy műértő sokat tudna mondani és írni. Én csak annyit, hogy bár 11 évvel ezelőtt jártam már itt,

most is el voltam ragadtatva a látványtól. A szentmise tradicionálisan folyt le. Különös hatást tett rám a sok kis gyerek, akiket az elsőáldozásra készítettek fel. Szentmise után Thomas Rauch plébános atya részletes felvilágosítást adott a templomról, különösen a helyi bajor fafaragásokkal díszített sekrestyéről. Búcsúzás alkalmával a hatalmas oltár előtt megáldott minket.

Szentmise után Ulla és férje meghívtak mindkettőnket magukhoz ebédre. Ulláék kis villácskája Landsberg kertvárosában van. Itt nemcsak az étel volt ízletes, hanem számunkra oly ritka kellemes családi hangulat vett körül. Rajtunk kívül ott voltak Ulla édesanyja, férje és Stefan nevű fia, valamint Félix, az el nem hanyagolható házi cica.

Ebéd előtt még befutott egy ismerőse Ullának – és nekem is via internet – dr. Edith R. történész, aki elsőik között vásárolta meg könyvem angol fordítását. Személyesen akart engem megismerni, elhozta a könyvet, hogy szignáljam, lefényképezett, és megmutatta nekem a kauferingi III-as láger „alapítóinak”, kolozsvári és környékbeli zsidóknak az eredeti lajstromáról készült fénymásolatot. Természetesen ott szerepeltünk mi is mind a ketten édesapámmal, és nevünk mellett ott volt a beírás, hogy 1945. március 31-én a IV-es lágerbe helyeztek át.

A kellemesen elköltött ebéd után Ulla, az édesanyja és Félix otthon maradtak, férje és fia visszavitték minket a szállodába. Egy kis kerülővel beutóztuk a régi Saarburg kaszánya területét, ahol annak idején én is laktam. Ide gyűjtötték minket össze, volt elhurcoltakat, ebbe a DiPi tábornak kinevezett kaszányaiba (Displaced Persons Camp). 1967-ben is megfordultam itt Peter Schuster fiával, de akkor itt mindenféle ázsiai „menekült” lakott. Akkor figyelmeztettek minket, jobb lesz nem megállni, nem kiszállni. Most rá se lehetett ismerni a helyre. Az eredetileg szürkére mázolt, három emeletes, egyforma blokkszerű kaszánya épületeket hihetetlen hozzáértéssel a felismerhetetlenségig átalakították. Hozzáépítésekkel, díszítő elemekkel, változatos falfestéssel kellemes, civil lakóteleppé varázsolták az egykori szürke tűzéraktanyát!

Aznapra, vasárnap délutánra még egy program pont volt beütemezve: találkozás a landsbergi történelmi társaság tagjaival. Itt velem egykorúakkal folyt a társalgás. 2007-as évkönyvükben lehoztak néhány fejezetet a könyvem német fordításából. Kötetlen beszélgetés folyt a *Sieben Tisch* (Hét asztal) étterem különszobájában. Ez a beszélgetés korántsem volt olyan érdekes számomra, mint a diákokkal való találkozás. Főleg az érdekelte ezt a korosztályt, hogyan érzem magam közöttük, nincs-e bennem harag, ellenszenv a történetek miatt. Hangsúlyoztam, hogy szerintem sokkal jobb érzés megbocsátani és tovább élni megbékélt lélekkel, mint állandóan a múlton rágódni, felemlgetni a szenvedéseket, a sebeket nyalogatni és mutogatni.

Este aztán kettesben vacsoráztunk szokott asztalunknál a *Szerecsen* vendéglőben és ezzel véget ért ottartózkodásunk ötödik estéje.

A következő két nap, október 13–14-én, hétfőn és kedden – landsbergi tartózkodásunk hatodik és hetedik napján – az Ignaz Kögler Gimnázium tanulóival találkoztam újra. Ezúttal fiatalabb diákokkal beszélgettem. Hétfőn az érettségi előtt állókkal, kedden pedig 14–15 éves tanulókkal, akik kb. annyi idősök voltak, mint én „akkor”, 1944–45-ben.

Őket is főleg az érdekelte, hogy bírtam ki azt a nehéz életet. Megemlítettem nekik többek között az őrangyalom segítségét, a láthatatlan kezet, mely mellettem volt akkor is, de később is az életemben, ha váratlan veszély fenyegetett. Bár abban az időben még nem volt szokásomban rendszeresen imádkozni, de utólag rájöttem, e nélkül a titokzatos segítség nélkül, csupán a túlélni akarás nem lett volna elég az életben maradáshoz.

Több diák a szökésem részleteit kérdezte – a kalandos része volt számukra érdekes. Aztán megkérdezték, hogy innen Landsbergből hova mentem – Palesztinába vagy pedig haza? És mikor mentem el Landsbergből? Ezekre a kérdésekre meg volt ugyan a felelet a könyvem németre fordított fejezeteiben, de nem minden egyes diák ismerte az egész könyvet. Így aztán

elmondtam, hogy innen, Landsbergből, amilyen hamar csak lehetett, Magyarországon át hazamentem Erdélybe, ahol akkor már a románok voltak az urak. Még jóval 1945 ősze előtt elmentünk, nem voltunk itt akkor, amikor megkezdődött Landsberg város lakosságának terrorizálása a Saarbug Kaszárnnyába összeverődött csőcselék által, de tudok róla. Sokkal később, az 1970-es években, voltam Izraelben is egy évig, de ez egy egészen más történet, ez a nacionalista-kommunista Romániából való „szökésünk” története.

Kedden este szomorú búcsúvacsorán kellett résztvennünk, ahol mindannyian, akik jelen voltunk, sajnáltuk, hogy másnap már repülünk is vissza Kanadába.

Azóta is kapcsolatban vagyok a landsbergiekkel. Legutóbbi levelében Höng Ferdinánd tanár úr írta, hogy a diákokkal folytatott beszélgetéseiből arra lehet következtetni, hogy nagyon hasznos volt számukra a beszélgetés velem. Tisztáztak magukban jó néhány kérdést, ami a történelemnek ezt az ellentmondásos fejezetét illeti.

Az én véleményem erről a landsbergi útról az, hogy a *Sorsvállalás* szellemében ezzel is hozzájárultam a begyógyult sebek nyomainak elsimításához.

A szemrehányások, felemlegetések, sebek feltépésének és mutogatásának túl hosszúra nyújtott gyakorlata immár fölösleges. A mesterségesen fenntartott holokauszt ipar pedig nemcsak szükségtelenné, hanem károsná is vált.

2008. dec.